

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
10. (XLV.) LETNIK 1974
DRUGI ZVEZEK

1974

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata *Historical Abstracts in America:
History and Life*

Abstracts of articles in this journal are included in *Historical Abstracts and America:
History and Life*

Na prednji strant platnic je fotografija Splošne hranilnice v Mariboru, Slomškov trg
(Iztok Premrov, Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru, str. 341.)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija, Maribor, Mladinska 3

Redakcija tega zvezka je bila končana septembra 1974

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

STANKO ŠKALER

Letnica 1973 se je usodno vtisnila v življenje in zgodovinarja in muzealca Stanka Škalerja. Z njo sta zaznamovana njegovo zadnje in najpomembnejše delo, knjiga *Boj za stara pravda*, in konec njegove kratke, a plodne življenjske poti. Povsem nepričakovano ga je dne 29. maja 1973 smrt odtrgala od dela in načrtov, ki jih je vrsto let z uspehom uresničeval v rodnem Posavju.

Stanko Škaler se je rodil 1. decembra 1928 v Velikem Obrežu pri Dobavi. Kunčal je gimnazijo v Brežicah, na filozofski fakulteti v Ljubljani pa je leta 1955 diplomiral na zgodovinskem oddelku. Pot v poklic ga je najprej vodila na gimnazijo, od tam pa v Posavski muzej v Brežicah, kjer je deloval kot kustos, od leta 1962 dalje pa je bil ravnatelj te ustanove.

Če poskušamo strniti Škalerjevo strokovno delo, ugotovimo, da se je uveljavil kot dejaven muzejski delavec, kot konservator in pisec zgodovinskih razprav. Njegova zasluga je, da je dobil Posavski muzej pridno sodobno urejene ustanove s pomembnimi zbirkami arheoloških, etnografskih in kulturno-zgodovinskih predmetov. Tem zbirkam se kot dosežek poselnega Škalerjevega prizadevanja pridružujeta še stalni razstavi o NOB v Posavju in slovensko-hrvaškem uporu 1573. Prav slednja bi mogli označiti kot osrednje področje Škalerjevega strokovnega zanimanja. Kot zgodovinar je v slovenskem muzejstvu s pridom utiral pot ureditvi zgodovinskega muzeja, pa tudi njegovega dejavnost na drugih sektorjih muzejstva je bila prežeta s tolikšno zavzetostjo in doslednostjo, da so mu slovenski muzealci posmrtno dodelili Valvazorjevo nagrado.

V tesni povezavi z muzejstvom je Stanko Škaler opravil več odgovornih nalog s področja spomeniškega varstva. K temu ga je vodila že sama stavba Posavskega muzeja -- brežiški grad. V njegovem času so obnovili slikarijo dvorane, kapele in stopnišča in tako omogočili spodobno prezentacijo enega najpomembnejših spomenikov našega naroka. Med spomeniškovarstvene akcije pa se uvršča tudi Škalerjeva skrb za arheološka najdišča v zaledju Posavskega muzeja, za nekropalo v Dobavi pri Brežicah, grobišča na Libni, dalenjski Nevindunum in druga. Z enako vnemo si je prizadeval okoli ohranjanja podobe domače pokrajine in njenih etnografskih posebnosti. Skrbel je za umetnine, arhivalije in druge priče naše preteklosti. Vsa leta je bil član uredniškega odbora obnove ČZN.

Stanko Škaler si je utrdil ime s številnimi pisanimi deli. Z razpravami je sodeloval v mnogih glasilih, posebej velja omeniti zbornika *Posavje I* (Brežice 1957) in *Videm-Krško nekdanj in sedaj* (Krško 1957), nadalje *Arheološki vestnik in Varstvo spomenikov*. Za serijo spomeniških vodnikov je napisal vodnika *Brežice* (Ljubljana 1968), le-ta je doživel kar dva ponatisa (1971 in 1974), in *Pa poteh slovensko-hrvaškega kmečkega upora 1573* (Ljubljana 1972). S to

snovjo, ki mu je bila najbolj pri srcu, se je v letu 400-letnice kmečkega punta tudi poslovil od nas s knjigo Boj za staro pravdo (Ljubljana 1973).

Poleg razvejanega strokovnega dela je Stanko Škaler opravljaj številne in odgovorne družbenopolitične dolžnosti. Vse, kar mu je bilo naloženo, je reševal vestno in dosledno, pogosto pa se je zdelo, da je bilo breme odgovornosti celo pretežno. Bil je eden izmed tistih, na katere lahko z gotovostjo računaš, da bodo zadano jim nalogo dobro izpeljali ali pa ti človeško priskočili na pomoč. Pogrešamo ga, ker nas je zapustil sredi obetov in ker nam je bil iskren tovariš.

Sergej Vrišer

Iva Mikl Curk

BALDUIN SARIA IN SLOVENSKA ARHEOLOGIJA

4. 6. 1974 je v Gradcu umrl Balduin Saria. Bil je dopisnik Časopisa za zgodovino in narodopisje v predvojnem obdobju, pa tudi v novi seriji je pojasnil nekaj vprašanj iz podobe rimskega Ptuja. Zato je prav, da mu tudi tu posvetimo kratko misel. Njegova dela vsak dan uporabljamo, zato mimo njegove vloge v slovenski arheologiji ne moremo, pa čeprav je tudi njegovo življenje imelo svoje senčno plat.

Otrok svojega časa in družbenih razmer, boja med slovenstvom in nemštvom na Štajerskem, je bil doma iz Ptuja. Domače mesto pa mu je poleg teh osnovnih dilem vtisnilo tudi življenjski paklic, posvetil se je arheologiji. Le začetek njegovega objavljanja in preučevanja rimskih starin je še segel v čas pred prvo svetovno vojno. Njegova prva objava je namreč iz leta 1913, ko je na Herbersteinovi posesti na Panorami v Ptuju vodil večje izkopavanje.

Med obema vojnama pa je brez dvoma sodil med osrednje pastave jugoslovanskega in slovenskega starinoslovja. Da je tako, vidimo ob njegovih tehtnih delih iz časa službovanja v Beogradu. Tu je najprej govoril o ptujskih arheoloških problemih (Starinar 1922: Arheološka istraživanja u oblasti starog Poetovia, 191 ss, in Starinar 1923, Razvitak Mětrine kulturne slike u donavskim oblastima, 33 ss). Prispadla mu je nadalje dolžnost, predstaviti jugoslovanska dela v osrednjem evropskem glasilu za arheologijo, ki še izhaja v Frankfurtu (16. Bericht der Römisch-germanischen Kommission, 1925/26, Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslawien, 113 ss). Aktivno (tudi z objavami) je sodeloval v prvih raziskavah Stobija, ene najmogočnejših mestnih tvorb starega veka na jugoslovanskih tleh. Tverno pa je sodeloval tudi v velikih akcijah mednarodnega starinoslovja, da je tam zastopal Jugoslavijo: prizadevanja za dopolnitve k zbirki (korpusu) napisnega gradiva, priprave za korpus grških vaz in zlasti še priprave za arheološke zemljevide. Rezultate svojega osebnega dela v teh akcijah je objavil skupno s tedaj vodilnima arheologoma zagrebskega arheološkega muzeja. Do leta 1939 so izšli trije zvezki arheološke karte za severno Jugoslavijo kot dela Josipa Klemenca in Balduina Saria s tem, da je Klemenc obdelal list Zagreb, Saria pa lista Ptuj in Rogatec. Prvi zvezek Antičnih napisov Jugoslavije (Antike Inschriften aus Jugoslawien I, Zagreb 1938), kjer so ponovili najvažnejše gradivo, ki ga je Mommsen za svoj nepogrešljivi korpus (Corpus inscriptionum Latinarum) objavil delno ali ga ni več videl, dodali pa so tudi likovni okras napisov, je bil skupno dela Viktorja Hoffillerja, ravnatelja zagrebskega muzeja, in B. Sarije, ki je obdelal slovenski del. Med časom, ko so nastajali ti veliki pregledi, je že postal profesor za arheologijo pri zgodovinski stolici na ljubljanski univerzi. Objavljal je še to in ono o Poetoviu (prispevki v ČZN), objavil sintetične Doneske k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi (Glas-

nik muzejskega društva za Slovenijo, 20. 1939, 115 ss) in razglabljal še sicer o raznih vprašanjih iz rimske dobe na naših tleh. Obsežna izkopavanja poznorimskega pribežališča na Velikih Malencah pri Brežicah je prekinila vojna. Izkopavanja so ostala torzo, s končano vojno pa je tudi njihov vodja zapustil našo deželo. Štel se je za Nemca in se tako tik pred vojno in med njo ni mogel ali ni hotel povsem opredeliti zoper nemško politiko. Nikoli pa ni pisal tendenčnih prispevkov, s katerimi so želeli popačiti podobo najstarejše slovenske zgodovine. Želja, dati do besede pravi zgodovinski resnici je v njegovem delu spet zmaga. To je dokazal s svojim vedenjem v povojnem času.

Poslej se je posvečal splošnejšim poglavjem iz avstrijske zgodovine, zunanji sodelavec je bil pri nekaj obsežnejših avstrijskih izkopavanjih (npr. Parndorf na Gradiščanskem), svoje znanje o starinah na naših tleh pa je še enkrat častno predstavil. L. 1951. je v Realni enciklopediji klasičnih starin objavil izčrpni in precizni prikaz Poetovia. Prizadevanja pri nas je zvesto spremljal, saj je zrasla mlada slovenska arheologija v šoli njegovih sodobnikov in delati so začeli ljudje, ki so poslušali njegova predavanja. Pripravljati smo začeli Arheološko karto Slovenije, Jaro Šašel je nadaljeval njegove Antične napise. Tako je v tisku stvarno posegel v debato o interpretaciji najdb na Ptujskem gradu. Predvsem pa je pomembno, da je zelo stvarno pa tudi pozitivno ocenil vsa slovenska raziskovanja najstarejše zgodovine, še zlasti pomembne rezultate in raziskovanja staroslovanskega obdobja, in to v južnonemških in avstrijskih krogih zgodovino piscev, ki so bili, obremenjeni s preteklostjo, našemu zgodovinarstvu najmanj naklonjeni. V priznanih revijah je ocenjeval tudi Časopis za zgodovino in narodopisje.

Tako vidimo tisti, ki poznamo le dela B. Sarie, potem ko jih objektivno ovrednotimo, da je dal toliko, da ga tudi z naših današnjih gledišč ne moremo odkloniti. Naša podoba o zakonitostih družbenega razvoja iz pradavnine je s pomočjo njegovega dela bistveno bolj popolna.

PREGLED TOPOGRAFIJE POETOVIA

Leto 1973 pomeni v zgodovini raziskovanja Poetovia več majhnih jubilejev. Leta 1873 je objavil Theodor Mommsen prvi del 3. zvezka svojega monumentalnega Corpusa Inscriptionum Latinarum (CIL), ki je prvič zbral in znanstveno izvednotil rimske napise Poetovia. Leta 1893 so v Ptuj u ustanovili Muzejsko društvo, katerega prizadevanja za raziskovanje in ohranjanje antičnih spomenikov Poetovia su bila vseskozi dragocena.¹ Naposled pa je leta 1973 poteklo 60 let, odkar so našli dele rimskega mostu čez Dravo. Ta most pomeni važno oporišče za topografijo antičnega mesta.^{2a}

Drugo oporo za preučevanje mestne topografije daje raziskovanje rimskega vodovoda, ki je izpod pohorskih pobočij pri Framu navodnjaval Poetovio in je bilo zanj moč ugotoviti s pomočjo žigov na opeki, da je vodil v rimski legijski tabor.³ Tako je bilo moč nesporno ugotoviti, da je stal sam tabor v kotu, ki ga tvorijo Skorba, Hajdina in Drava. V teku stoletij pa so ga dravske vode odplavile. Opazna zajeda v ježi dravske terase postane tako razumljiva.

Tabor in most sta točki, okoli katerih se je sčasoma razvila antična naselbina. Pri tem je seve prehod čez Dravo — najprej brez dvoma le brod — prvotna danost in pogoj za nastanek legijskega taborišča. Na tem mestu prečka Dravo že stara prazgodovinska pot, tako imenovana jantarna pot, ki je vodila iz Italije k Donavi in je pogojila že v prazgodovinskem času nastanek naselja na varnem levem rečnem bregu. To naselje je organsko preraslo v rimski čas.

Pri večini noriških mest, kot so Virunum, Flavia Solva ali Celeia, pa tudi mogoče pri panonski Emoni, opažamo v času rimskega cesarstva, kako prazgodovinsko naselje z višine prelože včasih tudi daleč stran v ravnino in načrtno zgrade novo mestno tvorbo s cestami, ki se sečejo v pravem kotu. V Poetoviu pa se je mesto iz časa rimskega cesarstva razvilo čisto iz prazgodovinske naselbine, vzročno povezane s prehodom čez Dravo. Seveda je bilo tudi v Poetoviu prazgodovinsko utrjeno naselje na Gradu, kot so dokazala izkopavanja po zadnji vojni.⁴ Pri teh izkopavanjih so ugotovili tudi več tlorisov koč. Obenem pa so ugotovili, da je bil Grad pozidan tudi v rimskem času. Tu, na najvišji točki, torej tam, kjer stoji danes grajska stavba, je verjetno stal Jupitrov tempelj, kot bi nam dokazovali blizu najdeni oltarji^{5a}. Tudi mogočno zidovje iz kvadrov lom-

¹ Kratko zgodovino raziskovanja Poetovia podaja M. Abramič, Poetovio, (Ptuj—Wien 1925) 39 ss. Prim. tudi B. Saria, Die Erforschung von Poetovio, Cillier Zeitung 2. sept. 1923 in I. Miki-Curk, Poetovio-Ptuj 69—1969 (Maribor 1969) 7 ss.

^{2a} Kratak pregled urbanističnega razvoja Poetovia: I. Miki-Curk, ČZN n. v. 5 (XL) 1969, 117 ss.

³ Archäol. Karte von Jugoslavien, Bl. Rogatec 22 in 27 s.

⁴ J. Korošec, Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (Ljubljana 1951).

^{5a} V besedilu Archäol. Karte sem nekoč domneval, da so ti Jupitrovi oltarji z nasproti ležeče Punorame. Zdaj sem pa bolj naklonjen misli, da so s samega Gradu in njegovih pobočij.

ljenca v kleti pod severovzhodnim traktom gradu bi mogli s tem povezovati (Arheol. karta, list Ptuj 40).

Poleg te zavarovane naselbine na hribu pa je morala že zgodaj nastati manjša naselbina prav pri dravskem brodu, odkoder so prebivalci le ob nevarnosti šli na Grad. Za novo mesto, zgrajeno na polju, bi v Poetoviu skoro ne bilo prostora, zlasti ker moramo upoštevati dejstvo, da je Drava po rimskem času na levem bregu odtrgala 150—200 m zemlje v širino.

Tako moramo v Poetoviu računati na mestno podobo, katere ceste se niso križale po tako imenovanem hipodamejskem sistemu v pravem kotu, marveč so po naravnih razmerah stremele k levemu ali desnemu koncu mostu. Mesto levega konca mostu je dokazala najdba iz marca 1913⁴. Je točno nasproti vojašnice na sedanjem desnem rečnem bregu. Takrat so tam našli drobec gradbenega napisu iz Hadrijanovega časa, drobec reliefa in zoglenele hrastove pilote, ki bi mogli soditi k starejšemu, lesenemu mostu. Pozneje so sondirali še više na bregu in ugotovili še več teh pilotov. Mesto desnega konca mostu je do danes nepojasnjeno. Zelo verjetno ga pa moremo iskati blizu nekdanjega spodnjega (Schwabovega) mlina, Zg. Breg 10. Tja kaže potek cest v antičnem predmestju na desnem bregu Drave.

Da je Drava preložila svoj tok skozi mesto po rimskem času, nam dokazujejo naslednja dejstva: na erozijskem bregu na Vičavi je bilo včasih — in je mogoče še danes — videti odlomljeno rimsko zidovje. Nadalje so v rečni strugi našli dve marmorni plastiki naravne velikosti.⁵ Zaradi rečne erozije se je dravska struga premaknila od rimskih časov približno za svojo celo širino proti severovzhodu. Ta premik ni bil vzporeden današnjemu toku, saj je bil malo zamaknjen v smeri urnih kazalcev. Tako je reka odtrgala na Vičavi rimske mestne dele, drugje niže ob toku pa je naplavljalala. Spodnji del sedanjega starega ptujskega mesta je skoro brez rimskih najdb. Os teh premikov dravske struge je nekoliko vzhodno od sedanjega muzeja.

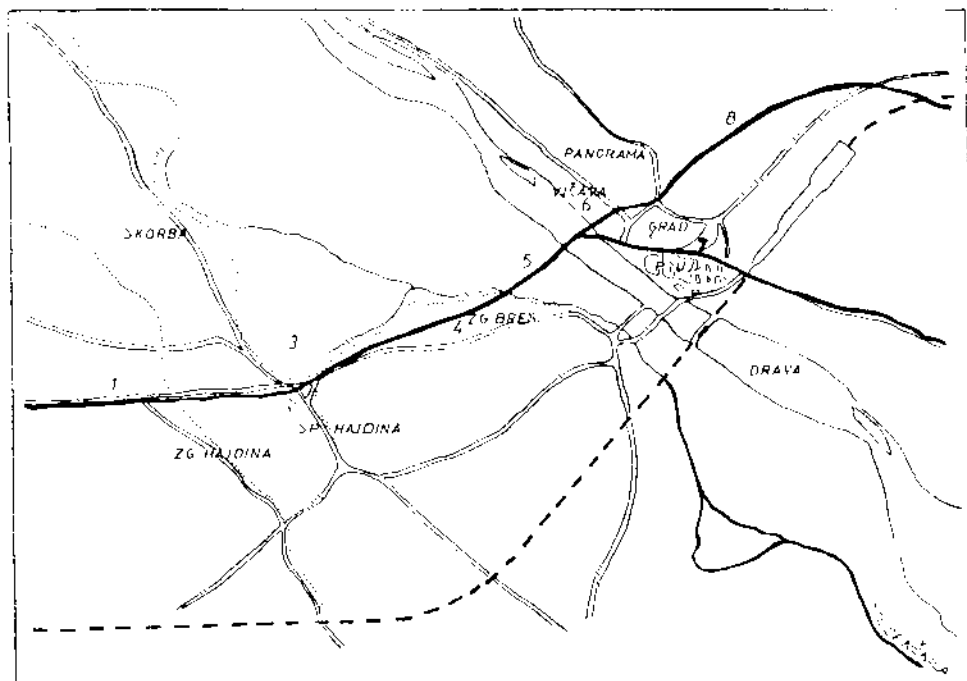
Nedaleč od dohoda na most moramo na levem bregu domnevati prostor, nekak trg, ker samo na trgu bi mogla stati oba rimska marmorna kipa, ki smo ju zgoraj omenili, torej nadnaravno velik kip moža, skoro gotovo cesarja, v oklepju in skoro do nespoznavnosti izlizan ženski kip. Kip vojaka bi mogel biti cesar Trajan, ki je mestu, kot je znano, podelil pravice kolonije, ali pa Hadrijan, za čigar vladavine so most zgradili ali obnovili. Najbrž se ne motimo, če domnevamo, da je prostor, kjer so ti kipi stali, opravljal v Poetoviu funkcijo foruma, pa ga je Drava odplavila.

Tu so se začele tri ceste, ki so bolj ali manj tudi na terenu dokazane⁶. Glavna os v cestni mreži Poetovia je bila brez dvoma stara pot, ki je tekla iz Italije k Donavi in je v Poetoviu prekoračila Dravo. Z mosta je vodila poprek čez vzhodni del dvorišča vojašnice, skozi sedlo med Panoramo in Gradom h Grajeni, do kamor je segala strnjena mestna pozidava. Na prostoru stare parcele 488 (k. o. Krčevina) so nekoč cesto prerezali. Levo in desno ob njej so tu še stale stavbe, iz katerih je vodila kloaka v Grajeno. Med vojno, ko so postavljali barake, so tu našli rimske stavbne sledove in dva oltarja. Tako je Grajena na severu omejevala strnjeno rimsko mesto. Baje je bilo v sedemdesetih letih prejšnjega

⁴ B. Sarta, Archäologische Funde aus Poetovio, Blätter z. Geschichte u. Heimatkunde d. Alpenländer IV, 1914, 421 s., V. Skrabar, Die röm. Draubrücke bei Pettau, Jahresh. Oester. Arch. Inst XVII 1914, Beibl. 157 ss.

⁵ Arch. Karte, Bl. Ptuj 31.

⁶ Za podrobnosti lahko opozorim na moj popis vseh do leta 1936 znanih najdb v besedilu Arch. Karte, Bl. Ptuj.

Sklepa Ptuj in okolice z lokacijo najpomembnejših rimskih najdb

Legenda:

- rimska cesta
- 1. zahodno grobišče in lugijski vodovod
- 2. skladišča in druge upravne stavbe ilirske carine
- 3. domnevni talur
- 4. mnsln del z vilami na Zgornjem bregu
- 5. dravski most
- 6. stari del civilne naselbine s forumom
- 7. grobišča s starokrščansko cemelialno baziliko
- 8. grobišča ob cesti Postuvio--Savaria

stoletja še moč videti ostanke rimskega mostu čez Grajeno. Onstran Grajene se začena grobišče, vendar pa so stale še tudi dalj proti severu posamezne rimske stavbe, ki pa podrobneje niso bile raziskane. Leta 1920 so na parceli 196 izkopali tudi rimsko lončarsko peč⁷.

Napis, ki ga je najprej objavila Iva Mikl-Curk in sem ga dopolnil⁸, kaže, da so cesti, ki je vodila proti severovzhodu skozi mesto, sledila loca fornicata. To so bile najbrž obokane trgovine, ki so jih leta 243 bržkone dalj edili obnoviti. In v sedlu med Panoramo in Gradom so leta 1937 res zadeli na sledove velike dvoranske stavbe⁹. Ni pojasnjeno, ali so to omenjena loca fornicata.

Strnjeno zazidana so bila tudi spodnja pobočja Panoramne na jugovzhodu¹⁰. Leta 1911 so izkopavanja odkrila predvsem dve vrsti pravokotnih prostorov in ob njihovi jugovzhodni fasadi je tekla cesta, vzporedna glavni. Višje po hribu je

⁷ A. Smodič, Arch. vestnik IX—X 1938-59 39 ss.

⁸ I. Mikl-Curk, Arch. vestnik XVIII 1967, 193 s., B. Sarja, Loca fornicata ČZN n. v. 5 (N1.) 141 ss.

⁹ B. Sarja, Jugosl. Istor. Časopis IV 1938, 102 ss.

¹⁰ Podrobnosti prim. Arch. Karte, Bl. Ptuj 36 ss.

zazidava postala redkejša. Ugotoviti je bilo moč sledove velikih viš. Severno pobočje Panorame pa ni bilo pozidano, tu so večkrat našli grobove.

Ker so na zahodnem robu starega ptujskega mesta našli poznoantično mestno obzidje, o katerem bom takoj spregovoril, ga moramo tudi na severu domnevati. Ker pa so sem in tja našli tudi na vrhu Panorame skromne poznorimske grobove, domnevam, da mesto, ki ga je opasovalo poznorimsko obzidje, ni segalo niti do temena Panorame, in ne do Grajene. Žal, je erozijsko nasutje v sedlu med Panoramom in Gradom prav posebno debelo, rimska površina je ponekod do 3 m pod današnjo. Pri kopanju temeljev za »oficirski paviljon« vojašnice so leta 1904 zadeli na močan »blok betona« in mogočne zidove. Vsega podrobneje niso raziskali. Abramić domneva, da so to sledovi utrdb, in verjetno ima prav¹¹. Obzidje se je torej verjetno nadaljevalo pri najbolj zahodnem strmem pobočju Gradu^{12a}. Kako daleč na zahod je teklo to obzidje, doslej ni bilo moč ugotoviti. Če je opisano zidovje severni del poznoantičnega mestnega obzidja, potem se je mestni prostor v pozni antiki, kot rečeno, močno skrčil, velike površine nekdanj strnjeno pozidanega mestnega prostora so opustili. Enako se je zgodilo, kot bomo še prikazali, tudi na desnem dravskem bregu.

Od ceste, ki je vodila proti severovzhodu, se je še pred prečkanjem Grajene odcepila stranska cesta proti severozahodu, ki je vodila po dolini Grajene. Na terenu je bila ponekod še vidna, predvsem pa jo dokazujejo grobovi, najdeni vzdolž doline. Poleg najdb, ki jih navajam v besedilu Arheološke karte, so marca 1937 našli tu tudi poznoantične grobove.¹² Pri enem teh grobov je rabila za del obloge zaobljubna Jupitrova ara, posvečena v blagor tabularija vectigal (is) Illyrici stat (ionis) Poet. Vzdolž te ceste je vodil tudi vodovod za potrebe civilnega mesta. Po zadnji vojni so ga delno raziskali.

Nadaljnja pomembna cesta je vodila od rimskega mostu proti vzhodu. Tekla je pod nekdanjim dominikanskim samostanom (muzej), čez severni del Muzejskega trga v Prešernovo ulico. Njen potek je rimskemu enak. Že v zgodnjem rimskem času je bil ta mestni del gosto zazidan. Pri izkopavanju leta 1928 sem mogel ugotoviti več gradbenih faz. Zanimivo je, da so med rimskim zidovjem posamični grobovi iz poznega 3. stoletja. Na te moramo biti toliko bolj pozorni, ker so vzhodno od tod, torej bolj stran od mesta (rimskega mesta, seveda) aprila in maja 1944 našli poznoantično mestno obzidje. Pred hišo Prešernova 33, nekdanjim zgornjim dvorom ptujskih gospodov, so pri gradnji vodovodnega rezervoarja pod srednjeveškimi plastmi naleteli na v jedru še 1,5 m debel rimski zid, ki je bil na zunanji strani nekoč zgrajen iz kvadrov iz barbarskega apnenca. Proti vzhodu je bil zid okrepljen s 3 m široko bermo, kateri je sledil globok, s humusom napolnjen jarek. Njegovega dna pri globini 3,5 m še nismo videli. Na zahodni, torej notranji strani zidu je bilo moč jasno videti ilovnato nasutje.¹³ Kot kažeta za poznoantične utrdbе značilni berma zunaj in ilovnato nasutje znotraj,¹⁴ so opisani sledovi ostanki poznoantičnega mestnega obzidja. Teklo je točno od zahodnega zidu hiše Prešernova 33 proti stolpu na gradu, za katerega je V. Skrabar v Zeitschr. d. Hist. Ver. f. Steiermark VIII, 1910, 133 ss, dokazal, da sloni na rimskem zidovju. Pod poznorimskim obzidjem je bilo starejše, 0,90 m debelo, ki kamna in opeke, ki pa ni bilo mestno obzidje. V času miru, Pax Romanae, mesto gotovo ni bilo utrjeno, kot sta domnevala Ferk in Polaschek¹⁵.

¹¹ M. Abramić, o. c. 26.

¹² A. S(modič), Jutro 25. marec 1937.

¹³ Osebná zapažanja, tudi B. Šarla Realencykl. s. v. Poetovlja.

¹⁴ Ta strmina konglomeratne skale je nosila, kot se spominjam iz otroštva, tudi ime Bubenkanzel. Po njej smo otroci radi plezali in se igrali Indijance.

¹⁵ Oboje naj bi preprečevalo podkopavanje zidov.

¹⁶ F. Ferk, Vorläufige Mitteilungen, Mitt. Hist. Ver. f. Steiermk. XLI 1893, 213 ss., E. Polaschek, Realencykl. s. v. Noricum 998.

Leta 1944 ugotovljeno obzidje je, kot omenjeno, teklo na Grad in je vključevalo tudi teme grajskega griča, kar dokazuje tam izkopana poznoantična cerkev¹⁶. Z zahodnega izrastka Gradu je teklo potem v sedlo med Panoramo in Gradom (primerjaj zgoraj!).

V zazidanem mestnem področju so ulice s stopnicami vodile od ceste na vzhod k Dravi. Tako ulico smo leta 1928 odkopali, nismo pa ji mogli slediti do reke.¹⁷ Antična površina leži namreč na južnem delu zelo globoko pod poznejšim nasutjem trga. V vzhodnem delu Muzejskega trga smo našli velike obdelane kamnite kose, ki dopuščajo domnevo o veliki stavbi na tem mestu¹⁸. V bližini, torej na robu antičnega mesta, je stal tudi mitrej, iz katerega poznamo napise in zdaj tudi večji odlomek reliefa s Solom¹⁹.

Na drugi strani poznoantičnega mestnega obzidja se ob cesti začne grobišče. Rimska cesta je osnova za Prešernovo ulico. Ta je s svojim podaljškom čez Slovenski trg, Murkovo in Lackovo ulico najznačilnejša cestna žila skozi sedanje mestno tkivo, čeprav v zahodnem poteku ne opravlja več nobene funkcije. Nastanek srednjeveškega mesta je potemtakem povezan s časom, ko je bil rimski most in cesta nanj še v rabi, torej dolgo pred gradnjo dominikanskega samostana v letu 1230/31. Rimske ceste, ki je vodila iz Poetovia v Siscio in Murso, doslej pod današnjo cesto ni bilo moč ugotoviti, vendar njen potek dokazujejo številni grobovi. Posebno jasno je bilo videti to nekropolo ob polaganju plinske napeljave ob prelomu stoletja. Kar zadeva podrobnosti, opozarjam na svoj popis najdb v besedilu Arheološke karte, list Ptuj.²⁰

Pred mestnim stolpom stoji skoro 5 m visoka nagrobna stela Ilvira iure dicundo, po ljudski oznaki Orfejev spomenik ali po srednjeveški uporabi pranger (sramotni steber). Po mojem mnenju je *in situ*, ker je antičen tudi podstavek. Okoli proštijске cerkve najdeni arhitektonski členi starokrščanske kulturne stavbe navajajo k domnevi, da je cerkev nastala iz zgodnjekrščanske pokopališke cerkve²¹.

Sem in tja so v tem delu nekropole mogoče stale tudi druge stavbe. Na to nas opozarjajo najdbe rimskih zidov ob gradnjah. Našli so tudi opečni tlak z zidaki legio XIII.

Slično kot danes je bila ta cesta čez Slovenski trg povezana proti severovzhodu s prej opisano cesto Poetovio—Savaria—Donava. Ob tej cesti so leta 1967 našli ob gradnji samopostrežne trgovine na vogalu med Potrčevo cesto in Ciril-Metodovim drevoredom rimske opekarske peči²², sicer pa podrobneje še ni raziskana.

Tretja cesta je vodila od mostu na levem bregu proti severozahodu. Najprej je vodila skozi gosto zazidan mestni del. Sistematična izkopavanja so bila tu le leta 1912 na območju vojašnice²³. Tu so med drugim našli tudi rimsko ulico, ob strani katere so vodili kanali v marmornih koritih. V te so se stekali hišni kanali. Tudi dalj proti zahodu so pri gradnjah po Vičavi večkrat zadeli na to cesto. Gosto zazidana mestna četrt je segala nekako do parc. 338/3—339/1 (stare parcelne številke, k. o. Krčevina). Seveda pa je zunanji del mesta bil verjetno tudi tu že redkeje pozidan, po drugi strani pa so tudi tu in tam dalj proti zahodu mogli ugotoviti posamezne stavbe. Naprej pa je bilo manjše grobišče. Še dalj

¹⁶ J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1950.

¹⁷ B. Saria, CZN XXVIII 1923, 123.

¹⁸ I. Mikl-Curk, Arh. vestnik XI-XII, 1960-61 163 ss in Kronika slovenskih mest

¹⁹ A. Premerslein, Arch. epigr. Mitth. X. 1886, 234 ss. I. Mikl-Curk, Poetovljski čelrti mitrej, Ptuj. Zbornik II. (1962) 212 ss

²⁰ Arch. Karte, Bl. Ptuj, 45 ss.

²¹ Prim. načrt pri W. Schmidl CZN XXXI, 1936, 90.

²² Z. Subic, Arh. vestnik XIX 1968, 455 ss., Ista, Poetovio-Ptuj 69-1969, 37 ss.

²³ Zal, nikoli objavljeno. Kratko omenjam s skico v Arch. Karte, Bl. Ptuj 34.

proti zahodu v Orešju so našli posamezne grobove. Cesta, ob kateri so bili ti grobovi, je vodila ob Dravi do naselbine na območju Vurberga.²⁴ To naselbino dokazujejo napisi in druge najdbe. Cesta je tekla nato naprej v Flavio Solvo.

Kot je to navadno pri naselbinah z mostom in zaradi mosta, se je tudi v Poetoviu na nasprotnem, desnem dravskem bregu razvila naselbina, neke vrste predmestje. Svoj čas je stalo tu malo sodobnih stavb, zato je bilo mogoče to naselbino mnogo bolj intenzivno arheološko raziskovati in je tudi znanih mnogo več najdb. To dejstvo je raziskovalce zavajalo, da so na ledinah Zg. Brega in Hajdine iskali staro poetovijsko mestno jedro (Ferk, W. Schmid in drugi). Kje je bil verjetni konec mostu na desnem dravskem bregu, smo že omenili. Približno ga dokazujejo ceste, ki so vodile na most. Žal, so stari načrti z izkopavanj pomanjkljivi.

Med temi cestami je najvažnejša itinerarska cesta Aquileia—Emona—Poetovio—Donava. Kot sem dokazal v Arheološki karti, list Rogatec,²⁵ je tekla iz Celeie v Poetovio v dveh vejah. Zahodna veja, ki jo dokazujejo sledovi na terenu, miljniki in itinerarji, je bila važnejša in to potrjujejo tudi raziskave v samem Poetoviu. Pri kopanjih na Zg. Bregu in na Hajdini so jo večkrat odkrili. Teče paralelno z ježo terase in se na zahodni strani vicusa Fortunae, o katerem bomo še govorili, torej zunaj mesta, prelije v grobiščno cesto.

Vzhodno vejo ceste Poetovio—Celeia je delno v širši ptujski okolici še mogoče dokazati. Blizu mesta so bili svoj čas pri sv. Roku najdeni rimski grobovi pokopanih vzdolž te ceste.^{25a}

Poleg teh cest, ki sta bili najvažnejši, je vodila z desnega konca mostu cesta proti jugovzhodu čez Krapino v Siscio. Posamezne naselbinske najdbe jo dokazujejo.²⁶ Na mestnem arealu Poetovia pa še ni z gotovostjo dokazana.

Glavna strnjena naselbina na desnem dravskem bregu leži seve vzdolž velike itinerarske ceste proti zahodu²⁷. Proti robovom je redkejša in tu srečamo bogato opremljene vile. Za eno od njih je W. Schmid domneval, da bi mogla biti palatium extra muros²⁸, ki jo omenja Ammianus Marcellinus, vendar ni za to domnevo nobene prave osnove. Predmestje je tu segalo nekako do meje med Zg. Bregom in Sp. Hajdino. Le redko naseljenemu pasu, širokemu 400—500 m, sledi na dravski terasi na Sp. Hajdini spet gosto naseljen mestni del. To je že prej omenjeni vicus Fortunae, katerega ime — pri nas redkost — poznamo z napisa CIL III 10875 (Arch. Inschr. a. Jugoslavien 340). Prvotno vicus Fortunae ni sodil v sklop rimskega civilnega mesta na desnem rečnem bregu. Nastal je zaradi nekdanjega legijskega tabora in njegovih canabae.

Nad ruševinami predmestja in med njimi so našli posamezne skeletne grobove poznega časa in tudi take, da pridatki v njih dopuščajo misel na pripadnike nekega germanskega plemena.²⁹ Mestni del na desnem bregu je bil torej v pozni antiki verjetno opuščen, podobno kot tisti na severu, kot smo videli.

Dolgo je bilo mesto legijskega tabora, najprej VIII. Auguste in potem do cesarja Trajana XIII. Gemine, neznano. Kljub izrecni omembi pri Tacitu, Hist. III 1, in mnogim nagrobnikom legionarjev so celo dvomili (G. Veith, W.

²⁴ B. Sarla, CZN XXVIII 1933, 127 s.

²⁵ Arch. Karte, Bl. Rogatec, 73 ss.

^{25a} Za to cesto prim. Arch. Karte, Bl. Rogatec 75. O omenjenih grobovih pri kapeli sv. Roka Arch. Karte, Bl. Ptuj 61

²⁶ Ob tej cesti je ležalo rimsko naselje pri Turnišču (Arch. Karte, Bl. Ptuj, 71 s). V zadnji vojni je bomba v turniškem grajskem parku odkrila rimsko zidovje.

²⁷ Združene načrte z izkovanji na Zg. Bregu podaja W. Schmid v XV. Bericht Röm. Germ. Komm. Abb. 16. O novih izkopavanjih I. Mikl-Curk, Arch. vestnik XV-XVI, 1964/65, 259 ss.

²⁸ W. Schmid, o. c. 221.

²⁹ M. Abramčič, Poetovio 14 s. Poznoantične grobove so našli tudi leta 1863., I. Mikl-Curk, o. c. 265 s in CZN n. v. 2 (XXXVI) 1966, 46 ss.

Schmid)³⁰ o tem, da je bil v Ptuju stalni legijski tabor. Veith je tabor iskal predvsem na levem bregu, ker naj bi bil tabor predvsem ofenzivnega značaja³¹. Tam pa ni bilo nobenega sledu o njem. Šele najdba vodovoda za tabor, ki sem o njem na začetku govoril, dovoljuje z gotovostjo domnevo, da je bil tabor na prostoru med Skorbo, Sp. Hajdino in Dravo, da pa ga je Drava sčasoma odplavila³². Dravska erozija na desnem bregu, ki je polagoma uničila stari legijski tabor v celoti, se je verjetno začela že v poznem rimskem času. Okrog leta 1000 je Drava namreč strugo ponovno preložila proti severu in je tako, kot smo prej rekli, ogrožala dele starega mesta. Šele za Trajana so preložili legijo v Vindobono, opustili tabor kot tak in sočasno naselili veterane ter povzdignili mesto v Colonia Ulpia Traiana, kot sem to dokazal v nasprotju z mnenji nekaterih novejših zgodovinarjev³³.

Tako kot sicer pri legijskih taboriščih se je tudi na jugozahodni strani poetovijskega tabora razvila boljše ali slabše zgrajena naselbina lesenjač za potrebe vojakov, tako imenovane canabae. To vojaško mesto, tabor in pripadajoče canabae, je bilo sprva ločeno od starega civilnega mesta. Šele, ko so vojsko umaknili in so se veterani stopili s civilnim prebivalstvom, se je tudi vojaško mesto sčasoma zraslo s predmestjem na Zg. Bregu. Vendar je bilo moč njuno stičišče na meji med Zg. Bregom in Sp. Hajdino, kot že omenjeno, tudi poslej zaznati. V nekdanjem predmestju tabora, torej kar najbliže provinci Norika in Panonije, je bila nameščena — najbrž že za Hadrijana — uprava ilirske carine za Panonijo, uprava publici portorii Illyrici, pozneje vectigalis Illyrici. Upravniške te carinske uprave poznamo z napisov obeh prvih mitrejev. Na vzhodnem robu nekdanjih canabae, ki so se zdaj imenovali vicus Fortunae, je bila na robu dravske terase četrt svetišča z dvema mitrejema, svetiščem Volcana in Venere in še drugimi svetišči. Tudi spomeniki Izide, domačih Nutrices Augustae in mogoče tudi Magnae Matris kažejo na to, da smo na robu antičnega mesta. V ta sklop sodi tudi najdba majhne, mogoče starokrščanske kulturne stavbe na Sp. Hajdini. To je skušal W. Schmid — neupravičeno — razložiti kot škofovsko baziliko sv. Victorina, znanega cerkvenega pisatelja in poetovijskega škofa³⁴. Mali trg južno od tega svetišča je isti raziskovalec skušal razložiti kot forum Poetovia³⁵, ozko stavbo na vzhodni strani trga pa kot kurijo. Razlaga velikega stavbnega kompleksa na vzhodni strani ravnokar opisane skupine hiš (vel. 52,25 × 43,50 m) za v napisu CIL III 10875 (AIJ 340) imenovano horrea bo pa mogoče pravilna, če je pred nami res pokrita stavba. Vendar se zdi po načrtu, ki ga W. Schmid objavlja v ČZN, da je veliki obzidani štirikotnik s svojimi stavbami (H) bolj verjetno veliko odkrito dvorišče. Horrea pa so bila, razumljivo, skladišča s streho, kot npr. horrea velike podeželske ville v Parndorfu (Gradiščanska), ki sem jo pred časom raziskal (Festschrift f. A. Barb, Eisenstadt o. J. 259).

Zahodno od vicusa Fortunae ob cesti v Celeio, ki je tekla vzporedno z današnjo cesto na Pragersko, se je začelo, kot že rečeno, veliko grobišče³⁶. Pozneje ni bilo zazidano in tako ga je bilo moč v teku skoro enega stoletja dobro raziskati; pri tem so našli tisoče žganih grobov. To grobišče ni malo prispevalo k napačnemu mnenju, da je bil rimski Poetovio na tleh sedanje Hajdine.

Povzemimo:

Vzporedno z utrjeno naselbino na grajskem hribu se je morala v Ptuju že v prazgodovinskem času z rastočim prometom tudi pod hribom ob prehodu čez

³⁰ W. Schmid, XV. Ber. Röm. Germ. Komm. 214 ss.

³¹ Pismena izjava G. Veitha v muzejskem arhivu.

³² Arch. Karte, Bl. Rogatec, 27 s.

³³ Glasnik muz. dr. za Slovenijo XX 1939 127 s.

³⁴ ČZN XXX 1935, 142 ss.

³⁵ Ibid. 135 s.

³⁶ Arch. Karte, Bl. Rogatec 24 ss., Začetek iste Bl. Ptuj 8 os.

reko — sprva brodu — razviti naselbina. V Poetoviu ni moč govoriti o sistematični premestitvi prazgodovinskega naselja v ravnino, o pojavu, ki ga poznamo v rimskem času pri drugih mestih (Virunum, Flavia Solva, Celeia). Ob gradnji mostu, mogoče tudi že prej, je tudi na desnem dravskem bregu nastalo neke vrste predmestje, ki se je širilo predvsem ob cesti na zahod proti Celeii. Ko so Rimljani v Avgustovem času na desnem dravskem bregu nedaleč od prehoda čez reko ustanovili legijski tabor, je pred taborom nastalo mesto barak, t. i. canabae. Tudi v Poetoviu srečamo torej podobno situacijo kot v Carnuntumu ali Aquincumu: staro civilno mesto, ki zraste iz prazgodovinske naselbine, pa novo vojaško mesto, ki je v Poetoviu vsekakor nastalo na drugem rečnem bregu kot staro mesto. Ko pa so legijo prestavili k Donavi, v Poetovio pa naselili veterane, kar je povzročilo, da je mesto postalo kolonija, se je vojaško mesto počasi zlilo s civilnim. Določeno mejo pa je bilo v mestni podobi moč vselej spoznati, pa tudi ime za nekdanje naselje lesenjač, vicus Fortunae dokazuje to ločevanje. V pozni antiki so središče starega mesta na levem dravskem bregu obzidali. Obzidje je vključevalo tudi teme grajskega griča. Mestni predel na desnem bregu Drave je bil opuščen. Zaradi nevarnosti poplav Drave, ki je počasi trgala velike površine starega rimskega mesta, se je srednjeveško mesto razvilo vzhodno od rimskega, in sicer ob cesti proti Mursi. Tam je bilo najmanj ogroženo od Drave.

UEBERSICHT ÜBER DIE TOPOGRAPHIE VON POETOVIO

Zusammenfassung

Neben einer geschützten Höhensiedlung auf dem Schlossberg musste sich in Ptuj schon in prähistorischer Zeit mit dem zunehmenden Verkehr auch unterhalb des Berges, am Flussübergang — ursprünglich natürlich eine Furt — eine Siedlung entwickelt haben. Von einer systematischen Verlegung der alten vorgeschichtlichen Siedlung in die Ebene, wie wir sie in der römischen Kaiserzeit bei anderen Städten (Virunum, Flavia Solva, Celeia) haben, kann bei Poetovio keine Rede sein. Mit der Erbauung der Brücke, vielleicht auch schon früher, entstand auch am rechten Draufer eine Art Vorstadt, die sich vor allem nach Westen zu entlang der nach Celeia führenden Strasse ausbreitete. Als die Römer in augusteischer Zeit am rechten Draufer unweit des Flussüberganges ein Legionslager errichteten, bildete sich vor dem Lager eine Barackenstadt, die sogenannten canabae. Wir haben also in Poetovio etwa ähnliche Verhältnisse wie in Carnuntum oder Aquincum: die alte, auf die vorgeschichtliche Siedlung zurückgehende Zivilstadt und die neue Militärstadt, die in Poetovio allerdings auf dem der alten Stadt gegenüber liegenden Flussufer entstand. Mit der Verlegung der Legion an die Donau und der Ansiedlung von Veteranen, was die Erhebung zur Kolonie zur Folge hatte, erfolgte die allmähliche Eingliederung der Militärstadt in die Zivilstadt, doch war eine gewisse Trennung im Stadtplan auch später noch erkennbar, wie denn auch der Name für die einstige Barackensiedlung, Vicus Fortunae diese Sonderung bezeugt. In der Spätantike wurde der Kern der Altstadt am linken Draufer mit einer Mauer umgeben, die auch das Schlossbergplateau einschloss. Der Stadtteil am rechten Ufer wurde aufgegeben. Wegen der Gefährdung durch die Drau, die grosse Teile des Altstadtgebietes allmählich wegriss, entwickelte sich die mittelalterliche Stadt östlich der römischen, entlang der Strasse nach Mursa, wo sie von den Fluten der Drau weniger gefährdet war.

Jože Curk

POROČILO O KULTURNOZGODOVINSKEM DELU IN RAZISKAVAH V POKRAJINSKEM MUZEJU PTUJ ZA LETA 1970—1974

Ker spada ptujsko področje med najzanimivejše in najbogatejše zgodovinske terene v Jugoslaviji, se je tu že zgodaj rodila in leta 1893 tudi realizirala želja po ustanovitvi Muzejskega društva in lastnega muzeja, v katerem naj bi se zbirale najdbe z mestnega in primestnega območja, se preučevale in objavljale ter tako pomagale širiti znanstveno ime Ptuja daleč onkraj meja. Prvotno izrazito arheološki muzej se je leta 1898 razširil s tem, da mu je prof. Franc Ferik poklonil svojo kulturnozgodovinsko zbirko in tako ustvaril zametek sedanjega kompleksnega muzeja. Ta muzej je bil razmeščen v treh etažah dvoriščne stavbe ptujske gimnazije, kjer pa je trpel zaradi pomanjkanja prostora, pomanjkljive dokumentacije, ki jo je akademik M. Abramič leta 1910 s svojo postavitvijo zbirke večinoma odpravil, in zaradi talne vlage. Novo fazo v razvoju muzeja zaznamujemo z letom 1928, ko se je muzej preselil v pritlične prostore nekdanjega dominikanskega samostana, ki so do leta 1926 rabili vojaškim namenom ter bili v naslednjih dveh letih strokovno obnovljeni. Strokovno ureditev muzeja v novih prostorih je opravil notar Viktor Skrabar, ki je muzej tudi vodil do svoje prezgodnje smrti leta 1938. Dve leti po njegovi smrti je bila v obrambnem stolpu ob Dravi urejena vinarska zbirka, ki je bila sui tempore edina v Jugoslaviji; s tem je muzej, ki je že od leta 1899 imel in situ I. mitrej na Spodnji Hajdini in od leta 1913 III. mitrej na Zgornjem Bregu ter skrbel tudi za ohranjanje t. i. »Orfejevega spomenika« in »Povodnovega muzeja« na Slovenskem trgu, razširil področje svoje sicer še vedno izrazito arheološko poudarjene dejavnosti na območje vsega mesta. Okupator je muzej spremenil iz društvene v mestno ustanovo, ki je šele leta 1964 prevzela naslov Pokrajinskega muzeja v Ptuj; s tem so jo tudi z imenom označili za ustanovo, ki presega mestni okvir in pokriva s svojo dejavnostjo območji ptujskega in ormoškega občinskega ozemlja. Z letom osvoboditve 1945 se je začela tretja faza v razvoju muzeja. V dominikanskem samostanu je ustanova pridobila pritličje južnega trakta in jugovzhodnega prizidka, v bivši cerkvi pa v letih 1951 in 1963 vso stavbo (to je vse tri etaže) ter v njej uredila lapidarij, zbirko drobnega arheološkega gradiva in depo. V tem času sta se leta 1947 in 1955 od muzeja odcepila in osamosvojila študijska knjižnica in zgodovinski arhiv, ki sta zasedala prostore v obeh etažah jugozahodnega samostanskega prizidka; tam je še sedaj arhiv, medtem ko se je knjižnica leta 1989 preselila v svoje sedanje prostore v poslopju minoritskega samostana in pošte. Predvsem pa je muzej leta 1945 dobil ves grad z opremo ter v njegovem 1. nadstropju do leta 1946 uredil zbirko fevdalne stanovanjske kulture, leta 1951 v severnem delu

prillične etaže NOB zbirko, leta 1952 v 2. nadstropju galerijsko zbirko in leta 1956 v južnem delu pritlične etaže etnografsko zbirko. Seveda so vse te zbirke kot tudi tiste v dominikanskem samostanu doživljale v naslednjih letih večje ali manjše korekture, drugačne aranžmaje in spremenjene postavitve, vendar pa so se konceptualno in prostorsko stabilizirale, le vinarska zbirka je bila leta 1967 ukinjena, stolp pa predelan v razstavni salon, ki rabi muzeju za prirejanje občasnih razstav. V naslednjem in predvsem v jubilejnem 1969. letu je tudi sicer muzej doživel nekaj večjih investicij, predvsem ureditev vodovoda, kanalizacije in sanitarij na gradu in v samostanu ter zunanjo osvetljavo, izgubil pa s prodajo tako rekoč celotno vzhodno teraso z poslopjem grajske restavracije vred (razen vzhodnega stolpa).

Četrta faza v razvoju Pokrajinskega muzeja Ptuj se je začela z letom 1970, ko je bil izdelan in se je začel izvajati nov, od dosedanjih mnogo dinamičnejši in obsežnejši program njegovega razvoja in ureditve. Z realizacijo tega programa naj bi se ustanova organizacijsko dvignila na višjo raven muzeološkega in strokovnega dela ter se iz splošnega muzeja spremenila v kompleks velikih in močnih muzejskih oddelkov, ki bi vsak po svoje sodili med največje muzeje v Sloveniji. S tem namenom se je uvedla metoda permanentnih obnovitvenih akcij, ki so polagoma in za laično javnost neopazno, vendar močno spremenile videz in funkcionalnost ustanove. Ker se tako obsežna ustanova ne more uspešno razvijati, če ni notranje solidno konsolidirana v materialnem in organizacijskem oziru, je bilo najprej načelno sklenjeno, da se oddelki oblikujejo po stavbnih kompleksih: v nekdanjem dominikanskem samostanu naj bo poleg muzejske uprave arheološki oddelek in zbirka kamnite plastike, na gradu kulturnozgodovinski in mestnozgodovinski oddelek z zbirko NOB, v grajski žitnici pa etnološki oddelek z vinarsko zbirko in zbirko slovenskih ljudskih mask. Oba mitreja, »sub divo« zbirka na Slovenskem trgu in eventualni novi arheološki rezervati in arheoparki pripadajo po logiki strokovne pripadnosti arheološkemu oddelku, razstavni paviljon pa kulturnozgodovinskemu. Po tem osnovnem organizacijskem konceptu so se tudi prostorsko razmejile muzealije po posameznih oddelkih (arheološko gradivo iz grajske kleti in kleti zgodovinskega arhiva se je preselilo v arheološki depo, slike in drobni kulturnozgodovinski material iz arheološkega depoja na grad, etnografski predmeti iz gradu začasno v zahodni stolp itd.). Sistematika postopka je nato sama diktirala naslednjo etapo, katere cilj je bil preurediti najprej obstoječe zbirke in spremne prostore ter šele nato preiti na naslednjo stopnjo, to je pripravo novih zbirk, predvsem mestnozgodovinske in etnološke. Ta pot, ki zahteva mnogo drobnega organizacijskega in managerskega dela, velika, večinoma nenamensko zbrana lastna finančna sredstva in predvsem osebno požrtvovalnost in strokovno samoodpoved glavnega organizatorja, gotovo ni popularna, saj niti ne računata niti ne gradi na zunanjih efektih, je tudi časovno nekoliko daljša, ker zanjo ni na voljo nikoli dovolj materialnih sredstev, je pa po strokovno sistematični in muzealski plati edino pravilna.

Če si ogledamo obnovitvena dela po objektih, spoznamo, kaj je bilo v zadnjih štirih letih storjeno in kje bo treba zastaviti delo v bodoče, da se bo konceptualni program muzeja realiziral vsaj v naslednjih nekaj letih. O novih odkritjih, ki so se pri obnovitvenih delih na muzejskih stavbah opravila, ter o strokovnem in kulturno-prosvetnem delu muzeja bo govor v zadnjem delu sestavka.

Na gradu, kjer so bili zaradi slabe nosilnosti že v prejšnjih letih statično utrjeni stropi v prvem nadstropju, elektrificirano pritličje in parketirana dobra polovica drugega nadstropja ter urejeni kanalizacija, vodovod in sanitarije, so bile odstranjene vse recentne prezidave; s tem so se pridobili novi razstavnici

prostori v vseh treh etažah, zlasti pa v pritličju, kjer se je »izluščila« okoli 200 m² velika triladijska dvorana, in v prvem nadstropju, kjer smo odkrili originalen leseni strop iz okoli 1670. Nato sta bili obe gornji etaži parketirani, lakirani, elektrificirani, opremljeni s prehodnimi koridorji (zaradi množice obiskovalcev nujno potreben preventivni ukrep, ker so se v zadnjih letih pokazale materialne poškodbe na pohištvu in umetninah), ki omogočajo varnejše vodstvo po zbirkah, in prekriti z okoli 400 m preprog. Sočasno so bili obnovljeni tudi arkadni hodniki v obeh etažah, popravljeno renesančno stopnišče z obema podestoma, urejen depo slik v drugem nadstropju, vsi medvrtni prostori predelani v priročna skladišča, pospravljeni kamini in očiščeno grajsko podstrešje. Renesančno stopnišče in deloma arkadni hodniki so bili prekriti z dva metra širokimi preprogami sisal, kar jim daje prijetnejši videz. V grajskem pritličju je bila poploščena triladijska dvorana s keramičnimi ploščicami, na novo urejeni in opremljeni mizarška delavnica, blagajniški prostor in pisarna, preurejeno hišniško stanovanje in zidarsko obnovljeni vsi ostali pritlični prostori. Končno je bila očiščena in pospravljena tudi grajska klet, preurejena vodna cisterna, ves grad opremljen s strelovodnimi napravami, v grajski okolici pa opravljeno mnogo zemeljskih del. V prvem nadstropju vhodne grajske stavbe je bilo izpraznjeno stanovanje v izmeri okoli 130 m² spremenjeno v pohištveni depo; s tem so se v sami grajski stavbi vsi prostori sprostili za razstavne namene.

Štirietažno grajsko žitnico s skoraj 5.000 m² uporabne površine je Pokrajinski muzej Ptuj prevzel jeseni 1969 v skrajno zanemarjenem stanju. V minulih štirih letih se je posrečilo to ogromno stavbo z 2.200 m² strešne površine na novo prekriti, opremiti s strelovodnimi napravami, s strešnim in z odtočnim žlebovjem ter s sistemom odvodnjavanja, ki zbira vodo s platoja nad žitnico ter jo mimo nje s posebnim cevnim sistemom odvaja nizbrežno. Obenem je bila tudi njena notranjščina izpraznjena (do leta 1971 zasedena s skladišči raznih podjetij) in očiščena, klet pa toliko urejena in osušena, da je bilo moč v njej razmestiti največje in najtežje etnografske predmete. Komunikativna zveza med grajskim in zahodnim platojem se je dosegla s sistemom eskarp; s tem se je najmanj opazno premostila 10-metrška višinska razlika med njima. Na zahodnem platoju, imenovanem navadno »turnirski prostor«, ki leži nad žitnico, je bila izvedena tlorisna rekonstrukcija antičnih ostalin (starokrščanske bazilike, antične trdnjave in »staroslovanskega svetišča«), obnovljen (razen ostrešja) zahodni stolp ter prekopan jugozahodni rob staroslovanskega grobišča pod njim. Nova zidna povezava gradu z žitnico je končno zaprla severno stranico »turnirskega prostora«, ki se bo s tem lahko skupaj z žitnico vključil v muzejski itinerar, ne da bi ga pri tem motila kakršnakoli možnost dostopa na sklenjeno muzejsko področje mimo glavnega vhoda.

V nekdanjem dominikanskem samostanu so bili obnovljeni in na novo opremljeni upravni prostori, vhodna veža s sanitarijami, hišniško stanovanje, sanirana, prebeljena in na novo opremljena preparatorska delavnica, pozidan hodnik, ki povezuje vežo z razstavnimi prostori, očiščena in konservirana fasada ob muzejskem vhodu, popravljena fasada ob južnem dvorišču in tam urejen park s srednjeveškimi in novoveškimi kamnitimi spolijami ter postavljeno figuravno znamenje Janeza Nepomuka iz Turnišča pri Ptujju. V notranjem samostanskem kompleksu sta bila sanirana, obnovljena in poploščena s klinkerji refektorij in kapela, saniran, obnovljen in na novo opremljen priročni arheološki depo, križni hodnik očiščen večine recentnih beležev ter predrta ena izmed trojih zazidanih vrat, ki so vodila iz njega na notranje, parkovno urejeno samostansko dvorišče. To dvorišče je bilo izpraznjeno, očiščeno in urejeno ter bo odslej rabilo za antični lapidarij »sub divo«. Ob tej priliki so bile tudi vse štiri

fasade, ki ga obdajajo, osvobojene recentnih beležev in ometov, tako da so zaživele vsaj do prvega nadstropja v originalni podobi. Glavna dela so bila opravljena v antičnem lapidariju, kjer je bila odstranjena prečna stena in so bili osvobojeni slopi, ki nosijo gornjo etažo. S tem se je prostor poenotil ter se z dobro postavitveno kompozicijo spremenil v enega najlepših muzejskih razstavnih prostorov. Ob tej priliki se je že znana grobnica z izhodom na križni hodnik uporabila za postavitev II. mitreja (ker mu po originalni širini popolnoma ustreza, po dolžini pa je krajša za eno tretjino), medtem ko se je na novo odkrita izpraznila in s primerno ureditvijo spremenila v depo rimske keramike. V etaži nad lapidarijem, kjer je zbirka drobnega arheološkega gradiva in glavni arheološki depo, sta bili najprej odstranjeni obe opečni steni, ker sta zaradi teže in nestabilnosti statično resno ogrožali nosilno konstrukcijo pod seboj; ta zbirka in depo sta ločeni s postavitvijo vrste omar, prevlečenih z juto, ki opravljajo funkcijo vmesne stene. Tudi tu je bilo pospravljeno in očiščeno podstrešje ter urejen depo na vrhu stopnišča. Končno je treba omeniti, da so bili tudi v arheološkem oddelku vsi prostori elektrificirani, da so bile urejene strelovodne naprave in zamenjan večji del dotrajanega žlebovja. Ker je sedanji inventar, ki rabi arheološkemu depouju, sestavljen iz starih omarastih, pultastih in mizastih vitrin, je kapaciteta depoja mnogo premajhna za razpoložljivo gradivo, zato je bilo v letu 1973 nabavljenih 450 m² ladijskega poda in ostalega lesa za napravo polic ter 11.000 kartonskih škatel raznih dimenzij za spravilo arheološkega gradiva. Z izdelavo načrtovanih polic in z uvedbo sistema škatel (po najdiščnih celotah) se bo kapaciteta depoja pri enaki prostornini približno potrojila; to pa bo komaj zadoščalo za nekaj let, saj se posebno v zadnjem času arheološko gradivo vse hitreje nabira v muzeju.

Poleg naštetih ureditvenih del na vseh treh osrednjih muzejskih stavbah pa seveda niso bili pozabljeni tudi ostali 4 objekti, ki so v muzejski lasti in oskrbi. Tako imenovani Povodnov muzej — lapidarij sub divo ob mestnem stolpu na Slovenskem trgu — je bil rekonstruiran in prepariran ter obenem popravljene tudi stopnice, ki vodijo v stolpovo zvonarnico, tako da lahko govorimo kar o dokončni ureditvi tega objekta (razen seveda njegovega rednega vzdrževanja) enako kot sosednjega t. i. Orfejevega spomenika. Prvi mitrej na Spodnji Hajdini je dobil novo opečno streho in žlebovje, 1974 pa so popravili še vrata, okna in osvežili zunanjščino. Tretji mitrej na Zgornjem Bregu je dobil novo ostrešje, salonitno kritino (prejšnja, trikrat težja, opečna je pozimi že resno ogrožala statičnost stavbe) in žlebovje, 1974 pa so popravili še vrata, okna in osvežili omet. V razstavnem paviljonu — starem mestnem obrambnem stolpu iz leta 1551 v parku ob Dravi — je bila obnovljena notranjščina, urejena električna napeljava, vgrajen majhen priročni depo, nameščen vetrolov pri vhodnih vratih, nabavljenih 10 panojev in 80 m preprog ter očiščeno podstrešje, ki je zaradi velikih količin starega opečnega drobirja že resno ogrožalo leseno stropno konstrukcijo objektovega prvega nadstropja.

Kot je iz skiciranega naštevanja razvidno, se je v preteklih 4 letih na muzejskih objektih mnogo delalo. Čeprav tega z ozirom na sprotne in programske potrebe Pokrajinskega muzeja Ptuj ni opaziti, je vendar res, da njegove ogromne stavbe z več kot 7.500 m² streh zahtevajo veliko managerskih sposobnosti za vzdrževanje in obnavljanje ob malenkostnih namenskih (ca. 500.000 din) in nekaj privarčevanih lastnih sredstvih. Naj navedem v ilustracijo, da je za popravilo streh na treh osrednjih objektih ter zahodnem in razstavnem stolpu pripravljenih 10.000 strešnikov, da pa bodo ti strešniki za to akcijo komaj zadostovali. Ob tem pa je treba vedeti, da so take akcije potrebne vsakih nekaj let, ker leže objekti na zelo eksponiranih legah ter jih zato stalno

ogrožajo močni vetrovi in pogostne nevihte. Za vsako tako akcijo pa je pri trenutnih cenah potrebnih 50 do 60.000 din, ki se morajo vkalkulirati v stroške rednega vzdrževanja muzeja poleg vseh ostalih materialnih stroškov.

O kulturno-prosvetnem delu Pokrajinskega muzeja Ptuj ni treba zgubljati besed; statistično je splošno znano, da ga v odpiralni sezoni, ki traja od sredine aprila do sredine novembra, obišče konstantno po okoli 40.000 obiskovalcev (zbirke na gradu okoli 30.000, arheološki oddelek okoli 2.000, občasne razstave okoli 8.000 oseb). Kar se tiče obiska stalnih zbirk, spada Pokrajinski muzej med najbolj obiskane muzejske ustanove v Sloveniji. Obisk mu seveda precej krni dejstvo, da nima nobenih zbirk ogrevanih, zbirke na gradu pa tudi ne razsvetljene; to je logično povezano s prvim dejstvom, ki onemogoča zimski ogled muzeja. Pomanjkanje predavalnice ali kakega drugega primerne prostora preprečuje muzeju, da bi razvil sistematično predavateljsko dejavnost, kolikor se le-ta ne razvija kar ob ogledu zbirk strokovno zahtevnejših skupin. Pač pa je bilo nekaj več publicirano v časnikih in radiu; pisci so bili večinoma novinarji, na kulturnozgodovinskem področju pa avtor; ta je v tem času objavil 33 prispevkov, med njimi nekaj daljših, večinoma v lokalnem tedniku, več sestavkov pa tudi v radiu. Ti članki so največkrat izhajali ob prirejanju občasnih razstav, ki jih je bilo v zadnjih 4 letih 30. Od teh jih je 15 pripravil in aranžiral avtor, 10 sami razstavljalci in 5 oddelek NOB, medtem ko občasne arheološke razstave v tem času ni bilo nobene. Ob občasnih razstavah so izšli 4 katalogi borlske slikarske kolonije in katalog manjše retrospektive akad. slikarja Janeza Šibile.

Kar se tiče strokovnega objavljanja muzejskega kustodiatu, je bera sledeča: poleg avtorja, ki je opravil uredniške posle za Ormoški zbornik 1973 in Ptujski zbornik 1975 ter napisal 6 strokovnih člankov, so ostali trije kustosi napisali po 2, 3 in 5 člankov (eden je izšel kot *Inventaria archeologica XIV*) ter imeli nekaj predavanj v Ljubljani in Prilepu. Glede strokovnega dela v okviru muzeja in njegovih zbirk je bilo opravljeno sledeče:

na arheološkem področju: zavarovalna izkopavanja na Spodnji Hajdini, Zgornjem Bregu, Vičavi, Rabelčji vasi, Brstju in manjša sistematična v Turnišču, na Dravinjskem vrhu, Pavlovskem vrhu in Ptujskem gradu, aranžiran in urejen je bil rimski lapidarij v pritličju bivše dominikanske cerkve in dveh krilih križnega hodnika ter opravljeno tekoče interno delo;

v NOB oddelku je bil urejen depo ter opravljeno tekoče interno delo; na področju kulturne zgodovine je bila reorganizirana in dopolnjena kulturnozgodovinska zbirka v grajskem 1. nadstropju, popolnoma na novo je bila postavljena in razširjena galerijska zbirka v grajskem 2. nadstropju, preurejena in na novo je bila postavljena zbirka kamnite plastike v dveh krilih križnega hodnika in v kapeli, urejeni so bili depoji vseh naštetih zbirk ter zbrano vsakršno gradivo, ki pripada tem zbirkam po strokovni in dokumentarni plati. Organiziranih je bilo 30 razstav, od tega 20 umetniških, 7 z zgodovinsko tematiko, 3 pa so bile splošno poučnega značaja.

O ostalih dejavnostih muzeja, ki so bolj upravnega, organizacijskega in tehničnega značaja (ureditev preparatorske in mizarске delavnice, organizacija zidarske ekipe, tehnična opremljenost uprave in kustodiatov, ureditev službe muzejskih vodnikov, blagajnikov in paznikov, notranja organizacija muzejskega organizma in podobno), v tem poročilu ne mislim govoriti, ker se mi zdi mnogo pomembnejša od naštevanja statističnih podatkov objava znanstvenih rezultatov obnovitvenih del kot skromen prispevek k dosedanjemu vedenju o zgodovinski usodi obeh najpomembnejših muzejskih stavb, gradu in dominikanskega samostana, ki sta poleg proštjske cerkve in minoritskega samostana osrednja kulturnozgodovinska spomenika starodavne Ptuja.

Dominikanski samostan

Kompleks nekdanjega dominikanskega samostana zasedajo muzejska uprava, njegov arheološki oddelek, Zgodovinski arhiv v Ptujju in stanovanjska skupnost Ptuj z okoli 25 strankami. O dominikanskem samostanu, njegovi stavbi in zgodovinski usodi je bilo doslej že precej napisanega. Naj tu navedem samo najpomembnejšo literaturo, ki se neposredno peča z njegovo stavbno zgodovino:

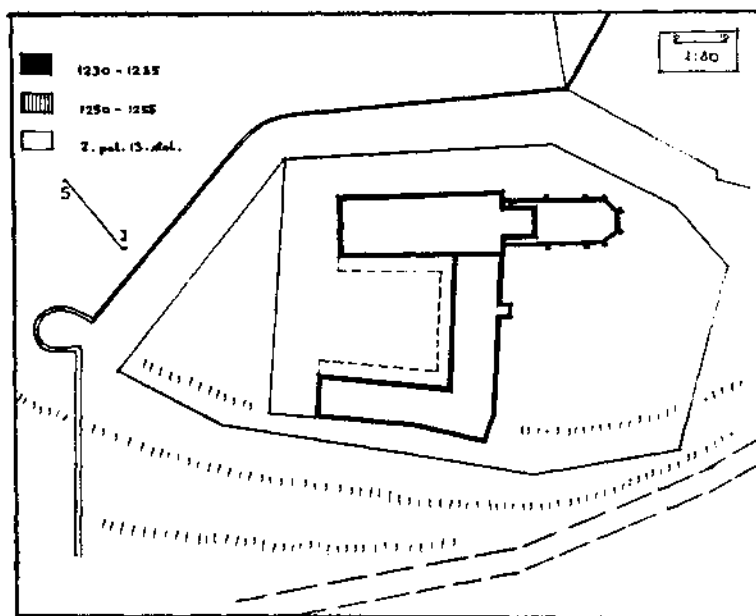
Josef Zahn: Über die Anfänge und den älteren Besitz des Dominikanerklosters zu Pettau. *BstG* 16, 1879, p. 3—34; France Stele: Najdbe v bivšem dominikanskem samostanu v Ptujju, *ČZN* 23, 1928, p. 185—191. Isti: Varstvo spomenikov, *ZUZ* 9, 1929, p. 55—57. Isti: K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptujju, *ČZN* 28, 1933, p. 161—189. Fran Kovačič: Dominikanski samostan v Ptujju, *Voditelj v bogoslovnih vedah* 17, 1914, p. 1—17, 111—142, 240—256, 355—371. Isti: Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptujju, *ČZN* 10, 1913, p. 59—120. Josef Hönisch: Geschichte des 1786 aufgelassenen Dominikaner Klosters zu Pettau, *Aufmerksame* 1857, p. 556, 567, 587, 600, 634, in 649. Balduin Saria: Nova raziskovanja po stari Poetoviji, *ČZN* 28, 1933, p. 119—129. Marijan Zadnikar: Varstvo spomenikov 5, 1953, p. 154 in 6, 1955, p. 98—102. Isti: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, p. 88—92. Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, p. 131. Iva in Jože Curk: Ptuj, *Vodniki IV*, Ljubljana 1965. Ista: Ptuj, Ljubljana 1970, p. 71—74, 112—114, 125. Jože Curk: Razvoj ptujске mestne vedute, *Ptujski zbornik II*, Ptuj 1962, p. 231—252. Isti: Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, *Ptujski zbornik III*, Ptuj 1969, p. 166—183. Iva Mikl: Rimske najdbe iz Ptujja po letu 1954, *Arheološki vestnik* 11—12, 1960—1961, p. 153—187. Na koncu omenjam še krajši obravnavi našega objekta od Zadnikarja in Komelja v knjižni zbirki *Ars Sloveniae: Romanska umetnost in Gotska arhitektura*.

Kot je splošno znano, je samostan ustanovila Mehtildis, vdova po Fride-riku III. Ptujskemu leta 1230, naselili pa so ga dominikanci iz Brež, kjer je tovrstni samostan obstajal že od leta 1217 in je bil prvi svoje vrste v takratnem nemškem cesarstvu. Samostan je bil zgrajen skupaj z vodnjakom do jeseni 1231, cerkev Marijinega vnebovzeta ob njegovi severni strani pa posvečena 1255, saj 1252 še ni bila popolnoma dograjena. Kapela v severnem delu vzhodnega trakta je imela prvotno kvadraten, po 1. pol. 14. stol. pa 5/8 sklenjeni prezbiterij velikosti 650 × 285 cm (1). Njena še ohranjena fasada kaže s svojima polkrožno in šilastoločno sklenjenima biforama tipičen romansko-gotski prehodni slog, pred sredino 17. stol. zazidani slavolok (ko so podrli njen prezbiterij) je iz 1. pol. 14. stol., patronirana krogovična slikarija iz okoli 1400, medtem, ko je polkrožno sklenjeni portal z močno posnetim prednjim robom šele iz pozne gotike 16. stoletja.

Po redovnih pravilih zgrajeni samostan je bil podkvastega tlorisa (z 2,5-metrsko divergenco med severnim in južnim traktom), njegovo notranje dvorišče je obtekal lesen križni hodnik, severni in južni trakt pa sta bila že od vsega začetka nadstropna. Cerkev iz let 1230—1255 je ohranjena v sedanji cerkveni ladji tako, da je njen slavolok skrit v sedanji baročni fasadi, njena fasada pa v sedanjem baročnem slavoloku. Prvotni slavolok je imel 3/4 stebra z atišškima bazama, podprtima s konzolicami, in s kapiteloma s polžasto reliefno dekoracijo, ki je tipična za sredino 13. stol. Profilacija prezbiterijevih reber, zazidanih v ba-

¹ Fr. Stele: K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptujju, *ČZN* 28, p. 166 in 167. B. Saria: Nova raziskovanja po stari poetovli, *ČZN* 28, p. 119—122.

ročnem prezbiteriju, kaže soroden hruškasti profil kot v Kostanjevici in pri ptujskih minoritih, vendar pa je bil dominikanski prezbiterij, ker je bil starejši naprednejši od minoritskega tako po svoji florisni kot prostorski organizaciji (t. i. dolgi kor), sa je bil eden prvih v srednji Evropi (Dunaj, Praga 1250). Leta 1302 je samostan pogorel, nakar so ga obnavljali skoraj do sredine 14. stoletja. Najprej je dobil zvonik na stičišču ladje in prezbiterija ter zaradi tega drugi slavolok in ostroločno opečno banjo v tem delu cerkvene ladje, ki je po širini (7,9 m) skoraj ustrezala širini prezbiterija. Na južni strani med obema slavolokoma se je sredi 14. stol. pojavila votivna podoba Imago pietatis, ob njej pa je vodil zašiljeni portal z lijakastim motivom iz sredine 13. stol. (zazidan 1838) v samostanske spalnice v prvem nadstropju vzhodnega trakta. Ta je doživel v tem času večje predelave in je bil proti sredini 14. stol. na zahodni fasadi v celoti freskiran. Tudi južni trakt kaže dve gradbeni fazi, starejšo, iz 1. pol. 13. stoletja, in mlajšo, iz 1. pol. 14. stol. Po oknih sodeč, je bila v južnem traktu večja dvorana, verjetno kapitelj. Kot kaže omet, je v tem času nastal tudi nadstropen zahodni trakt; s tem se je samostanski kompleks sklenil. Drugič je bil samostan restavriran v 1. pol. 15. stoletja. Takrat je bila ladja prvič dvignjena, nakar je bila cerkev na novo posvečena leta 1453. V četrtini stoletja je nastal križni hodnik, ki ga členijo pristrešen talni zidec, spodžlebljen etažni zidec in spodrezan kamnit venčni zidec, ki je ohranjen tudi še na fasadi južnega samostanskega trakta. Hodnik v pritličju krasi loki s krogovičjem, bogato profilirani portal z rozeto in križno-rebrasti oboki s sklepniki, polstebri proti dvorišču in konzolami proti samostanu. Vsi sklepniki in konzole so figuralno okrašeni ter kažejo na delavnico, ki je leta 1415 izdelala podaljšek južne ladje proštije cerkve. Hodnike v nadstropju razen gotsko svodenega severnega pokrivajo baročni oboki iz 17. stol. V začetku 16. stoletja so vzhodni del križnega hodnika dekorativno poslikali (ohranjena je le krogovična slikarija na obokih), nakar je okoli 1520 nastala votivna freska Marijinega oznanjenja, ki kaže močne obdonavsko-dürerske vplive ter spada med najstarejše renesančne slikarije pri nas. Okoli leta 1560 je nastal južni notranji hodnik z grebenastimi oboki in renesančnima oknoma, v 17. stol. pa oba južna prizidka, ki kažeta več gradbenih faz. V letih 1835—1838 se je obokalo pritličje in uredil noviciat v nadstropju zahodnega trakta, po letu 1692 pa je nastal baročni prezbiterij z zakristijo in oratorijema. Tega leta so namreč stari, arhitektonsko izredno dragoceni prezbiterij podrl skupaj z zakristijo, v nekdanji slavolok pa vdelali sedanjo fasado, ki je bila okoli leta 1710 štukirana. Cerkvena ladja, ki je 1653 dobila novo ostrešje, je bila ob tej priliki drugič dvignjena in obokana. Vanjo so vdelali dvojne pilastre z oprogami in pevsko emporo, za prezbiterijem pa uredili zakristijo z dvojnimi oratorijem. Po tradiciji 1683, po stilu sodeč pa konec 17. stol., so uredili tudi refektorij, ki ga krasijo bogata štukatura in freske. V 1. pol. 18. stol. je cerkev dobila novo baročno opravo, leta 1738 pa je bil obnovljen zvonik, ki je zamenjal gotsko piramidasto z baročno zvonasto streho. Leta 1786 je bil samostan razpuščen in spremenjen najprej v skladišče, leta 1826 pa v kasarno. Njegovo opravo so raznesli, grobnice razdejali, zvonik odstranili, cerkev etažirali in ji ob severni strani prizidali sanitarni prizidek, noviciat predelali v dvorano, kapelo v zapor itd. Tak je ostal samostan do leta 1926, ko ga je zapustila vojska, nakar je bil predelan za muzejske in stanovanjske namene. Pri strokovno izvedeni renovaciji križnega hodnika in pritličnega dela vzhodnega trakta so bila opravljena pomembna kulturnozgodovinska odkritja, ki so jih še povečale razne naključne povojne najdbe. Na zahodnem samostanskem dvorišču naj omenim samo še ostanke gornjega vodnega stolpa in mestnega obzidja, ki je bilo prav v tem delu obnavljano leta 1864 in 1759 ter je zato še sorazmerno dobro ohranjeno, na Muzejskem trgu pa eskarpo, ki je do polkrožne šale poznogotska, od

Domlnkanski samostan v 13. stoletju (DS 1)

tam najprej pa renesančna ter jo je sklepal renesančni novi vodni stolp, ki pa so ga odstranili že okoli 1780. leta.

Ta kratki resumé dosedanjih spoznanj o gradbeni zgodovini samostanskega kompleksa sem podal samo kot osnovo za popravke, ki jih vanjo vnašajo najnovejša odkritja, osnovana deloma na novih najdbah, deloma na vključitvi doslej zanemarjenega faktorja talne izoblike terena, na katerem objekt stoji. kot osnovo za nadaljnja izvajanja jemljem zato približno originalen nivo križnega hodnika iz okoli 1430, od katerega bomo lahko sledili stavbnemu razvoju samostana v obe časovni smeri.

Urejevanje sedanjih tlakov v refektoriju in kapeli novembra 1970 in v prostoru ob kapeli maja 1972 je dokazalo, da je bil prvotni nivo teh prostorov nižji od današnjega. V refektoriju je bilo najprej ugotovljeno, da sta bili njegovi podolžni steni v času baročnega banjastega obokanja opečno pojačeni po 35 cm. V osi prostora sta bila v enakih medsebojnih razdaljah najdena dva 90 x 90 cm velika opečna temelja kamnitih stebrov, nosilcev lesenega stropa (leta 1637 so mesto lesenih vdelali še tretjega na mestu sedanje južne refektorijeve baročne stene), sicer pa do globine okoli 100 cm sip, pomešan z zgodnjegotskimi spolijami in antičnimi ostanki.

V kapeli so bili v najvišji plasti najdeni kamniti temelji in sledovi opečnih zidov iz okoli 1826, ko so kapelo prezidali v vojaški zapor s tem, da so po sredini oblikovali hodnik, na južni strani 4, na severni pa 2 celici in večji skupni prostor, ki so ga vrata povezovala s sosednjim prostorom, stražarnico, poprej samostansko portirnico odnosno zakristijo, pozneje pa muzejsko pisarno. V prostoru pred kapelinim slavolokom je bil najden zidan, ometan, plastovito fугiran grob s 3 razmetanimi moškimi skeleti, zasutimi z mivko. V sredini kapelinega prostora se je našel 70 x 70 cm velik temelj, zgrajen iz opeke in poznogotske portalne spolije, ki je rabil za nosilca kamnitega stebra in ravnega lesenega stropa. Ko so konec 17. stol. kapelo obokali, so banjo naslonili na po tri notranje zidne nosilce, zato so kapeline stene ostale v originalni romanski debe-

lini in še hranijo sledove patronirane slikarije iz okoli 1400 v višini prvotnega lesenega stropa. V kapeli so bili odkriti trije nivoji tlakov: prvi maltasti s sledovi rombastega opečnega tlaka (v njegovi višini je temelj nosilnega stebra), pod njim estrih iz malte in opečne moke in končno najgloblje estrih iz sivega peska, v katerega je bil vdolan tudi že omenjeni grob. Nivojsko so si tlaki sledili v globinah 30, 60 in 105 cm, časovno pa v 1. pol. 17. stol., 1. pol. 15. stol. in 1. pol. 13. stoletja.

Zanimiva je zgodovina ozkega prostora ob kapeli. Tudi tu so bili najdeni trije tlaki: baročni, tlakovan z opeko 24 x 24 cm, pod njim v globini 45 cm estrih iz opečne moke in končno v globini 105 cm originalni sivi estrih iz živega apna in peska, med njima pa sip z mnogimi človeškimi kostmi in več lobanjami. Ta prvotni estrih in omet, ki sega do njega, dokazujeta, da je prvotno enotni prostor rabil za pomožni prostor kapele, s katero je bil povezan z vrati, da pa je bil v teku 17. stol. pregrajen, tako da sta nastala dva manjša prostora, v katerih zahodnega so prebili vrata s hodnika (široka 130 cm), drugi pa je ostal slej ko prej povezan s kapelo. Takrat so tudi prostor na novo ometali z okoli 3 cm debelim ometom in tlakovali s kvadratato opeko. Ko so po letu 1826 vmesno steno podrli, so odstranili polovico opečnega tlaka in zazidali baročna vrata na hodnik, tako da je bil prostor dostopen samo še iz kapelezapora. Leta 1926 so končno zazidali vrata v kapelo, prebili sedanja vrata na hodnik, nasuli 30 cm nasipa na opečni tlak in položili nanj leseni pod. Ko smo ta nasip in leseni pod odstranili, smo se zopet vrnili k baročnemu talnemu nivoju.

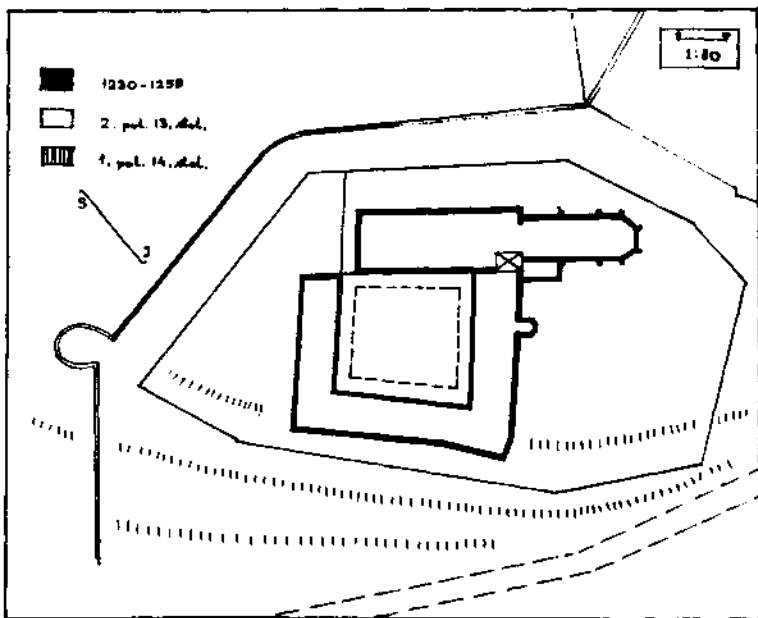
Končno je bil oktobra 1973 prekopan in sondiran tudi zahodni prostor muzejske preparatorske delavnice, ki je v osrednjih treh prostorih južnega trakta. V njem je bil najden v globini okoli 100 cm kamnit, 60 cm debel prečni zid, ki vodi naravnost na os baročnega okna. Vse kaže, da je to zahodni zid prvotnega kapitelskega prostora, ki ga sicer dokumentirajo sledovi 2 originalnih in 4 zgodnjegotskih oken v južni steni tega samostanskega trakta. Sicer pa je tudi ta prostor nasut s sipom z mnogo opečnega drobirja do globine okoli 80 cm, nakar sledi estrih in končno zopet sip do globine že omenjenega prvotnega zidu.

Kaj dokazujejo vsa ta odkritja, najdena v vzhodnem in južnem samostanskem traktu? Predvsem to, da moramo romansko ali vsaj zgodnjegotsko gradbeno fazo iskati poprečno 80—90 cm pod nivojem križnega hodnika. K temu dodajmo še odkritja Fr. Steleta in predvsem B. Sarie iz leta 1928, ko je kopal vzdolž vzhodne samostanske fasade in na notranjem samostanskem dvorišču (1). Ob vzhodni samostanski fasadi je v globini 120 cm naletel na tlak iz debelih rečnih kremenov ter na zidova kapelinega prezbiterija iz svetobarbarskega apnenca, pod njimi pa na flovno plast, plast ožganine in končno na antično kulturno plast. Proti jugu je ta plast padala, tako da je 10 m južneje ležala že v globini 2 m. Kot so pokazali ostali trije paralelno izkopani jarki, je bila podoba povsod enaka. Povsod se kaže strnjena rimska zazidava dveh stavbnih period iz 1. in začetka 3. stoletja ter plast nekropole iz 2. pol. 3. stol., padanje terena proti Dravi in vedno globlja lega rimskih kulturnih plasti. Ob tem so se rimske ulice spuščale stopničasto proti Dravi ter jim ob južnem robu trga sploh ni več mogoče slediti v globino. Tudi izkop na samostanskem dvorišču je dal podobne rezultate: starejša plast je bila v globini 180 cm, mlajša v globini 125 cm, najmlajša nekropolska pa v globini 150 cm. Enako se je ponovilo v cerkveni kriпти leta 1970, kjer smo naleteli v globini 40 cm na rimske zidove, če upoštevamo dejstvo, da leži tlak kripte okoli 140 cm pod nivojem notranjega samostanskega dvorišča.

Končno pogledjmo še dele samostana, ki leže nad talnim nivojem križnega hodnika. Ob tem najprej ugotovimo, da se talni nivoji v vseh treh traktih približno ujemajo, da pa prihaja v kompleksu cerkve do velikih nivojskih odstopov. Medtem ko ostanki slavolokov iz sredine 13. in začetka 14. stoletja s svojimi ohranjenimi osnovami dokazujejo, da je ležal originalen nivo prezbitarija ali obokanega dela ladje okoli 50 cm pod sedanjim nivojem (ki je 235 cm nad nivojem križnega hodnika), govori sekundarno porabljen klada pohorskega marmorja, ki štrli neobdelana za 25 cm iz severne stene drugega slavoloka, proti temu in torej za sedanjo višino nivoja kot originalno. Talni nivo ladjine kripte je 105 cm pod nivojem križnega hodnika, nivo ladje pa okoli 230 cm nad njim: to govori za visoko baročno nasutino, v katero so vdelali obe ohranjeni grobnici in na njen nivo prilagodili sedanjo stensko členitev s 5 pari pilastrov. Če pri tem upoštevamo, da teren od severa proti jugu pada (in to v širini samostanskega kompleksa za 1 m), in predpostavljamo, da je v ladji ležal originalni talni nivo nekoliko višje kot v južneje ležečem samostanu, je lahko ta razlika znašala največ 1 m. V takem primeru pa je znašala diferena med nivojema ladje in prezbitarija 210 do 260 cm, pač z ozirom na še vedno sporno višino originalnega prezbitarijevega nivoja. Barokizacija je torej šele odpravila srednjeveški dvojni talni nivo med višje ležečim prezbitarijem in 210—260 cm nižje ležečo prvotno ladjo. Ob tem ostane odprto vprašanje, ali je bil prezbitarij v obliki dolgega kora, kot ga kažejo načrt Ptuja iz leta 1657 ter upodobitvi iz leta 1681 in 1687 (pri slavoločni širini 7 m je bil domnevno okoli 9 m širok ter z dvema kvadratnima in sklepno $5/8$ obočno polo okoli 23 m dolg), nivojsko toliko višji zaradi terenske izoblike, ali pa je obsegal po romanski tradiciji pod seboj še veliko grobnico. Delen odgovor na to dajejo že omenjene arheološke sondaže iz leta 1928 pa tudi leta 1957 najdeni rimski ostanki (deloma iz IV. mitreja) v globini 140 cm pod nivojem sedanje ceste severno od parka (2); to vse govori, da je prostor nekdanjega prezbitarija stratigrafsko enak ostalim ploskvam parka in da torej nivojsko ni bil dvignjen zaradi terenskih razmer, ampak zaradi grobnice. Zanj govori tudi dejstvo, da se omenja leta 1651, ko so ob njej zgradili herbersteinsko grobnico, ki so jo 1692 prenesli v ladjo, in mnoge ustanove večnih luči. Glede zvonika iz začetka 14. stol. in verjetno sočasne, 2-x 1-osne, nadstropne zakristije, ki je ležala ob južnem boku prezbitarija pred sedanjim baročnim samostanskim vhodom, ni novih ugotovitev.

Če se ozremo še po talnih nivojih zunaj samostanskih zgradb, lahko takoj ugotovimo, da so povsod razen na južni strani samostana višji od baročnega talnega nivoja: na zahodni strani za okoli 40—80 cm, na severni za okoli 90—105 cm in na vzhodni za okoli 110—120 cm, od nivoja križnega hodnika pa so višji še za nadaljnjih 20—40 cm; to velja tudi za notranje dvorišče, ki je višje za okoli 40—50 cm od talnega nivoja obtekaiočega ga križnega hodnika. Da so cerkev, ko so jo leta 1692 obrnili in ji na zahodu prizidali nov prezbitarij z zakristijo in oratorijem, dejansko visoko nasuli, dokazuje tudi dvojno baročno stropnišče, ki vodi iz zahodnega dvorišča in križnega hodnika v vežo z originalnim baročnim portalom nekdanje, za 1 m dvignjene zakristije, pa tudi ohranjeni vogal stare cerkvene fasade, ki ga označuje 260 cm dolgi, pristrešeni talni zidec, viden iz križnega hodnika. Glede jugovzhodnega in jugozahodnega prizidka ni v zvezi s problematiko talnih nivojev povedati ničesar novega. Če izvajanja o vplivu talnih nivojev na kronologijo nastajanja obravnavanega samostanskega kompleksa strnemo, lahko rečemo, da je njegov originalni poznomanski nivo ležal poprečno za 80—90 cm pod nivojem križnega hodnika, da ga je obdobje med 1400 in 1700 dvignilo na sedanji nivo, da pa se je nivo

² Iva Mikl: Poetovijski četrti mitrej, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, p. 214—215.

Domlnikanski samostan v 14. stoletju (DS 2)

okolice dvigal še v 19. in 20. stoletju in presegel stavbnega zopet poprečno za okoli 80–90 cm. Izjemo dela cerkev, ki kaže največji nivojski nihljaj, saj je pri romanskem slavaloku morda le za 50 cm nad originalnim nivojem, medtem ko je v ladji kar za 210–260 cm.

Za detajlnejšo obravnavo stavbne zgodovine samostanskega kompleksa pa so poleg študija talnih nivojev enako pomembna tudi odkritja, ki vnašajo v njegovo kronologijo nove ugotovitve in s tem jasnejšo podobo njegovega razvojnega procesa. Na zunanjih fasadah je bil na vzhodnem in južnem traktu najden originalen romanski omet, ki sega do vrha današnjih baročnih oken; to dokazuje, da sta bila oba trakta že od vsega začetka nadstropna. Pri južnem traktu kažejo na prvo gradbeno fazo tudi že pred leti najdeni ostanki oken iz 1. pol. 13. in 1. pol. 14. stol., ki so verjetno osvetljevala kapiteljsko dvorano. Na steni pred vhodom k muzejski upravi sta v nadstropju zazidani dve pravokotni gotski okni, večje z globokim žlebastim profilom in manjše z robom, posnetim na ajdovo zrno. Pri čiščenju recentnih beležev na stenah križnega hodnika je prišlo predvsem na notranjih stenah do odkritij, ki so za zgodovino stavbe zelo važna. V južnem krilu hodnika je bil najden originalen romanski omet, ki sega nad oboke sedanjega križnega hodnika in ga je moč zaslediti v vseh 5 obočnih polah razen obeh skrajnih, katerih vzhodna ima sedanji baročni portal, zahodna pa opečno zazidani renesančni prehod med paralelnima notranjim renesančnim in zunanjim gotskim križnim hodnikom. Oba hodnika sta povezali tudi dve renesančni, polkrožno sklenjeni okni, ki pa so jih v 19. stol. zazidali. Romanski omet je bil ob prizidavi križnega hodnika ometan in rahlo rožnato prebeljen, v poznejših letih pa popisan z mnogimi sgraffiti rdeče barve. Beležu iz 15. stol. jih je v poznejših stoletjih sledilo še 18 vse do zadnjega iz leta 1928. Na zahodnem traktu so se našle velike ploskve sivkastega prvotnega ometa, enakega drugi plasti ometa na vzhodnem traktu, torej iz 1. pol. 14. stol. Tudi ta omet sega čez oboke križnega hodnika ter presojno pokriva kamnito, z redkimi kosi opeke pomešano gradnjo. Struktura zidu in ometa govori za nekoliko

mlajši čas, za 1. pol. 14. stol., ko je samostan doživel svojo prvo veliko restavracijo. Tudi tu slede prvotnemu ometu vsi beleži, začenši s tistim iz okoli leta 1430. Stopnišče na koncu hodnika je baročno in iz konca 17. stol. Glede vzhodnega trakta je ugotovljeno, da klesani vogal, ki je pozneje rabil za rob opečno zazidanega kamina, ni predstavljal severnega konca stavbe (3), ampak samo cezuro v povezavi vzhodnega samostanskega trakta s cerkveno ladjo, da sledovi ometa izpod freskantske plasti segajo do vogala hodnika in da polkrožno sklenjeni kapelin portal velikosti $1,6 \times 2$ m kljub romanskim podnožkom ni v originalnem nivoju, ampak poznejši, in to v pozni gotiki vstavljen, saj ni bilo za njim najdenih nobenih sledov stopnic, ki bi vodile v prvotno precej nižje ležeč kapelin prostor.

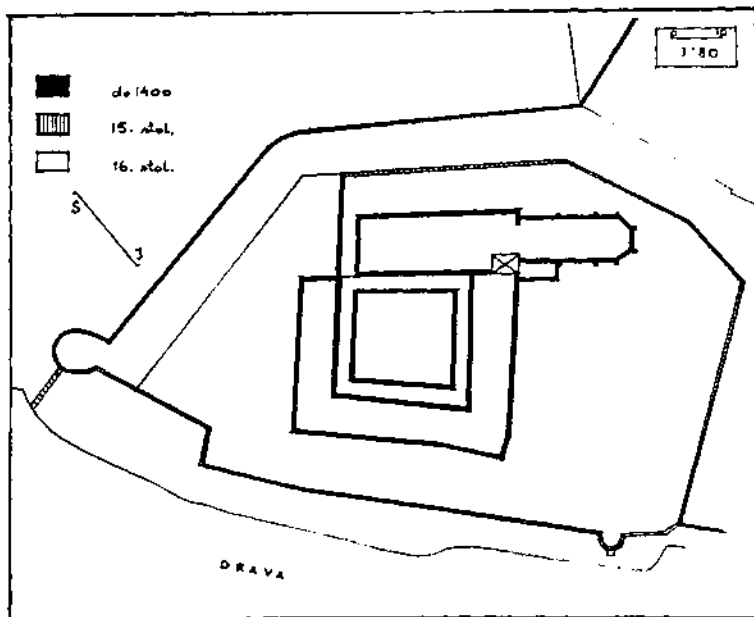
Stavbnozgodovinsko je najbolj zanimiv severni hodnik vzdolž ladjine stene, ki obsega 7 obočnih pol in ne kaže ometov izpred 15. stoletja. V severozahodni obočni poli je jasno vidno, da je segala v prostor pred cerkveno fasado in imela vanj prehod, katerega poševno prirezano, maltasto ostenje je še vidno v razdalji 85 cm od konca križnega hodnika. Ko so leta 1692 prizidali prezbiterij, so ta prehod zazidali z opeko, pomešano s spolijami iz porušenega dolgega kora. V njegovem gornjem delu je vidno ostenje še ene manjše, zgoraj rahlo usločene odprtine, ki ustreza globoki niši z ladjine notranje strani. Ta odprtina je bila prebita po letu 1826 in zopet zazidana v začetku 20. stol. V drugi obočni poli je najprej opazen že omenjeni 145 cm visoki in 260 cm dolgi, kamnito pristrešeni in obojestransko kamnito sklenjeni talni zidec prvotnega fasadinega vogala, nad njim pa sled podolgovatega okna s poševnim maltastim ostenjem, ki je nekoč verjetno osvetljevalo pevsko emporo, a ga v notranjščini sedaj pokriva baročna stenska členitev. Okno je, po ometih sodeč, iz 16. stol. in je bilo zazidano leta 1692. V tretji obočni poli ni opazne sledi kasarniškega okna (je pa v ladji pendantna niša), pač pa je pod ometom iz 15. stoletja vidna gradnja v sistemu ribje kosti. V četrti obočni poli je sled freske, predstavljajoče nejasno figuralno skupino, ki po stilu in koloritu kaže na čas ob koncu 15. stol. V peti obočni poli je viden omet iz 15. stol. in opečna zazidava kasarniškega okna, ki ima pendantno nišo v ladjini notranjščini. V šesti obočni poli je vidna večja opečna zazidava, ki sega deloma visoko pod obok križnega hodnika, njen pendant v ladjini notranjščini pa kaže po smeri nišinega oboka na kasarniška vrata, ki so povezovala ladjino notranjščino s križnim hodnikom. V sedmi obočni poli je končno že omenjena freska Marijinega oznanjenja iz okoli 1520. V vhodni veži sta pod prvim parom sosvodnic muzejsko vzdružena nagrobnika iz let 1425 in 1435 (prvi pokriva zazidana vrata, ki so nekoč vodila v prostor ob kapeli, drugi pa kasarniško okno, ki ima pendantno nišo v ladjini notranjščini). Pod drugim parom sosvodnic pa so v času restavracije poslopja v muzejske namene (1926—1928) prebili vrata v prostor ob kapeli na eno in v bivšo cerkveno ladjo (sedaj antični lapidarij) na drugo stran. Vsa 4 kasarniška okna in vrata simetrično ustrezajo 5 pritličnim oknom v severni ladjini steni (od ostalih 2 oken je zahodno baročno, vzhodno na mlajše), ki so jih sočasno prebili okoli leta 1826, le da so prva po okoli 80 letih zopet zazidali, druga pa sedaj rabijo za osvetljava muzejskega lapidarija.

Pri ostrganju zunanjih sten križnega hodnika se je izkazalo, da je imel ta prvotno v sredini vsakega krila po en odprt arkadni lok ter da je po kamnitih ostenjenih oken in originalnem ometu precej vgrebenih in napisanih sgrafitov, ki na za dokumentacijo stavbne zgodovine objekta niso pomembni. Pri čiščenju dvoriščne fasade križnega hodnika razen že znane rimske spolije z reliefom trtne vitice iz 3. stoletja ni bilo odkritega nič novega. Gradnja je

³ Fr. Stele: K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN 28, p. 161 in 163.

v pritličnem delu pretežno kamnita, v nadstropnem pa izrazito opečna. Okna severnega hodnika so še originalna, obrobljena s paličasto profiliranimi kamnitimi okviri.

Tudi ponoven ogled podstrešja je prinesel nekaj novih rezultatov. Vsi oboki v stavbi so opečni in večinoma baročni (gotski so le v križnem hodniku in nadstropju njegovega severnega krila, renesančni pa v obeh hodnikih samostanskega južnega trakta); to velja tudi za notranje stene, obe stopnišči (južno v nekdanji kapiteljski dvorani in zahodno v severnem delu zahodnega trakta), vrata, okna in večino stavbnih členov. Vrhovi sten so opečni, tisti nad južnim traktom ometani. Nasproti jugozahodnega prizidka je lepo viden star samostanski, skrbno izdelan in gotsko ometan vogal z odbitim venčnim zidcem, nad zahodnim traktom pa sledovi velike kasarniške dvorane z usločnimi sklepi 9 oken v zahodni steni in ostanki traverz, ki so nosile strop, v vzhodni. Ohranjeni omet s kamnitim podrezanim venčnim zidcem na podstrešju jugovzhodnega prizidka dokazuje, da je samostan dosegel svojo sedanjo višino že v 15. stoletju in da je prizidek iz let 1660—1680 mnogo mlajši. Pač pa ima jugovzhodni prizidek proti dvorišču pozneje prizidan baročni hodnik, katerega pritlične in nadstropne slopaste arkade so v 19. stol. zazidali. Cerkev, ki je doživela gotsko in baročno povišanje, kaže na podstrešju opečne baročne stene in oboke. Da je v njenem jugovzhodnem delu dobro viden nastavek nekdanjega zvonika (4,5 m pod vrhom sedanje stene), je že znano, enako kot tudi, da je še dobro vidna sled prvotne, nekoliko strmejše samostanske strehe (po naklonu sodeč že zgodnjegotske, iz začetka 14. stol.), katere vzhodni naklon ustreza okoli meter nižji romanski stavbi, sleme in zahodni naklon pa njeni originalni širini. Prvotno je bil namreč križni hodnik le lesena pritlična arhitektura, nad katere pultasto streho je imela ladja romansko okrogloločno okno (zašilek v temenu je iz zač. 14. stol.), ki je 165 cm široko in sega 220 cm nad hodnikov obok ter je bilo okoli 1430 opečno zazidano. Sicer kaže ladjina stena plastovito kamnito gradnjo s pogostim motivom ribje kosti, ki sega 3,7 m na podstrešje, medtem ko se začne nastavek zvonikove stene v višini 4,2 m, diferenco pa izpolnjuje mešana gradnja iz časa nastanka zvonika. Okoli 4,5 m pod vrhom stene se pojavlja najprej starejša, s kamenjem mešana opečna gradnja (opeka debela 9—10 cm), okoli 2,7 m pod vrhom pa mlajša, čisto opečna gradnja (boljše žgana, 5—6 cm debela opeka). Vse kaže, da je prvotno samostansko sleme segalo za 2—2,5 m nad ladjin kap. Stik zahodnega samostanskega trakta s cerkvijo je nezanimiv, ker je baročen. Južna ladjina stena kaže vzhodno od druge okenske osi nad streho križnega hodnika vrh originalnega romanskega okrogloločnega okna, ki sega pod gornji rob sedanjega baročnega okna. Ker sta osi obeh ohranjenih oken po 7 m narazen, predpostavljamo v enaki razdalji še tretje okno, ki je bilo 7 m oddaljeno od ladjine fasadne stene, medtem ko je 7 m od vzhodnega okna prvotna podstrešna os vzhodnega samostanskega trakta. Sedaj pokriva to fasado okrušen baročni omet s sledovi 4 naslikanih stebrov, ki »nosijo« 1,5 m široko maltasto ogredje, obrobljeno s profiliranim zidcem in fabionom. Videz severne cerkvene stene je tipično baročen, le da so bila pritlična okna po letu 1826 prebita za potrebe kasarne in da so glavna okna takrat napol zazidali. Originalno, lancetasto zašiljeno okno v severovzhodnem pritličnem delu stene je, po stilu sodeč, nastalo ob vzdavi drugega slavoloka, ki se ga z lijakastim ostenjem skoraj dotika. Pomembnejši kot povedano pa so rezultati sistematične analize te stene. Predvsem se je izkazalo, da ta stena ni enotna, ampak da kaže na šivu med romansko in baročno gradnjo (blizu pete okenske osi) opazen zalom ter pod spodnjim robom lunetastih oken prvotno višino ladje, ki so jo okoli 1430 in 1692 povišali za 4,5 m. Prvotno ladjo je sleme vzhodnega trakta presevalo za okoli 2,2 m, prvič povišano ladjo pa gotsko sleme (po prizidavi

Dominikanski samostan v 15. in 16. stoletju (DS 3)

nadstropnega križnega hodnika) za okoli 60 cm. Šele drugič povišana ladja je končno presegla sedanje baročno sleme za okoli 1,2 m. Šiv zaloma severne ladjine stene in najdeni fasadni ogal v križnem hodniku točno korespondirata ter s tem naznačujeta dolžino prvotne ladje, katere notranjščina je pri dolžini 32,7 m in poprečni širini (prostor rahlo konvergira proti zahodu) 10,9 m izkazovala prostorsko razmerje 1:3, po vzidavi drugega slavloloka, ko se je skrajšala za 4 m, pa razmerje 1:2,6. To prostorsko razmerje pa točno ustreza razmerju nekoliko mlajše ladje pri minoritskem samostanu v Ptujju, ki znaša 1:2,6; ob tem širina ladje tudi tu rahlo konvergira proti zahodu. To pa dokazuje, da je vzidavo novega slavloloka pogojevala ne samo gradnja zvonika, ki je zahtevala statično zahtevno gradbeno konstrukcijo, ampak predvsem nov občutek za ladjin prostor, ki se je v zgodnji gotiki začel krajšati na račun dolgega kora, ki je vse bolj pridobival pomen. Ob vseh teh spremembah pa je dominikanska cerkev ohranila prostorsko dvojnost ladje in prezbiterija, saj je bila poudarjena z močno diferenciranima talnima nivojema pa tudi z različnima višinama obeh prostorov. Po obeh slavlolikih in vmesni opečni banji sodeč, so ti segali pred prvim povišanjem ladje prav do višine njenega lesenega stropa, medtem ko je bil prezbiterij gotovo višji od njih. Po primerjavah višin sodeč, sta se ladja in prezbiterij višinsko izenačila šele v 1. pol. 15. stol., vsekakor pa ju upodobitve iz 17. stoletja kažejo pokrita z enotno streho iz leta 1653, ki obenem pultasto pokriva tudi prizidano zakristijo. To pa pomeni, da ladja in prezbiterij nista nastala hkrati, ampak da je ladja starejša in da se je prvotno končevala s »prenizkim in pretesnim« prezbiterijem (tako II. del samostanske kronike iz leta 1696 po starem kalendarju iz 1272), ki so ga v sredini stoletja po zaslugi savinjskega arhidiakona Konrada (1243—1252) zamenjali z dolgim korom in posvetili leta 1255. Domneva, da bi do dozidave cerkve rabila javnemu bogoslužju kapela v vzhodnem samostanskem traktu, s tem odpade, o tem pa je sicer dvomil že Stele (4). Ob hkratnosti nastajanja cerkvene ladje ter vzhod-

nega in južnega trakta obstajata odprti vprašanji, zakaj smeri ladje in južnega trakta proti zahodu konvergirata na razdalji 19,7 m kar za 2,4 m in kakšen je bil prvotni »prenizki in pretesni« vzhodni konec cerkve (5). Na prvo vprašanje se lahko odgovori s terenskimi razmerami, na drugo z domnevo o kvadratnem prezbiteriju, ki ga je že čez 20 let nadomestil dolgi kor.

Tudi glede neposredne samostanske okolice je bilo ugotovljeno marsikaj novega. Komaj zgrajeni samostan so v sredini 13. stol. na zahtevo Hartnida Ptujskega vključili v mestno obzidje tako, da so ga potegnili v dvakrat zalomljeni črti okoli samostanskega kompleksa in tako povezali stari stolp na grajskem hribu z zgornjim vodnim ali dominikanskim stolpom za samostanom. Ker pa je bil do sredine 14. stol. most še v Vičavi (omenjen 1322) in je glavna cesta tekla po terasi pod samostanom, je mestno obzidje bodisi še vključevalo njegovo mostišče ali pa verjetneje med dominikanskim stolpom in Dravo oblikovalo mestna vrata. Pri tej terasi, leta 1291 imenovani vicus cerdonum, je padal samostanski pomol strmo in v loku, ki je pogočil tlorisno nepravilnost samostanskega stavbnega koncepta. Podobno je bil oblikovan tudi prostor pred samostanom (sedaj Muzejski trg), ob katerega južnem robu je tekla cesta ter se pred Gornjim dvorom še leta 1311 vzpenjala na sedanjo Prešernovo ulico. Pravilno proti vzhodu orientirani samostan je obdajala zidana ograja, ki je tekla po robu pomola nad cesto, ob vzhodnem in severnem robu sedanjega Muzejskega trga (kjer je bil samostanski vrt), obtekala severno in zahodno stran cerkve ter se končevala ob severni fasadi zahodnega samostanskega trakta tako, da je ostalo med njo in mestnim obzidjem še dovolj prostora za komuniciranje vzdolž mestnega obzidja in za dostop do mestnega obrambnega stolpa. Do sredine 14. stol. je Drava teraso pod samostanom toliko odplavila, da se je moralo mostišče preseliti nizvodno na mesto, kjer se prvič omenja 1376 in je ostalo do 1959. Od mestnih komunikacij v tem delu mesta je ostala le še tista, ki je od Gornjega dvora vodila skozi mestna vrata »pri zgornjem samostanu« na Vičavo. Ta vrata, ki se omenjajo še leta 1442, so v 1. pol. 16. stol. iz varnostnih razlogov opustili; s tem se je samostanski kompleks odmaknil od utesnjujočih ga mestnih komunikacij. Kot vse kaže, so v 15. stol. zgradili usločeno rečno eskarpo, ki je segala od dominikanskega stolpa do polkrožne šale na sedanjem Muzejskem trgu, v renesansi pa jo izpopolnili s tem, da so jo dvignili, vanjo vgradili 7-metrski pomol, na katerem stoji »arhivski« prizidek, in jo vzdolž reke podaljšali do renesančnega novega vodnega stolpa, ki so ga prvega od mestnih utrdb podrli že okoli leta 1780. Medtem ko kažejo starejši deli eskarpe mešano gradnjo (kamenje in opeka), je renesančna opečna, obložena s klesanimi peščenčevimi kvadri. Z izgradnjo opisane eskarpe in z nasutjem južnega dela platoja je samostan pridobil precej prostora, ki ga je hitro vključil v svoj organizem. Kmalu sta namreč nastala oba samostanska prizidka; jugovzhodni »muzejski« in jugozahodni »arhivski«, ki sta razširila samostansko jedro do samega roba eskarpe. Pri tem je zanimivo, da kaže »muzejski« prizidek kar pet gradbenih faz. Že na načrtu iz 1657 je viden pritlični, 4-osni del, zgrajen iz ploščate, temno žgane opeke in pojačen z 2 opečnima opornikoma; pred letom 1680 (upodobitvi iz let 1681 in 1687) so to poslopje s pomočjo nadstropnega, enosnega trakta povezali z južnim samostanskim krilom (kaže drugačno opečno gradnjo in ima visok, kamnit opornik); leta 1691 so dotlej pritlično poslopje dvignili v nadstropje in višino izravnali z veznim traktom (pri tem so uporabili večjo, svetleje žgano opeko); okoli 1700 so razširili vezni trakt še za eno okensko os, ki se je proti zahodu odpirala z nadstropnima, slopastima arkadnima hodnikoma in bila pro-

⁴ Isti: z. c., p. 163.

⁵ F. Kovačič: Dominikanski samostan v Ptuj, Vod. v bogoslov. vedah 17, 1914, p. 6.

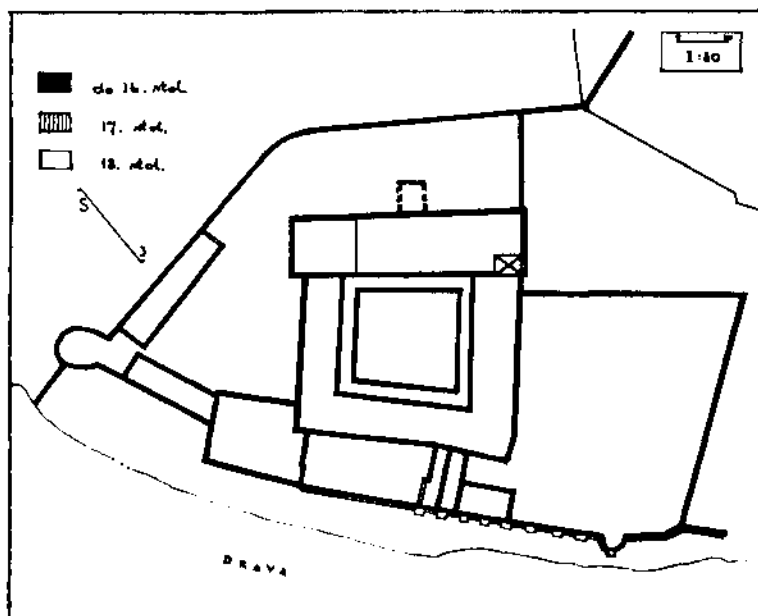
ti jugu ojačena z visokim opečnim opornikom, in končno so po letu 1826 oba dvočložna arkadna hodnika zazidali. Kot kažejo sledovi kletnih lin v eskarpnem delu zidu, je bila pod tem prizidkom bodisi klet ali pa vsaj prazen prostor, ki je nastal med eskarpnim zidom in pobočjem.

»Arhivski« prizidek stoji na nekoliko izstopajoči renesančni eskarpi ter je podkleten. Viden je že na načrtu iz leta 1657 in Vischer-Trostovi upodobitvi iz leta 1681, kjer se nam predstavlja kot pritlično poslopje. Gradnja iz klesancev, ki se na jugovzhodnem delu sicer opečne stavbe nadaljuje do prvega nadstropja, govori za to, da je ta prizidek nastal ali sočasno z eskarpo in veliko vinsko kletjo ali pa najpozneje do sredine 17. stol. Ker sta samostan in prizidek postavljena z vogali skupaj, so ju morali v nadstropju povezati s hodnikom, ki sloni na kotnem oboku, razpetem nad nekdanjim glavnim samostanskim vhomom. Tudi ta prizidek se je od okoli 1700 odpiral proti vzhodu z nadstropnima, slopastima, dvočložnima arkadnima hodnikoma, ki so ju po letu 1826 zazidali. Med »arhivskim« prizidkom in dominikanskim stolpom je na staro, v spodnjem delu eskarpasto mestno obzidje, ki kaže spodaj mešano, zgoraj pa čisto opečno gradnjo, prislonjeno pritlično opečno poslopje, ki je vsaj iz 1. pol. 17. stol., medtem ko so opečna pritlična poslopja vzdolž mestnega obzidja na drugi strani stolpa iz konca 17. in 1. pol. 18. stol. Zanimiv je že omenjeni kos mestnega obzidja, ki po višini ustreza »arhivskemu« prizidku, sicer pa kaže okoli 2,5 m pod vrhom tri ozke, trikotne strelne line z zelo poševnim ostenjem ter eno starejšo, nekoliko višje ležečo, pravokotno strelno lino s pazduhastim koncem. Te line lahko na splošno datiramo v 16. stoletje. Osem manjših kvadratastih zidnih lukenj, razmeščenih v ravni vrsti nekoliko pod strelnicami, je sled stavbnega odra. Ostali deli mestnega obzidja z ovalom nekdanjega zgornjega vodnega stolpa vred so bili v letih 1664 in 1759 zadnjič obnovljeni, tako da so to najbolj ohranjeni ostanki nekdanjih mestnih utrd (6).

Ko so cerkev obrnili in samostan barokizirali, so podrli vso severno in zahodno potezo samostanskega obzidja (tu po kroniki neko poslopje) ter jo nadomestili z novo, ki je povezovala severovzhodni vogal vrta z novim glavnim samostanskim vhomom ter severovzhodni vogal cerkve z mestnim obzidjem: zaradi tega je prihajalo do konfliktov z meščani, ki so do zgornjega vodnega stolpa lahko prišli samo še po mostovžu ob zunanji strani mestnega obzidja (tako 1715). Z nasutjem prostora pred cerkvijo in z novim vhomom v samostan je prišlo do nivojske diference med njim in nižje ležečim samostanskim vrtom. Mestni načrt iz leta 1824 še kaže zid, ki ju loči, načrt iz leta 1858 pa ne več. Iz nekdanjega samostanskega vrta je po nasutju v približni višini sedanjega drenažnega jarka nastal okoli leta 1860 javni prostor in vojaško zborna mesto, ki se je z odhodom vojaštva leta 1926 ukinilo, javni prostor pa se je po zadnji vojni preuredil v park. Zid med cerkvijo in mestnim obzidjem pa se je ohranil do zadnje vojne. Talni nivo samostanske okolice se je torej od poznogotskega in baročnega nivoja postopoma dvigal do sedanjega, ki presega njegove naistarejše gradbene faze tudi do 2.4 m. V tem razponu nivojev je zajeta skoraj 750-letna zgodovina samostanskega kompleksa, ki jo bom poskušal še enkrat prav na kratko povzeti.

Leta 1230 ustanovljeni samostan je bil najkasneje do leta 1235 zgrajen v obsegu, ki so ga sestavljali: cerkev (s fasado na mestu poznejšega baročnega

¹ Nekaj zgodovinskih detajlov: 1580 so postavili pred cerkevno fasado kip Alberta Velikega, 1635–1638 v zahodnem traktu obokali pritličje, v nadstropju uredili novičlat z 8 celicami in s skupnim prostorom, v refektoriju so zamenjali 3 lesene stebre s kamnitimi, 1669 kamnito tlakovali cerkevno notranjost, 1681 prezidali spalnice v priorat s predsobo v nadstropju južnega trakta, 1715 uredili 6 sob v nadstropju »arhivskega« trakta, 1750–52 popravljali južni trakt, med 1691 in 1757 postopoma postavljali nova gospodarska poslopja in 1766 ob ledenici predrli vrata skozi mestno obzidje zaradi lažjega dostopa do samostanske zemlje pod njim.

Dominikanski samostan v 17. in 18. stoletju (DS 4)

slavoloka in z neznanim, verjetno kvadratnim vzhodnim koncem) ter nadstropna vzhodni (s kapelo) in južni trakt (s kapitljem). Talni nivo teh objektov je ležal okoli 90 cm pod nivojem sedanjega križnega hodnika. V sredini stoletja (okoli 1250—1255) so prvotni prezbiterij nadomestili z dolgim korom, katerega talni nivo je bil verjetno zaradi grobnice okoli 2.4 m nad nivojem ladje, ki jo je presegal tudi po višini za okoli 2 m. Po požaru leta 1302 je sledila prva obnovitvena faza, katere rezultati so nov kapelin 5/8 sklenjeni prezbiterij, freske na fasadi vzhodnega trakta, vzdava drugega slavoloka, vstavitve zašiljene banje in postavitev zvonika nad jugovzhodnim delom ladje, glavno delo pa je bilo opravljeno s postavitvijo nadstropnega zahodnega trakta, ki je v vsej širini segal pred cerkveno fasado. Zaradi terenskih razmer deformirani samostanski kompleks je okoli notranjega dvorišča obtokal lesen, ravno stropan križni hodnik s pultasto streho. Druga obnovitvena faza med leti okoli 1430 in 1453 je ustvarila nadstropen križni hodnik in zaradi tega povišanje samostanskih streh, dvig ladje za okoli 2 m in prvo nasutje talnih nivojev za okoli 50 do 60 cm. V 15. in 16. stol. si je samostan s pomočjo eskarp pridobil nekaj prostora ob južnem robu samostanskega kompleksa, kjer sta v 17. stol. v več fazah zrastle oba prizidka. Pred sredino stoletja je bil odstranjen kapelin prezbiterij, leta 1653 pa je cerkev dobila novo ostrešje in enotno novo streho. Sledi doba barokizacije 1690—1710, ko so cerkev obrnili, podrli stari prezbiterij, zakristijo in zahodno fasado s pevsko emporo ter prizidali nov prezbiterij z zakristijo in oratorijem ter novo fasado s pevsko emporo. Cerkveno notranjščino so talno izenačili, ladjo drugič dvignili in obokali ter vso cerkev ponovno prekrili z enotno streho. Reorganizirali so tudi celoten samostan, vse prostore prezidali in obokali, dvignili talne nivoje do sedanjih višin, prefasadirali vzhodno samostansko fasado, vanjo prenesli glavni samostanski vhod, pozidali gospodarska poslopja na zahodnem dvorišču ter obdali samostanski areal z novim obzidjem tako, da so za javnost sprostili pristop v cerkev in samostan,

a zato zaprli dostop do ozemlja, ležečega med samostanom in mestnim obzidjem. Leta 1786 je bil samostan razpuščen, nakar je rabil najprej za vojaško bolnico in skladišče, od leta 1826 pa za kasarno. Takrat so v cerkev vdelali dvoetažno leseno konstrukcijo; pri tem so uporabili pevsko emporo in prostor nad njo, toda odstranili so oratorija nad zakristijo, prizidali sanitarni prizidek, zazidali glavni cerkveni vhod do velikosti okna, prebili pritlična okna (večja v severni in manjša v južni ladjini steni), prezidali prostore v zahodnem traktu, zazidali južni portal križnega hodnika in odprli dva druga prehoda v severnem in vzhodnem krilu, zazidali arkadne hodnike na južnem dvorišču in podobno, predvsem pa v letih 1860—1870 nasuli nekdanji samostanski vrt ter ga spremenili v javni prostor in vojaško zborna mesto. Po odhodu vojaštva leta 1926 so se v samostanu naselili muzej in stranke. V letih 1926—1928 pa tudi pozneje večkrat so se v muzejskem delu stavbe opravljala razna obnovitvena, konservatorska in restavratorska dela pa tudi raziskave, katerih rezultati vedno bolj odkrivajo stavbno zgodovino obravnavanega objekta. Srž novih odkritij je predvsem v petih ugotovitvah:

1. da sta prvotno cerkev sestavljala starejša romanska ladja in mlajši, naprednejši zgodnjegotski prezbiterij v obliki dolgega kora, ki sta vedno predstavljala dva različna, tudi z veliko talno in višinsko razliko ločena prostora, da torej cerkev ni bila produkt enotnega stavbnega koncepta,

2. da je ladja segala samo do baročnega slavoloka ter da je z vzdavo zgodnjegotskega slavoloka prešla iz prostorskega razmerja 1:3 na razmerje 1:2,6, ki ga ima tudi ladja med leti 1255—1265 zgrajene minoritske cerkve,

3. da je bil samostanski kompleks v 1. pol. 14. stol. že v celoti zgrajen in nadstropen, da pa je verjetno zaradi terenskih razmer tlorisno nepravilen in za staro samostansko ladjo prevelik, saj je z zahodnim traktom segal pred cerkveno fasado za celo širino sedanjega križnega hodnika,

4. da je, po meritvah sodeč, bilo pri prvotni višini ladje (okoli 13,5 m) in samostana (okoli 9 m) uporabljeno razmerje 3:2, ki ustreza redovnih zahtevam 13. stoletja,

5. da je prostor, na katerem stoji samostan, podvržen močni sedimentaelji meteornih voda, pritekajočih iz grajskega hriba in Panorame in da je poleg umetnega nasipovanja bil to glavni vzrok za »pogrezanje« samostana v vedno globlje nivoje (ki doslej niso bili dovolj upoštevani) pa tudi za njegovo nenehno talno in višinsko rast; to velja posebnost za cerkev zaradi njene izpostavljene severne lege.

Ob naštetih ugotovitvah pa je ostalo odprto vprašanje oblike prvotnega cerkvenega konca, ki ga smemo domnevati v obliki italijanskega kratkega, kvadratno obokanega kora, ki se je menihom zazdel že čez 15 let »prenizek in pretesen« ter se je moral umakniti naprednejšemu, francosko vplivanemu, severnjaškemu dolgemu koru, prvemu te vrste pri nas, ki mu je minoritski sledil šele čez okoli deset let.

Tudi še ni preciznega odgovora na vprašanje, zakaj nepravilnost v samostanskem tlorisu in zakaj disproporc med njim in cerkveno ladjo. Ali samo zaradi terenske izoblike ali morda zaradi danosti kake starejše stavbne črte? To je dilema, ki jo bo lahko rešila le arheološka lopata in nadaljnji študij tega zanimivega, toda kompleiranega stavbnega sestava.

Ptujski grad

Drugi objekt, ki je v upravljanju Pokrajinskega muzeja Ptuj, je ptujski grad, postavljen na temenu konglomeratnega griča nad mestom, ki ga je nekoč strateško, sedaj pa samo še vizualno obvladuje. Tudi o tem zanimivem stavb-

nem kompleksu je že precej strokovne literature, od katere naj mi bo dovoljeno našteti le najpomembnejšo:

Hans Pirchegger: *Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter*, 34. in 35. Jahresbericht des K. F. J. Gymnasiums Pettau 1902/03 p. 1—22, 1903/04 p. 9—35. Isti: *Die Herren von Pettau, ZHVSt 42, 1951, p. 3—36.* Isti: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte*, München 1962, p. 57—68. Josip Korošec: *Slovansko svetišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1948. Isti: *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950. Isti: *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1951. Josip Klemenc: *Ptujski grad v kasni antiki*. Ljubljana 1950. Franjo Baš: *Historično-geografski razvoj Ptuja*, ČZN 28, 1933, p. 83—113. Isti: *Mali grad v Ptujju*. ZČ 4, 1950, p. 127—150. Isti: *Ptujski grad in njegova okolica v novem veku*. Kronika I, 1953. Baš-Korošec: *Problem slovanskega svetišča na Ptujskem gradu*, ZČ 2—3, 1948/49, p. 206—239. Djordje Boškovič: *Problem slovenskog hrama u Ptujju*. *Starinar, SAN, 1, 1950, p. 39—46.* Balduin Saria: *Ein neues altslawisches Heiligtum. Carinthia I, 140, 1950, p. 384—389.* Isti: *Pettau, ZHVSt pos. zvezek 10, 1965, p. 5—48.* Jaro Šašelj: *K zgodovini Ptujškega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vznožju*. Kronika 9, 1961, p. 120—128. Jože Curk: *Ptujski grad. Stavbno-zgodovinska skica*. Kronika 6, 1958, p. 57—66. Isti: *Razvoj ptujške mestne vedute*, *Ptujski zbornik II, 1962, p. 231—252.* Isti: *Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki*, *Ptujski zbornik III, 1969, p. 166—183.* Iva in Jože Curk: *Ptuj, Vodniki IV, Ljubljana 1965.* Ista: *Ptuj, Ljubljana 1970, p. 58—62, 93—95, 107—110, 121.* Milko Kos: *Meja proti Ogerski in Hrvatski v štajerskem Podravju*, *Ptujski zbornik III, 1969, p. 83—91.* Bogo Grafenauer: *Ptuj v srednjem veku*, ZČ 24, 1970, p. 157—175.

Kratek oris dosedanjih ugotovitev o razvoju ptujškega grajskega kompleksa navajam samo za okvir, v katerega bom vpel nove ugotovitve v zvezi z visokosrednjeveškim razvojem obravnavanega objekta. Kot je znano, je njegov sedanji gradbeni sestav produkt 800-letne zgodovine, ki je arhitektonsko še deloma dokumentirana. Stolp, ki ga je dal postaviti nadškof Konrad I. med leti 1125—1130, se je moral okoli 1670 umakniti sedanjemu jugovzhodnemu grajskemu križu. Ta stolp, ki se omenja 1555 kot »visoki« in je še viden na utrdbenem mestnem načrtu iz 1657, je bil zametek gradu, ki je v 14. stol. pre-rastel v sistematsko organizirano fevdalno postojanko, sestavljeno iz stolpa, gradu, malega stolpa, hiše in žitnice na osrednji gradiški kopi ter 12 stražarnic okoli nje. Našteti stavbni kompleks se je v teku 15. stol. strnil v enotno dvonadstropno stavbo trapezastega tlorisa, ki je segala od sedanjega grajskega stopnišča v južnem križu do konca četrte arkade v severnem. Tako urejeno grajsko jedro je bilo treba tudi primerno utrditi. V ta namen so vdelali v obdajajoče gradiške okope obzidje, katerega predelani južni in zahodni krak sta še ohranjena, krožno speljana severni in vzhodni pa manjkata. Od tega utrdbenega sistema sta ohranjena oba okrogla stolpa, katerih južni stoji na stičišču južnega in zahodnega obzidja, severni pa osamljen severno od gradu in ju na splošno lahko datiramo v 1. pol. 15. stol. Grajski obrambni kompleks, ki ga je leta 1487 občudoval Paolo Santonino, je bil proti sredi 14. stol. vključen v mestni obrambni sistem; s tem je grad kot trdnjava sicer nekoliko zgubil pomen, vendar pa ohranil nasproti mestu še naprej svojo obrambno samostojnost. Zaradi te povezave je bilo mestno obzidje podaljšano čez obe pobožji grajskega griča in združeno z grajskimi utrdbami. Ob tej priliki sta ob že obstoječem zahodnem stolpu nastala oba zidna kraka vzdolž zahodnega platoja kot gradbeno naprednejša naslednika okopov, palisad in stražarnic. Toda medtem ko je severni zid ostal tudi pozneje brez stolpastih oporišč, je dobil južni v 15. stol. oglati

stolpič ter se na koncu stikal z že omenjenim okroglim stolpom. Vzhodni zidni krak je tekel brez utrdbenih oporišč do vzhodnega grajske gorice, kjer je stal mestni, polkrožni »župnijski« stolp. Naraščajoča turška nevarnost je povzročila velike predelave na gradu (med leti 1556 in 1590), ki so mu bistveno spremenile videz. Takrat je bila južna ravan z mogočnim eskarpnim zidom spremenjena v bastijo, na katero je vodil dvizni most in Karlova vrata z ohranjenimi originalnimi vratnicami in nadvojvodovim grbom. Strelna lina ob portalu je branila dostop do vrat, stražarjevo stanovanje nad njim pa omogočalo stalno kontrolo. Nato je bila izdelana ostroga v južnem zidnem kraku ter obnovljen zid med okroglim stolpom in notranjo bastijo. Vzhodni plato je dobil svoje obodno obzidje z glavnim uvoznim portalom, ki je puščalo prost dostop k mestnemu opazovalnemu stolpu na njem. Največje predelave je doživelo grajsko jedro. Srednjeveško obzidje je bilo v severnem in vzhodnem delu opuščeno ter zgrajeno novo, ki je na vzhodu z mnogimi puškarnicami spremljalo novo dovozno cesto na vzhodni plato. V južnem delu grajskega jedra je bila izdelana notranja bastija, ki je s svojim trikotnim čelom segala globoko v južni in vzhodni plato ter v svoji notranjosti skrivala južno polovico kazemate. Novi grajski vhod je bil opremljen s portalom, za katerega je izdelal načrte Salust Peruzzi leta 1570. Elegantne oblike in lepo profilirani dorski kapiteli pilastrov izdajajo pomembnega umetnika. Vrata so nosila nadvojvodov grb, ki ga je pozneje nadomestila Leslijeva atika. Ker se je ostrogasta bastija vezala s severovzhodnim vogalom glavnega stolpa, jugovzhodni vogal severnega trakta pa z renesančnim obzidjem, je med njima nastal lijakasti prostor, ki je vodil na notranje dvorišče. Tudi to je ob koncu te stavbne periode doživelo večje predelave. Predvsem je bilo med južnim traktom in poševno stoječim glavnim stolpom vdolano renesančno stopnišče, potem vsi trije trakti povezani z dvonadstropnimi hodniki, ki imajo spodaj slopaste, v nadstropjih pa stebriščne arkade, in končno je bil severni trakt podaljšan na vzhodu za en arkadni lok. Z Lesliji (1656—1802) je povezana naslednja velika gradbena faza, ki se je začela 1657 z namestitvijo atike na Peruzzijevem portalu. Leta 1664 je nastal vzhodni stolp in naslednjega leta južno obzidje vzhodnega platoja. Leta 1669 je bil prezidan zahodni stolp, ki so ga opremili z dvoramnimi zunanji stopnicami ter železno zastavico z Leslijevim grbom in letnico 1669. Sočasno je bilo prestavljeno severozahodno obzidje in severni portal opremljen z grbom. Največje delo, opravljeno med leti 1660—1680 pa je bila prizidava obeh grajskih kril, katerih starejše, severno, je zrastle na renesančnem obzidju, južno, mlajše, pa na notranji bastiji, potem ko so odstranili stari Konradov stolp in palacij. V severnem traktu so namestili viteško dvorano in kapelo, katere oktagonalni stolpič so sezidali nad renesančnim okroglim stražnim stolpičem, v južnem pa reprezentančne prostore grajske uprave. Takrat je nastalo tudi gospodarsko poslopje na vzhodnem platoju in sedanji vhod v kazemate. Kot sta 16. in 17. stol. poudarjali predvsem trdnjavske in stanovanjske funkcije gradu, je 18. stol. razvijalo njegovo gospodarsko. V sredini 18. stol. je nastala ogromna žitnica z veliko vinsko kletjo ob severnem robu zahodnega platoja ter grajska pristava ob severnem vzhodju grajskega griča. V 18. stol. je nastajalo tudi poslopje gosposke uprave pri Karlovih vratih. Prvotna dvoosna vrata so dobila pred 1713 severni, proti sredi 18. stol. prvi južni triosni in v zadnji tretjini stoletja drugi južni triosni prizidek. Jarke pred obema grajskima vhodoma so zasuli šele na začetku 19. stol., dvizne mostove čeznje pa zamenjali že ob koncu 17. stol. za stalne. Zadnji obnovi, ki pa ga nista spreminjali je grad doživel 1873 in 1912, ko so odstranili gospodarsko poslopje med njim in zapornim stolpom. Leta 1945—46 je bil grad spremenjen v kulturno-historično zbirko Pokrajinskega muzeja Ptuj. Stavbna zgodovina gradu je torej pestra, kot je razgibana

zgodovinska usoda ptujskega mestnega ozemlja. Iz domnevne gradiške postojanke starih Slovencev je rasel v visokosrednjeveški stolpasti grad, zatem v poznogotski grajski kompleks, doživel metamorfozo renesančne trdnjave in baročne rezidence, se v 18. stol. prelevil v središče fiziokratsko urejene gospoščine, v 19. stol. v gospodarsko postojanko odmrlega fevdalizma in končno v muzejsko ustanovo izrazito ljudsko-prosvetnega značaja. Najvidnejši element tega razvoja je 77 m globok grajski vodnjak z baročnim vencem, ki s svojo zasnovano sega v najstarejše obdobje grajske zgodovine, in je še vedno osrednji objekt grajskega dvorišča.

Za razumevanje obrambne izgradnje nekega prostora je predvsem važno ugotoviti njegovo reliefno izoblikovanost in s tem možnosti za njegovo fortifikacijo. Ptujskograjski grič konglomeratne sestave je prvotno potekal z osrednjim grebenom od zahodnega stolpa čez južno polovico »turnirskega« prostora, se vzpel na osrednjo grajsko kopo in se nato spustil po njenem južnem robu in ozkem grebenu mimo vzhodnega stolpa v dolino Grajene. Ta naravna terenska danost pa je bila v predzgodovinskih obdobjih in antiki že toliko preoblikovana, da je bil zahodni plato v času staroslovenskih pokopov že približno enak današnjemu (razlike v globini grobov med vzhodno in zahodno polovico so neznatne) (1), le da je plato na severni strani začel padati že takoj onkraj ostankov poznoantične utrdbe in še nekoliko severneje tekočega poznoantičnega zidu (najdene ga v dolžini 29 m). Povezava zahodnega platoja z osrednjo grajsko kopo seveda ni bila eskarpasto prekinjena, kot je danes, vendar pa je bila strma ter deloma celo skalovita. Osrednja kopa je bila najvišja v zahodnem polkrožnem obrobju, medtem ko se je proti vzhodu in jugovzhodu zniževala. V nasprotju z zahodnim platojem, ki je proti jugu in zahodu strmo padal, proti severu pa se položneje spuščal (izgradnja žitnice in nasutje velikega platoja pred njo sta to terensko danost sredi 18. stol. prekinila), je bila osrednja kopa skoraj okrogle oblike (deloma naravna, deloma umetna gradiška tvorba) in z vseh strani težko dostopna. O južnem in vzhodnem platoju bi v tem času težko govorili, saj sta oba predvsem produkt renesančnega in baročnega stavbarstva (16. in 17. stol.). Vzhodni plato je bil pred 16. stol. le greben s strmim severnim in južnim pobočjem, ki je nosil mestno obzidje iz 1. pol. 14. stol. in mestni opazovalni stolp sv. Pankracija, ki je izginil šele v 1. pol. 18. stol. in do katerega je iz mesta vodila vse do leta 1665 strma pot.

Z ozirom na opisano terensko danost, v katere arheološko predzgodovino se ne spuščam, se pojavlja takoj vprašanje dostopov na našete višinske točke. Na zahodni plato je vodila vozna pot, ki je v 3 serpentinah premagala dobrih 26 m višinske razlike, le da je njena sedanja spodnja poteza iz let 1902—1903 in da je srednja serpentina segala globlje v sedanji nasip pod žitnico. Sorazmerno slabo zavarovani zahodni plato je rabil za predgradje s posameznimi stražarnicami in z drugimi pomožnimi lesenimi poslopji. Oba dostopa z južne, mestne strani sta nastala šele pozneje, prvi, jezdni, pred 1570, ko so zgradili Karlova vrata in južno bastijo, drugi, pešpotni, pa okoli 1665 (stopničasto dodelan 1701), ko so prekinili stari mestni dostop na vzhodno ravan k stražnemu stolpu.

Ob tem kratkem orisu ptujske grajske gorice se prvo pojavi vprašanje, kdaj je nastala srednjeveška mestna naselbina in njena fevdalna postojanka in ali je čas madžarske okupacije (okoli 900 do okoli 970) in sledečih ji vojn do 1131 res tako uničujoče deloval na Ptuj, da o njegovi zgodovini do nadškofa Konrada I. skoraj ne moremo govoriti kljub stereotipnim ponavljanjem Arnulfine (iz leta 890) vse do leta 1057 in do pojava nove listine Friderika Bar-

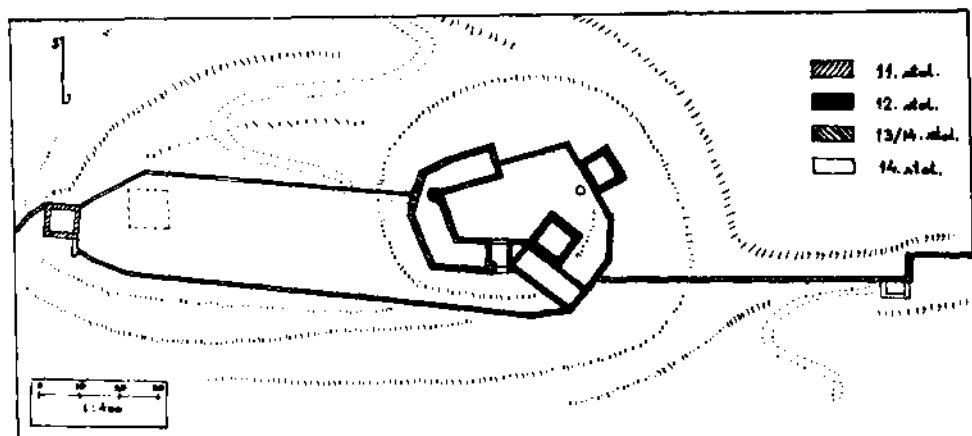
¹ J. Korošec: Staroslovensko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950, p. 11—12.

barosse iz leta 1178. Ta trditev je historiografsko gotovo pravilna, zgodovinsko pa ne drži (2). Kljub vsem lamentacijam takratnih uradnih virov od leta 900 (pismo bavarskih škofov papežu) do leta 1124 (menjalna listina med Bernardom Spanheimskim in šentpavelskim samostanom) o popolnem uničenju dežele življenje na bregovih srednje Drave gotovo ni popolnoma zamrlo. To dokazuje že staroslovensko grobišče na zahodnem grajskem platoju, ki sega morda celo v 11. stol. Predmadžarski Ptuj je bil gotovo večji in pomembnejši od pomadžarskega, čeprav se po naselbinski kompoziciji verjetno nista mnogo ločila. Slej ko prej so ga sestavljale skupine dvorov in bivališč, ki jih je povezovala takrat še gotovo z antičnimi ruševinami in grobovi obrobljena Prešernova ulica, pod katero je po sredini današnjega starega mesta tekla Drava. Ta topografska situacija se je začela spreminjati šele v 12. stol., v 13. pa je Drava že toliko zanihala skozi mesto, da je mogel nastati minoritski samostan in da so sredi 14. stol. morali prestaviti most iz Vičave v sredino že precej izgrajenega mesta. Toda Ptuj je kot obmejna sejemska naselbina moral kljub Madžarom obstajati že v 11. stol., v 2. pol. 12. stol. je postal trg, v 1. pol. 13. stol. pa je dobil mestne pravice, nakar so ga do konca 13. stol. obdali z obzidjem. (Madžari so ga leta 1258 oblegali!) To obzidje je potekalo tako, da je verjetno puščalo mostišče prosto, zapiralo pa cesto, vodečo z njega pod teraso dominikanskega samostana in po strmini mimo Zgornjega dvora v mesto. Obtekalo je dominikanski samostan, se po zahodnem grebenu vzpelo na grajski hrib in se končalo ob severozahodnem vogalu starega stolpa. Nadaljevalo se je od severovzhodnega vogala istega stolpa v severovzhodni smeri, nato pa teklo po severnem robu zahodnega platoja v ravni črti po grajski kopi naravnost do vhoda v grajsko poslopje. Na jugovzhodni strani grajske kope se je mestno obzidje nadaljevalo ob sedanji renesančni potezi (le da brez vzhodnega ali Leslijevega stolpa) vzdolž vzhodnega grebena in po pobočju navzdol mimo župnijskega stolpa do starih pivskih vrat. Od tod se je nato usmerilo proti jugu vzdolž Grajene in mimo ogrskih vrat do minoritskega samostana (1255—1265), nato pa v topem kotu v zahodni smeri do dravskega ali velikega stolpa (sedanji iz 1551 je njegov naslednik) v parku ob Dravi. Od celotnega mestnega obrambnega sistema, v katerega se je v teku 14. stol. vključil tudi grajski obrambni kompleks, nas v tem sestavku zanima samo slednji, saj je ravno vprašanje njegovega nastanka in razvoja srž tega sestavka.

O obrambni tradiciji grajskega griča govore poleg predzgodovinskih najdb predvsem gradbeni ostanki iz pozne antike: pribežališče v obliki obzidane starokrščanske bazilike iz začetka 5. stol. in po njenem porušenju na istem mestu manjša trdnjava iz konca 5. stol., ki bi se naj, čeprav kot ruševina, ohranila vse do 7. stol (3). Slovenci v njenem obsegu niso nikoli pokopavali. Zakaj ne, je vprašanje z več hipotetičnimi odgovori: ali je bila tu kaka avarska postojanka, ali je bil tu zanje sveti, kultni prostor ali pa so razvaline rabile še kakšnemu drugemu namenu. Grajska kopa v vsem tem času — to je od 6. do 11. stoletja — ni mogla ostati neposeljena, čeprav je poznejša graditev sedanjega grajskega jedra vse starejše sledove zabilasala. Je bil tu dvor, gradišče ali zaselek? Vprašanje brez arheoloških raziskav ni rešljivo. Vendar pa je nekaj gotovo: razvoj sedanjega Ptujja se ni začel s salzburškim nadškofom Konradom I. (1106—1147), ampak že vsaj za njegovih prednikov Balduina I. (1041—1060), ali Gebharda I. (1060—1088). Biografov zapis: *Bethowe antiquum extitit castrum, sed dirutum multis temporibus, atque ab illo, sicut hodie cernitur, reedificatum est*, ne more biti zgolj fraza ali domneva, saj določno izpričuje ob-

² B. Grafenauer: Ptuj v srednjem veku. ZC 24. 1970, p. 167—170.

³ J. Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. SAZU dela 4. Ljubljana 1950, p. 78—81.

Grajski kompleks do 14. stoletja (G 1)

stoj gradu, zidanega stolpa, ki je obstajal že pred Konradom I. in bil pred njegovo vlado že tudi porušen. Da pri tem niso bile mišljene utrdbe izpred salzburške prisvojitve Ptujja (874—890), pa tudi ne dvori izpred madžarske okupacije Ptujja (898 — okoli 970), ampak obmejna utrdba na grajskem griču enkrat iz 11. stol., ko je madžarska meja potekala le nekaj kilometrov vzhodno od Ptujja čez Slovenske gorice do Radgone, se mi zdi logično, čeprav listinsko le posredno dokazljivo. Da tako pomembnega rečnega prehoda (cestni most omenjen med 874 in 1178, čeprav je bil gotovo v tem času večkrat in tudi za daljša obdobja poškodovan ali celo uničen), kot je bil Ptuj, za katerega so se gotovo bojevali hudi boji, ne bi poskušala ena ali druga sovražna stran zavrovati z utrjeno postojanko, je enako neverjetno, kot je po drugi strani res, da v takih razmerah naselbina pod njo ni mogla preseči velikosti zaselka, ki pa je bil obdarjen s sejemskim pravom. Ta utrdba je verjetno nastala po uspešni madžarski vojni (1042—1045) cesarja Henrika III., ki je za nekaj let razbremenila njihov pritisk na jugovzhodne meje države, uničena pa je morala biti v sledečih bojih, ki so se z daljšimi ali krajšimi presledki vrstili vse do 12. stol. Konradov grad se po letih 1125—1131 omenja neposredno ali posredno še 1247, 1258, (1274, 1277), 1280, (1286), 1296/1300, (1309, 1322), 1428, (1487). Leta 1280 se omenja žitnica, 1296/1300 stolp, grad, mala hiša in kar je na hribu ter 12 stražarnic okoli hriba, 1309 prostor za vino, 1322 pa zadnjič stražarnice (strelski dvorci), pozneje le še njihove posesti. Te stražarnice so morale ležati predvsem ob severnem grajskem pobočju in manj ob južnem (obrnjenem proti naselbini) ter več pod zahodnim platojem kot pod vzhodnim grebenom, na katerem je stal mestni stražni stolp. Najpozneje v 1. pol. 14. stol. je njihovo funkcijo zamenjalo mestno obzidje, ki je vključevalo tudi grajski kompleks. Ta kompleks si moramo vse do 16. stol. predstavljati funkcionalno obrnjen. Grajsko jedro na kopi je proti jugu in vzhodu omejevala velika strmina, ki jo je najprej zapiralo vezno obzidje, od 1. pol. 15. stol. pa opasovalo ovalno, katerega ostanki so oba okrogla stolpa in eskarpasto obzidje pod zahodnim obronkom grajskega jedra. Zahodni plato je rabil za predgradje, ki ga je s severne strani branilo mestno obzidje, z južne pa grajsko iz 14. stol., kot se da sklepati iz njegovega prvotnega priključka na zahodni stolp. Dokler ni nastalo v 1. pol. 15. stol. na njegovem vzhodnem robu obzidje, skozi katero so vodila vrata k nekdanjemu glavnemu grajskemu vhodu, je grajsko kopo ločevala od zahodnega platoja deloma skalovita strmina. Zanimivo je, da predgradje proti se-

Stari stolp
Vzhodna fasada

veru ni bilo posebno močno utrjeno in bi bilo že zato nelogično, da bi ga italijanski gradbeniki leta 1556 z odstranitvijo »malega gradu« še oslabili. Pač pa so najnovejše raziskave pokazale precej drugačno zgodovinsko podobo tega dela predgradja, kot so si jo doslej predstavljali.

Zahodni stolp, imenovan leta 1657 stari stolp, je namreč opravičil svojo takratno oznako. Objekt velikosti $9,3 \times 9,1 \times 11,5$ m se je izkazal kot neposredni nadaljevalec utrdbene tradicije tega dela grajskega griča. Paralelno z njegovo severno stranico poteka v razdalji 25 cm temelj poznorimskega zidu iz oblic, debel 90—100 cm, ki se končuje na zahodnem skalnem robu pomola s pravokotno kljuko, proti severovzhodu pa nadaljuje v rahlem zalomu, ki kaže nekoliko mlajšo, a še vedno antično gradnjo ter se verjetno veže z 29 m dolgo potezo zidu ob severnem robu bazilikalnega kompleksa. Ko so gradili stolp, je moral biti še viden, ker je rabil za njegovo oporo. Stolp kaže v spodnji tretjini izrazito blokovno gradnjo iz antičnih, večinoma marmornih spolij, vzeti iz rimske nekropole pod grajskim hribom. V malti so uporabljeni kosi tegul, estriha, opeke ipd., kar govori za srednjeveško gradnjo, enako kot gradnja v gornjih dveh tretjinah, ki je iz drobnejših, plastovito položenih lomljencev (južna, posebno pa vzhodna stena kažeta precej opečnih zaplat, vzhodna pa tudi tektonsko razpoko). Pri gradnji stolpa bi se dalo kljub enovitemu videzu, ki sega prav do venčnega zidca, govoriti o dveh gradbenih fazah, katerih mejo nakazujejo vogali v približni višini 6,5 m, saj so v spodnjem delu manj pravilni in večinoma marmorni, v zgornjem pa kamnoseško precizno izdelani in iz svetobarbarskega apnenca rumene in dečkaste barve. Nivojsko razmerje med stolpovim podstavkom (ki je sedaj zaradi erozije viden) in staro-

Starl stolp
Romanski portal

slovenskimi skeleti, najdenimi ob njegovem južnem vzožju, govori za kratek časovni presledek med njihovim nastankom. Po relativni stratigrafiji lokacije gre največ za stoletje razlike, kar z ozirom na datacijo grobov v 10. stoletje govori za nastanek stolpa v 11. ali najpozneje v 12. stoletju. Za to datacijo govori tudi v vzhodni steni najdeni originalni vratni portal velikosti 87×195 cm, ki je nekoliko zunaj stenine osi in s pragom 5 m nad tlemi. Njegov prag oblikuje rimska marmorna spolija (počena zaradi premika v steni), podboja 2 mogočna 40 cm široka balvana, člena prečno postavljena bloka, ki vpenjata portal v stolpovo steno, lok pa ločna kamna (široka 30 in globoka 25 cm), ki se stikata levo od temena, a nista eksaktno spojena. Portal je polkrožno sklenjen, ostrorob, grobe in masivne izdelave (iz barbarskega apnenca) ter po vsem sodeč izdelek zgodnje romanike. Za to govori tudi sama stolpova gradnja, ki je drugačna od Konradove izrazito blokovne, saj je sestavljena v spodnji polovici stolpa iz odbranih rimskih spolij, ki so ob njegovem nastanku bile še na razpolago. Za zgodnjo datacijo stolpa govori tudi neposredna utrd-bena tradicija tega dela grajskega griča, njegova strateška lega z ozirom na smer antične »rogozniške« ceste, ki so jo najpozneje v 2. pol. 12. stol. preusmerili skozi nastajajočo plujsko naselbino, s čemer se je tudi strateški poudarek prenesel iz zahodnega obronka na osrednjo kopo grajskega griča, in končno dejstvo, da leži na sami skali, ki je tudi statično usposobljena nositi njegovo zidno gmotó (zidovi spodaj debeli 1,1—1,4 m, zgoraj 1—1,1 m). Poleg tega govori za veliko starost stolpa tudi domnevna dvofazna gradnja, ki sicer ne kaže posebno velikega časovnega razmaka, vendar pa je portal iz njene druge faze, kar potiska nastanek stolpove spodnje polovice še za nekaj desetletij

nazaj. Staroslovansko svetišče ali po mnenju drugih (Saria, Boškovič, Baš, Grafenauer) castrum minus je stal skoraj paralelno in le 12 m od našega stolpa. V arheološko problematiko objekta se ne spuščam, zagotovo pa ni ostanek malega gradu, ki bi ga naj bili podrli leta 1556. (4) Proti temu govori strateško nelogična bližina starega stolpa, ilovnat teren, ki je za nošenje take stavbne gmote kljub samonosnim zidovom neprimeren, odsotnost vodnjaka, brez katerega naseljeni grad ni mogel obstajati (občasno zasedeni obrambni stolp pa s cisterno vode lahko!), in končno že omenjena majhna verjetnost, da bi italijanski gradbeniki sredi 16. stol. pri obilici gradbenega materiala pedantno očistili gradbeno jamo do zadnjega kamna in odstranili edino pomembnejšo utrdbo na zahodnem platoju. Na stari stolp se je v teku zgodovine naslanjalo 5 zidov: na severozahodni vogal staro mestno obzidje, ki je debelo spodaj 90 cm, zgoraj pa 60 cm ter kaže večinoma kamnito gradnjo z velikimi poznejšimi opečnimi vložki (nastalo v sredini 13. stol.), na severovzhodni vogal sedanje obzidje, ki teče večinoma po baročni potezi iz okoli 1670 (z zunanje strani je vzdian Leslijev grb) in staro mestno obzidje, ki je teklo v severovzhodni poševi, a so ga okoli 1669, ko so barokizirali stari stolp, podrli, na jugovzhodni vogal sedanje obzidje, ki teče večinoma po potezi starega obzidja ob južnem robu turnirskega prostora in pod njim 130 cm širok zid iz mešanice barbarskega apnenca, kosov opeke in imbreksov, ki kaže v smeri zgornjega dvora, a ne teče nizbrežno, ampak s svojo kratko potezo predstavlja le podstavek prvotnega južnega zidu in njegovega opornika (po sliki iz 1687). Tudi na grajski kopi se ne spuščam v njeno arheološko obdobje, ampak se takoj ustavim pri že omenjenem citatu Konradovega življenjepisa iz okoli 1170. Ta citat se gotovo ne nanaša na poznoantične razvaline, ampak na pojmovno jasno determiniran zidan grad izpred Konradove vladavine, ki ga je ta le nanovo pozidal. Torej je moral na grajski kopi stati stolpasti grad že v 11. stoletju. Morda je ostalina takratnih utrdb prav stari stolp, ki je romanski, z ozirom na dve verjetni gradbeni fazi, na obilno uporabo antičnega gradbenega materiala in na izdelavo vratnega portala pa celo zgodnjoromanski. Vsekakor je nadškof Konrad I. med leti 1125—1131 zgradil na grajski kopi stolpasta gradova, ki se sicer prvič omenjata šele 1247, a sta nastala dobrih 100 let poprej, saj je v njih živel rod gospodov Ptujskih že 1132 in njihovih vitezov že 1235 (Herman). O velikem gradu — castrum maius — se po načrtu iz 1657 ve, da je stal na mestu jugovzhodnega grajskega trakta, vendar pomaknjen daleč na sedanje dvorišče v smeri vodnjaka. Ta stolp, morda 11 × 10 m (toliko znaša razdalja med arkadnim hodnikom in kazematami) velik in vsaj štiritetažen, so podrli okoli 1670, ko so Lesliji notranjo bastijo nadzidali z jugovzhodnim grajskim traktom in vanj zajeli tudi veliko cisterno. Nasproti velikega gradu je stal mali grad, katerega ostenje je vidno v kleti severovzhodnega trakta in kazemat. (5) To ostenje je zgrajeno iz velikih apnenčevih sekanih blokov (tudi formata 150 × 60 × 60 cm) in ulitega jedra ter okoli 170 cm debelo (izmerljiva debelina zidu do druge strani kamnov znaša 120 cm!). Struktura zidu ne govori za antiko, zato pa kaže njegova masivnost in regularnost gradnje na visoko romaniko, to je na 12. stol. Ta stolpasti grad, verjetne velikosti 9 × 10 metrov, ki je ležal v kotu 15° na smer sedanjega baročnega trakta, je segal z vso širino na dvorišče tako, da je bil v razdalji 16 m z enim vogalom obrnjen proti velikemu gradu, z drugim pa nizbrežno. Lega obeh stolpastih gradov na vzhodni polovici kope je karakteristična, saj sta zapirala dostop nanjo

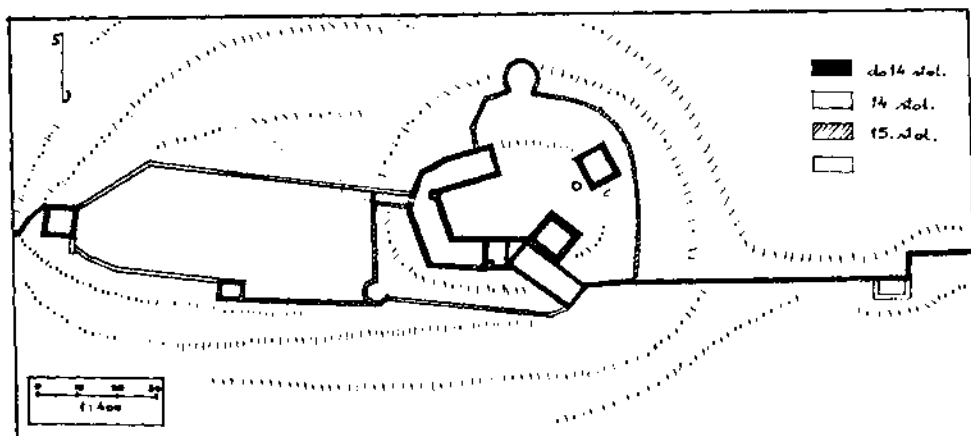
† H. Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ... München 1962, p. 58 in 63. Isti: Schloss Ober Pettau, Almanach Südsteiermark. Graz 1925, p. 372. B. Grafenauer: Ptuj v srednjem veku. ZČ 24, 1970, p. 169.

† H. Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ... München 1962, p. 58.

in obenem čuvala vodnjak, ki je ležal med njima. (6) Na zahodnem obrobju kope je nastalo sedanje grajsko jedro, ki sega od renesančnega stopnišča do severovzhodnega Leslijevega trakta. Stavba kaže navzven precej enotno graditev: do višine prtljčnih oken sega kvadrasta plastovita gradnja iz barbarškega apnenca s fugami iz kosov opeke in rimskih strešnikov, nad prtljčnimi okni pa sledi struktura iz drobnejših lomljencev, pomešana s peščenčevimi kvadri in velikimi opečnimi zaplatami, ki je do oken 2. nadstropja skrbnejša kot nad njimi in plastovita. Poleg tega se je v vhodni veži našel pod zidanim gotskim stebrom ostanek starejšega zidu, na katerem stoji steber iz 15. stol., v prvem nadstropju pa živorobi zašiljeni portal (iz barbarškega apnenca), ki ga lahko datiramo v 1. pol. 14. stol. Zahodna in južna fasada sta precej poškodovani od meteorilij, zahodni zelo topi vogal je celo izzidan z opeko, medtem ko jugozahodnega podpira renesančen kamnit opornik. Lega in oblika stavbe z mogočno čelno fasado proti predgradju je značilna za visokosrednjeveške grajske koncepte; za njo so pogosto skrili grajska jedra. Naša stavba se prvič omenja leta 1428 kot hiša. Po njeni obliki, legi in gradbeni strukturi jo lahko datiramo na splošno v 13. stoletje, v vrhnjem nadstropju pa v 1. pol. 15. stol., ko so tudi obokali južne in zahodne prtljčne prostore, medtem ko so severne šele v 2. pol. 17. stol. Vzhodna fasada južnega krila je lepo vidna na podstrešju renesančnega stopnišča, medtem ko je konec severnega krila viden v kleti Leslijevega trakta. Obodno zidovje in oboki te kleti so opečni razen treh mogočnih slopov iz peščenčevih kvadrov, ki nosijo križne oboke. Za njeno 140 cm debelo zahodno steno se v razdalji pol metra skriva originalna grajska vzhodna fasada, ki kaže plastovito kamnito gradnjo s sledovi ometa in beleža in počiva neposredno na skali. Ta fasada je ohranjena seveda samo do višine sedanje kletne etaže ter kaže opečen obočni nastavek renesančnega podaljška iz okoli 1570—80 v dolžini enega arkadnega loka. Ta dvonadstropni prizidek so okoli 1660—70. ko so prizidali sedanji Leslijev trakt, podrli in ob starem grajskem jedru postavili popolnoma samostojno poslopje, stoječe na renesančnem obodnem zidovju, ga zvezali z jedrom in pri tem zazidali ohranjeni arkadni lok. Tudi trapezasti vzidek med gradom in Konradovim stolpom, ki obsega predvsem renesančno stopnišče, je ob prebijanju delavniških vrat pokazal sled prizidka nasproti traktu iz 1670—80, medtem ko so opečni dvonadstropni arkadni hodniki opasali grajsko jedro s 3 loki ob zahodnem in s po 6 ob severnem in južnem krilu.

V 14. stol. se nam torej pokaže grajski kompleks kot sestavljenka iz poslopja na zahodnem in obeh stolpov na vzhodnem obrobju kope, ki je na vse strani strmo padala v dolino, na zahodni plato in vzhodni greben. Kako je bilo grajsko jedro prvotno utrjeno, lahko le sklepamo. O rahlo zalomljenem poteku mestnega obzidja od starega stolpa do grajskega vhoda smo že govorili, enako o poteku južnega predgradskega obzidja, ki je bilo še brez stolpastih oporišč in se je moralo za palacijem po logiki plastnic v loku zasukati proti severu ter se končati ob vzhodnem ali južnem vogalu malega gradu. Povezava med malim gradom in grajskim jedrom pa se je našla na dnu spodnje kleti, kjer je pod prvim kletnim slopom ohranjen zidani vogal, pokrit z ometom in beležem, ki z eno steno kaže v smeri kletne osi, z drugo pa proti zahodnemu vogalu malega gradu. Najdeni vogal je zgrajen iz oblikovanih

* S tem popravilam svojo dosedanjo lokacijo malega gradu (Ptujski grad, Kronika, 6. 1958, p. 60, in Ptujski Ljubljana 1970, p. 69), ki je slonela na napačni interpretaciji popisa iz 1298—1300, po Langju datiranega v letu 1433. Delstvo je, da se imunitetni gornji svobodni dvor prvič izrecno omenja 1376 kot lasti gospodov Ptujskih in da je z ozirom na tomembrno lego nasproti starega mostišča in cestne strmine pod njim gotovo starejšega izvora. Mislim, da njegov nastanek lahko postavimo v 13. stol., saj je s prestavitvijo mostišča sredi 14. stol. že izgubil strateški pomen kot čuvar zahodnega vhoda v mestno naselbino.

Grajski kompleks do 15. stoletja (G 2)

apnenčastih kamnov, počiva na zelo trdi zemlji in oblikuje rahlo topi kot. To dokazuje, da je tudi tu grajska kopa strmo padala in da je bila v renesansi zaradi vzdave kazemat precej dvignjena. Vhod v grajsko jedro v tem času torej ni bil z jugovzhoda, kot se je doslej domnevalo (Baš), ampak po predgradju in skozi grajsko jedro, ki je s svojo mogočno čelno stranjo čuvalo notranje grajsko dvorišče in oba Konradova stolpa kot skrajni obrambni točki gradu. Dvanajst strelskih dvorcev ali stražarnic, razmeščenih po grajskem hribu in okoli njega, na stavbni koncept gradu ni vplivalo, zato jih ne vključujem v razpravo. Situacija na kopi se je spremenila šele v 1. pol. 15. stol., ko se je grajsko jedro obdalo z novim obzidjem. Takrat sta nastala oba okrogla stolpa; severni, imenovan zaporni, ima stene debele 160 cm in je bil do renesanse s hrbtni strani odprt. Gradnja obeh stolpov je v spodnjem delu kamnita, nato mešana, zgoraj pa izrazito opečna. Medtem ko kaže severni stolp še štiri originalne gotske strelne line, sta bila oba v renesansi in baroku prezidavana (portali, okna), južni pa ima celo izzidek iz 19. stoletja. Kamnita gradnja je večinoma iz barbarskega apnenca. Stolp stoji na skalnem pomolu, enako kot dalje proti zahodu renesančna ostroga, ki je iz klesancev, in oglati stolp, ki kaže spodaj kamnito, zgoraj pa mešano in opečno gradnjo ter je razen mlajšega opečnega prizidka tudi iz 15. stol. Zid med obema stolpoma je prevladujoče kamnit in še srednjeveški, med pravokotnim in starim stolpom pa nov, vendar postavljen na srednjeveški potezi. V 1. pol. 15. stol. je nastalo tudi eskarpasto obzidje pod zahodnim vznožjem kope; obzidje kaže kamnito gradnjo z mnogimi opečnimi zaplatami. To obzidje je ločevalo grajsko jedro od predgradja ter segalo v ravni črti od okroglega stolpa do mestnega obzidja, imelo pa je vrata, skozi katera se je po strmini prišlo do grajskega vhoda. Grajsko obzidje se je nadaljevalo s 110 cm debelim veznim zidom, ki je povezoval severovzhodni vogal grajskega jedra z zapornim stolpom. Njegov nastavek je na steni grajskega jedra še dobro viden. Od zapornega stolpa je nato obzidje teklo nekoliko pod sedanjim renesančnim v loku, tako da je zaobjelo oba stolpa sta gradova in se v zahodni smeri nadaljevalo do južnega okroglega stolpa.

Sedaj pa se pojavi tretje pomembno odkritje, ki bistveno vpliva na dosedanjo predstavo o srednjeveškem videzu gradu. Jugozahodna stena notranje bastije, ki so jo imeli doslej za renesančno in ki na njej stoji Leslijev trakt, se je izkazala za najmogočnejšo ohranjeno romansko steno pri nas. Zgrajena je

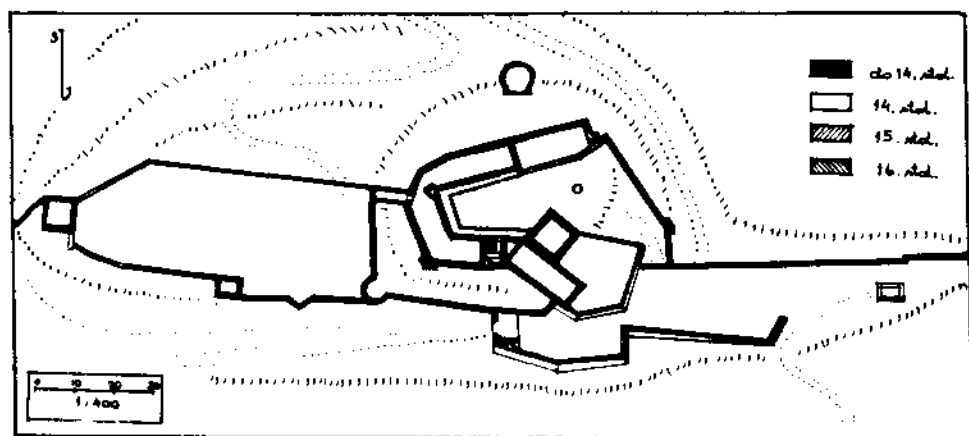

Južni okrogli stolp

iz pravilnih, večinoma barbarskih klesancev in sega visoko nad nivo bastije skoraj do nadstropnih oken Leslijevega nadzidka. Po dolžini ustreza baročnemu traktu, le da je na vogalu nekoliko pokvarjena s prizidavo (tu je vzdanih več rimskih nagrobnih vršnikov in sočasna reliefna upodobitev dvonovega zmaja, ki si grize uviti rep) baročnega opornika in nižje ležeče renesančne eskarpe, ki v nadaljnjem poteku oblikuje notranjo bastijo. Romansko steno predira 6 sorazmerno ozkih, toda okoli 2 m visokih, polkrožno sklenjenih oken, katerih ostenja oblikujejo skrbno zloženi zidni klesanci, ločni del pa po trije ločni kamni. Ta okna so v letih 1670—1680 zazidali do velikosti kletnih lin, prvega pa predelali v večje baročno okno. Višina originalne stene in šest tako velikih oken nedvomno dokazujejo, da imamo opraviti z ostanki palacija — velikega dnevnega prostora in sprejemne dvorane, ki se je dotikala Konradovega stolpa. Ker je Konradov stolp segal za širino arkadnega hodnika v sedanji Leslijev trakt (po načrtu iz 1657), je moral biti palacij pri enaki dolžini kot sedanji trakt skoraj za eno obočno polo ožji od njega. Brezdvomno je bil pritličen, lesenostropen in pokrit s sedlasto streho. Palacij, ki se sicer prvič izrecno omenja v času 1296—1300, je — po gradnji in stilu oken sodeč — iz 12. stol. in verjetno ne mnogo mlajši od obeh Konradovih stolpov. Ker se enaka kamnita gradnja nadaljuje tudi v prostoru sedanjega renesančnega stopnišča (v južni in severni steni kvadrasta, v steni med sedanjim blagajniškim prostorom in stopniščem balvanasta, apnenčasta in marmorna), kaže, da se je pritlični palacij tu povezoval z nekoliko mlajšim nadstropnim grajskim jedrom. Ko so v 16. stol. vdelovali renesančno stopnišče, so seveda ta prostor predelali, ostali pa so vsi trije osnovni zidovi. Utrdbeni načrt iz leta 1657 palacija sicer ne kaže izrazi-

to, a ne kaže tudi drugih grajskih stavb (razen arkadnega hodnika), zato ni rečeno, da ga takrat ni bilo, čeprav bi bilo seveda tudi možno, da je bil že takrat razvalina. Vsekakor pa kaže sedanji baročni trakt, ki je sicer opečen, v spodnjih partijah južne in vzhodne stene bogato uporabo mogočnih klesancev, vzetih iz starejših romanskih gradenj. V 1. pol. 16. stol. je grajski kompleks doživel nekatere utrdbene izboljšave, vendar pa so se glavna dela na njem začela šele po letu 1555, ko je postal deželnoknežja last, in dosegla višek za vlade nadvojvode Karla (1564—1590). Ta dela so bistveno spremenila grajski koncept, obrnila so ga in tesneje povezala z mestom. Predgradje z raznimi, verjetno lesenimi gospodarskimi poslopji je nekoliko zgubilo pomen, saj so cesto, ki je vodila nanj, speljali po nasutini ob severovzhodnem in vzhodnem obrobju kope na južno teraso. Ob tej priliki so podrli (leta 1556, če se ta podatek vendarle ne nanaša na mestni stolp pred župno cerkvijo) mali grad in zvezno zidovje, ki je povezovalo grajsko jedro z zapornim stolpom (ki so ga takrat hrbtno zazidali in opremili z dvema portaloma) in krožno obtekalo vzhodno, jugovzhodno in južno strmino grajske kope. Najprej sta nastali opečni obzidji v podaljšku severnega grajskega krila, katerih zadnje (vzhodno) kaže v substrukciji pretežno kamnito gradnjo in počiva na trdi zemlji, severno hrani sled zazidanih nizkih vrat nasproti zapornega stolpa, južno pa je, vključujoč zid Konradovega stolpa, deloma kot eskarpa deloma kot zid sklevalo nasut severni rob dvorišča in kazemat. Tako je med obema obzidjema nastala ograda z močno strmino; na severovzhodnem vogalu jo je ščitil majhen polkrožni stražni stolpič, zgrajen v celoti iz opeke. Ob njem se na ogrado priključuje pravokotno zalomljeno obzidje, ki spremlja vzhodni dvoriščni rob ter se spušča do nivoja ceste, ki je tu čez dvizni most in skozi renesančna vrata vodila na južno in vzhodno teraso. To obzidje kaže mešano gradnjo tako, da prevladujejo v južnem delu opeka, v severnem pa mogočni barbarski bloki, ki ustrezajo tistim v grajski kleti, le da so od meteoritij bolj zdelani. Ob tem se nam kar sama ponuja misel, da so ti bloki sekundarno porabljene ostaline podrtega malega gradu. Tu so vidne tudi tri zamrežene kazematske line, pod katerih srednjo je sled zazidane velike, podolžno pravokotne, usločene odprtine.

Vzhodna terasa je nastala s postavitvijo severnega in južnega obzidja; severno je segalo do Leslijevega stolpa, južno pa do prvega zaloma (do kamor sega tudi renesančni paličasti profil), da je puščalo meščanom prost dostop do njihovega stražnega stolpa sv. Pankracija. Sočasno je nastala tudi južna terasa z dvoosnim Karlovim portalom in ostrogasta notranja bastija, ki se je priključila na jugozahodni konec romanske stene (oblikovala je veliko cisterno z zbiralnikom meteorne vode), se trikrat zalomila in končala ob severovzhodnem vogalu Konradovega stolpa. Njen plato je končevala balustradna ograja, ki je na sliki iz 1687 lepo vidna, a jo je v 19. stol. nadomestila sedanja deloma zidana deloma litoželezna ograja. Z zgraditvijo ograde in notranje bastije je nastal na vrhu dvorišča lijakast prostor, ki je vodil na notranje grajsko dvorišče. Na južni zidni potezi so med okroglim stolpom in notranjo bastijo staro obzidje nadomestili z novim z renesančnimi vratici na koncu, med obema stolpoma pa vdelali trikotno ostrogo. V okviru opisanih renesančnih gradbenih del je leta 1570 nastalo tudi obzidje s Peruzzijevimi portalom in dvonadstropni dvoriščni arkadni hodnik, ki ima pritlične slove iz barbarskega apnenca, nadstropne stebre pa iz ptujskogotskega peščenca. Renesančne gradnje so vse opečne razen posameznih odsekov (vzhodno dvoriščno obzidje, jugozahodni del notranje bastije, ostroga med obema južnima stolpoma), opornikov (jugozahodni grajski opornik) in vogalov (vogali obzidij in eskarp, severovzhodni vogal severnega trakta itd.), ki so obdani s kamnitimi ploščami. V tem času so vdelali v grajsko dvorišče kazemate, ki obsegajo 420 m² površine in glavno ci-

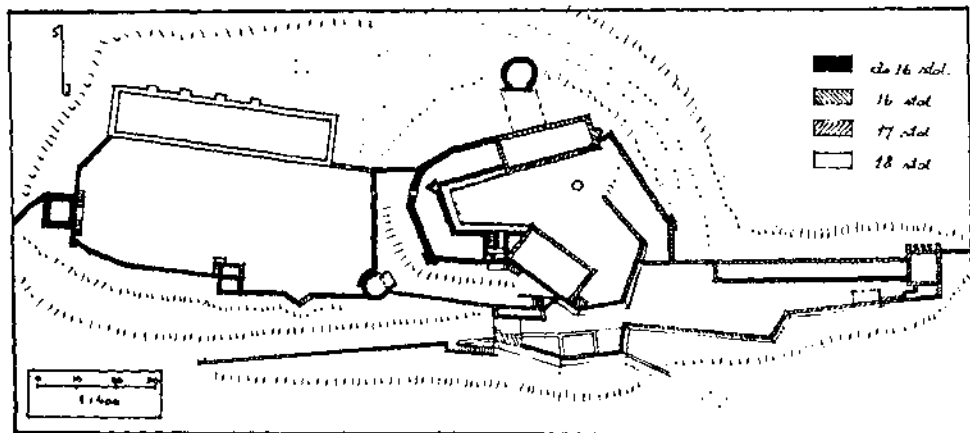

Grajski kompleks do 16. stoletja (G 3)

sterno ter segajo čez vse dvorišče od severovzhodnega do jugozahodnega konca. Gradnja kazemat kaže precej površno mešano gradnjo (oboki so vsi opečni), v kateri se pojavljajo veliki barbarški klesanci posamično ali v večjih zidnih sestavah, v prostoru s cisterno pravokotna plošča s profiliranim robom iz barbarškega apnenca, v severovzhodnem prostoru pa druga stran romanskega zidu podrtga malega gradu.

Florisno podobo gradu po opravljenih renesančnih prezidavah nam najbolj nazorno kaže že večkrat omenjeni obrambni načrt Ptuja iz leta 1657. Ta podoba ustreza stanju, ki sem ga opisal, le da kaže oba južna stolpa odprta, zahodni grajski dostop obdan z zidovoma (severni je mestni), ki ga spremljata od vrat v prečnem zidu do vhoda v grajsko stavbo; ta stavba kaže proti severozahodu in severu 3 izzidke, ki niso ugotovljivi; dostop na notranje dvorišče spremlja poleg bastijskega in kazematskega zidu še paralelen zid, ki je morda fungiral kot drugi zid vzhodnega dvoriščnega obzidja, a na terenu ni več ugotovljiv ter se tudi na slikah iz konca 17. stol. ne pojavlja več.

Z letom 1656, ko je grad prevzela družina Leslie, se začenja III. faza v njegovem gradbenem razvoju. Naslednje leto je Peruzzijev portal dobil atiko z njihovim grbom, leta 1664 je nastal vzhodni ali Lesliejev stolp, leta 1665 jugovzhodni del obzidja vzhodne terase, leta 1669 so barokizirali zahodni stolp in opremili z dvojnimi zunanji stopnicami, že leto poprej pa na zahodnem platoju odstranili staro mestno obzidje in nekoliko severneje potegnili novo, ki se je stikalo z podaljšanim vzhodnim zidom ter se (po sliki iz 1687 in po načrtu iz 1824) končevalo ob severozahodnem vogalu grajskega jedra. Okoli 1670 je nastalo gospodarsko poslopje (v sedanji obliki in velikosti) na vzhodnem platoju, v času 1660—1680 pa oba vzhodna grajska trakta in baročna stražarnica ob kapelinem stolpiču. Ob tej priliki so barokizirali tudi vsa grajska okna; okna severovzhodnega krila (z viteško dvorano) imajo mnogo bogatejšo okvirno arhitekturo kot druga. Najpomembnejše gradbeno dejanje 2. pol. 17. stol. je nedvomno pozidava obeh grajskih prizidkov; severni je nekoliko starejši od južnega. Pred prizidavo severnega trakta so podrli renesančni prizidek v širini arkadnega loka (ki je ohranjen v sedanji fasadi) in na renesančnih zidovih ograde pozidali samostojno poslopje, ogrado pa spremenili v klet, pod katere vzhodnim delom je zaradi strmega pobočja nastala še druga, ki je rabila za temnico. Ta trakt končuje kapela z oktogonalnim stolpičem, ki stoji na starejšem okroglem renesančnem. Preden so prizidali južni trakt, so podrli stari

Grajski kompleks v 17. in 18. stoletju (G 4)

Konradov stolp (castrum maius) in palacij ter na njegovi steni in notranji bastiji postavili sedanje grajsko krilo, ki po širini ustreza ostalemu grajskemu poslopju. Tudi leslijevske gradnje so v celoti iz opeke; kolikor uporabljajo velike kamnite barbarske klade, so le-te iz podrtih romanskih stavb. Z odstranitvijo Konradovega stolpa in severnega zidu notranje bastije se je njen plato povezal z notranjim dvoriščem, s tem pa je nastala potreba po postavitvi zidu s sedanjim vhodom v kazemate, ki je novi dvoriščni nivo ločil od precej strmega dovoznega in ju izenačil šele v bližini vodnjaka.

Nekaj problemov je nastalo tudi pri stiku severnega trakta z grajskim jedrom. Tu so ohranili renesančno severno steno (v dolžini 2 okenskih osi) in steno arkadnega hodnika (v dolžini zazidanega arkadnega loka), podrli pa južno in čelno steno renesančnega prizidka (medtem ko so že v renesansi podrli originalno čelno steno grajskega jedra in nekaj severne, morda tudi južne stene) ter povezali grajsko jedro s samostojno stoječim baročnim traktom.

Pred 1680 so jezdnno pot eskarpirali z zidom, mešano grajenim, pred 1687 so dvizna mostova zamenjali za fiksna lesena, 1701 so pot iz mesta stopničasto dodelali, pred 1713 so Karlovim vratom prizidali severno poslopje, po 1730 so odstranili mestni stražni stolp na vzhodnem platoju, pred 1766 prizidali Karlovim vratom prvi triosni južni prizidek in zgradili ob severnem robu zahodnega platoja ogromno opečno poslopje žitnice ter obenem splanirali teraso pred njo, pred 1792 prizidali Karlovim vratom drugi triosni južni prizidek in zidani most, pred 1824 postavili pritlično stavbo med zapornim stolpom in grajskim jedrom; le-to so podrli šele na začetku tega stoletja (Raispov načrt iz 1858 je sicer ne kaže, zato pa stara fotografija iz začetka tega stoletja). V teku 19. stol. so odstranili vezni zid med žitnico in grajskim jedrom, zazidali in zasuli prehod v eskarpnem zidu med tem in zahodnim platojem ter napravili stopnice ob južnem okroglem stolpu, zasuli in s kamnitimi klesanci zazidali jarek pred Karlovimi vrati, zamenjali balustradno ograjo (vidno še na Schickelgruberjevi risbi iz leta 1792) na notranji bastiji z opečno in litoželezno, verjetno obnovili kamniti zid z vhodom v kazemate, prizidali opečen prizidek k južnemu stolpu in zasuli jarek pred severnim uvoznim portalom. V letih 1873 in 1912 so zadnjič obnovili grajske fasade, okna pa so šele po osvoboditvi zamenjala rdečkaste oknice z navojnicami, kar je videz gradu precej osiromašilo.

Zaradi preglednosti obravnavane teme naj mi bo dovoljeno ob koncu še enkrat na kratko povzeti rezultate novih odkritij in jih podati v strujenem

kronološkem zaporedju ter tako jasneje predstaviti. V obravnavo arheološkega obdobja grajskega griča se ne spuščam, opozarjam pa na utrdbeno kontinuiteto zahodnega dela turnirskega prostora (obzidana dvoapsidalna bazilika s pokopališčem iz začetka 5. stol. in poznoantična utrdba iz konca 5. stol.), na dejstvo, da Slovani niso pokopavali na njem (ali zaradi bližine svetišča ali ker so ostanke utrdbe še uporabljali ali pa ker je v njih živela avarska posadka zaradi čuvanja rimskega rečnega prehoda in ceste), na problem staroslovenskega svetišča (ki pušča odprto dilemo: ali svetišče ali predslovenska stolpasta utrdba) in končno na datacijo staroslovenske nekropole (ki ne more segati dosti čez začetek 11. stol.).

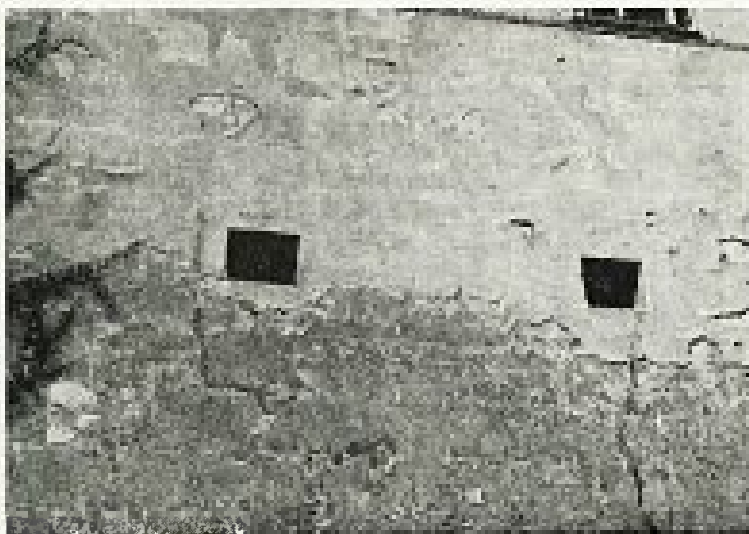
Kljub stereotipnemu ponavljanju Arnulfine med leti 977—1057, lamentaciji sodobnih uradnih piscev med leti 900—1124 in dejstvu, da je madžarski mejni pas potekal le nekaj kilometrov vzhodno od Ptuja ter da so se mejni boji z daljšimi in krajšimi presledki ponavljali vse do leta 1125 oziroma 1131, vendar življenje na bregovih Drave — posebno ob strateško tako pomembnem mostišču — ni moglo povsem zamreti. Vaška naselbina — kakršnakoli je že bila — je vendar imela pravico do mostnine in letnih sejmov. Tako naselbino oziroma mostišče pa se je zagotovo splačalo varovati in s tem obvladovati prehod čez reko. Tudi opazka Konradovega biografista iz okoli 1170, češ da »Bethowe anttiqum extilit castrum, sed dirutum multis temporibus... reedificatum est«, ne more biti fraza in se ne more nanašati na rimske razvaline, ampak na pojmovno jasno opredeljeno stavbo — zidani grad, katerega sekundarni objekt vidim v stolpu na zahodnem skalnem pomolu turnirskega prostora. Graditev iz prebranih rimskih spolij in balvanov v spodnji polovici in drobnega lomljenca v gornji, polkrožno sklenjeni zgodnjeromanski portal v nadstropju, verjetnost dveh gradbenih faz — drugi od le-teh pripada portal — stratigrafsko dokazan kratek časovni interval med staroslovenskimi grobovi in njegovim podstavkom ter strateška lega z ozirom na rimsko mostišče in rogozniško smer ceste (predstavljeno sredi 12. stol. skozi nastajajočo naselbino) govore za zgodnji čas nastanka, domnevno za čas nadškofa Gebharda I. (1060—1088) ali celo Balduina I. (1041—1060). Vse kaže, da je bil ta grad ob koncu 11. stol. uničen, nakar je Konrad I. (1106—1147) po sklenitvi miru zgradil na vzhodnem obrobju osrednje kope poleg vodnjaka dva stolpasta gradova (1125—1131), katerih velikega (castrum maius, Merenhaus) so podrli okoli 1670, malega (castrum minus, Wenig-haus) pa morda 1556, vsekakor pa so njegovi ostanki ohranjeni v kleti severnega grajskega trakta. S tem pa odpade domnevna lokacija malega gradu na mesto »staroslovenskega svetišča«; proti temu sicer govori tudi stratigrafija lokacije, slaba nosilnost terena, odsotnost vode (grad je bil stalno naseljen z vitezi, občasno pa tudi z gospodi Ptujskimi), bližina starega stolpa (12 m oddaljen in v obrambno neugodni paralelni legi!) pa tudi dvom, da bi italijanski gradbeniki sredi 16. stol. pri obilici gradbenega materiala njegovo gradbeno jamo očistili do zadnjega kamna ter pri tem obrambno oslabili že tako slabo utrjeni zahodni plato. Iz tega sledi, da je sporni objekt ali zares svetišče (pokopi se končajo zunaj ostankov poznoantične utrdbe) ali pa ostanek kakega predslovenskega stražnega stolpa. Ob jugozahodnem boku castra maius je stal pritličen palacij, katerega mogočna stena s 6 velikimi okni se je ohranila ter govori o veličini grajske zasnove v 12. stol. Sedanje grajsko jedro, segajoče od renesančnega stopnišča do četrtega arkadnega loka, s tlorisom v obliki črke C, je postavljeno nekoliko pod zahodnim robom grajske kope (gradbeno-tehnično značilna lega!) in kaže poleg velikih opečnih zaplat enotno gradnjo prav do oken 2. nadstropja. Po gradbeni strukturi sodeč, je poslopje nastalo v 13. ali v začetku 14. stol. in je s svojo mogočno fasado branilo grajsko jedro na edini napadljivi strani, to je čez zahodno predgradje. Do 14. stol. je graj-

Severni okrogli stolp (Zaporni stolp)

ski kompleks čuvalo 12 stražarnic (strelskih dvorcev), razmeščenih okoli grajskega hriba (tako še 1322). Po 1251 je nastalo mestno obzidje med starim in dominikanskim stolpom, v 2. pol. 13. stol. pa obzidje, ki je teklo po vzhodnem grajskem grebenu in zaobjelo vzhodno polovico mesta z minoritskim samostanom (nastalim med 1255 in 1265) vred. Grajsko jedro je prvotno obdajalo obzidje, ki je povezovalo stavbne objekte med seboj (za to govore najdeni ostanki na dnu druge grajske kleti) in tako ustvarjalo dvorišče na temenu grajske kope. Obzidji vzdolž zahodnega platoja sta morali nastati sredi 14. stoletja. Bili sta brez stolpastih oporišč in sta ustvarili predgradje, v katerem so se razmestile verjetno lesene pomožne stavbe. V 1. pol. 15. stol., ko so grajsko jedro dvignili za nadstropje (najden strešni tram na gornjem stopniščnem podestu), so zgradili oba okrogla (prvotno odprta) stolpa ter potegnili obzidje ob vzhodnem robu turnirskega prostora, nato od grajskega jedra do severnega (zapornega) stolpa, od tam pa v približnem polkrogu okoli vzhodne polovice kope ter pod palacijem zopet do južnega okroglega stolpa. Dostop v grad je vodil vse do renesančnih prezidav čez predgradje in obzidano strmino v grajsko jedro. Tako zgrajeni grad je leta 1487 občudoval Paolo Santonino kot »utrjen in nezavzet«.

Renesančne prezidave med 1555 in 1590 so funkcionalnost in videz gradu popolnoma spremenile. S pomočjo eskarp so nastale južna, vzhodna in notranja bastija, ki so grajski kompleks razširile in predvsem usposobile za topovsko obrambo, vendar pa zanemarile zahodni plato, ki je ostal slej ko prej najbolj ranljiva točka grajske utrdbe. Ta pomanjkljivost je opravičljiva le z dejstvom, da se je funkcionalna os gradu obrnila in da se je vsa graditeljska pozornost osredotočila na grajsko jedro in vzhodno teraso. V tej gradbeni fazi je padel mali grad, nastale pa so kazemate, arkadni hodnik, renesančno stopnišče, oba Karlova portala (severni in južni) in seveda ves sistem eskarp z večinoma opečnimi zidovi. V baročni gradbeni fazi med 1656 in 1680 se je grad spremenil v baročno rezidenco. Nastala sta oba vzhodna grajska trakta, postavilo se je pritlično gospodarsko poslopje in Leslijev stolp na vzhodni terasi, baroki-

Stena romanskega palacija s sledovi dveh oken

ziralo grajsko poslopje in stari stolp, eskarpirala južna dovozna pot, ob tem pa podrl Konradov veliki grad in palacij. V 18. stol. sta nastali velika grajska žitnica in upravno poslopje pri Karlovih vratih, v začetku 19. stol. pa pritlično poslopje ob severnem grajskem boku, ki pa so ga že v začetku 20. stol. zopet odstranili.

Tako zgrajeni grad je dočakal naše dni. Njegova mogočnost, visoka starost in pomembna zgodovina človeka vedno znova prevzemajo, čeprav vemo, da bo treba še obilo študija in raziskav (posebno arheoloških!), preden nam bo razkril vse tiste skrivnosti, ki so pomembno vplivale in se usodno vpletale v zgodovino našega naroda in njihovih prednikov, segajočih vse do iztekov mlajše kamene dobe.

Pripomba:

V Vojnem arhivu na Dunaju najdeni načrt mestnih utrd, ki ga je izdelal gradbeni inženjer Tobias Kreiztaller leta 1644, naša izvajanja v glavnem potrjuje. Pri dominikanskem samostanu je vidno ob cerkveno fasado prislonjeno, vežasto, kot križni hodnik široko poslopje, ki sega preko širlne cerkvene ladje do samostanskega obzidja in se nadaljuje kot dvoriščni zid do mestnega obzidja. V ladji sta ob slavoloku dva morda še baldahinska oltarja, med njima pa vodijo stopnice v presbiterij, ki je s prečno steno, pred katero stoji glavni oltar, razdeljen v dve polovici. Med presbiterijem in vzhodnim samostanskim traktom, ki je že brez kapelinega zaključka, sta zvonik in zakristija, ob južnem traktu pa stojita oba prizidka, katerih vzhodnega povezuje hodnik, zahodni pa se naslanja nanj. Med pritličnim dvoriščnim poslopjem ob južnem mestnem obzidju in zahodnim samostanskim traktom še ni stavbne povezave, ki pa je zagotovo nastala med 1680 in 1715, ko so ta prizidek dvignili v nadstropje, v njem uredili 6 sob in jih z ločnim prehodom zvezali s samostanskim jedrom. Staro samostansko obzidje, katerega sledovi so se tu našli, je moralo biti odstranjeno že pred letom 1644. Severno samostana leži peterokoten, obzidani prostor mestne livarne s smodniškimi stolpom in stopnicami, vodečimi na mestno obzidje, ki se tu pravokotno zalamlja in nato vzpenja mimo smodniškega stolpa na zahodni grajski plato. Na gradu je dobro viden Konradov stolp in palacij, ki je širši od današnjega jugovzhodnega trakta in skozi katerega je pomotoma speljan dohod v grajsko jedro. To pot spremljata paralelna zidova, ki se končujeta pred vodnjakom. Med njima in vzhodnim obzidjem je pokrita lopa na 3 parih nosilcev. Grajsko poslopje kaže na zunanjem obodu tri izzidke in stopnišče ter sega do Konradovega stolpa in palacija.

Sicer je načrt skoraj enak Stierovemu iz 1657, le da slednji prikazuje tudi arkadne hodnike in severno medzidje, medtem ko Kreiztaller takih detajlov ne ločuje, zato pa natančneje prikazuje oba vhodna portala, Pankracijev mestni stražni stolp z vežo, oporni zid južno zahodnega stolpa in že zaprt oglati stolp na zahodnem platuju.

POVZETEK

Uvodoma govori avtor o nastanku in razvoju pokrajinskega muzeja v Ptuju med leti 1893 in 1970, nato pa o delu, ki se je opravilo v mandatni dobi 1970—1974, ko je bil izdelan in se je začel izvajati obsežen program njegovega razvoja in ureditve. Z realizacijo tega programa naj bi se ustanova organizacijsko dvignila na višji nivo muzeološkega in strokovnega dela ter se iz splošnega muzeja spremenila v kompleks velikih in močnih muzejskih oddelkov, ki bi vsak po svoje spadali med največje muzeje v Sloveniji. S tem namenom se je uvedla metoda permanentnih obnovitvenih akcij, ki so polagoma, vendar močno spremenile videz in funkcionalnost ustanove. Ker se je smatralo, da se tako obsežna ustanova ne more uspešno razvijati, če ni notranje konsolidirana v materialnem in organizacijskem oziru, se je najprej uredil sklep, da se oddelki oblikujejo po stavbnih kompleksih: v nekdanjem dominikanskem samostanu je poleg muzejske uprave arheološki oddelk in zbirka kamnite plastike, na gradu kulturnozgodovinski in mestnozgodovinski oddelk z zbirko NOB, v grajski žitnici pa etnološki oddelk z vinarsko zbirko in zbirko slovenskih ljudskih mask. Oba mitreja, zbirka na Slovenskem trgu in eventualni novi arheološki rezervati ter arheoparki pripadajo arheološkemu oddelku, razstavni paviljon pa kulturnozgodovinskemu. V drugi etapi so nato preuredili obstoječe zbirke in njihove možne prostore (arheološka zbirka z depojem se še ureja), nato pa naj bi prešli na tretjo etapo, to je pripravo in postavitve novih zbirk, mestnozgodovinske in etnološke. Vzporedno z obnovitvenimi deli je seveda teklo tudi kulturno-prosvetno, ki se kaže v velikem številu obiskovalcev pod strokovnim vodstvom, v dnevnem publiciranju in strokovni dejavnosti, ki se izvaja predvsem pri arheoloških izkopavanjih, urejevanju zbirk, organiziranju občasnih muzejskih in umetnostnih razstav ter pri prepranranju najdenih arheoloških predmetov. Važnejša kot poročanje o realizaciji muzejskega štiriletnega delovnega programa pa se avtorju zdi objava znanstvenih rezultatov obnovitvenih del, ki pomagajo širiti dosedanje vedenje o zgodovinski usodi obeh najpomembnejših muzejskih stavb: dominikanskega samostana in gradu.

Srž novih odkritij v samostanskem kompleksu je predvsem v petih ugotovitvah:

1. da sta prvotno cerkev sestavljala starejša romanska ladja in mlajši, naprednejši zgodnjegotski prezbiterij v obliki dolgega kora, ki sta vedno predstavljala dva različna, tudi z veliko talno in višinsko razliko ločena prostora, da torej cerkev ni bila produkt enotnega stavbnega koncepta, kot so to doslej mislili, ampak dveh stilno različnih gradbenih faz;

2. da je ladja segala samo do baročnega slavoloka in da je z vzdavno zgodnjegotskega slavoloka prešla iz prostorskega razmerja 1:3 na razmerje 1:2,6, ki ga ima tudi ladja med leti 1255—1265 zgrajene minoritske cerkve;

3. da je bil samostanski kompleks v 1. pol. 14. stol. že v celoti zgrajen in nadstropen, da pa je verjetno zaradi terenskih razmer tlorisno nepravilen in za staro samostansko ladjo prevelik, saj je z zahodnim traktom segal pred cerkveno fasado za celo širino sedanjega križnega hodnika;

4. da je, po meritvah sodeč, bilo pri prvotni višini ladje (okoli 13,5 m) in samostana (okoli 9 m) uporabljeno razmerje 3:2, ki ustreza redovnim zahtevam 13. stol.;

5. da je prostor, na katerem stoji samostan, izpostavljen močni sedimentaciji meteornih voda, pritekajočih iz grajskega hriba in Panorame, in da je poleg umetnega nasipovanja bil to glavni vzrok za »pogrezanje« samostana v vedno globlje nivoje (ki doslej niso bili dovolj upoštevani) pa tudi za njegovo nenehno talno in višinsko rast; to velja posebno za cerkev zaradi njene izpostavljene severne lege.

Ob naštetih ugotovitvah pa je ostalo odprto vprašanje oblike prvotnega cerkvenega konca, ki ga smemo domnevati v obliki italijanskega kratkega, kvadratno obokanega kora, ki se je menihom zazdel že čez dobrih 15 let »prenizek in pretesen« ter se je moral umakniti naprednejšemu, francosko vplivanemu, severnjaškemu dolgemu koru, prvemu te vrste pri nas, ki mu je minoritski sledil šele čez okoli deset let.

Tudi še ni preciznega odgovora na vprašanja, zakaj nepravilnost v samostanskem tlorisu in zakaj disproporc med njim in cerkveno ladjo. Ali samo zaradi terenske izoblike ali morda zaradi danosti kake starejše stavbne črte. To je dilema,

ki jo bo lahko rešila le arheološka lopata in nadaljnji študij tega zanemivega, toda kompliciranega stavbnega sestava.

Avtor se ne spušča v arheološko obdobje grajskega griča, vendar opozarja na utrdbeno kontinuiteto zahodnega dela turnirskega prostora, na dejstvo, da Slovani niso pokopavali v obsegu poznoantične utrdbe, na problem staroslovanskega svetišča in končno na datacijo staroslovanske nekropole. Nato meni, da kljub stereotipnemu ponavljanju Arnulfinne med 877—1057, lamentaciji piscev v času 900—1124 in dejstvu neposredne bližine madžarske meje ter obmejnih spopadov vse do 1131 žvljenje na tako pomembnem mostišču, kot je bil Ptuj, ni moglo povsem zamreti, gotovo pa se ga je splačalo varovati in braniti. Zato smatra, da opazka Konradovega biografa iz okoli 1170 ni floskula, ampak se nanaša na pojmovno opredeljeno stavbo — zidani grad, ki je moral nastati enkrat v 11. stoletju in je bil v tem stoletju tudi porušen. Sekundarni objekt tega gradu vidi avtor v stolpu na zahodnem skalnem pomolu turnirskega prostora. Gradnja iz prebranih rimskih spolij in balvanov v spodnji polovici in drobnega lomljenca v gornji, polkrožno sklenjeni zgornjeromanski portal v nastropju, verjetnost dveh gradbenih faz, katerih drugi pripada portal, stratigrafsko dokazan kratek časovni interval med staroslovanskimi grobovi in njegovim podstavkom ter strateška lega z ozirom na rimsko mostišče in rogoznilsko smer ceste (prestavljene šele sredi 12. stol. skozi nastajajočo naselbino) govore za zgodnji čas nastanka, verjetno v sredini 11. stol. Vse kaže, da je bil ta grad ob koncu 11. stol. uničen, nakar je Konrad I. v času 1125—1131 zgradil na vzhodnem obrobju osrednje grajske kope poleg vodnjaka dva stolpasta gradova, katerih velikega so podrli okoli 1670, malega pa morda 1556, vsekakor pa so njegovi ostanki ohranjeni v kleti severnega grajskega trakta. S tem pa odpade domnevna lokacija malega gradu na mesto »staroslovanskega svetišča«; proti temu sicer govori tudi stratigrafija lokacije, slaba nosilnost terena, odsotnot vode, bližina starega stolpa (12 m oddaljen in v obrambno neugodni paralelni legi) pa tudi dvom, da bi italijanski gradbeniki sredi 16. stol. pri obliči gradbenega materiala njegovo gradbeno jamo očistili do zadnjega kamna, poleg tega pa s tem tudi obrambno oslabilli že tako slabo utrjeni zahodni plato. Iz tega sledi, da je spornl objekt ali zares svetišče ali pa ostanek kakega predoslovanskega stražnega stolpa. Ob jugozahodnem boku velikega stolpa je stal pritličn palacij, katerega mogočna stena s 6 velikimi okni se je ohranila do danes ter govori o veličini grajskega zametka v 12. stol. Sedanje grajsko jedro s tlorisom v obliki črke C je postavljeno ob zahodnem robu grajske kope. Po konceptu in gradbeni strukturi sodeč, je nastalo v teku 13. ali v začetku 14. stol. in ga je mogočna fasada branila proti predgradu. To jedro je prvotno obdajalo obzidje, ki je povezovalo stavbne objekte med seboj in tako oblikovalo dvorišče na temenu grajske kope. Obzidji vzdolž zahodnega platoja iz srede 14. stol. sta ustvarili predgradje z različnimi pomožnimi gospodarskimi poslopi. V 1. pol. 15. stol., ko so grajsko jedro dvignili za 2. nadstropje, so zgradili oba okrogla stolpa ter potegnili obzidje vzdolž vzhodnega roba turnirskega prostora, med grajskim jedrom in severnim stolpom ter okoli vzhodne polovice kope pod mallm gradom in palacijem zopet do južnega okroglega stolpa. Dostop na grad je vodil vse do renesančnih prezidav čez predgradje in obzidano strmino v grajsko jedro.

Renesančne prezidave v času 1555—1590 so funkcionalnost in videz gradu popolnoma spremenile. S pomočjo eskarp so nastale južna, vzhodna in notranja bastija, ki so grajski kompleks razširile, vendar pa zanemarile zahodni plato, ki je ostal slej ko prej najbolj ranljiva točka grajske utrdbe. Ta pomanjkljivost je opravičljiva le z dejstvom, da se je funkcionalna os gradu obrnila in da se je vsa graditeljska pozornost usmerila na grajsko jedro in vzhodno teraso. V tej gradbeni fazi je padel mall grad, nastale pa so kazemate, arkadni hodnik, renesančno stopnišče, oba Karlova portala in seveda ves sistem eskarp z večinoma opečnimi zidovi. V baročni gradbeni fazi 1656—1680 se je grad spremenil v baročno rezidenco. Nastala sta oba vzhodna grajska trakta, postavilo pritlično gospodarsko poslopje in Leslijev stolp na vzhodni terasi, barokiziralo grajsko poslopje in stari stolp, eskarpirala južna dovozna pot, ob tem pa podrli Konradov veliki grad in palacij. V 18. stol. sta nastali velika grajska žitnica in upravno poslopje pri Karlovih vratih, v začetku 19. stol. pa pritlično poslopje ob severnem grajskem boku, ki pa so ga že v začetku 20. stol. zopet odstranili. Tako zgrajen grad je dočakal naše dni, ko nas še vedno prevzema z mogočno pojavnostjo in zgodovinsko pomembnostjo.

Zusammenfassung

Der Verfasser spricht zuerst von der Gründung des Museums im Jahre 1893 und von dessen weiterer Entwicklung bis zum Jahre 1970; dann gibt er eine kurze Beschreibung der Museumserfolge in der Mandatsperiode 1970—1974, als ein neuer Plan der Anstaltsentwicklung ausgearbeitet wurde und sich auch sofort zu realisieren begann. Mit der Verwirklichung dieses Planes wird sich die Anstalt auf ein höheres organisatorisches Niveau erheben, das heißt, sich aus dem allgemeinen Museum in ein Komplex von großen Abteilungen umwandeln wird, die jede für sich ein komplettes Fachmuseum vorstellen wird. Zwecks dieser Planung führte man eine besondere Methode der permanenten Vervollkommungsaktion ein, die langsam aber systematisch und fachmäßig die Aussicht und Funktionalität der Anstalt umwandelt. Als Vorbedingung dieser Entwicklung mußte man zuerst die interne Konsolidation der Anstalt im materiellen und organisatorischen Sinne erreichen. Deswegen machte man zuerst den Entschluß, die Abteilungen gegenseitig nach den Gebäudekomplexen abzugrenzen. Im ehemaligen Dominikanerkloster richtete sich neben der Museumsverwaltung die archeologische Abteilung und die Sammlung der steinernen Plastik ein, am Schloße die kulturgeschichtliche und stadtgeschichtliche Abteilung mit der National-Befreiungskampf-Sammlung, in der Kornkammer die ethnologische Abteilung mit der Weinsammlung und Sammlung der slowenischen Volksmasken. Beide Mithräen, die Sammlung am Slovenski trg und eventuelle archeologische Reservaten oder Archeoparken gehören der archeologischen Abteilung, der Ausstellungspavillon aber der kulturhistorischen. In der zweiten Entwicklungsphase waren die bestehenden Sammlungen und Depos meistens erneuert und neu aufgestellt, in der dritten Phase werden aber die neuen Abteilungen beziehungsweise Sammlungen aufgestellt, besonders die ethnologische und die stadtgeschichtliche. Parallel mit den Erneuerungsarbeiten entwickelte sich zudem auch die pädagogische und kulturerezierische Museumstätigkeit, die sich in der großen Zahl der Museumsbesucher, mit fachmäßiger Führung durch ihre Sammlungen, in der täglichen Publizität und in der sonstigen wissenschaftlichen Betätigung seiner Facharbeiter, präsentierte. Fachmäßige Arbeit organisierte sich besonders bei den Gelegenheiten der archeologischen Ausgrabungen, Aufstellungen der Sammlungen, Organisationen der Ausstellungen und bei der Präparierung der Musealien.

Dem Verfasser scheint aber viel wichtiger als von den Erfolgen bei der Realisation des vierjährigen musealischen Arbeitsprogramms zu sprechen, der Bericht von den Neuentdeckungen, die gelegentlich der Erneuerungsarbeiten im Dominikanerkloster und auf dem Schloße, gemacht wurden. Der Hauptakzent der neuen Entdeckungen im Klosterkomplex basiert besonders auf fünf Argumenten:

1. Die ursprüngliche Kirche bestand aus dem älteren romanischen Schiffe und dem jüngeren frühgotischen Langchore, die immer zwei verschiedene Räume vorstellten, so daß die Kirche also nie das Produkt eines einzigen Baukonzeptes war, sondern daß sie zwei stilistisch verschiedenen Bauperioden angehörte.

2. Daß das Kirchenschiff nur bis zum barocken Triumphbogen reichte und daß es mit der Einbauung des frühgotischen Triumphbogens das ursprüngliche Raumverhältnis 1 : 3 mit dem Verhältnisse 1 : 2,6 verwechselte, was aber genau dem Raumverhältnisse der 1255—1265 erbauten Minoritenkirche entsprach.

3. Daß der Klosterkomplex in der 1. Hälfte der 14. Jahrhunderts schon vollkommen ausgebaut war, daß er aber wahrscheinlich wegen der Terrainbedingungen im Grundriße unregelmäßig und für das alte Kirchenschiff zu groß war; reichte er doch mit dem westlichen Trakte vor die Kirchenfassade für die ganze Breite des jetzigen Kreuzganges.

4. Daß das Verhältnis zwischen der ursprünglichen Höhe der Kirche (ca 13,5 m) und des Klostergebäudes (ca 9 m) beträgt 3 : 2, was den Bauvorschriften des Dominikanerordens im 13. Jahrhundert entspricht.

5. Daß das Terrain, auf welchem das Kloster steht, sehr starken Sedimentationen des Meteorwassers unterworfen ist. Das Wasser fließt aus den Abhängen des Schloß- und Panorama-Hügels und verschüttet langsam die Klosterumgebung. Gerade diese Sedimentation war neben der künstlerischen Aufschüttung die Hauptursache für das »Versinken« des Klosters in immer tiefere Lagen. Daraus folgte als Nebenursache die Tatsache der ununterbrochenen Höhung des Klosters, was besonders für die Kirche gilt, die auf der exponiertesten nördlichen Seite des Klosterkomplexes liegt. Neben allen aufgezählten Facten ist aber als offene Frage die Hypothese geblieben: wie schaute das erste Ostchor der Kirche aus. Wahrscheinlich hatte es die Form eines

italienischen quadratischen, gewölbten Chores, das aber den Mönchen schon nach kaum fünfzehn Jahren »zu niedrig und zu eng« vorkam und einem neuen, französisch beeinfluierten, nördlichen Langchor weichen mußte. Dieses Langchor war sui generis das erste bei uns, dem das minoritische erst gute zehn Jahre später folgte.

Auch gibt es noch keine sichere Antwort auf die Frage: warum Irregularität im Klostergrundriß und warum Disproporz zwischen ihm und dem Kirchenschiff? Nur wegen der Terraingebung oder vielleicht doch wegen des Bestehens eines älteren Mauerrestes. Eine Frage, die nur ein archeologischer Spaten enträtseln könnte, begleitet freilich mit dem vertieften Studium dieses interessanten aber auch sehr komplizierten Gebäudekomplexes.

Der Verfasser läßt sich nicht in die archeologische Problematik des Schloßberges ein, macht aber trotzdem auf die Befestigungskontinuität des Westendes des sogenannten Turnierplatzes aufmerksam, auf die Tatsache, daß die Slawen nie im Bereiche der spätantiken Festung begraben haben, auf die offene Frage des altslawischen Heiligtums und schließlich auf das Problem der Datierung der altslawischen Nekropole. Er meint, daß trotz der stereotypen Wiederholungen der Arnulfina zwischen 977—1057, amtlichen Klagen der damaligen Schreiber zwischen 900—1124 und der Tatsache, daß die ungarische Grenze in unmittelbarer Nähe verlief und Grenzstreitigkeiten bis 1131 dauerten, das Leben am Brückenkopf von Ptuj doch nie ganz erlosch. Er war für beide streitende Seiten gewiss so wichtig, daß ihn beide beanspruchten und versuchten zu verteidigen beziehungsweise zu befestigen. Der Autor folgert daraus den Beschluß, daß die Bemerkung des Konrads Biographen aus ca 1170 nicht eine bloße Redewendung ist sondern eine konkrete historische Bemerkung von einem Turmschloße aus dem 11. Jahrhundert, das im demselben Jahrhundert vernichtet war. Das Nebenobjekt dieser Befestigung sieht der Autor in dem Westturm auf dem Turnierplatz. Für seine frühe Entstehung sprechen die Mauerstruktur aus großen römischen Spolien in der unteren Hälfte und aus den Bruchsteinen in der oberen, das frühromanische Portal in ersten Stockwerke, vermutliche zwei Bauperioden deren zweiter, jüngerer das Portal angehört, stratigraphisch bewiesenes kurzes Zeitintervall zwischen der Entstehung der altslawischen Gräbern und des Turmpostamentes und schließlich seine strategische Lage in der Beziehung auf den römischen Brückenkopf und den ursprünglichen Verlauf der römischen Straße nach Rogoznica, die erst in der Mitte des 12. Jahrhunderts als Hauptverkehrsader durch die entstehende Siedlung verlegt wurde. Vieles spricht also dafür, daß dieses Schloß schon im 11. Jahrhundert stand und auch schon vernichtet wurde. Der Erzbischof Konrad 1. erbaute zwischen 1125—1130 auf dem östlichen Rande des Hügelgipfels in der Nähe des 77 m tiefen Brunnens zwei Turmschlößer, von den der größere ca 1670, der kleinere aber schon ca 1556 abgetragen wurden. Vom letzteren sind im Keller des nördlichen Schloßtraktes noch etliche Reste erhalten geblieben. Damit entfällt die streitige Lokation des kleinen Turmschloßes auf der Stelle des »altslawischen Heiligtums«. Gegen diese Lokation spricht auch die stratigraphische Charakteristik der Lage, schlechte Tragfähigkeit des Terrains, das Ausbleiben des Brunnenwassers, die Nähe des alten Turmes (nur 12 m entfernt und in der parallelen Lage), endlich aber auch der begründete Zweifel, daß die italienischen Baumeister bei der Menge des Baumaterials pedantisch die Gebäudegrube ausgeräumt hätten und damit auch die Verteidigungsfähigkeit des Westplateaus wesentlich verringerten. Daraus folgert, daß das umstrittene Objekt de facto ein Heiligtum oder auch ein vorslawischer Wachturm war. An der südwestlichen Seite des großen Turmschlosses stand romanischer Palatium, dessen wuchtige Wand mit sechs großen rundbogigen Fenstern noch immer steht. Jetziges Burggebäude mit dem Grundrisse in der Form des Buchstaben C steht am westlichen Rande des Schloßkernes. Was die Konstruktion und die Anlage des Gebäudes betrifft, kann man ihn in das 13. und die 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts datieren. Ursprünglich umrahmte den Schloßkern die Stükmauer, die den Schloßhof bildete. Die Mauern entlang des Westplateaus aus der Mitte des 14. Jahrhunderts bildeten die Vorburg mit verschiedensten Wirtschaftsgebäuden. In der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts, als das Burggebäude um das zweite Stockwerk erhöht wurde, entstanden die beiden Rundtürme, die Mauer am Ostrande des Turnierplatzes, dann die Mauer zwischen dem Schloßkern und dem nördlichen Turm und endlich die Mauer, die sich um die östliche Hälfte des Schloßberges herum bis zum südlichen Rundturm bog. Im Mittelalter führte der Weg vor Burg vom Nordwesten her, über die Vorburg und den steilen Berghang und dann durch das Hauptgebäude in den Schloßkern.

Die Umbaungen der Renaissance zwischen 1555—1590 haben die Funktionalität und das Aussehen der Burg vollkommen verändert. Mit der Hilfe der Eskarpen sind die südliche, östliche und obere Bastie entstanden, die den Schloßkomplex vergrößerten und verstärkten, dabei aber vollkommen das westliche Plateau ver-

nachlässigten. Dieses blieb jetzt wie früher sehr schlecht verteidigt und war darum auch der verwundbarste Punkt der ganzen Burgbefestigung. Diese Vernachlässigung ist nur durch die Tatsache zu verstehen, daß sich die Burgachse umdrehte und daß sich die ganze Bautätigkeit auf den Schloßkern und die östliche Terrasse konzentrierte. In dieser Bauperiode war das kleine Turmschloß abgebrochen, entstanden aber die Kasematen, die Arkadengänge, die Hauptstiege, beide großen Portale und freilich das ganze System der Eskarpen, die alle meistens aus Ziegelmauern erbaut sind.

In der barocken Bauphase zwischen 1656—1680 umwandelte sich das Schloß in die barocke Residenz. Es entstanden beide Osttrakte, dann das ebenerdige Wirtschaftsgebäude und der Ostturm auf der östliche Terrasse, barokisiert wurden das Hauptgebäude und der Alte Turm, eskarpiert die südliche Zufahrtstrasse, entfernt aber Konrads großes Turmschloß und Palatium. Im 18. Jahrhundert entstanden die große Kornkammer und das Verwaltungsgebäude beim Karlsportal, am Anfange des 19. Jahrhunderts das ebenerdige Gebäude auf der Nordseite des Burgkernes, das aber schon am Anfange des 20. Jahrhunderts wieder abgebrochen wurde.

Die so ausgebaute Burg erlebte unsere Tage. Auf uns wirkt sie noch immer mit ihrer Größe und wichtiger Erscheinung und impressioniert uns mit dem Gedächtnis von seiner geschichtlichen Bedeutung.

SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO VOJNIK

Na pol poti med Konjicami in Celjem leži ob Hudinji Vojnik. Najstarejše sledove njegove naseljenosti odkriva neolitsko orodje (4000—2000 pred našim štetjem). Arheološke najdbe govore tudi o rimski cesti.¹

Prvo pisano vest o Vojniku srečamo šele 1184. Pri Tomažu, 3 km vzhodno od Vojnika, je takrat že stal vojniški grad (Hoheneke, 1259 castrum) in v njem sta živela Leopold (še 1173) in njegov sin Wergand (še 1211). Morda sta bila v sorodstvu z Žovneškimi.² Jernejeva cerkev v Vojniku je bila najprej podružnica Nove cerkve (1236 Noua ecclesia), okoli leta 1226 je skrbel zanjo vikar.³

Leopold Mlajši Vojniški (1207—1231), njegov brat Viljem (1220—1241) ter njuna sestra Liza, poročena z gospodarjem Miltenberga, gradiča v Gradišču južno od Tomaža, so podarili ali prodali pred 1241 žičkemu samostanu 10 kmetij v Lipi (Lyntenbach) in 14 kmetij v Stranicah (Strennewiz), da bi s tem poravnali krivice. Umirajoči Viljem je podaril v prisotnosti brata Hugona žičkemu samostanu 1241 še 6 kmetij v Zabukovju (Bretenbvch pri Zagaju) in 10 kmetij v Srževici (Swerzowiz) s pravicami do lova in ribolova. Z Leopoldom Mlajšim, Viljemom, Hugonom, Lizo in z Otonom Miltenberškim, 1282 poniškim župnikom, je rod Vojniških preminil. Gospostvo je postalo vladarjeva last.⁴

Med 1241 in 1258 je imel v fevdu (najemu) vojniško gospostvo, miltenberško gospostvo in Žalec štajerski deželni maršal Bertold Dravinjski. Nasledil ga je knežev točaj 1259. Med leti 1284 in 1288 sta se imenovala po Vojniku vitez Rudolf, ki je večkrat nastopal za pričo pri raznih pogodbah, in njegov soimenjak sazburški nadškof.⁵ Leta 1286 je prodala Truda Ljutomerska kot potomka miltenberških gospodarjev Ofu Radeljskemu (—1290) severovzhodno od Ponikve v devetih krajih 52 kmetij. Ofo je kupil isto leto 16 kmetij od Henrika Zrečkega pri Frajštajnu (Frienstein) pri Pletovarju. Vse te Ofove posesti je prodal njegov sin Ulrik 1307 Žovneškemu; le-temu jih je upravljal Kunzel Frajštajnski.⁶

¹ Krajevni leksikon Dravske banovine. 1937, 110

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant VIII. 1893 (Orožen), 10

² Joseph Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. 1893 (ONB), 270

Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 4, 1915 (Gradivo 4), 243, 270, 274, 288, 297, 319, 343, 444

Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 5, 1928 (Gradivo 5), 9, 11, 34, 83, 86, 95

Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, 1962 (Untersteiermark), 211

³ Gradivo 5, 225, 314

⁴ ONB, 340

Gradivo 5, 70, 84, 163, 198, 218, 219, 233—234, 268, 385, 372—373

⁵ Listine 1259 b, 1261 a, 1262 a, 1265 a, 1284 a, 1284 b, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda)

Orožen, 267

Untersteiermark, 212

⁶ Untersteiermark, 213, 233

Na začetku 14. stoletja je razpolagal z vojniškim gospodvom po volji koroških knezov, ki so takrat obvladali tudi Kranjsko s Savinjsko, njihov glavar na Savinjskem Hugo Teuffen.⁷ Leta 1306 je bil v njegovem spremstvu vojniški trški sodnik Albert. Trg je priključila v življenje starodavna pot ob Hudinji. Leta 1311 je vojniško gospodstvo bilo dodeljeno s savinjsko pokrajino Štajerski. Hugonova vdova (1311) Marjeta je prevzela takrat gospodstvo Vojnik, Sachsenwart jugozahodno od Žalca in trg Žalec ter posodila štajerskemu knezu 100 mark (po 160 novčičev) in si za to izgovorila pravico obdržati zase letno po 20 mark dohodkov iz vojniškega urada (Amt).⁸ Štajerski knezi Habsburžani so nato radi razstavljali vojniško gospodstvo za razna posojila. Leta 1319 je bilo zastavljeno koroškemu knezu Henriku Goriškemu in 1321 njegovemu zapniku Konradu Aufensteinu, od 1331 Walseejem (Ulriku in Eberhardu) in 1363 Celjskim.⁹ Vojniški upravniki (burggraf) teh vladarjevih upnikov so bili Klavž Rotenpuhel (1319), Ortolf Hornek (1332—1339), Rudolf iz Plankenwarta (severozahodno od Gradca 1362—1388) in Ludvik Sachs (1412 — pred 1428).¹⁰ Leta 1376 je vmila Adelhajda, vdova po Hansu Weizu, Celjskim njihovo frajštajnsko fevdno posest, ki so jo (8 kmetij) nato (1437) vključili v gospodstvo Rifnik.¹¹ Leta 1437 so Celjski zaradi varnosti ukazali razrušiti vojniški grad. Poslej ga niso več obnovili, nekaj njegove dominikalne zemlje (pristavo in vrt) so dobili podložniki, dominikalne travnike pa so pritegnili k celjskemu gradu.¹² V letu 1445 zvemo prvič za vinograd pri Vojniku in spoznamo prvič nekaj tržanov. Med njimi so bili trški sodnik Mate Günter, Milner (mlinar), Šmid (kovač), Šuster (čevljar) in Veber (tkalec).¹³ Leta 1453 je obdaril knez Friderik Celjski vojniško Florjanovo kapelo z mlinom in s stopami.¹⁴

Ko so izumrli 1456 Celjski, so lahko Habsburžani znova oddajali v najem vojniško gospodstvo skupno z visokim sodstvom v mejah Šmarjeta (sand Margarethn)—Lahovna (Blachern)—Brezje (Brösie)—Gorica (Goritz)—Vrbnik (verbnikh)—Travnik (Trawnitz)—Rakova steza (khreussensteig)—Verpete (Furpete)—Tesno (Enng)—gostilna—Župnik (Supnikh)—Trnovec (ternouetz)—ribnik—Goričica (goritschitz)—Peklače (Peklotsche)—Lipovec (Lypouetz)—Ljubečno (Nalobitschouern)—Šmiklavž (sannd Nycla)—Trnovlje (Dürnpuechl).¹⁵ Med 1478 in 1483 ga je imel v zakupu Stefan Vidmar za letno 250 funtov (po 240 novčičev), pred 1510 Martin Duellacher, med 1510 in 1541 Jurij Lindeški, gospodar sosednega lindeškega gradu.¹⁶

⁷ Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, 1859 (Muchar VI), 163

⁸ Untersteiermark, 212

⁹ Muchar VI, 217, 254, 365, 369

Orožen, 268

Untersteiermark, 212

¹⁰ Listine 1855 a, 2033, 2828, 3469 a, 4488 d, Sda

Orožen, 263

Untersteiermark, 212

¹¹ Celjska fevdna knjiga, prepis Josipa Mravljaka v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (Cfk), 178, 280

Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VII*, 1864 (Muchar VII), 361

Untersteiermark, 231

¹² Vojniški urbar, Dvorna komora K 99/U 15 (Urbar 1524), Sda

Orožen, 269

¹³ Listini 5972 b, 6442 h, Sda

¹⁴ Orožen, 236

¹⁵ Orožen, 281—283

¹⁶ Orožen, 281—283

¹⁷ Listina 7. VI, 1550 Wien, Sda

Orožen, 269

Untersteiermark, 212, 225

	število družin	vrste posesti	davek v novčih	rž v škafih na kmetljo	pšenica	oves	opombe
Vrteče Wertschach	3	2 k, 2 p, m	70—160		6		
Mala vas Klaindorff 1438 Klain Dörffel	2	2 k, 2 m	90—100		6		ONB, 140
Dole pri Okrogu Dollach	2	2 k, 5 p, laz	71—96		6		
Boletina Wollatain ok. 1490 Woletain	5	5 k, 3 p, 1 v	90—120		6		ONB, 507
Okrog Okrotz	2	2 k	100		6		
unndter Odernitz	3	3 k, 1 p	50—72	3		3	
Ober Odernitz	1	2 k	50—96	3		3	
Zabukovje Puech	1	1 k	96	3		3	
Dolga gora Langenberg 1462 Langenberg	1	2 p					ONB, 329
Lutrje Lutterie ok. 1490 Lutrlach	9	9 k, m	80	3		3	ONB, 320
Zagaj Hindere Forst ok. 1490 Vorst	2	ž, k	82	3		3	ONB, 190
Hotunje Khartaun 1424 Katiaun	6	6 k, m	80—100		6		ONB, 266
Ponikva Panikl 1213 Ponichll	9	8 k, p	72—96		6		ONB, 54
Laze Lassach	4	ž, 3 k	40—82	2	2	2	
Posavec pri Goričici							
Possobetz	1	3 k	100	2	2	2	
Trnovec Durnstokh	4	4 k	50—60		2	3	
Goričica Goritztsch	2	ž, k, 2 pk	48—60		3	3	
Kristan vrh khrlstenperg	3	5 k	40—50		3	3	
Pogklesch	1	1 k	80		3	3	
Cerovec Zerobetz	5	5 k	40—80		3	3	
Tonik Daunlkh	3	ž, 2 k	60—100		3	3	
Hermautz	3	3 k	72		3	3	
Peutl	1	k, p	40				
Ekh	4	5 k, 4 p	40—60		4	2—3	
V. Bovše Gross Wosch	5	ž, 2 k, po, dp	70—100		4	2	
M. Bovše Khlain Wosch	5		70—80		4	2	
Lipovec Lipobetz 1441 Lipowecz	6	5 k, 2 p ž, 5 k	120	3		4	ONB, 309
Razgor Raswor	5	ž, 4 k	60	4		2	
Pristova Mayerhoff	4	ž, 3 k, p	50—80	2	2	2	
Koblek Gobllitz	1	3 k	30—96		3	3	

	število družin	vrste posesti	davek v novčičih	vino v vedrih	rž v škaflih kmetijo	pšenica oves	opombe
Wolffshausen	1	k, 2 p	40		3	2	
prun	0	2 p					
Dobrotin pri Tomažu							
Dobretin	0	1 p					Orožen, 227
Poclodes	1	k	40		3	2	
Tomaž Vnnder dem Haws	7	6 k, 4 p, 3 d	40—100		3	2	
Gradišče Miltenberg	2	2 k	50—80		4	2	
Bezovica Holerpach	6	2 k, 2 po, pk, p, m	40—80		4	2	
Lesskowitz	3	4 k	60		3	2	
Turiakh	1	k	82				
Hrastnik Chrastnikh	3	3 k, p	80		3	2	
Slmene Fierst	5	5 k, p	60		4	2	
Saston	1	po, p	160		4	2	
Gabrovec Gabrabetz	5	5 k	60		4	2	
Črešnovec Kerspach	2	k, po, p	60—80		4	2	
Razgorce Raswartz	4	5 k, pk	60		4	2	
Zdol pri Zg. Slemenih			72		4	2	
Sdoll	1	k, po					
Konjsko Koynskho	1	2 k, p	40—50		3	3	
Runtole Runntale	5	4 k, 2 pk, p	40—80		3	2	
Arclin Aytzlin	4	5 k, d	60—80		3—4	3	
Šmiklavž Sannd Nicla	3	4 k, p	60—80		3	2	
V. Dole Gross Doll	5	4 k, po	70		6	2	
Rundorff	2	2 k, p	70		4	2	
Puchl	0	2 k	70		2	2	
Zelče pri Tomažu			60		3	2	
Seltitsch	2	2 k, 2 pk					ONB, 356
Ivenca Ober newnitz	4	4 k	80—96		4	2	
1492 Ober Newnnicz							
Ilovca Laymgrueb	4	5 k	20—60		3	2	
M. Dole Khlain Dolach	4	ž, 5 k	60—96		3	3	
Lačna vas Hungerdorff	6	4 k, 3 po, p	60	6	1	1	
Straže Wart	5	3 k, 2 po, p	60	6	1	1	
Šempeter S. Petter	2	1 k, 2 p			5	2	
Podlog Podlog	2	4 dp			5	2	

k = kmetija, po = posest, pk = polkmetlja, dp = dopolnilna posest, d = domec, p = pušča, m = mlin, v = vinograd, ž = župnica

Blizu 15 družin je uživalo olajšave zaradi nedonosnosti zemlje ali nesreč in je plačevalo za vse obveznosti največ po 1 goldinar.

Duelacher je večal podložniška bremena.¹⁷ Njemu je izplačal Jurij Lindeški 1510 blizu 541 funtov za odhod. Jurij je nato posodil vladarju 200 funtov 1511. leta in 500 funtov 1514. leta.¹⁸

Trg je bil na začetku 18. stoletja izvzet iz gospostva. Cesar Maksimilijan mu je priznal pravico do dveh prošenjskih sejmov. Leta 1515 ga je dobil v zastavo Andrej Hohenwarter.¹⁹

Leta 1524 so na osnovi starega (sedaj izgubljenega) urbarja in na osnovi poizvedovanj sestavili nov urbar gospostva.

V 82 zaselkih in krajih je živel 194 vojniških podložnih družin med Vojnikom in Ponikvo ter pri Šempetru v Savinjski dolini. Omenjene podložne družine so obdelovale in izkoriščale 9 župnic, 182 kmetij, 12 posesti, 7 dopolnilnih posesti (zulehen), 8 polkmetij, 3 domce, 45 pušč in 6 mlinov. Iz tega razberemo, da na Vojniškem ni bilo nikoli predtem hudo za zemljo, saj manjših podložniških posestnih enot skoraj ni bilo. Zadnje čase je primanjkovalo ljudi, nastajale so pušče, kmečke družine so pritegovale k svojim kmetijam sosedne prazne zemlje. Nekateri podložniki so živeli tudi od obrti, tako najbrž Veber v Spodnji Odernici; Šnajder (krojač) v Lutrijh in Cerovcu; Šuster v Hotunjah (2), »Poclododes«u, Miltenbergu, Hrastniku, Lačni vasi, Malih Dolah in »Rundorf«u; Šmid v Hotunjah, Ponikvi (2) in Lipovcu; Cimerman v Hrastniku in Hafner (lončar) v Šmiklavžu.

Gospostvo je dobivalo od podložnikov pravdni ali činžni denar 7 do 8 novčičev, denar namesto svinje 40 do 80 novčičev, davek (steuer) najbolj med 40 in 100 novčiči, 5 do 6 škafov (po okoli 20 litrov) žitaric in naslednje drobne dajatve: 8 novčičev ob zborovalnem obračunu (sidlung- ali vetschengeld), 2 novčiča za pisarja, 7 novčičev za kuhinjo, čehuljo prediva, kuro, 2 sira in 8 jajc. Denar za svinje so poznali le pri Ponikvi, drugod so oddajali namesto tega ovco in merico (massl) boba. V Lačni vasi in Stražah so podložniki oddajali še vino, pri Šempetru pa denar za tlako (12 novčičev), davka pa ne. Pri Vojniku so oddajali župani še po 50 novčičev za med. Župani so uživali večjke kmetijo župnico, niso pa zanjo poznali olajšav.

V trgu je živel 28 družin, imele so 38 domcev, od katerih je bilo treba dati najbolj od 3 do 6 šilingov (po 30 novčičev). Tržani so morali pospraviti grajski travnik pri trgu. Med njimi srečamo tudi primke Flajšaker (mesar), Šuster, Hafner, Vagner (kolar), Šnajder, Veber, Šmid. Trški sodnik v času urbarja je bil Riclin. Uprava in nižja sodna moč mu je bila priznana le znotraj trškega pomirja, ki je segalo še streljaj daleč okoli trga in vzdolž ceste do Šmarjete južno od Škofje vasi. Nad trgov se je raztezal vinograd.

Žitne desetine je nabralo vojniško gospostvo 185 škafov pšenice in 165 rži. Vojniški grad je pobiral dve tretjini desetine, ostalo tretjino je dobival župnik v Novi cerkvi (Strmcu). Iz urbarja 1524 zvemo nadalje, da so dajali žički podložniki vojniškemu upravniku po 2 škafova ovsu in 2 kuri za odvetništvo v krajih Trnovec (4), Dole (4), Konjsko (2), Rakova steza (2), Arclin (4), Repno-Reppnem (1417 Reppen 4), Trnovlje (1) in »Greit« (5).

Ob snovanju novega urbarja so uredili vladarjevi komisarji marsikatero sporno zadevo. Podložniki bodo plačevali za svinjsko pašo v grajskih gozdovih (najbolj v Čreti-Schrieht) le po krajcar (4 novčiči) od svinje. Pospraviti morajo grajske travnike v Trnovcu in prepeljati krmo k celjskemu gradu, prevažati

¹⁷ Orožen, 273

¹⁸ Lletina 7. VI. 1800 Wien, Sda Untersteiermark, 212

¹⁹ Orožen, 493

Gorninski vinogradi vojniškega gospostva so bili na hribih pri naslednjih krajih:

	število sogornikov	gornina v vedrih	poprečje gornine v vedrih		število sogornikov	gornina v vedrih	poprečje gornine v vedrih
Hrastnik	4	1—2	1,5	Dole	4	1—2	1,5
Widris	13	1—2	1,3	Črešnovec	3	1	1
Straže	21	0,5—2,5	1,4	Lassbyrte	2	1—2	1,5
Eeghk	41	0,5—5	1,8	Lačna vas	9	1—3	1,7
Gradišče				Male Dole	4	1—2	1,7
Gradisch	18	1—2,5	1,3	Ivenca	13	0,5—2,5	1,4
Hell	2	1	1	Tomaž	23	1—3	1,9
Raswayr	5	1—2	1,2	Zg. Ivenca	25	0,5—2,5	1,5
Male Bovše	6	0,5—2	1,1	Vojnik	29	0,5—3	1,4
Bezovica	13	1—5	1,8	Sturm	44	0,5—2,5	1,4
Gabrovec	6	1—3	1,6	(ok. 1490 Sturm)			ONB, 456
Slemene	8	0,5—3	1,4	Luntal	1	2	2
				Perkonytzy	4	1—2	1,5
					298	0,5—5	1,5
							440 veder (po okoli 20 litrov)

Sogorniki so bili domači in sosedni podložniki ter tržani.

Vojniški upravnik je dobival nadalje vinsko desetino od vinogradov v krajih:

	število vinogradov	vedra	poprečje v vedrih		število vinogradov	vedra	poprečje v vedrih
Polže Polsach (1361 Pulsach)	10	1 — 4,5	2,4	Vrba Felber	10	1 — 11	4,6
Strmec pri				Plate pri Malih			
Polzah Stermetz	7		4,7	Dolah platt	13	1 — 10	3,1
Vizore Issorech	1			Čreškova			
Homec Chometz	6	3 — 10	5	Tschreshkawo	3	1 — 6	3,5
Tomaž				Zavrh			
sann Thomas	16	2 — 10	4,6	Sawrcham	19	0,5— 9	3,5
Lindek	13	1,5—11,5	4,2	Dobrna Teffer	14	0,5— 8	2,4
				Hrenova			
Straschische	10	1 — 14	6,5	Kreme	5	1 — 3	2
				Sturm	12	0,5— 2	1
					139	0,5—14	3,6
							506 veder

morajo 3 do 4 dni zbrane dajatve, opraviti morajo vsaj po 6 dni tlake na grajski zemlji in pri celjskem gradu ali pa poravnati tlako z denarjem. Z urbarjem so tudi določili, koliko denarja lahko podložniki oddajo namesto nekaterih dajatev, in sicer 80 novčičev za ovco, 8 za čehuljo prediva, 6 za sir ali merico boba, 4 za kuro.

Gospodstvo je vodil oskrbnik (amtman) Jernej; ta je živel v trgu v veliki stavbi, ki jo je dal sezidati že Štefan Vidmar. Stike z vicedomom v Celju je vzdrževal s slom. Na mestu nekdanjega gradu je stala Tomaževa kapela, kamor je prihajal maševat vojniški župnik Luka Anderhofer vsake tri tedne enkrat.

S tržani so se dogovorili 1524, kako veliko je njihovo gorninsko vedro (okoli 19,5 litra).²⁰ »Dotlej so od tržanov večkrat zahtevali, da pomagajo pri deželnem sodišču, in jih silili, da so raznašali sodnijska pisma. To se po dogovoru ne sme več dogajati, razen če ne bi bilo v škodo tržanov in bi sami na to pristali. Oskrbnik jih je silil, da zanj ribe lovijo, kadarkoli se mu je poljubilo, za sebe jih pa niso smeli loviti niti v svojem sodnem okolišu. V bodoče jih oskrbnik k temu ne bo smel več siliti, lahko pa mu ustrezajo po svoji dobri volji in brez svoje škode. Tudi smejo ribariti zase, na južni strani celo zunaj sodnega okoliša, kakor daleč nese dober samostrel, ako jim oskrbnik dovoli, še dalje... V trgu je stanovalo več grajskih uslužbencev (hlapcev), ki so se neprimerno obnašali in niso plačevali ne davkov ne najemnine. V bodoče ne bo več tako; hlapci ne smejo tržanov zmerjati, plačevati morajo davke, pokoravati se trškim predpisom in nositi enaka bremena ko tržani sami. Tržani so potrebovali drinarje, toda graščinski so jih odtegovali. Poslej tega na nepravilen način ne smejo več delati in tudi drugim morajo to prepovedati. V trgu je bilo več ruševin. Lindeški je iz njih odvažal kamenje in ga vozil na svoj Tabor... V bodoče tega ne bo več delal in bodo tržani gradivo iz ruševin uporabljali za popravilo svojih hiš in domačij, da bodo bolj odporne proti požarom. Lindeški je tudi segal po trških zemljiščih, priključeval jih je svojemu Taboru in ni plačeval nikakšnega davka. Poslej se v tem ne sme ločiti od drugih... Dobro in slabo vino so jim dajali v nakup po četrтинjakih v velikih sodih, in sicer draže, kakor je bila običajna cena. Poslej se jim sme vino prodajati po vedru in po ceni, ki je splošna, tudi se jim ne sme vsiljevati kislica ali pokvarjeno vino niti ne letno nad 24 veder za posamezen vinotoč. Celu pri volitvi trških sodnikov jih je zakupnik dotlej oviral. Poslej tega ne sme več delati. Samo vicedomu pripada pravica, da sodnika potrdi in mu izroči dolžnost. Lindeški si je prilastil travnik, ki ga je dotlej vedno izkomiščal trški sodnik. Po dogovoru so se morali tržani posebej obrniti na deželnega kneza in mu predložiti verodostojno listino. Pokojni cesar (Maksimilijan I.) veleslavnega spomina je tržanom dovolil dva cerkvena praznika. Bila sta za tržane važna, ker so očitno tedaj mnogo izkupili. Neki mojster Ivan Renner jim je oba praznika vzel. Po dogovoru so morali deželnega kneza prositi, naj jim praznika vrne. Tudi glede trgovanja na podeželju je po dogovoru izšel ponovni ukaz, da je prepovedano. Tržani so želeli, da bi smeli v trg sprejemati tudi druge ljudi. V tem jim dogovor ni ustregel. Oskrbniku je bilo namreč (od vlade) naročeno, naj pazi, da tržani in drugi lastniki hiš in zemljišč redno plačujejo deželnoknežji davek; če svojo posest prodajo, zastavijo ali razdajo drugim ljudem, jo morajo v enem letu dobiti nazaj za prvotno kupnino... Ako sam odtujitelj hiše ne more odkupiti, lahko to stori kak drug tržan ali pa tisti, ki je dobil trško pravico in (od svoje gosposke) dovoljenje, da se v trgu naseli. Pred drugimi imajo pravico dediči,

²⁰ Urbar 1524
Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/4, 8da
ONE 284

prijatelji in stari tržani. V bodoče se smejo domačije in zemljišča prodajati, zastavljati, razdajati in oddajati samo z znanjem in pristankom nadrejene oblasti (tj. vicedoma) . . . Trg je imel dotlej mitnico. Sodnik je kot najemnik jemal mitnino od trgovskega blaga, ki je šlo od Šentjurja, Pilštanja, Kunsperka, Klanjca in drugih (sosednih) trgov proti Koroški in iz Koroške v iste kraje. Mitnico so jim vzeli. Po dogovoru jim ni bila vrnjena, češ da spada v Celje . . . Tržanom je bilo krivo, da jim je oskrbnik okrnil sodni okoliš vzdolž ceste proti Šmarjeti. Po vladni odločitvi je bila v pogodbi sprejeta določba, da jim pripada sodna oblast v trgu; ako bi prestopnika obsodili na denarno kazen več kot en funt fenigov, morajo gosposčinskemu uradu izročiti tretji del. Tudi v bodoče naj si vsako leto izvolijo sodnika, ki ga potrdi glavar in vicedom po prisegi, da bo pravilno in pravično sodil, ne da bi za to novi sodnik kaj plačal.²¹

Jurij Lindeški je še naprej posojal vladarju denar, tako 300 goldinarjev (= funtov) 1526. leta, 1500 goldinarjev 1527. leta in 4000 goldinarjev 1541. leta. Njegov sin Krištof je bil s prijateljem na svoje stroške v cesarjevi vojaški službi 1532, ko so Turki požgali Vojnik, in bi moral za to prejeti 1458 goldinarjev. Tako je bil vladar dolžan vojniškemu gospodu sredi 16. stoletja že kar 8439 goldinarjev. Kljub temu sta mu Jurij ali njegov sin Krištof redno izplačevala letno najemnino najbolj po 250 goldinarjev in še od podložnikov in tržanov pobrani davek od 71 do 252 goldinarjev letno.²²

Jurij in njegov sin Krištof nista bila 15. julija 1542 več med živimi. Namesto Jurijevih mladoletnih sinov Simona Sigmunda, Ehrenreicha in slaboumnega Karla je od takrat nastopal v lindeškem gospostvu sorodnik Lenart Dietrichstein (1517—1566).²³ Vojniškega gospostva se je polastil Jurijev bratranec Adam Lindeški (1542—1567) kot varuh njegovih otrok. Vojniško imetje je nanese 1542 kar 211 funtov. Adamovo je bilo tudi gospostvo Golič pri Konjicah.²⁴ Med leti 1550 in 1552 se je skušal dokopati do vojniške zemlje celjski vicedom Janez Ungnad, a mu ni uspelo.²⁵ Adam se je pobotal 1552 z vojniškim trgov. Tržno pomirje so razširili na nekaj bližnjih okoliških hiš in se domenili, da bodo skrbeli za red ob proščanjih pri Šmarjetini in Jernejevi cerkvi Adamovi ljudje, pri Florjanovi cerkvi pa sami tržani.²⁶

Leta 1553 je prenehalo Adamovo varuštvo. Ker njegovi varovanci niso bili sposobni ali voljni prevzeti gospostvo, je zaprosil zanj Adam sam. Vladar je poslal komisijo, da pregleda gospostvo in da sestavi nov urbar. Iz njega razberemo, da je bil vojniški podložnik tudi župan v Rojah (Royach) pri Šempetru. Župnik v Vojniku je bil v času te komisije Jereb, pred njim pa Ulrik Karlih. V Dolah in Repnem je živel Veber, v Arclinu Šmid. Adam je pobiral za 50 odstotkov več žitaric, kot je bilo zapisano v urbarju 1524.

Poleg gornine, znane iz leta 1524, se je pojavila 1553 nova iz 71 vinogradov pri krajih: Tomaž (7 vinogradov), Dolgo rebro (Lanngen rebre 20, sogornik iz Globoč-Globotschach) pri Malih Dolah, Konjsko (6), »Tostemtzelle« (9), »Wolfs-hausen« (3), Jankova (Janickh 9 novih vinogradov iz leta 1548), Pustike (Pustickhn 6) pri Boletini, Boletina (3), Dolga gora (4), Dole (Dollach 2) pri Okrogu in pri Ožbaltu (2).

²¹ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice I*, 1971, 489—491

²² Listina 7. VI. 1550 Wien, Sda

Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1, Sda

²³ Imenjska cenitev 1542, XXIII/303, Sda

Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1-2, Sda

²⁴ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1-2, Sda
Untersteiermark, 142

²⁵ Listina 7. VI. 1550 Wien, Sda

Untersteiermark, 212

²⁶ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1, Sda

Skupno je pobral Adam letno v vojniškem gospostvu 272 goldinarjev, 634,5 škafov pšenice, 340 rži, 659 ovsa, 8 prosa, 434 veder vina, 122 kopunov, 148 kur, 4 povesma prediva, 4 sire, 1 zajca, nadalje desetine 160 škafov pšenice, 80 rži, 40 ovsa, 52 prosa, 240 veder vina in 4 kozličke.²⁷

Ko je umrl Ehrenreich, je Adam zaprosil 1558 znova vladarja, naj mu izroči vojniški urad za trajno v zastavo; s tem sta se strinjala tudi Sigmund Lindeški, ki je živel še 1560, in Lenart Dietrichstein. Takrat je bil vladar zadolžen pri Lindeških že za 11.000 goldinarji s petodstotno obrestno mero. Vladar je poslal 1559 dva komisarja, ki sta ugotovila, da so letni čisti dohodki vojniškega gospostva vredni 848 goldinarjev. Adam je prikazal, da znašajo ti dohodki le 475 goldinarjev. Komisarja sta preračunavala po cenah, običajnih v deželi, ki jih Adam ni priznaval. Je pa v redu plačeval po 250 goldinarjev letne najemnine in 211—324 goldinarjev davkov. Ker je skoparil s posojili vladarju, so mu nameravali odvzeti gospostvo.²⁸ Leta 1565 ga je skušal dobiti Ludvik Ungnad. Zato je Adam nagovoril 1566 na smrt bolnega svaka Lenarta Dietrichsteina, da je pristal na novo posojilo vladarju in zaprosil za gospostvo in predložil nov urbar. Naslednje leto je Lenart že umrl. Na vladarjevo zahtevo je prevzela gospostvo Lenartova vdova Lucija in za njo sin Janez 1572.

Janez je poročal v Gradec med drugim, da živi v gospostvu že 33 osebenjkov (leta 1568 so bili le 3), da živi v Cerovcu Hafner, v Razborci Šuster, v trgu Ledrer (usnjar), da je trški sodnik v letu 1575 Jakob Rednak, da teče v Zagaju Šnajderjev mlin in da so zasadili več kot 10 novih gorninskih vinogradov. Janez je pobiral umrino (po 1 goldinar) in prodajno takso pri prometu z nepremičninami med podložniki. V njegovem času se omenjajo v gospostvu 3 gostilne in kraji Breclj (Vrezl) pri Vizorah, Hrenova (Hrenau), Legvart (Legwart) pri Jankovi in Vine (Wein). Vladar je 1574 potrdil znova trške pravice.²⁹

Leta 1576 je Janez z brati izročil gospostvo Viktorju Welzerju z Lemberga pri Dobrni. Welzer je posodil vladarju 3520 goldinarjev in kupil od Dietrichsteinov pravice do prejšnjih vladarjevih dolgov. Tako mu je vladar zastavil vojniško zemljo in ljudi za skupni dolg 20.000 goldinarjev. Welzerjev oskrbnik je bil Simon Trätschwegwr (1576—1581).³⁰ Januarja 1578 so se pritožili podložniki pri vladarju, da jim namerava novi gospodar zvišati činž in davek ter da jih celjski grad strahotno pritiska z zahtevo, da morajo pripeljati tja letno 300 voz krme z vojniških grajskih travnikov. V prošnji so izjavili, da bodo morali zaradi bremen zapustiti domove, čeravno bi se zelo neradi ločili od grobov prednikov. Vladar je odpravil pravice celjskega gradu do vojniške tlake in posvalil Welzerja.³¹ Iz Welzerjevega zakupniškega poročila je razvidno, da se je položaj podložnikov res zelo poslabšal. Letno je prejemal od gospostva 312 goldinarjev, 238,5 graškega četrta (po 78,72 litra = 4 vojniške škafe) činžne pšenice, 136,5 rži, 251,5 ovsa, 4 prosa, 48 veder vina, 450 veder gorninskega vina in za gornino še 6,75 goldinarja, 1 graški četrť ovsa, 26 kopunov, 6 kur, nadalje za desetino 270 veder vina, 100 graških četrťov pšenice, 66 rži, 20 ovsa, 34 prosa, 3 krajcarje, 4 jagnjeta, 6 kozličev, 95 kopunov, 91 kur, 3 sire, 3 čehulje prediva, od 33 osebenjkov 50 funtov (po okoli 560 gramov) prediva, od vseh podložnikov 140 dni vozne in 642 dni ročne tlake. Skupno vrednost vsega tega je

²⁷ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1, Sda
Vojniški urbar 1553, Dvorna komora K 99/U 15 (Urbar 1553), Sda

²⁸ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1-3, Sda

²⁹ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/2-4, Sda

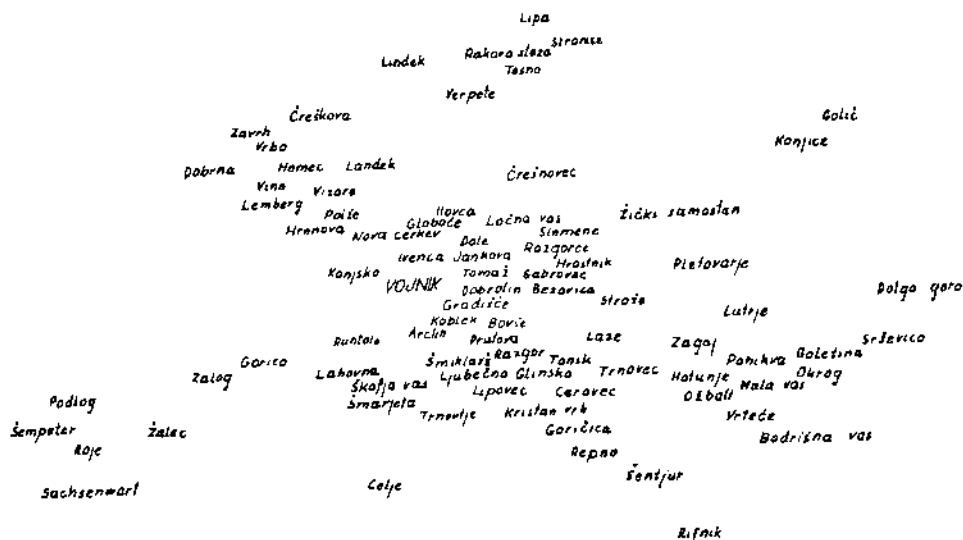
Anton Kapper, Mittheilungen aus dem k. k. Statthaltererarchive zu Graz, BKSGQ 32/1902, 110

³⁰ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/3-4, Sda

Orožen, 271

Untersteiermark, 218

³¹ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/4, Sda

নারাচুনাল না 1568 গোল্ডনারজের.³² সেপ্টেম্বর 1577 সো ত্রাণী জাবিলি ব গ্রাডেচ, কাক্ষনে চনে সো পুরি ন্যিহ ব নাবাদি জাদন্যা লেতা:

škarf (okoli 20 litrov)	1571	1572	1573	1574/5	1576	1577
	v krajcarjih (po 4 novčiče)					
pšenice	40	40	35	24	20	16
rži	30	30	28	20	18	13
prosa	24	22	22	18	16	11
ajde	20	18	16	15	13	10
ovsa	16	15	12	10	10	8
vedro vina (okoli 21 litrov)	40	40	60	24	26	35

Večina Welzerjevih vojniških podložnikov je imela 1577 kupna pisma za svoje posesti.³³

Leta 1585 je Viktor Welzer kupil vojniško gospostvo v pravo last. Ob tej priliki so sestavili nov urbar.³⁴ Med 1597 in 1604 je bil vojniški gospod Viktorjev sin Moric. V njegovi dobi je vladar znova priznal Vojniku 1598 trške pravice. Leta 1629 so kupili vojniško zemljo in podložnike Šrotenpahi na Zalogu (severozahodno od Celja) in jih pridružili temu gospostvu.³⁵

³² Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/5a, Sda

³³ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/4, Sda

Poročilo komisarjev 1577, Dvorna komora, K 99/U 15/4, Sda

³⁴ Listina 6. V. 1585 Innsbruck, Sda

Vojniški urbar 1583, Stockurbare 32/82, Sda

³⁵ Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/5, Sda

Untersteiermark, 212, 233

Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice 1, 1971, 488

DIE MITTELALTERLICHE HERRSCHAFT VOJNIK

Zusammenfassung

Die erste schriftliche Urkunde über Vojnik stammt aus dem Jahre 1184. Bei Tomaž, 3 Kilometer östlich von Vojnik, stand schon damals die Vojniker Burg. Die Burg bewohnte das Geschlecht der Vojniker, das Mitte des 13. Jahrhunderts ausstarb. Die Herrschaft wurde zum landesfürstlichen Besitz. Im Jahre 1306 wird der Marktflecken Vojnik, der durch die alte Straße an der Hudinja zum Leben erwachte, zum erstenmal erwähnt. Im Jahre 1311 wurde die Herrschaft Vojnik samt der Savinjska krajina der Steiermark zugeteilt. Die Herrscher überließen sie — mit dem Landgericht — verschiedenen Lehensmännern, im Jahre 1363 den Lehensmännern aus Celje, die im Jahre 1437 die Vojniker Burg aus strategischen Gründen zerstören ließen. Die Burg ist seitdem nicht mehr renoviert worden.

Als die Celjski im Jahre 1456 ausstarben, konnten die Habsburger die Herrschaft Vojnik wieder verpachten. Seit 1510 waren ihre Pächter die Linderer, die Herren der benachbarten Linderer Burg. Im Jahre 1524 wurde nach dem alten (jetzt verlorengegangenen) Urbar ein neues Urbar zusammengestellt. In 62 Siedlungen und Ortschaften lebten 194 Vojniker Untertanenfamilien — zwischen Vojnik und Ponikva und bei Sempeter in Savinjska dolina (Savinja Tal). Im Lande Vojnik mangelte es nie an Boden, es gab auch kaum kleinere Untertanengrundstücke. Als zuletzt der Mangel an Leuten eintrat, entstanden Oden, und die Bauernfamilien schlossen die benachbarten verlassenen Güter an die ihren an. Es waren in der Herrschaft an die 300 Weingärten, in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts an die 370. Die Abgaben waren mäßig, Mitte des 16. Jahrhunderts wurden sie erhöht. Für das Siedlungsgeld anlässlich der Abrechnungversammlung kannten sie auch einen einheimischen Ausdruck für Versammlung — *veča*. (Vetschen-Geld). Das Vojniker Gült betrug im Jahre 1542 sogar 211 Pfund Steuerbasis. Damals hatten z. B.: Pohorski dvor (Pohorje-Hof) 30, die Herrschaft Rače 153, die Herrschaft Fram 181, die Herrschaft Majšperk 195, die Herrschaft Konjice 203, die Herrschaft Maribor 305, die Herrschaft Hrastovec 507, die Herrschaft Štatenberg 578 und die Herrschaft Vurberg 780 Pfund Steuerbasis.

Im Jahre 1576 übernahm die Herrschaft Viktor Welzer aus Lemberg bei Dobrna. Die Untertanen beschwerten sich beim Herrscher, daß Viktor Welzer die Zinsen und die Steuern zu erhöhen bedachte, und daß sie die Burg Celje schrecklich mit dem Frondienst bedrückte. In ihrem Gesuch äußerten sie, daß sie wegen dieser Bürden ihre Heime würden verlassen müssen, obwohl sie sich äußerst ungerne von den Gräbern ihrer Ahnen trennen würden. Der Herrscher schaffte danach Frondienstrechte (für Vojnik) der Burg Celje ab und verwarnte auch Welzer. Welzer wurde im Jahre 1585 zum Eigentümer der Herrschaft Vojnik. Im Jahre 1829 kauften das Vojniker Land und die Leute die Štatenbahs auf Zalog (nordwestlich von Celje) und schlossen sie dieser Herrschaft an.

ŽUPNIJA SV. PETER PRI MARIBORU DO USTANOVITVE SAMOSTOJNIH ŽUPNIJ V NJENEM OKVIRU V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA

Območje sedanje šentpeterske župnije in iz nje izločenih župnij je ob koncu zgodnjega srednjega veka prišlo v sestav tako imenovane Podravske ali Ptujске krajine ali Krajine onkraj Dravskega gozda (*Marchia trans silvam*). Začetki te krajine segajo v drugo polovico 10. stoletja, ko je bila ustanovljena z namenom obrambe pred Madžari. Po obsegu je bila sprva zelo majhna, njena meja proti vzhodu, ki je sprva tekla nekako na črti Ptuj—Radgona, pa do srede 12. stoletja negotova, bolj mejni pas kot mejna črta, saj so bile ravnice in lahko prehodno gričevje slaba zapreka nepretrdnim madžarskim vpadom. Na čelu Podravske krajine so bili krajišniki iz vrst različnih rodbin, končno pa stranska veja mogočnih koroških Spanheimov. Po izumrtju te veje Spanheimov leta 1147 so dobili z njenim zasebnim premoženjem in posestmi krajino štajerski Traungavci, ki so potisnili mejo svoje Štajerske marke na jugu do črte Konjiška gora—Boč—Rogaška gora. V tem času je bilo h krajini priključeno tudi območje Dravske doline od Dravograda do Ožbalta ob Dravi.¹

Na območju Podravske krajine so bili trije veliki zemljiški gospodje, Salzburška nadškofija je imela obsežno Ptujsko gospostvo, Spanheimi področje okoli Maribora in Radgone s celo vrsto manjših zemljiških gospostev (npr. Límbuš pri Mariboru, Konjice, Cmurek), benediktinska opatija iz Št. Pavla na Koroškem pa posest ob Dravi, na Remšniku in v Slovenskih goricah. Vinorodni del pokrajine pa je bil v posestnem pogledu zelo razbit, saj so imeli tod zlasti alpski samostani (benediktinski opatiji Št. Pavel in Admont ter cistercijanska opatija Vetrinje) svoje vinske gorice, ki so jim dajale za bogoslužne in druge namene potrebno vino.²

Območje sedanje šentpeterske župnije in iz nje izločenih župnij je bilo močno kolonizirano že pred madžarskimi vdori, ki pa so kolonizacijo vsekakor močno zavrli. Prebivalci so bili podložniki zlasti dveh zemljiških gospostev, Vurberka in Hrastovca. Do prvega je segala salzburska ptujska zemlja, kjer je mejila na deželnoknežjo posest.³ Ime Vurberka srečamo v zgodovini prvič leta 1238 v listini, v kateri se pojaví kot priča humberški vazal (Humberk-Holtenburg južno od Celovca) Wigand (Wigandus de Wrmberch), nato pa leta 1246

¹ M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, 174.

² B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, 159.

³ J. Koropec, *Srednjeveški Vurberk*, *CZN XXXIX*, 1968, 117.

⁴ Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev (v nadaljnem besedilu Gradivo) V*, Ljubljana 1928, št. 694.

kot »castrum Wurmerberch«.⁵ Hrastovška obmejna trdnjava, ki je stala na ozemlju vladarjevega mariborskega gospostva in ki se je iz njega izločila skupaj s podložniško okolico že pred letom 1227,⁶ pa se omenja z imenom »Gvtenhage« leta 1265.⁷ Nekaj podložnikov in sogornikov pa je spadalo prav pod mariborsko gosposčino, katere sedež »castrum Marchburch« se v zgodovini omenja prvič leta 1164.⁸ Poleg omenjenih zemljiških in gorskih gospodov pa srečamo na območju med Dravo in Pesnico vzhodno od Maribora do Vurberka kot gospode še nemški viteški red, ki je imel okoli leta 1236 posest v okolici Malečnika⁹ in jo leta 1279 prodal admontskemu samostanu,¹⁰ v začetku 13. stoletja tudi malteški viteški red, katerega komenda v Melju pri Mariboru se omenja leta 1217.¹¹ Med manjše zemljiške, zlasti še gorske gospode, pa štejemo na obravnavanem območju tudi posamezne župnije, samostane, duhovno gosposko ter zlasti mariborske meščane.

Nekatere vasi omenjenega območja so znane že iz obdobja okoli leta 1200, nedvomno pa so tudi mnoga druga podložniška naselja in vasi starejša, dasi časovni zapisi njihovih imen izvirajo iz kasnejšega časa.¹² Ze zelo zgodaj se omenja vas Dragučova, ki jo najdemo v obliki »Dragotsoy« zapisano že v listini iz okoli leta 1100.¹³ V 13. stoletju se nato omenjajo Nebova (Nebov) 1207, Metava (Mettowe) 1227, Vodule (uilla Wodol) 1259¹⁴ in Trčova (Tepsav in Thepsav) 1236, v urbarju štajerskih vladarjev iz leta 1265 Grušova (Grussowe), Jablanec (Jablanach) in Vinička vas (Ohemgazzen),¹⁵ leta 1286 Spodnja Zimica (Niderwinterpach), 1290 Žitečka vas (Seytendorff) in Zgornja Korena (Oberwurtz), leta 1298 pa Spodnja Korena (Niderwurtz) in Mala Zimica (Kleinwinterpach).¹⁶ V 14. stoletju naletimo najprej na ime Ruperče (Rueprechtspach), in to leta 1300, leta 1321 na Malečnik (in der Maelsnicz), 1338 pa na Ložane (Losach).¹⁷ 15. stoletje pa nam beleži kraje: 1432 Celestrino (in der Selestry),¹⁸ 1454 Tetiče (Tottsich), 1406 pa Pernico (Pertinicz).¹⁹

V cerkveno-upravnem pogledu je ozemlje severno od Drave po znani odločitvi Karla Velikega leta 811 pripadlo salzburški nadškofiji, ki je na svojem ozemlju organizirala prve pražupnije. Dokončno pa so se na slovenskem ozemlju v mejah salzburške cerkve izoblikovale župnije v začetku 12. stoletja. Število župnij se poslej ni mnogo povečalo in te so ostale tudi še naprej razmeroma velike in maloštevilne. Pač pa se je v naslednjem obdobju izoblikovala višja cerkvena organizacija, in to zlasti z dvema škofijama, z leta 1072 ustanovljeno krško in 1228. leta ustanovljeno lavantinsko. Teritorij obeh škofij pa je bil razmeroma majhen, tako da sta bila oba škofa v bistvu le nadškofova pomočnika na njegovem obsežnem ozemlju. V 12. stoletju je bil tudi organiziran arhidiaconat v »spodnji marki«, ki je zajemal Štajersko. Dolžnost arhidiakona kot na-

⁵ Orig. v Državnem arhivu na Dunaju (kopija v Pokrajinskem arhivu v Mariboru).

⁶ J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, CZN XLIV, 1973, 47.

⁷ J. Zahn, Ortsnamenbuch, 243.

⁸ Gradivo IV, št. 470.

⁹ Gradivo V, št. 858.

¹⁰ J. Wichner, Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont von der Zeit des Abtes Isenrik bis zum Tode des Abtes Heinrich II. (1178—1297), Graz 1876, 384, št. 248. Kopija v PaM-u.

¹¹ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, München 1862, 23.

¹² J. Koropec, Srednjeveški Vurberk, 117.

¹³ Gradivo IV, št. 22.

¹⁴ J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, 47, J. Zahn, Ortsnamenbuch, 325, 47, 476. Gradivo V, št. 858.

¹⁵ J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, 47, J. Zahn, Ortsnamenbuch, 241, 276, 10.

¹⁶ J. Koropec, Srednjeveški Vurberk, 118.

¹⁷ J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, 49, J. Zahn, Ortsnamenbuch, 325.

¹⁸ J. Zahn, Ortsnamenbuch, 517.

¹⁹ J. Zahn, Ortsnamenbuch, 128, 34.

mestnika salzburškega nadškofa je bila skrbeti za versko življenje in cerkveni red, opravljati cerkveno sodstvo in sklicevati zборе duhovščine.²⁰

Eden glavnih pogojev za nastanek župnije v srednjem veku so bili primerni dohodki, ki so zagotavljali vzdrževanje duhovščine in njenih pomočnikov ter kritje stroškov, ki so nastajali v zvezi s službo božjo, kakor tudi vzdrževanje cerkvenih in župnijskih stavb.²¹ Najvažnejši vir dohodkov je bil za vsako župnijo njena zemlja, nato dajatve domačih in tujih podložnikov, manj pomemben pa obvezne pristojbine vernikov ter njihovi darovi. Vsaka župnija je že ob svoji ustanovitvi prejela primerno dotacijo v obliki zemljišč: njiv, travnikov, vrtov, vinogradov, gozdov in podobnih realitet, ki jih je obdelovala v svoji režiji, pa tudi v obliki podložniških kmetij, gornine, žitne, vinske in druge desetine ter v obliki raznih drugih pravic. Župnijska posest in pravice so se sčasoma večale z novimi darovi, nakupi in zapuščinami. Pri župnijah, ki imajo ohranjene svoje ustanovne listine, lahko lepo zasledujemo razvoj nadarbinske zemlje, žal, pa se pri velikem delu župnij, ki so nastale v srednjem veku, le-te niso ohranile.²² Središče vsake župnije je bila župna cerkev, ki ji je načeloval župnik in kateri je pripadal točno določen teritorij.

Cerkveno središče za obsežen mariborski teritorij je bila pražupnija v Mariboru, ki je zgodovinsko izpričana prvič leta 1189, ko se omenja njen župnik Konrad (Chunradus plebanus de Marchpurch).²³ Kot že rečeno, je tudi poznejši mariborski teritorij po odločitvi Karla Velikega leta 811 pripadal salzburški nadškofiji. Po jožefinski preureditvi škofijskih meja leta 1786 je mariborska župnija pripadla sekovski ali graški škofiji, po prestavitvi lavantinskega škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor leta 1859 pa je postala del lavantinske, mariborske škofije. Območje te pražupnije je bilo le na levem bregu Drave in je segalo na sever nekako do Pesnice, na zahodu do potoka Črmenice pri Ožbaltu ob Dravi, na vzhodu pa skoraj do Vurberka. Na tem prostranem teritoriju so danes tele župnije: obe mariborski na levem bregu Drave, Selnica, Kamnica, Sv. Križ (Gaj), deli župnij Sv. Duh na Ostrem vrhu in Ožbalt ob Dravi, Zgornja Kungota, Sv. Peter (Malečnik), Sv. Marjeta ob Pesnici (Pernica), Sv. Martin pri Vurberku (Dvorjane) in Sv. Barbara v Slovenskih goricah (Korena).²⁴

Iz te obsežne mariborske pražupnije so se že v srednjem veku izločili vikariati, nove dušnopastirske postojanke, ki so postale samostojne župnije: Selnica ob Dravi, Kamnica in Sv. Peter. Kdaj so ti vikariati postali samostojne župnije, ne vemo, ker pač nimamo o tem zgodovinskih poročil. Ker so te postojanke izšle iz mariborske pražupnije, je imel pravico predlagati zanje kandidate (ius praesentationis) mariborski župnik, po inkorporaciji mariborske župnije krški škofiji leta 1506 pa krški škof, ki je bil dejanski mariborski župnik, v čigar imenu je župnijo opravljal njegov vikar. Pravico do potrditve kandidata (ius confirmationis) pa je imel krajevni ordinarij, salzburški nadškof. Patroni in zavetniki župnije so bili deželni knezi.²⁵

Za obsežno območje vzhodno od Maribora je nastal že v srednjem veku vikariat pri cerkvi sv. Petra (Malečnik), ki je stala vsekakor že leta 1236, ko se ta kraj prvič omenja. Tega leta je namreč pri Sv. Petru (in villa nostra ad sanctum

²⁰ B. Grafenauer, o. c., 253–255.

²¹ J. Richter, Inkorporacija in prodaja mariborske župnije, CZN XLIII, 1972, 205.

²² J. Mlinarič, Mariborska župnija do začetka XVII. stoletja, CZN XLIV, 1973, 236.

²³ Gradivo IV, št. 761.

²⁴ J. Richter, o. c., 204–205.

²⁵ Ibidem, 209 sl.

Prim. »Item Ecclesia Sancti Petri prope Marchpurg. Collator Plebanus in Marchpurch.« (prva pol. 15. stol.) (Notizenblatt der Akademie II, 1852, str. 282.)

Petrum) komtur nemškega viteškega reda brat Ortolf iz Traiskirchna izdal listino, s katero naznanja, da je po nasvetu svojih bratov dal v dedni zakup vino-
grade in kmetije na dvoru in v vasi Trčovi (in curia Tepsav et in villa Thepsav)
ter v svoji vasi pri Sv. Petru (ad sanctum Petrum in villa nostra).²⁶ Kraj se po-
novno imenuje leta 1279 v listini, s katero sporoča komtur nemškega viteškega
reda Konrad von Feuchtwang, da je prodal opatu Henniku in admontskemu sa-
mostanu posest pri Sv. Petru, v Trčovi ter Račji dvor pri Mariboru (ad sanctum
Petrum, Tepsowe, et in Hove).²⁷ V istem stoletju se Sv. Peter omenja samo še
enkrat, in to leta 1295.²⁸ K župniji Sv. Petra, ki se je izločila kot samostojna
dušnopastirska postojanka iz mariborske pražupnije, je do sredine 18. stoletja
spadalo vse hribovito področje med Dravo in Pesnico od izliva Malečniškega
potoka do izliva Vurberškega pod gradom Vurberkom in od Dragučove do Hra-
stovca. Pod njeno jurisdikcijo pa so bili sledeči kraji: Dragučova, Slatina, Ko-
šaki, Gradišče, Pernica, Vodole, Ložane, Ruperče, Tetiče, Nebova, Sv. Peter (v
nekdanjem obsegu), Malečnik, Metava, Celestrina, Hrenca, Grušova, Jablance,
Zimica, Vinička vas, Zgornja in Spodnja Korena, Stražišče, Vinca, Zgornji in
Spodnji Duplek, Zavrčka vas, Žitečka vas, Cegliece, Plešice, Štamberk in Dvor-
jane (Sv. Martin pri Vurberku).²⁹

Zaradi teritorialne razsežnosti župnije pa so se v 18. stoletju iz nje izločile
tri samostojne postojanke, Sv. Martin, Sv. Marjeta ob Pesnici in Sv. Barbara
(Korena), le Marijina cerkev na Gorci je zaradi svoje bližine matični cerkvi do
danes ostala njena podružnica. Cerkev sv. Martina, ki stoji na skrajni jugo-
vzhodni meji matične župnije, od katere je oddaljena dve uri hoda, se prvič
omenja leta 1443. Cerkev je dobila svojega stalnega kaplana leta 1761 ter bila
leta 1791 povzdignjena v župno cerkev. Cerkev sv. Marjete se omenja prvič leta
1361, leta 1787 pa je bila pri njej ustanovljena kuracija, Sv. Barbara, ki jo naj-
demo v zgodovinskih virih prvič zapisano leta 1617, pa je postala župnija leta
1806. Prvi zgodovinski vir o cerkvi na Gorci nam teče iz leta 1517 in 1535,³⁰
medtem ko se kapela na gradu Hrastovcu omenja že leta 1338.³¹

Prvi šentpeterski župnik se omenja leta 1338 v zvezi z zgoraj imenovano
kapelo sv. Ožbalta na gradu Hrastovcu. Tega leta je namreč župnik Hartnid po
nasvetu ptujskega arhidiakona dovolil pri kapeli nastavitve duhovnika, ven-
dar z omejeno jurisdikcijo. Vsakokratni kaplan ne bi smel opravljati nobenih
dušnopastirskih opravil, imeti namreč ne bi smel župnijskih pravic.³² Graj-
skega kaplana je nastavljal Friderik Landsberg, sorodnik Ulrika Hrastovškega
(1296—1348).³³ Torej se ta kapela imenuje v zgodovinskih virih prej kot vse
šentpeterske podružnice: dobrih dvajset let prej kot Marjetina cerkev, dobrih
sto let pred Martinovo ter kar tristo let prej kot Barbarina v Koreni. Omenja
pa se nekaj let tudi pred cerkvijo sv. Ruperta na Spodnji Voličini, ki jo v zgo-
dovinskih virih prvič zasledimo leta 1352.³⁴

Naslednjega šentpeterskega župnika in prvo ustanovo v tej cerkvi zasledi-
mo v listini iz leta 1424, s katero so Katarina, vdova po Wulfingu Rosenberger-
ju, njena hči Margareta in sin Peter podelili župniku Ivanu (Hannsen die zeit

²⁶ Gradivo V, št. 658. J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II, Graz 1879, št. 341.

²⁷ J. Wichner, o. c., 348, št. 248.

²⁸ »s. Petrus in Tepsawe«, 1338: »s. Peter« (J. Zahn, Ortsnamenbuch, 28).

²⁹ Ing. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875 (v nadaljnjem besedi-
lu Or. I), 59.

³⁰ Glej str. 285. Na oporniku letnca 1517.

France, Zmazek, Fara Sv. Petra pri Mariboru, Maribor 1879.

³¹ Or. I, 64.

³² Ibidem. Kartoteka M. Slekovca v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (PaM).

³³ J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, 48

³⁴ Ibidem.

Stebanum Bertinens Euj:
libet Patroco vel Plebano apud
diuinum Petrum sicut March:
singulis rini omnibus Episcopis
similibus et alijs personis
ad idem ad Moniam Anno
1460

Johannes de Mulfing
procurator omnium
vini - - - - - vij
Ballus - - - - - vi
Melij quinquaginta - - - j
ad Martinianum Anst
et aliam dno - - - vij

2
procurator omnium
vini de Mulfing - - - vij
Robas dno - - - vij

Faksimile strani z navedbo župnijske urbarialne posesti (Urbar iz 16. stoletja v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, fond župnije sv. Petra pri Mariboru).

pharrer zu sand Peter vnder Marchpurg bey der Tra) in vsem njegovim naslednikom za dušni blagor svojega očeta in vseh prednikov dve hubi pri Porčiču (zu Purkehstall) in enako število pri Radehovi (zu Radicha). Po določbah te listine je bil vsakokratni župnik dolžan za omenjeno družino brati tedensko po dve maši, eno pri Sv. Marjeti (zu sand Margrethen zu Grübel), drugo pa pri oltarju Naše ljube gospe v župnijski cerkvi. Listina je vsebovala tudi določilo, po katerem imajo ustanovitelji pravico župnikom odvzeti podarjeno zemljo in jo zadržati tako dolgo, dokler le-ti ne izpolnijo vseh obveznosti iz ustanovne listine.³⁵ To se je kasneje dejansko tudi zgodilo. Ker se župniki niso držali ustanovne listine, jim je bila ta zemlja odvzeta, tako da jo je morala cerkev leta 1546 odkupiti od Maksimilijana Rosenbergerja.³⁶

Za leto 1448 se navaja pri Sv. Petru župnik Andrej,³⁷ v letih 1453 in 1462 pa Lovrenc. Slednjega je cesar Friderik III. imenoval z listino z dne 15. januarja 1459 zaradi njegovega zglednega življenja za svojega dvornega kaplana in je vzel njega in vse njegove služabnike z vsem premoženjem vred v svojo

³⁵ Orig. perg. listina v zbirki listin v PaM.
³⁶ 4. april 1546 (Or. I, 62).
³⁷ C. Schmulz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark III, Gratz 1822, 118.

posebno zaščito.³⁸ Leta 1462 se je s holeneško ustanovo povečala posest cerkve. Tedaj je namreč Andrej Holeneški (Andreas von Hollenegk) z dovoljenjem mariborskega župnika Jurija Swentenkriega³⁹ napravil v cerkvi ustanovo, s katero ji je podelil v Hočah posest (ain guet zu Kotsch), ki je dajala letno po 5 mark pfenigov dohodkov, nato pa še polovico gornine in gorskega pfeniga ter ovsene desetine od 23 sogornikov v kraju Tetiče (za Tatitsch). Župnika in vse njegove naslednike pa je vezala dolžnost brati v kapeli na Hrastovcu (zu Guetenhag in sand Oswaldi kirchen oder kapellen) po eno mašo na teden, obhajati v župni cerkvi aniversarij s 14 mašami ter še drug aniversarij za pokojna Hansa in Ruperta Holeneška s štirimi mašami. Župniki so bili tudi dolžni ob nedeljah moliti na prižnici za pokojne Holeneške Andreja in njegovo ženo in otroke, za njegovo mater Dorotejo, za Hansa ter še za druge njegove sorodnike.⁴⁰ Leta 1499 se navaja nekdanji hoški župnik Klement kot vikar pri Sv. Petru, pri tem pa ostaja odprto vprašanje, ali je tu mišljen Sv. Peter pri Mariboru. Leta 1500 se omenja župnik Jurij (Jorg), ki je morda identičen z Jorgom Zwelferjem, omenjenim v času splošne vizitacije leta 1528.⁴¹

Prvi ohranjeni podatki o urbarialni in gorninski posesti ter desetini šentpeterske župnije potekajo iz druge polovice 15. stoletja.⁴² Cerkev je imela tedaj hubo na Malečniku, na Vodulah 3 oštata, pri Sv. Petru 2 oštata, oštati pri Nebovi, pri Hrenci klet in njivo, oštati pri Dravi, gozd v Košakah, pri Dvorjanah hubo, pri Zamarkovi oštati, pri Radehovi poltretjo hubo, v Porčiču 2 hubi, na Zgornjem Pobrežju hubo ter še eno hubo v Hočah. Od osem in pol hube, enakega števila oštator, kleti in njive ter gozda je cerkev prejela letno v denarju po funt pfenigov, 11 mark pfenigov in 347 pfenigov, nato četrt ovsa (okoli 40 litrov), 33 veder vina (okoli 700 litrov), 20 kopunov, 15 piščancev in 40 jajc. Podložniki so morali opraviti letno po 3 vozne ter 21 dni ročne tlake.⁴³ Dohodki od posesti v Mariboru so znašali letno po 1 marko pfenigov in 241 pfenigov.⁴⁴ Cerkev je pobirala v mestu činž od dveh oštator in hleva na Lebar-

³⁸ Orig. listina v zbirki listin arhiva krške škofije v Celovcu (v nadaljnjem besedilu arhiv kšk.). Orig. listina v arhivu opatiije Admont (Ratzerhof III b) in kopija z dne 31. decembra 1453 v SLA.

³⁹ Mariborski župniki se do inkorporacije župnije krški škofiji leta 1500 imenujejo »lehens vnd vogtherr« vikariatov, ki so bili izločeni iz mariborske pražupnije.

⁴⁰ Orig. listina v zbirki listin v kšk.

⁴¹ Prim. listino z dne 18. nov. 1454. Rustenau (Al. Muchar, Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreich vom Jahre 1312 bis zum Jahre 1500, AÖG III, 1849, št. 149, str. 30.)

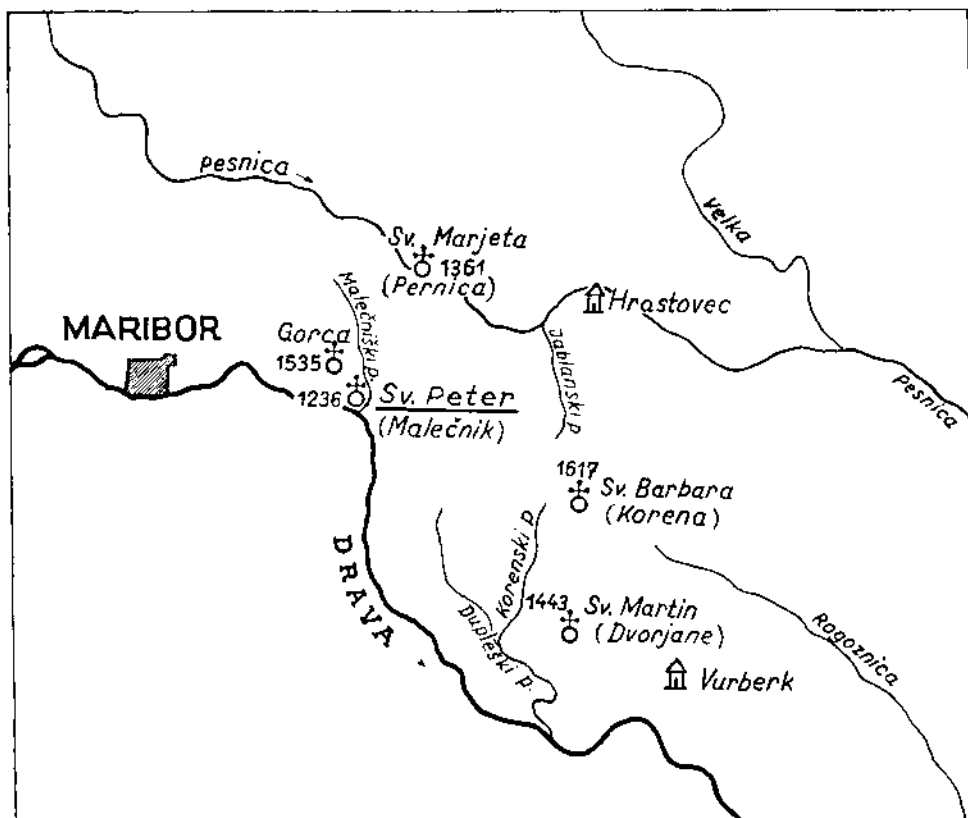
⁴² Or. I, 305.

⁴³ Orig. listina z dne 24. aprila 1500 v SLA.

⁴⁴ Pokrajinski arhiv v Mariboru hrani urbar v nemškem in njegov prevod v latinskem jeziku. Na primarnost nemškega eksemplarja kaže dejstvo, da so na mnogih mestih k starim imenom podložnikov in hasnovalcev gorskopравnih zemljišč pripisana nova imena, ki jih vsa brez izjeme najdemo v latinskem primerku. Urbar v latinščini se popolnoma ujema z izvirnikom, le eno poglavje ima več in pri enem izmed uporabnikov je višina dajatev nekoliko drugačna. Kar zadeva čas nastanka urbarjev, nam pisava razodeva prvo polovico 16. stoletja. Nemški primerek, ki je nastal po starejši predlogi (morda latinski, ker ima uvod v eno izmed poglavij v latinščini), je bil po vsej priliki napisan pred letom 1539, na kar kažejo razpredelnice za vpis odrajanjih dajatev. Latinski primerek urbarja ima posest razdeljeno na sedem poglavij; pri treh je povedan »terminus ante quem non« stanja posesti (prvo 1460, drugo 1464, četrto 1492). Vprašanje je, ali nam nemški primerek razodeva stanje svoje predloge ali stanje časa nastanka. Glede na to, da nam latinski primerek razodeva spremembe le pri imenih, ne pa tudi pri vrsti in višini dajatev, morda nemški primerek razodeva novejšo stanje. Zanimivo pa je, da je pisec urbarja pustil pri hasnovalcih ime Jurija Swentenkriega, ki ga dokumenti navajajo kot mariborskega župnika za čas od 1454 do 1474. Z gotovostjo lahko trdimo le to, da nam prvi primerek razodeva posestno stanje, kakršno je bilo neke med letom 1460 in 1539.

⁴⁵ »Hie ist vermerkt das vrbar das ainem yeglichen pharrer zw sand Peter vnder Marchburg mit allen zinsen, zehenden vnd allerlay diensten zu dem tisch dascibz dienet anno domini mlesimo quadringentesimo sexagesimo«.

⁴⁶ »Nota census de Marchpurga«

Župnija Sv. Petra s podružnicami.

jih,⁴⁵ od oštata v ulici z imenom »Neugasse«,⁴⁶ od hiše pred vrati, ki peljejo k Dravi, od kleti v Židovski ulici (Judengassen) ter od vrta in mlina na Dravi pod zgoraj imenovano ulico (vnder der Juden gassen am der Traa). Od 34 gorsko-pravnih zemljišč jih je bila večina zasajena z vinsko trto, le na dveh je rasel gozd, iz dveh je bil narejen travnik, iz enega pa njiva. Večina parcel je ležala na Vodulah, nekaj jih je bilo na Celestnini, Nebovi, Slatini, Dragučovi in Hrenci, za nekatere pa ni mogoče ugotoviti kraja. Omenjena gorsko-pravna zemljišča so dajala cerkvi letno po 3 sode in 33 veder vina ter 37 pfenigov.⁴⁷ Urbar ima pod posebnim poglavjem zapisano posest, ki jo je cerkvi podelil tedaj že pokojni Lapriacher, za kar se je moral vsakokratni župnik spominjati v molitvi na prižnici darovalca, njegove žene in sina. Cerkev je dobila od moža gorsko-pravna zemljišča s pripadajočo desetino na Hrenci, Ložanah, pri Pečicah in Partinju, pri nekaterih parcelah pa nista navedena ne kraj ne vrsta gorsko-pravnega zemljišča. Letni dohodki od teh zemljišč so znašali 18 veder in 7 pfe-

⁴⁵ Lebarje; zunaj koroških mariborskih mestnih vrat. (Prim. J. Zahn, Ortsnamenbuch, 237.)

⁴⁶ 1449 se navaja kot ulica v graškem predmestju: »dile Newgassen vor s. Vlichstor« (J. Zahn, Ortsnamenbuch, 327.) J. Curk pravi, da je ni mogoče lokalizirati. (Maribor, Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris. CZN XXXVII, 1956, 70.)

⁴⁷ »Hie ist vermerkt das perkhreht Sand Peter pharrkhirchen pej der Traa vnder Marehburg, das alnem yeden pharrer daselbs zu dem tiseh dienet vnd zuegehört anno domini MCCCCLXIII«

Naj omenim, da se tedaj na Vodulah omenjajo tri elganske družine.

nigov.⁴⁸ Nato slede v urbarju podložniki in posamezna zemljišča, ki jih je župniji poklonil Andrej Holeneški. Dohodki od te posesti znašajo letno po 56 pfenigov, 68 in pol vedra vina, nad tisoč litrov ovsa in 26 piščancev. Polovica dohodkov od te posesti je šla župniku, polovica pa zgornjemariborski gosposčini.⁴⁹ Žitno in vinsko desetino je cerkev pobirala od dvanajst in pol hube na območju od Dvorjan do Spodnje Korene ter od Spodnjega Dupleka do potoka, ki tamkaj teče v Dravo, in sicer je pobrala letno o Martinovem po 14 piščancev ali kokoši, 15 povesmov lanu ter okoli 500 litrov prosa. Na Vodulah si je župnija pri petih podložnikih delila žitno in proseno desetino z mariborskim deželnoknežjim uradom.⁵⁰ Pri Tetičah in Grušovi je imela cerkev 29 gorsko-pravnih zemljišč, od katerih je prejela letno po 79 in pol vedra vina, blizu dva tisoč litrov ovsa, 26 piščancev ter 72 pfenigov. Polovico desetine je tod pobirala cerkev, polovico pa zgornjemariborska gosposčina.⁵¹ Cerkev je tedaj dobivala na račun svoje urbarialne in gorskopravne posesti ter desetine letno po funt pfenigov, 12 mark pfenigov, 760 pfenigov, okoli tri tisoč litrov ovsa in okoli petsto litrov prosa, nad šest tisoč litrov vina, 81 piščancev, 20 kopunov, 40 jaje in 15 povesmov lanu.

Ko je pod mariborskim župnikom Janezom Schörtlom prišlo leta 1508 do inkorporacije mariborske župnije krški škofiji, kar je trajalo do prestavitve sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor leta 1859, je bila poleg Selnice in Kamnice tudi župnija Sv. Petra kot filialka inkorporirana tej škofiji.⁵² Inkorporacija je imela za vse te župnije velike posledice, saj je bil odslej dejanski mariborski župnik krški škof, v čigar imenu je župnijo upravljal njegov vikar.⁵² Medtem ko je pred inkorporacijo mariborski župnik za omenjene vikariate predlagal kandidate salzburškemu nadškofu, pa je imel odslej to pravico krški škof. Krški škofje so si namreč razlagali, da so po inkorporaciji prešle nanje pravice patronata (*ius patronatus*), zavetništva (*vogtey*) in popolne cerkvene oblasti (*iurisdiction*) nad vsem območjem nekdanje mariborske pražupnije. Zaradi te inkorporacije in različnih razlag teksta inkorporacijske bule je prišlo v mnogih zadevah (potrditev vikarjev in njihovo ustoličenje, vizitacije, sinode itd.) do napetosti med krškim škofom in salzburškim nadškofom ter njegovim generalnim vikarjem za to območje sekovskim škofom.⁵³ Spor zaradi mariborskega območja je trajal do 18. stoletja, ko je Rim razsodil, da se inkorporacija nanaša le na mariborsko župnijo, ne pa tudi na župnije, ki so iz nje izšle.⁵⁴

V letu splošne cerkvene vizitacije leta 1528 je bil šentpeterski župnik Jurij Zwelfer (Jorg Zwellffer), ki je bil tamkajšnji župnik do smrti v letu 1539. Deželnoknežja komisija je prišla v Maribor, kamor so bili poklicani duhovniki in cerkveni ključarji ter nekateri župljani z območja župnij na levem in desnem

⁴⁸ »Hie ist vermerckht das der Lapriacher saliger gestifft hat zu sand peters gotshawss dem pharrer daselbs zum tisch...«

⁴⁹ »Die hernach geschriben guetter mit allen zinsen hat gestifft herr Anndre Hollnegkher alnem jetzlichen pharrer zu sand Peter...«

⁵⁰ »Nota tota decima bladii mlii et vini ad sanctum Martinum prope Wurmberg vsque Niderwurtz et vsque in nider Tewpeling ad rippam que fluit prope villam pertinet ad sanctum Petrum sub Marchpurg perpetue«

⁵¹ »Den hernach geschribnen traydtzehent vnd hiersch zehent ze Wodel nimbt atn pharrer zw sand Peter mit des lanndesfürsten ambtman zu Marchburg den driltthayl«

⁵² »Jus montanum ime (!) Tatädzt et Gruscha, in quo quilibet plebanus apud sanctum Petrum mediam partem accipit cum domno de Graben juris montan«

⁵³ J. Richter, o. c., 208—211.

⁵⁴ Prlm. str. 300.

⁵⁵ J. Richter, o. c., 212.

Naj iz tega obdobja omenim tri kaplane, beneficiate pri Marlijnem oltarju na Vurberku. Matiji iz Laškega (Tifferer), ki je umrl leta 1508 (Kart. M. Slekovca v PaM), je istega leta sledil Gregor Krištof Steri (ibidem). Leta 1523 pa je na svoje mesto resigniral Jakob Andrej (ibidem).

bregu Drave, na četrtek, 2. julija.⁵⁵ Za to vizitacijo se je nadvojvoda Karel dogovoril s krškim škofom Matejem Langom in ljubljanskim škofom in administratorjem sekovske škofije Krištofom Rauberjem, ki sta odredila člane komisije. Iz šentpeterske župnije so poleg župnika prišli k vizitaciji v Maribor kaplana Jurij iz Planine (Jorg Manbpreyss) in Jurij Blažič (Jorg Plassitz) ter cerkveni ključarji Peter Čaplja (Tschapla), Tomaž Schernckh, Peter Rasaman (Rozman?) in Jurij Kreč (Kredsch). Vizitatorji ugotavljajo, da se navzoči kot tudi ostali župljani drže katoliške vere (seindt im glauben wie vom alldter), iz česar sledi, da tedaj v župnji ni bilo še nobenega pripadnika nove luteranske vere. Župnik je moral tudi poimensko navesti vse tiste, ki iz različnih razlogov niso bili komunicirani. Te so nato po naročilu komisije morali poimensko javiti mariborskemu sodniku.⁵⁶

V času Zwelferjevega župnikovanja so leta 1532 Turki hudo prizadeli tudi šentpetersko župnijo, opustošili so župnijsko cerkev ter zažgali Marijino cerkev na Gorci in Marjetino cerkev, tako da so ju morali znova zgraditi. Po tej katastrofi, ki je zadela velik del cerkva v severovzhodni Sloveniji, je salzburški nadškof poslal lavantinskega škofa Lenarta, da bi znova posvetil profanirane cerkve in pokopališča ter opravil še druge posvetitve. Pri Sv. Petru in na Gorci se je škof mudil 23. in 24. oktobra 1535 ter v župni cerkvi posvetil pokopališče, glavni oltar, prezbiterij in zvon, na Gorci pa cerkev in glavni oltar.⁵⁷ Pri Sv. Martinu, kjer se tedaj prvič omenjajo oltarji, Martinov, Marijin, Boštjanov in Miklavžev, se je škof ustavljal 27. oktobra istega leta ter posvetil cerkev. V vseh omenjenih cerkvah je škof tudi birmoval.⁵⁸ Leta 1536 je imel župnik Zwelfer neki spor z mariborskim mestom.⁵⁹ 21. julija 1539 je napravil testament, v katerem je določil za njegovega izvršilca krškega škofa Antonija. V oporoki je določil, naj se ga pokoplje njegovemu stanu primerno, na kraju, kjer bo pokopan, pa naj se zanj na sedmi in trideseti dan po smrti bero zadušnice ter aniversariji z desetimi duhovni. Skrb za pogreb in vse drugo je prepustil svojemu nasledniku, za kar ga je nagradil z vso zalogo živeža, dvanajstimi štrtini vina (nad 6000 litrov), š štirimi voli in konjem, pač pa je bil ta dolžan poravnati vse njegove dolgove. Bratovemu sinu Juriju je volil 10 funtov pfenigov, za drugo pa je določil, naj škof uporabi za to, za kar se mu zdi najbolj primerno.⁶⁰ Iz listine z dne 25. avgusta 1539 je razvidno, da je bil tedaj Zwelfer že pokojni.⁶¹ 1539 se omenja kot župnik Jurij Zwalz.⁶²

V letih 1540 do 1543 je bil šentpeterski župnik Rupert Schlattinger (tudi Schlattringer). Prvič zasledimo moža v listini z dne 15. maja 1540, ko se imenuje kot oskrbnik mariborske župnije (derzeiten verwaltter der pfar zw Marburg).⁶³ Mariborski vikarji so sicer ponavadi bili tudi škofijski gospodarski komisarji (commissarii in temporalibus), vendar je krški škof pogosto nastavljal za mariborsko župnijo še posebnega komisarja, ki je opravljal gospodarski nadzor nad nadarbino.⁶⁴ 19. maja 1542 je župnik Schlattinger na zahtevo notranjeavstrijskih stanov napovedal vrednost vsega župnijskega premoženja. Vrednost celotnega premoženja je ocenil na 1610 funtov pfenigov in 5 pfenigov, žup-

⁵⁵ Fr. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928)*, Maribor 1928, 250—251.

⁵⁶ »Register der visitation vnd inquisition im lande Steyr gehalten im 1528 jare« (Škofijski arhiv v Gracu XIX D 23).

⁵⁷ Or. I, 587—588.

⁵⁸ Or. I, 591—592.

⁵⁹ Dokument z dne 21. junija 1536 v arhivu krške škofije v Celovcu (v nadaljnjem besedilu arhiv kšk.) LXII 3a.

⁶⁰ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

⁶¹ Arhiv kšk. LXII 3a.

⁶² Arhiv kšk, 54. XI.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Prim. J. Richter, o. c., 210.

nišče s travniki, z njivami in gozdom na 100 funtov, prav toliko mlin, 2 vino-
grada na 160 funtov, drugo pa so predstavljali drugi župnijski dohodki. Svoj
lastni vinograd z vsem pripadajočim pa je ocenil na 120 funtov pfenigov.⁶⁴

Po smrti župnika Schlattingerja leta 1543 župnija najmanj do leta 1545
ni imela potrjenega župnika; to je bila v prvi vrsti posledica neurejenih go-
spodarskih zadev na župniji. Leta 1543 je župnijo upravljal duhovnik Peter
Stanislav,⁶⁵ za njim pa vsaj do leta 1545 Filip Feistritzer, šentpetski benefi-
ciat.⁶⁶ Sentspetska župnija je bila v tem času zelo zadolžena, saj vemo, da je
zanjo plačal deželni davek mariborski meščan Matija Waitzler že pred le-
tom 1539.⁶⁷ Velike dolgove je zapustil leta 1543 tudi župnik Schlattinger.⁶⁸ Ker
so bili župnijski dolgovi veliki, dežela Štajerska pa je grozila, da bo zaradi
davčnih zaostankov zasegla župnijo, je krški škof Antonij videl edino rešitev
za župnijo, da njene dohodke izroči že omenjenemu Waitzlerju. Zato je 24. ja-
nuarja 1544 in 27. januarja 1545 sklenil z njim pogodbo s skoraj enako vsebi-
no. Škof v pogodbi ugotavlja, da je župnijo izročil duhovniku Filipu, a ker ta
Waitzlerja ni mogel izplačati, je bil prisiljen župnijo izročiti njenemu upniku.
Glavne točke te pogodbe so bile: Waitzler mora skrbeti, da bo duhoven Filip
ali kateri drugi v redu opravljal dušnopastirske posle, zakupnik mora v redu
vzdrževati tako župnišče kot vso ostalo župnijsko posest ter ne sme ničesar
odprodati in tudi ne zastaviti ali kako drugače odtujiti; vsako leto mora o Mar-
tinovem poslati mariborskemu špitalu štrbin vina; po Waitzlerjevi smrti mo-
rajo njegovi dediči faro z vsem inventarjem vred izročiti škofu; škof tudi do-
voljuje Waitzlerju izkoriščanje tistih vinogradov, ki jih je župnik Zwelfer vo-
lil svojemu nasledniku.⁶⁹ V času vizitacije leta 1545 je bila župnija še v rokah
Waitzlerja, stvar pa je morala biti vsekakor še istega leta urejena, saj je tedaj
postalo lastnik župnije mariborsko mesto.⁷⁰ Do kdaj je bil Filip pri Sv. Petru
in ali je bil sploh kdaj tam pravi župnik, tega ne vemo. Gotovo je le, da je bil
na župniji najdalje do leta 1550, ker je v mesecu juliju tega leta admontski
opat Valentin prošil za njegovo konfirmacijo za mesto jareninskega župnika.⁷¹

Leta 1545 je bila pri Sv. Petru in njegovih podružnicah opravljena teme-
ljita vizitacija in njen zapisnik je eden najboljšejših, daje pa nam tudi ne-
katere prve podatke o mnogih župnijskih zadevah. Vizitator ugotavlja, da ima
župnija štiri podružnice, nima pa potrjenega župnika, ampak opravlja te posle
beneficiat Filip, ki mu pomagata še dva duhovnika. Z božjo službo je bilo te-
daj vse v redu, saj sta bili v župnijski cerkvi vsak dan po dve maši, ob nede-
ljah tudi pridige, za velike praznike pa večernice. Pač pa sta se cerkvena klju-
čarja Jurij Krejač in Jernej Knehtl pritožila, da pušča zakupnik Waitzler vne-
mar cerkev in druga župnijska poslopja ter zemljo, tako da bo župnija zelo
nazadovala. Cerkev je tedaj bila lepo grajena, imela je devet mašnih plaščev
in srebrn ter pozlačen kelih. Župnija je imela pet vinogradov, ki so ob do-
brih letinah dajali tudi po dvajset štrtinov (nad 11.000 litrov) vina, denarna na-
birka je znašala letno po pet goldinarjev, zbirca pa 150 sirov. Iz naštetih letnih
dohodkov je moral župnik vzdrževati dva duhovna pomočnika ter iz njih pla-
čati obdelovanje vinogradov, za kar se je porabilo letno po 150 funtov. Iz do-
hodkov od treh hub in treh vinogradov, ki so dajali letno po osem štrtinov (oko-

⁶⁴ »Meln pharrer zu sannd Pelter vnder Marchburg einlag« 1542. (Sl.a 27 396).

⁶⁵ »Petrus Stanislaus von Fünfkirchen« — Iz Pečuha (Pees) (Arhiv kšk. 3a).

⁶⁶ Abschrift des Visitationsprotokoles des Bisthums Gurk für die steirischen Pfarren 1545 —
v Sl.a 1229 (3876).

⁶⁷ Pismo z dne 10. marca 1544 v arhivu kšk. I.XII 3a.

⁶⁸ Pismo z dne 8. januarja 1544 v arhivu kšk. I.XII 3a.

⁶⁹ V originalu in prepis v vizitaciji leta 1545.

⁷⁰ Glej op. 75.

⁷¹ Arhiv v samostanu Admont LLL 4, koptja v Pokr. arhivu v Mariboru.

li 4500 litrov) vina, je župnik moral popravljati cerkev in prekrivati strehe ter obdelovati vinograde. Ostali župnijski dohodki so bili: od gorninskih vinogradov okoli 3000 litrov vina, desečinskega žita 20 graških četrti (okoli 1600 litrov) ter 3 četrti prosa (okoli 240 litrov).⁷² Vizitacija Gorce ugotavlja, da ima cerkev, ki so jo požgali Turki, svojega beneficiata že dvanajst let, da se v njej opravljajo tedensko po tri maše, ob nedeljah in praznikih pa maša s pridigo, za kar uživa beneficiat tri vinograde, ki dajejo letno po osem štrtinov (okoli 4500 litrov) vina, vendar porabi beneficiat za njihovo obdelovanje letno po 20 funtov pfenigov. Cerkev je tedaj imela svoj mašni plašč, toda nobenega keliha. Njeni dohodki so znašali v denarju tri funte pfenigov, štirje njeni vinogradi pa so dajali letno po dvanajst štrtinov (okoli 7000 litrov) vina. Cerkevna ključarja sta tedaj bila Martin, Kristanov sin, in Kranabitvogel. Za Marjetino cerkev ugotavlja vizitacija, da so jo požgali Turki in je bila na novo zgrajena, da nima ne mašnih plaščev ne keliha in da so njeni dohodki 10 šilingov pfenigov ter da ima tri vinograde, ki dajejo ob dobri letini po 9 štrtinov (okoli 500 litrov) vina. Cerkevna ključarja Gregor Jobstl in Matija Živko sta navedla, da je iz omenjenih cerkvenih dohodkov treba vzdrževati cerkev, skrbeti za svečavo in obdelovati vinograde, za katere se izda letno po 30 funtov pfenigov. Pri Sv. Martinu sta bila tedaj cerkevna ključarja Wolfgang in Jernej Schmid. Cerkev je imela le en sam vinograd, ki je dajal letno po sedem štrtinov (okoli 4000 litrov) vina.⁷³ Cerkevna zgradba je bila v redu grajena in v dobrem stanju.⁷⁴

V letih 1545 do 1553 je bila šentpeterska župnija v rokah mariborskega mesta. Po turškem vdoru leta 1532 so bile uničene cerkvene stavbe, zavrt go-

⁷² Graški četrť = 2 korca = 78,72 litra (S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero od 16. do 19. stol., ZC VIII, 1954, 41.)

⁷³ Štrtin = startlin (= 10 dunajskih veder = 569,9 l) R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, ZHVS XXIX, 1935, 70.)

⁷⁴ »im gueten gepue«

Cerkev sv. Petra z župniščem (na levi), Marijina cerkev na Gorci (levo zgoraj), Martinova v Dvorjanah (na desni) in grad Vurberk (desno zgoraj) v 18. stoletju (Risba iz arhiva krške škofije v Celovcu, LXII 3a)

spodarski razvoj, pa tudi reformacija je že zajela mesto in bližnjo okolico. Tako so bili izdatki za mariborsko župnijo in njene vikariate zelo visoki, dohodki zelo nizki, pa tudi duhovnikov je spričo razširitve luteranstva bilo težko dobiti. Zato se je krški škof Antonij želel po vsej sili iznebiti mariborskega distrikta in je v ta namen sklenil 24. aprila 1545 z mariborskim mestom pogodbo, s katero je prodal župnijo z vsemi prituklinami mestu. Mestni magistrat je imel odslej popolno oblast nad mariborsko župnijo in vikariati ter tudi pravico prezentacije kandidatov za vikariatska mesta. Ta pogodba pa je prenehala šele po osmih letih, in to na odločno zahtevo salzburškega nadškofa Ernesta in kralja Ferdinanda.⁷⁵ Med šentpeterskimi vikarji tega obdobja poznamo le enega, namreč znanega Lavrencija Lubšo, brata selniškega vikarja Petra.⁷⁶ Lavrencij Lubše je bil doma iz Laškega ter je bil posvečen leta 1522.⁷⁷ Leta 1542 ga srečamo kot župnika v Limbušu, istega leta in leta 1550 pa kot beneficiata oltarja Marije Magdalene v mariborski župni cerkvi,⁷⁸ leta 1552 ga je krški škof Janez pl. Schönburg imenoval za mariborskega vikarja, a ga je moral zaradi pritožb, ki so prihajale na vladarja zaradi njegovega slabega življenja, že naslednje leto odsloviti.⁷⁹ 4. marca 1556 ga zasledimo kot šentpeterskega župnika in škofovega komisarja v mariborskem distriktu.⁸⁰ Po nekaterih virih naj bi se po resignaciji na šentpetersko župnijo umaknil na ozemlje oglejskega patriarhata in bil že od leta 1557 župnik v Hočah,⁸¹ toda kot je razvidno iz listine z dne 13. februarja 1561, je šele tedaj pred notarjem Klementom Ottom resigniral na

⁷⁵ J. Richter, o. c., 212–213.

⁷⁶ Bil je selniški župnik v letih 1545 do 1551. (Arhiv kšk LXII 5a)

⁷⁷ Kartoteka M. Slekovca v PaM.

⁷⁸ Prim. J. Mlinarič, Mariborska župnija do začetka XVII. stoletja, CZN XLIV, 1873.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Pismo z dne 4. marca 1556 v SLA, Sachabteil der Hofkammer 174 a/81.

⁸¹ Po I. Orožnu (IV, 156) naj bi bil še leta 1567 župnik v Hočah, kar pa ne drži, saj je bil 25. aprila 1568 že mrtev. (SLA, Sachabteil. Hofkammer 474.)

172

Sequitur alius Jris Monta:
 : unius. quod Capitanus pro quom.
 : dnm. Almonis ad P. d. m. s. d. l. m.
 : v. l. s. i. m. d. i. m. P. t. s. i. m. l. i. t. s. t. o. r.
 : v. o. s. e. ad m. s. t. e. m. f. i. n. d. i. v. i. t. s. v. t. e. m. s.
 : l. a. g. s. q. u. s. s. u. p. v. i. d. e. t. i. l. i. t. e. s. p. r. o.
 : v. a. n. t. e. m. o. r. t. u. s. o. b. i. t. u. s. f. i. l. i. j. s. i. n. g. u. l. i. s.
 : a. n. n. i. s. J. s. a. n. t. e. m. m. a. n. t. i. n. a. t. i. o. n. e. J. s. e.
 : v. o. t. u. m. m. a. n. t. i. l. a. g. g. i. s. i. n. t. m. o. n. a. s.

Sub. i. L. u. s. s. e. n. s. i. s. J. s. e. v. e. n. t. u. s.
 G. e. b. a. r. d. i. j. f. i. l. i. u. s. E. f. i. d. i. u. s. J. s. e.
 J. s. e. l. a. s. t. i. c. u. s. f. o. m. i. t.

W. m. a. r. s. - i. n.
 P. o. b. e. g. g. - i. n.

G. e. n. e. r. a. l. i. j. J. s. e. v. e. n. t. u. s.
 J. s. e. v. i. v. i. t. q. u. o. J. s. e. v. i. v. i. t.
 m. e. m. b. r. u. s.

R. e. g. i. s. t. r. a. r. i. u. s. - i. n.
 P. o. b. e. g. g. - i. n.

Faksimile strani z navedbo župnijskih gorskopravnih zemljišč (Urbar iz 16. stoletja v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, fond župnije sv. Petra pri Marihoru)

svojo župnijo.⁸² Lubše je imel tudi pravdo z mariborskim župnikom Jurijem Žehlom zaradi prosenega vršnika v nekaterih vaseh na področju šentpetske župnije, ki ga je Žehel cenil na 20 goldinarjev. To pravdo je Lubše izgubil leta 1557.⁸³

24. maja 1561 je krški škof Urban Sagstetter (1556—1573) izročil šentpetrsko župnijo Mihaelu Kupiču, duhovniku oglejske cerkve,⁸⁴ ki je na to svoje mesto resigniral čez slabih deset let.⁸⁵ 24. novembra istega leta pa ga je potrdil ordinarij. Mož je bil 24. aprila 1570 imenovan za tri leta za komisarja v Novi cerkvi,⁸⁶ tako da tedaj po vsej verjetnosti ni bil več župnik pri Sv. Petru. Kasneje je v svoji službi zelo napredoval, saj se v nekem pismu na vetrinjskega opata Filipa z dne 2. marca 1581 imenuje župnik celjski in arhidiakon savinjski (verwalter des erzpriester amts in Santal).⁸⁷ Kupič ima v Celju nagrobnik, ki si ga je dal postaviti že zaživa.⁸⁸

⁸² Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

⁸³ J. Mlinarič, Mariborska župnija.

⁸⁴ Arhiv kšk, LXII 6.

⁸⁵ Orig. listina v arhivu kšk in št. XI. prav tam.

⁸⁶ Or. I, 64.

⁸⁷ Collectaneum Runense antiquitatum IV, 299 v samostanu Rejn pri Graecu.

⁸⁸ Or. I, 64.

Po prostovoljni resignaciji župnika Mihaela Kupiča je krški škof Urban s pismom z dne 27. decembra 1572 prezentiral salzburškemu nadškofu Janeza Jakoba Feliksa de Caudalibus za mesto župnika šentpeterske fare.⁸⁹ Krški škof je nato Feliksu izročil župnijo s pismom z dne 24. januarja 1573,⁹⁰ le-ta je še istega dne v Strassburgu podpisal reverz.⁹¹ Ker je bil to že čas zmagovitega pohoda luteranstva, so zanimive nekatere točke tega reverza in jih zato omenjamo. Kandidat se je zavezal, da se bo povsod vedel tako, kot se za poštenega duhovna spodobi, ter se ne bo javno ne naskrivoma poročil ali zaročil, ker bi bilo to proti določilom katoliške cerkve. V ničemer ne bo ravnal tako, da bi se pregrešil zoper konstitucije in določila svoje cerkve. Opravljal bo v redu božjo službo, delil zakramente in pridigal, tako da župljani ne bodo imeli razloga pritoževati se nad njegovim ravnanjem. Cerkvenim podložnikom bo vedno stal ob strani bodisi z dejansko pomočjo ali z nasveti. Kar zadeva nadarbinsko zemljo, se je zavezal, da ne bo ničesar prodal ne zastavil ali kako drugače odtujil pa tudi ne dajal zemlje v zakup po kupnem pravu. Če pa je zemlja že odtujena, se bo na vso moč trudil, da jo pridobi za župnijo zopet nazaj. Obljubil je nadalje, da bo v redu pobiral od podložnikov davke ter jih plačeval deželi in da brez dovoljenja škofa ne bo nikomur prepustil župnije, če pa bi je iz kakršnihkoli razlogov več ne želel imeti, jo mora izročiti njemu, ki mu jo je bil izročil, to je škofu. Ker je bil Feliks kaplan nadvojvode Karla, je v njegovem imenu župnijo upravljal njegov vikar Gabrijel de Jacopinis, in to že od 28. novembra 1573 pa do župnikove smrti leta 1579.⁹²

Ob izročitvi župnije vikarju Grabrijelu de Jacopinis je bil slednjemu izročen tudi inventarni zapis, ki vsebuje doslej najstarejši zapis župnijskih nepremičnin ter prvi natančen seznam župnijske dominikalne posesti. Inventar je bil vikarju izročen dne 28. novembra v pričo mariborskega meščana Primoža Soviča, podpisali in pečatili pa so ga mariborski župnik Jurij Zehel ter šentpeterski župnik in vikar.⁹³ Po tem seznamu je cerkev imela šest njiv, sadovnjak in vrt, štiri travnike, dva gozdova in sedem vinogradov. Vse dominikalije so ležale v neposredni bližini župnega središča. Največja njiva, ki je terjala štiri dni obdelovanja, je ležala na Slatini, dve njivi (za 7 dni obdelovanja) na Malečniku, njiva ob Dravi je zahtevala dva dni obdelovanja, ena njiva je bila pod cerkvijo na Gorci, ena pa brez navedbe lokacije. Majhen sadovnjak z vrtom je bil tik župnišča. Od travnikov je bil eden na Malečniku, drugi na Vodulah, dva pa na Hrenci. Vinogradi so ležali na sledečih krajih: dva v Košakah, trije blizu župnišča, po eden pa pri cerkvi na Gorci in na Celestrini.⁹⁴ Župnišče je moralo biti kar prostorno, saj je imelo deset opremljenih prostorov, in sicer veliko sobo, kuhinjo, hodnik, shrambo ter šest večjih in manjših sob. Poleg različnega orodja in opreme je bilo v župnišču tudi 21 knjig ter različne arhivalije. Shramba za žito je imela dva prostora: prvi prostor, v katerem je bilo 13 zelo velikih praznih sodov ter razno orodje, ter velik prostor, kjer je bilo poleg raznih vrst orodja in posode spravljeno žito (pšenica, rž, ajda, oves), vendar v manjših količinah. Klet je imela tri prostore: prvi prostor, v katerem je bila različna posoda, klet, v kateri sta stala dva polna soda vina (okoli 1200 litrov), in še eno klet (in den vntrern kheller), kjer je bilo 26 praznih sodov in velika

⁸⁹ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

⁹⁰ Arhiv kšk. 3a.

⁹¹ Ibidem (kopija).

⁹² Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

⁹³ »Inuentarium parochiae apud diuum Petrum infra Marchburgam scriptum anno 1573« (Arhiv kšk. LXII 3a).

⁹⁴ »in Slatina, vnterhalb sant Peters«, »ob sant Peter in der Maletschniza«, »bey der Traas«, »vom pfarhof gegen vnser frauen khirchen am perg«, »Meletschniza«, »im Vodela«, »im Khrenikh«, »in vntrern Goschakh«, »bey vnnsrer frauen khirchen«, »im Selesadrin«.

kad z zeljem. V hlevu je bilo 14 glav goveje živine, 7 prašičev in 12 kokoši. Zapisnik omenja tudi župnijsko prešo.

Po smrti župnika Feliksa de Caudalibus je krški škof Krištof Andrej baron Spaur (1573—1603) izročil župnijo dotedanjemu šentpeterskemu vikarju Gabrijelu de Jacopinis, ki je bil doma iz škofije Novare v Piemontu (Nouariensis Pedemontanus).⁹⁵ Gabrijel je bil šentpeterski župnik najdalje do leta 1585, ko je iz nam nepoznanih razlogov z nje odšel.⁹⁶ 2. februarja tega leta je namreč krški škof Krištof Andrej župnijo izročil Luki Gleichu.⁹⁷ Slednji je bil leto dni obenem tudi mariborski župnik, saj mu je bil inventar mariborske župnije izročen 12. junija 1586,⁹⁸ z župnije pa je odšel 24. aprila naslednjega leta.⁹⁹ Trditev I. Orožna, da je bil Luka šentpeterski župnik od 1583 do 1595, nikakor ne drži,¹⁰⁰ saj je bil na župniji že leta 1591 nov župnik.

Po resignaciji Luke Gleicha na šentpetersko župnijo je krški škof Krištof Andrej izročil župnijo s pismom z dne 24. aprila 1591 duhovnu Gašparju Orničju, za katerega pravi, da je nekaj let zvesto služil kot njegov vikar v Kamnici.¹⁰¹ Orničju je bil ob nastopu njegove službe izročen tudi inventarni popis župnijskih dominikalij in premičnin v župnišču. Inventarni popis, ki so ga podpisali in pečatili bivši župnik Gleich, novi župnik Ornič, mariborski župnik Anton Manikor in kaplan Erhard Tenck, v pogledu dominikalij ne kaže nobenih razlik z zapisom iz leta 1573, manjše razlike so vidne le pri premičninah.¹⁰² 23. februarja 1595 pa je bil Ornič že mrtev; o tem priča pismo krškega škofa mariborskemu župniku Antonu Manikorju, v katerem mu prvi z vso resnostjo naroča, naj skrbi, da se bo služba božja pri Sv. Petru in redu opravljala in da se nihče ne bo dotaknil zapuščine pokojnega župnika.¹⁰³

Naslednjih sedem let od 1595 do 1602 je bil predstojnik šentpeterske župnije Ernest Latomus, rojen v Tinjah na Koroškem leta 1573; potemtakem je bil ob nastopu svoje službe star šele dvaindvajset let.¹⁰⁴ Župnijo mu je izročil krški škof s pismom z dne 16. oktobra 1595. Da je bil kandidat tedaj osebno v Strassburgu, dokazuje njegov reverz (litterae reversales), saj ga je podpisal v Strassburgu.¹⁰⁵ Iz obdobja njegovega župnikovanja imamo ohranjene najstarejše cerkvene obračune za župnijo in njeno podružnico pri Sv. Marjeti. Župnijski cerkveni ključar Gašpar Klemenčič je za leto 1596 izkazal 20 goldinarjev in 30 krajcarjev dohodkov in 31 goldinarjev 24 krajcarjev izdatkov. Dohodki so dotekali poleg darov predvsem od prodaje župnijskega vina, izdatke pa beležimo predvsem za obdelovanje vinogradov (kop, trgatev, nakup vinogradniških kolov), za nakup sveč, za davke, manjša popravila pri cerkvi in župnišču ter za južine ob prošenjih.¹⁰⁶ Tudi letni obračun cerkvenega ključarja Jakoba Rudolfa za cerkev sv. Marjete za leto 1596 kaže podobne postavke izdatkov kot obračun župnije, le da je imela podružnica svoje dohodke skoraj izključno od

⁹⁵ Listina z dne 1. julija 1579 v zbirki listin v arhivu kšk. Župnik Feliks se je podpisoval »parochus sub Marburg. stl. Petri«, njegov vikar Gabrijel pa »vicarius ad s. Petrum infra Marburga« (Inventar z dne 28. novembra 1573.)

⁹⁶ Škof pravi, da izroča župnijo novemu vikarju »per cessionem seu dimissionem Gabrielis Jacopluer Nouariensis Pedemontani« (Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.)

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Arhiv kšk. 3a.

⁹⁹ Ibidem.

Leta 1597 ga najdemo kot župnika v Krškem (Kartoteka M. Slekovca v PaM)

¹⁰⁰ Or. I, 65.

¹⁰¹ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

¹⁰² »Inuentarium des pfarhoffs sanct Peter vnterhalb Marchburg bey der Traa anno 1591 (Arhiv kšk. 3)

¹⁰³ Arhiv kšk. 3a.

¹⁰⁴ Or. I, 590.

¹⁰⁵ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

¹⁰⁶ Župnijski arhiv pri Sv. Petru pri Mariboru (v nadaljnjem besedilu žup. arhiv).

nacije.¹¹⁰ Krški škof mu je pustil župnijo do 24. aprila 1602, ko jo mora brez odloga zapustiti, naložil pa mu je, da do omenjenega roka poplača vse dolgove in zaostale davke ter župniji vrne zemljo, ki jo je prodal ali kako drugače odtujil, ostro pa mu je tudi zabičal, da pusti v župnišču vse dokumente, kakor jih je našel.¹¹¹ Latomus je po svoji resignaciji na šentpetsko župnijo postal župnik pri St. Vidu pri Ptujju, pozneje pa je odšel na Koroško ter leta 1608 postal kanonik v Velikovcu.¹¹²

Po odhodu prejšnjega župnika je postal šentpetski župnik nekdanji selniški vikar Lenart Obser, ki mu je bil inventar šentpetske župnije izročen 16. maja 1602.¹¹³ Inventar, ki ga je po naročilu škofa Krištofa Andreja popisal mariborski župnik Jurij Pileator, nam kaže, da je bil tedaj Obser že konfirman od salzburškega nadškofa; to je presenetljivo hitro, saj je bil 24. aprila župnik še Latomus.¹¹⁴ Obser je 17. maja podpisal svoj reverz krškemu škofu ter se zavezal, da bo v redu opravljal zaupano mu župnijo, skrbel za cerkvena in gospodarska poslopja in v redu obdeloval dominikalno zemljo, se v vsem držal določil in predpisov katoliške cerkve in ne bo imel konkubine.¹¹⁵ Obser je bil šentpetski župnik najdalje do leta 1611, ker nam ga neki dokument z dne 11. avgusta tega leta navaja že kot pokojnega.¹¹⁶

Iz časa Obserjevega župnikovanja imamo ohranjen najstarejši cerkveni letni obračun za Marijino cerkev na Gorci ter prvi najnatančnejši popis župnijskih gorskopравnih zemljišč. Iz omenjenega cerkvenega obračuna iz leta 1604 je razvidno, da je bil tedaj cerkveni ključar Gorce Boštjan Lesičnik, da je bila pri cerkvi posebna Marijina bratovščina (vnser frauen bruederschaft) in da so dohodki dotekali skoraj izključno od prodaje vina s cerkvenih vinogradov, glavni del izdatkov pa namenjen za obdelavo vinogradniških parcel.¹¹⁷ Omenjeni gorninski urbar iz leta 1608 nam izkazuje 84 župnijskih gorskopравnih zemljišč, ki so skoraj vsa ležala nedaleč od Sv. Petra, vsekakor pa znotraj župnijskih meja. Vinsko desetino od teh parcel je cerkev pobirala sama ali pa si jo je delila z mariborsko gosposčino. Letni dohodki z naslova gornine in vinske desetine so znašali v denarju 1 goldinar in 43 krajcarjev, v naturalijah pa okoli 6500 litrov vina, nad 2000 litrov ovsa, 31 in pol piščanca ter 2 kopuna.¹¹⁸ Obser je ob nastopu svoje službe našel kaj klavrno dediščino, saj je bilo župnišče v popolnoma razpadlem stanju, vinogradi, ki so dajali cerkvi največje dohodke, pa opuščeni ali pa slabo obdelani. Zato se je takoj lotil popravila župnijskih postopij in med drugim pozidal nov in zelo prostoren hlev.¹¹⁹ Zapustil je sicer dolgove, kar pa je spričo njegovega opravljenega dela na župnijskih poslopih in posesti popolnoma razumljivo.

Cerkvena vizitacija, ki jo je pri Sv. Petru opravil 9. junija 1607 sekovski škof Martin Brenner in njegova pisma mariborskemu župniku dne 4. in

¹¹⁰ V aklu o resignaciji je rečeno, da je resigniral: »non ui, dolo, metu, fraude, nec aliqua sinistra machinatione circumventus, sed ex certa eius sententia, libera et spontanea sua voluntate, ex certis rationalibus causis ad hoc animum suum mouentibus« (Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.)

¹¹¹ Reverz za čas do 24. aprila 1602. (Orig. listina v arhivu kšk.) Morda je v zvezi s prodajo zemljišč tudi prodaja gorskopравnega zemljišča na Slalni leta 1597. (Orig. perg. listina v arhivu kšk.)

¹¹² Or. I, 590.

¹¹³ »Jnventarium des pfarhoffs St. Peter vndler halb Marchburg bey der Traß anno 1602« (Arhiv kšk. LXII 3).

¹¹⁴ Glej op. 110.

¹¹⁵ Arhiv kšk. LXII 3a.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Zup. arhiv.

¹¹⁸ (Urbar iz leta 1608 v PaM). »Perg vrbarium so im pfarhoff St. Peter gehörlig, beschriben im jahr 1608«.

¹¹⁹ Vizitacija škofa Martina Brennerja 9. junija 1607 (škofski arhiv v Gradcu XIX D 20).

26. septembra istega leta,¹²⁰ kažejo na nekatere nepravilnosti v šentpetski župniji kot tudi pomanjkljivosti v župnikovem življenju. Ob svoji vizitaciji je škof Brenner tako kamniškega kot šentpetskega župnika očetovsko opomnil (paterne monuimus), naj odslovita svoji konkubini in naj pošteno živita (honeste vivant), kaj posebnega pa glede njiju ni ukrenil, ker ni želel preveč posegati v pravice krškega škofa. Vemo pa, da je npr. selniškega vikarja Urbana Brodnika zaradi njegovega škandaloznega življenja in nepravilne verske prakse, pri priči odstavlil.¹²¹ V pismu z dne 4. septembra je naročil mariborskemu župniku, da mora poskrbeti, da bodo tako v njegovi cerkvi kot tudi v Selnici, Kamnici in pri Sv. Petru postavljene spovednice na primernem mestu v cerkvi. Podobna zahteva je tudi v pismu z dne 26. septembra, kjer med drugim naroča, naj bo poskrbljeno, da bo evharistija na spodobnem in čistem mestu, ter zaukaže uporabo saizburškega misala in poimensko navedbo heretikov deželnemu knezu.¹²²

V letih od 1611 do 1614 je bil po vsej priliki pri Sv. Petru župnik Luka Rainer. 19. avgusta 1611 je namreč Pavel Walcher poročal krškemu škofu Janezu Jakobu pl. Lambergu (1603—1630), kaj sta ukrenila z mariborskim župnikom Jurijem Pileatorjem glede zapuščine pokojnega župnika Obserja in v zadevi novega župnika. Walcher, ki ga je poslal krški škof, je prišel v Maribor 16. avgusta; od tod sta nato z župnikom odšla k Sv. Petru, kjer sta v navzočnosti cerkvenih ključarjev in bodočega župnika Luke Rainerja ugotovila dejansko stanje na župniji.¹²³ Komisarja sta ugotovila, da je vse v redu, le da je dolgov za 1200 goldinarjev, to pa sta opravičila z že omenjenimi zidavami in popravili na župnijskih poslopih. Glede službe božje tako v župni cerkvi kakor na podružnicah sta odredila, naj zanjo vestno skrbi kaplan Luka Scorneus, sicer pa je Pileator obljubil, da bo v primeru potrebe tudi on s svojim kaplanom priskočil na pomoč. Obserjevemu bratu Mihaelu je bilo naročeno, naj poskrbi za gospodarstvo, zlasti pa naj ima na skrbi žetev, vse dohodke in izdatke pa naj beleži šentpetski cerkvenik in učitelj Hans Feistritzer. Velike nepravilnosti pa so se pokazale pri zalogah vina. Ko je namreč kletar bivšega župnika Krištof Lukas predložil sezname v župnijskih vinogradih pridelanega vina in vina, ki ga je župnija dobila z drugih naslovov (gornina, desetina), se je izkazalo, da manjkajo precejšnje količine vina. Kletar je s svojo ženo izgubil službo, ključke pa je moral izročiti Mihaelu, bratu pokojnega župnika.¹²⁴ 16. in 17. novembra 1612 je mariborski župnik v navzočnosti magistra Stadtlerja po naročilu krškega škofa eksaminiral šentpetske cerkvene ključarje.¹²⁵ Iz njegovega poročila krškemu škofu je razvidno, da je šentpetski župnik zanemarjal gospodarstvo in da večkrat ni bilo službe božje, ker župnik ni imel kaplana. Sicer pa cerkveni ključarji o župniku niso vedeli povedati česa izrazito slabega.¹²⁶

Od 1614 do 1616 je bil šentpetski župnik Blaž Sokolovski.¹²⁷ Župnijo je prejel od krškega škofa Janeza Jakoba 7. junija 1614,¹²⁸ reverz pa je podpisal v Gradcu že 3. februarja istega leta.¹²⁹ Sokolovski je doživel kar dve vizitaciji zapored, in sicer v letih 1615 in 1616. V zapisniku vizitacije, opravljene 14. julija 1615, imamo podatke o cerkvi in njeni opremi, božji službi in o župniku samem. Vizitator ugotavlja, da ima cerkev dovolj cerkvenega posodja, taber-

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem in Or. I, 574—577.

¹²² Škofljski arhiv v Gradcu XIX D 20.

¹²³ Arhiv kšk. LXII 3a.

¹²⁴ Arhiv kšk. LXII 3.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Pismo z dne 16. novembra 1612 (ibidem).

¹²⁷ Prim. kartoteko M. Slekovca v PaM.

¹²⁸ Orig. listina v arhivu kšk.

¹²⁹ Ibidem. Nenavadno je, da je prej podpisal reverz, kot mu je bila župnija izročena.

52 in 22. April 1616

In 1616 Sicut Carcanus Episcopus in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 1° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 2° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 3° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 4° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 5° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 6° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 7° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 8° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 9° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 10° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 11° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo
 12° ad quodam Sicut Sicut in quo in Saffo Saffo in Saffo Saffo in Saffo Saffo

Faksimile strani vizitacijskega
zapisnika krškega pomožnega
škofa Siksta Carcanus z dne
3. maja 1616 (Arhiv krške škofije
v Celovcu, LXII 3a)

nakelj, tri oltarje, ki so v redu in lepo opremljeni. Pritožuje pa se nad baptisterijem, ki je po njegovem zatrdilu umazan, ter nad stanjem pokopališča. Po slednjem je raslo grmičevje, kosti so bile razmetane po njem kot kamenje, pa tudi stari karner je bil popolnoma v razsulu. Zato je vizitator odredil, da je treba na pokopališču napraviti red, v ograjo postaviti vrata, da živina nanj ne bo imela pristopa, določil pa je tudi kraj za novi karner. Cerkveni ključarji so bili v pogledu opravljanja službe božje z župnikom zadovoljni, pač pa so si želeli kaplana, ki ga je cerkev do tedaj vedno imela in ki je hodil izmenoma opravljat božjo službo zdaj k tej, zdaj k oni podružnici. Niso pa bili zadovoljni z župnikovim življenjem in vedenjem, saj je po njihovi izpovedi precej vdan pijači ter zelo napadalen, saj je marsikaterega svojih služabnikov že fizično napadel ter se lotil tudi že njih samih.¹³⁰

3. maja 1616 je župnično vizitiral krški pomožni škof dominikanec Sikst Carcanus,¹³¹ ki je v glavnem prišel do enakih ugotovitev, kot jih je ugotovila vizitacija v predhodnem letu, pač pa je dal župniku nekaj konkretnih navodil in naročil. Župnik mora začeti voditi matične knjige, česar doslej še ni storil, ter izvesti nekaj popravil na cerkvi in župnišču. Še prav posebej pa je vizitator

¹³⁰ Arhiv kšk. LXII 3.

¹³¹ Arhiv kšk. LXII 3a.

naročil, da mora župnik skrbeti, da bo njegov kaplan hodil redno opravljat božjo službo k Sv. Martinu, saj je le-ta od župnijskega središča oddaljen celo miljo. Župnik pa se mu je pritožil nad tamkajšnjimi ljudmi, med katerimi je celo nekaj luteranov, ki so že njegovega kaplana fizično napadli. Pritožil pa se je tudi nad mariborskimi meščani, kot je to storil že pri prejšnji vizitaciji, da mu namreč ti delajo v župnišču škodo in si laste pravice, ki jim ne gredo. Ko se namreč na Petrovo in Pavlovo obhaja patrocinijski, Mariborčani brez dovoljenja postavljajo v župnijski hlev svoje konje ter protipravno pobirajo stojnino od tamkajšnjih kramarjev.¹³² Sicer pa se je zoper prakso Mariborčanov župnik ponovno pritožil v pismu na krškega škofa. K tem pritožbam pa je dodal še to, da mestni sodnik ob proščenjih zapre vsakega prestopnika v župnišče, do česar pa nima pravice, saj ima »ius advocatie« nad župnijo krški škof.¹³³ Na zgornje pritožbe zoper ravnanje mariborskih meščanov in njihovo delno protizakonito poseganje v pravice krške cerkve je škof zelo ostro reagiral ter že 12. maja istega leta župniku ostro zabičal, da ukrene vse, da do takšnih zlorab ne bo več prišlo.¹³⁴ Te pritožbe pa so bile le delno upravičene, saj je mariborsko mesto imelo pravico do pobiranja mitnine in stojnine na območju deželskega sodišča ob proščenjih.^{134a}

Z Jurijem Barešičem se pričinja vrsta šentpeterskih župnikov, ki so bili izvzemši Melhiorja Rainerja dolgo dobo upravitelji župnije.¹³⁵ I. Orožen ga navaja kot župnika šele za čas od leta 1623,¹³⁶ pri tem se očitno naslanja na dejstvo, da je mož šele tedaj dobil konfirmacijsko listino.¹³⁷ Mož je bil po vsej priliki doma z Reke ali iz njene okolice ali iz Istre,¹³⁸ podpisal pa je svoj reverz 13. oktobra leta 1616 in je bil potemtakem sedem let brez konfirmacije.¹³⁹ Bil je zelo bogat, saj je imel več hiš in precej zemlje, in to očitno že pred nastopom svoje službe pri Sv. Petru, kjer si je posest še povečal. Tako je imel na Reki dve hiši in dva vinograda ter dve hiši, vrt in klet nekje drugod, na Malečniku pa hišo z dvema vrtovoma in vinograd.¹⁴⁰

Kot že mnogi njegovi predhodniki in nasledniki je imel tudi Barešič dolgotrajne spore z lastniki Hrastovca Herbersteini zaradi cerkve pri Sv. Martinu, saj so si le-ti protipravno lastili pravico zavetništva nad cerkvijo. Tako je imel Barešič spor z Wolfom Sigmundom zaradi župnijskih vinogradov, ki so bili pod gorsko palico hrastovške gosposčine, ter zaradi podružnice pri Sv. Martinu. Herberstein mu je nagajal, kjer je le mogel, ter pri tem svojem početju uporabljal celo njegovega kaplana in ga hujskal zoper njega. Leta 1621 je pri Sv. Martinu nastavil za stalnega kaplana Jurija Šalkoviča (Schalkhouitsch), ki ga je župnik iz določenih razlogov odslovil s fare.¹⁴¹ Kako se je ta spor končal, žal, ne vemo, dasi je ohranjen cel svežnjič dokumentov in pisem, ki razkrivajo nadute poteze hrastovškega gospoda.¹⁴² Iz dobe njegovega župnikovanja imamo prvi podatek o cerkvi sv. Barbare (Korena). 5. oktobra 1617 je namreč pri tej

¹³² Arhiv kšk. LXII 3.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem.

^{134a} Mesto je imelo pravico: »zu sannd Petter am sannd Petterstag standdtgelt vnnd mawt abtznemen . . .« (Mariborska mestna knjiga III, 280 v PaM).

¹³⁵ Njegov prilemek so pisali: Baresich, Baresitsch, Barezitsch itd.

Prim. tudi podatek v arhivu kšk. 14. XI.

¹³⁶ I. Or. I, 65.

¹³⁷ 12. oktobra 1623. (Orig. listina v zbirki listin v kšk., prepis v žup. arhivu).

¹³⁸ Na njegovo poreklo kažejo njegove nepremičnine. I. Orožen pa izvaja njegovo ime od kraja Poreča (Porečič) (Or. I, 65).

¹³⁹ Glej op. 137.

¹⁴⁰ Inventar z dne 16. junija 1639 (Žup. arhiv).

¹⁴¹ Arhiv kšk. LXII 3a.

¹⁴² Ibidem.

podružnici bila opravljena vizitacija. Cerkev je morala biti sila majhna, ker jo vizitator imenuje kar kapela (sacellum). Iz zapisnika je razvidno, da je imela dva majhna oltarja, ki ju je vizitator naročil povečati in posvetiti; iz tega smemo sklepati, da se tedaj v njej ni opravljalo bogoslužje.¹⁴³ Barešič je umrl 25. maja 1639¹⁴⁴ ter zapustil precejšnje premoženje: premičnine, opremo, orodje, knjige in srebrnino. Župnijski cerkvi in podružnicam je v testamentu volil denar in nekaj nepremičnin. Župnijski cerkvi je zapustil 100 goldinarjev ter pet funtov zlata in 15 goldinarjev za pozlatitev tabernaklja, cerkvi na Gorci štiri sode vina, Marjetini in Martinovi cerkvi pa po dva soda.¹⁴⁵

Po Barešičevi smrti je bilo več kompetentov za mesto šentpeterskega župnika. Med njimi naj omenimo kamniškega vikarja, nekdanjega mariborskega beneficiata ter kasnejšega mariborskega župnika Frančiška Pasqualina. V prošnji na krškega škofa Sebastijana grofa Lodrona (1630—1643) navaja, da se je že štiri leta potil v težavni in hriboviti kamniški župniji.¹⁴⁶ Drugi prosilec je bil Jernej Kunstelj (Khunstl), k je v prošnji navedel, da je že šest let kaplan v Mariboru in da je prej deloval dve leti v sekovski škofiji.¹⁴⁷ Mesto župnika pa je dobil Melhior Rainer, kaplan krškega škofa. Mož je moral biti doma nekje s Primorskega, znal je namreč slovensko, saj se o njem trdi, da je bil »auch der wündischen sprach wolerfaren«,¹⁴⁸ pisal pa je v italijanščini ter se je podpisoval »preicano di San Pietro sotto Marpurg«,¹⁴⁹ pač pa ni bil večš nemščine.¹⁵⁰ Njegovi prezentaciji je salzburški nadškof nasprotoval z motivacijo, da kandidat ni večš nemškega jezika, na kar mu je krški škof odgovoril, da je izbral Rainerja zaradi njegovih sposobnosti in zglednega življenja.¹⁵¹ 24. junija 1639 se je Rainer sam obrnil na ordinarija s prošnjo za konfirmacijo.¹⁵² 23. avgusta istega leta je ukazal krški škof mariborskemu župniku, naj Rainerju izroči temporalia župnije, s spiritualijami pa naj počaka, dokler ga ne potrdi ordinarij.¹⁵³ Ta je bil očitno kmalu potrjen, saj mu je škof izročil župnijo s pismom z dne 15. aprila 1640.¹⁵⁴ S tem je bil odstranjen spor med krškim škofom in ordinarijem salzburškim nadškofom zaradi nastavitve Rainerja za mesto šentpeterskega župnika. Ostaja pa odprtih dvoje vprašanj, do kdaj je bil Rainer župnik pri Sv. Petru in ali je bil nekaj časa obenem tudi mariborski župnik. I. Orožen namreč pravi, da je bil 27. aprila 1648 instaliran na mariborsko župnijo,¹⁵⁵ kar pa na drugem mestu postavlja pod vprašaj.¹⁵⁶ Dejstvo je, da je Rainer na šentpetersko župnijo prostovoljno resigniral in da je njegov naslednik prejel potrebne listine leta 1652.

25. aprila 1645 je župnijo vizitiral prošt iz Kraiga Sebastijan Vinositsch, generalni vikar prejšnjega krškega škofa.¹⁵⁷ Vizitator si je temeljito ogledal cerkev, župnišče, pokopališče, pristavo in vse pritikline, popoldne istega dne pa se je podal na Gorco in za cerkev pravi, da je lepo grajena in opremljena

¹⁴³ Skofljski arhiv v Gradeu XIX D 17.

¹⁴⁴ Or. I, 65.

¹⁴⁵ V italijanskem jeziku napisan testament z dne 16. junija 1639 v žup. arhivu. Datum ne more biti pravilen!

¹⁴⁶ »in hac laboriosissima et montanissima parochia Gambsensl quartum sudaul annuum (s. d. Orig. listina v arhivu kšk.)

¹⁴⁷ Orig. listina sine dato v arhivu kšk.

¹⁴⁸ Pismo z dne 14. maja 1640 v arhivu kšk.

¹⁴⁹ Prim. dokument z dne 15. maja 1644. (Dokument v arhivu kšk.)

¹⁵⁰ I. Or., 65.

¹⁵¹ Idem, 65—66.

¹⁵² Žup. arhiv.

¹⁵³ Orig. listina v zbirki listin v kšk.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Or. I, 591.

¹⁵⁶ Or. I, 564.

¹⁵⁷ J. Oberstelner, Die Bischöfe von Gurk 1072—1822, Klagenfurt 1969, 370.

(schön gebaut vnnd gezirt) in da ima nove zvonove, ki so bili kupljeni za okoli tisoč goldinarjev.¹⁵⁸ Župniku Rainerju sta Wolf Senekowitsch in njegova žena Marija Elizabeta podarila za Marijino cerkev na Gorci svoj dvor z dvema hujbama na Pobrežju pri Mariboru, ki sta ju imela v zakupu po kupnem pravu od hoške in lučanske župnije. Ustanovno pismo je določalo, da mora vsakokratni župnik brati vsake kvatre po eno mašo zadušnico zanju in za njune sorodnike, na dan 29. oktobra pa obhajati peto vigilijo ter slovesno mašo ob zvonjenju.¹⁵⁹

Tudi naslednji šentpetrski župnik je kasneje upravljal mariborsko župnijo. Bil je to Frančišek Garzarolli, rojen 1621 na Reki, doktor teologije in kaplan krškega škofa.¹⁶⁰ Župnijo mu je po prostovoljni resignaciji Melhiorja Rainerja izročil krški škof Frančišek grof Lodron s pismom z dne 6. avgusta 1652.¹⁶¹ 29. avgusta istega leta pa je pri Sv. Petru podpisal svoj reverz za krškega škofa.¹⁶² Po prostovoljni resignaciji leta 1685 je postal mariborski župnik in umrl 26. januarja 1700.¹⁶³

Iz časa Garzarollijevega župnikovanja vemo za tri vizitacije pri Sv. Petru. Vizitacija z dne 29. oktobra 1657 ugotavlja, da je na župniji vse v najlepšem redu in da ima župnik le enega kaplana z imenom Jurij Škorbič (Skorbitz). Za Marijino cerkev na Gorci pa pravi, da je število romarjev zelo upadlo, odkar je zgrajena na Brezju pri Mariboru cerkev Naše ljube gospe.¹⁶⁴ 10. marca 1668 je župnijo po naročilu krškega škofa Venčeslava grofa Thuna (1665—1673) vizitiral Janez Stieff, prošt iz Kraiga in namestnik generalnega vikarja krške škofije. Za župnika ugotavlja, da je na dobrem glasu in vnet v svojih službenih dolžnosti, ima pa le enega kaplana z imenom Jurij Schanz (Schanbtz). Župna cerkev je sicer lepo grajena, toda premajhna in jo ima zato župnik namen povečati, če bo seveda na razpolago denar. Tudi cerkvena oprema je lepa, tako oltarji sv. Petra, Ruperta in Device Marije. Cerkev ima iz marmorja izklesan baptisterij ter srebrn in pozlačen kelih. Župnijske procesije gredo v mariborsko župno cerkev, k Lenartu v Slov. goricah, v Jarenino in k župnijskima podružnicama Marjeti in Martlnu. Župna cerkev s podružnicami ima trideset vinogradov, ki dajo nad petdeset sodov vina, v denarju pa tisoč tolarjev. Marijina podružnica je bila po besedah vizitatorja popolnoma nova s sedmimi novimi oltarji, glavni je Marijin, na desni je oltar Janeza Krstnika in Urbana, na levi sv. Ane in Ahacija, ostala dva, ki pa sta v novih kapelah, namreč Florijanov in Jožefov, pa tedaj nista bila še posvečena. K cerkvi prihaja veliko romarjev, zlasti ob praznikih svetnikov, ki imajo v cerkvi svoje oltarje. Bogoslužje opravlja v njej ali sam župnik ali pa njegov kaplan. Podružnica ima tudi precej zemlje, kar devet vinogradov, ki dajejo letno okoli trideset sodov vina, ter šest njiv, na katerih se poseje letno okoli tisoč litrov vseh vrst žita. Podružnica sv. Martina je tedaj imela štiri oltarje, glavnega Martinovega, na desni Miklavževega, na levi Marijinega, nato pa še oltar Fabijana in Boštjana. Bogoslužje je opravljal redno vsako nedeljo kaplan. Podružnica pri Sv. Marjeti je imela tri oltarje, glavnega Marjetinega, na desni Andrejevega, na levi pa Rokovega. Bogoslužje se je tedaj tod opravljal na Marjetino, na obletnico posvetitve

¹⁵⁸ Arhiv kšk. LXII 3a.

¹⁵⁹ Ibidem.

V Rainerjevem času se omenjajo trije kaplani: 1641. nov. 25. Kasler Pavel (Casler) pri sv. Petru, od 1642 do 1657 Gullnus Vid, beneficiat na Vurberku, in 23. maja 1649 Votmanitsch Andrej, kaplan pri Sv. Petru in pri sv. Martinu. (Kartoteka M. Slekovca v PaM.)

¹⁶⁰ I. Or. I, 364. Po. I. Orožnu je postal duhoven leta 1665, kar pa ne more biti res.

¹⁶¹ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Or. I, 22.

¹⁶⁴ Škofijski arhiv v Gradcu XIX D 26.

cerkve, na Markovo, Andrejevo in na Rokovo.¹⁶⁵ Tretja vizitacija pa je bila na župnji opravljena 7. septembra 1677.^{165a}

Župnika Garzarollija štejejo med tiste šentpeterske župnike, ki so si veliko prizadevali za lepoto tako župnijske cerkve kakor podružnic; o tem pričajo cerkveni obračuni in pogodbe z umetniki in obrtniki iz obdobja 1663 do 1673.¹⁶⁶ Leta 1663 je kupil za župno cerkev srebrno kadilnico s čolničkom in žličko za 65 goldinarjev.¹⁶⁷ Istega leta je dal v Mariboru napraviti novo prižnico za Gorco za 94 goldinarjev in 41 krajcarjev.¹⁶⁸ 1670. leta je dal pri župni cerkvi napraviti dvajset kamnitih polžastih stopnic.¹⁶⁹ 1668 je naročil pri kamnoseku v Mariboru izdelavo petih okroglih oken ter podboje.¹⁷⁰ 1670 je dal za novi oltar v župni cerkvi izdelati kipe sv. Andreja, Jakoba, Katarine, Rozalije in Barbare ter štiri angele, za kar je izdal 140 goldinarjev in štrtin vina.¹⁷¹ 1671 je dal napraviti dva nova stranska oltarja, za kar je mojstru obljubil sto goldinarjev in dva štrtina vina.¹⁷² Leta 1663 je dal tudi pozlatiti prižnico na Gorci.¹⁷³ V letih 1672 in 1673 je poskrbel za podružnico pri Martinu. 1672 je dal napraviti nov oltar,¹⁷⁴ naslednje leto pa zlati oltar sv. Fabijana in Boštjana¹⁷⁵ ter naslikati na steno podobo sv. Petra, kakršno naj bi umetnik naslikal tudi na steno župne cerkve.¹⁷⁶

Garzarolli je imel kakor že njegovi predhodniki dolgo pravdo z gospodi hrastovške gosposčine Herbersteini zaradi župnijskih vinogradov, ki so bili pod gorsko palico omenjene gosposčine. Spor je nastal zaradi izstavitve novih ščitnih pisem in plačila desetega pfeniga. Spor se je tako zaostril, da so Herbersteini zagrozili celo z zakrižanjem vinogradov. Ta spor se je nadaljeval tudi pod Garzarollijevem nasledniku. Vanj je posegel celo krški škof, vendar je v pismu, ki ga je leta 1688 pisal župnik škofu, izraženo upanje, da se bo zadeva kmalu uredila.¹⁷⁷

V letih od 1685 do 1708 je bil šentpeterski župnik Janez Knechtl v. Knechtlshofen, ki mu je po odhodu prejšnjega župnika na mariborsko župnijo podelil šentpetersko župnijo s pismom z dne 14. junija 1685 krški škof Janez baron pl. Goës (1675—1796).¹⁷⁸ Bil je rojen v Mariboru, kjer je 6. julija 1708 tudi umrl, pokopan pa je bil v grobnici župnijske cerkve pri Sv. Petru.¹⁷⁹ Že ob svojem nastopu je imel težave s prejšnjim župnikom, ker mu ta namreč ni hotel takoj izročiti župnijske dokumentacije, končno pa sta se po približno enem letu le pobotala.¹⁸⁰ Krški škof Otto de la Bourde (1697—1708) je Knechtla postavil za komisarja nad mariborskim distriktom, torej nad mariborsko, šentpetersko, kamniško in selniško župnijo.¹⁸¹ Ker se je kot vikar in komisar krškega škofa držal

¹⁶⁵ Arhiv kšk. LXII 3a.

^{165a} Dokument v arhivu kšk brez sign.

¹⁶⁶ Dokumenti v žup. arhivu pri Sv. Petru.

¹⁶⁷ Cerkevni obračun za leto 1663.

¹⁶⁸ Cerkevni obračun za Gorco za leto 1663.

¹⁶⁹ Orig. v žup. arhivu. (1670, 8. junij)

¹⁷⁰ Ibidem. (1668, 24. september)

¹⁷¹ Ibidem. (1670, 18. december)

¹⁷² Ibidem. (1671, 6. februar)

¹⁷³ Ibidem. (1663, 5. maj)

¹⁷⁴ Ibidem. (1672, 12. september)

¹⁷⁵ Ibidem. (1673, 24. maj)

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Arhiv kšk. LXII 3.

¹⁷⁸ Orig. listina v zbirki listin v arhivu kšk.

V času od 1652 do 1686 so bili pri Sv. Petru kaplani: Venkovič Janez (po letu 1653 do 1657), Kolar Martin (1655—1657), Skerbec Jurij (1637—1671), Neulhonltus Janez (1657), Romlen Pavel (1664), Jamnik Gašpar (1671—1677), Jaconis Gašpar (1672), Terglav Matija (1677—1685), Rakovec Anton Ignac (1682). (Kartoleka M. Siekovec v PaM.)

¹⁷⁹ Or. 1, 68.

¹⁸⁰ Dokument z dne 24. aprila 1686 v arhivu kšk LXII 3.

¹⁸¹ J. Obersteiner, o. e., 422.

le njegovih navodil, je nastal spor med krško škofijo in salzburško nadškofijo in Knechtl je bil od salzburškega nadškofa suspendiran in celo izobčen. Mož se je pritožil v Rimu, a je kljub kazni svojo službo opravljal do svoje smrti leta 1708.¹⁸² Naj omenim, da je bil mariborski dekanat leta 1700 prestavljen k župniji St. Veit am Vogau na današnjem avstrijskem Štajerskem.¹⁸³

Tudi župnik Knechtl sodi med tiste šentpeterske župnike, ki so na cerkvenih stavbah veliko gradili in popravljali. Takoj ob nastopu svoje službe se je lotil popravila kaplanije, župnišča, viničarije in hlevov ter izboljšal stanje vinogradov.¹⁸⁴ Župljani so tudi želeli, naj bi se povišal stolp župne cerkve, češ da je za takšno župnijo prenizek in neugleden. V tem smislu so se obrnili celo na krškega škofa. Krška škofija pa je bila mnenja, da ne kaže stolpa poviševati, ampak zgraditi novega, saj je za to denar že pripravljen.¹⁸⁵ Župnik pa je zastopal mnenje, da je dovolj, če se stolp le poviša, saj bi za povišanje potrebovali okoli 1800 goldinarjev, medtem ko bi nov veljal kar 3000 goldinarjev. Župnik je dal natančno pregledati stolp; pri tem se je ugotovilo, da fundament in debeline zidu dovoljujejo povišanje.¹⁸⁶ Končno je dal krški škof, ki je prispeval tudi za gradnjo stolpa mariborske župne cerkve, zelo lepo pozidati stolp in tudi zakristijo ter je v ta namen poslal svojega lastnega arhitekta (qui princeps proprium suum architectum ad id perficiendum submitit).¹⁸⁷ Vizitacijski zapisnik iz leta 1701 celo trdi, da je bila cerkev povečana in dve tretjine na novo zgrajene.¹⁸⁸

15. junija 1703 je župnijsko cerkev in njene podružnice vizitiral dekan Martin Bernard Bechel. Za župno cerkev pravi med drugim, da ima pet oltarjev, da so v novem stolpu štirje zvonovi, da je pri župniji bratovščina sv. Petra ter da ji dotekajo glavni dohodki iz vinogradov, ki ji dajejo letno okoli sto sodov vina.¹⁸⁹ Marijina cerkev na Gorci je tedaj imela osem oltarjev, orgle, tri zvonove. Bogoslužje se je opravljal v njej na veliki šmaren in na naslednjo nedeljo, na Petrovo in Pavlovo, na Andrejevo, včasih tudi čez teden, zlasti, če so prišle skupine romarjev.¹⁹⁰ Podružnica pri Sv. Martinu je imela pet oltarjev, tri zvonove, ni imela orgel, pokopališče pa je bilo obdano z zidom. Bogoslužje se je tod opravljal na vse nedelje v letu ter še na nekatere praznike.¹⁹¹ Marjetina cerkev je imela orgle, tri zvonove, bila pa je brez pokopališča. Bogoslužje se je v njej opravljal šestkrat letno.¹⁹² Za Barbarino cerkev pa pravi vizitator, da sicer ni znakov, da bi bila posvečena, ker pa se na praznik apostolov Filipa in Jakoba obhaja obletnica posvetitve, je verjetno le posvečena. Cerkev je imela dva oltarja, oltar sv. Filipa in Jakoba ter glavni, Barbarin oltar, dva zvonova, a je bila brez orgel, pokopališča in zakristije. Bogoslužje se je v njej opravljal šestkrat letno: na Barbarino, na god Filipa in Jakoba in na naslednjo nedeljo, na Vidovo, Jernejevo in Iljevo. Podružnica je imela le en sam vinograd.¹⁹³

Iz obdobja župnikovanja Janeza Knechtla imamo ohranjen natančen zapis župnijske urbarialne in gorskopravne posesti ter seznam vinski desetini in tlaki

¹⁸² J. Richter o. c., 211. Or. I, 591.

¹⁸³ R. Amon, Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968, Graz 1969, 318.

¹⁸⁴ Pismo župnika krškemu škofu z dne 13. junija 1686. (Arhiv kšk. LXII 3.)

¹⁸⁵ Pismo krškega škofa šentpeterskemu župniku z dne 13. februarja 1688. (Arhiv kšk. LXII 3.)

¹⁸⁶ Pismo župnika krškemu škofu z dne 18. oktobra 1688. (Arhiv kšk. LXII 3.)

¹⁸⁷ J. Obersteiner, o. c., 416.

¹⁸⁸ Or. I, 588.

¹⁸⁹ Or. I, 588.

¹⁹⁰ Or. I, 589.

¹⁹¹ Or. I, 592.

¹⁹² Or. I, 594.

¹⁹³ Or. I, 592.

JURAMENTUM FIDELITATIS ET OBEDIENTIÆ.

GO *Joannes Baptista Sittich*
Presbyter & confirmatus
Sanctus ad St. Petrum infra
St. Stephanum - - - - -

spondeo ac juro, quòd ab
hâc horâ & impofterum, fidelis & obediens
ero Celfiffimo & Reverendiffimo Principi
ac Domino Domino *Francisco Antono* -
Archi-Epifcopo Salisburgenfi, Sanctæ Se-
dis Apoftolicæ Legato, Domino & Ordina-
rio meo Clementiffimo, ejusque Succello-
ribus canonicè intrantibus: Jurâ prædictâ
mihi concedit pro poffe defendam
& recuperabo, damnû ejus vitabo, & uti-
litatem procurabo, Res & poffeffiones ejus-
dem absque præfçitu Reverendiffimæ Cel-
fitudinis Suae vel Succellorum fuorum, non
vendam, non infeudabo, non impignorabo,
vel quovis alio titulo alienabo. Sic me
DEUS adjuvet, & hæc fancta DEI Evan-
gelia.

Faksimile prisege zvestobe in po-
korščine ŝentpeterskega župnika
Janeza Krstnika Sitticha (1724—
1759) salzburškemu nadškofu
Frančišku Antonu grofu Harra-
chu z dne 5. januarja 1725 (Zup-
nijski arhiv sv. Peter pri Mari-
boru)

zavezanih podložnikov. Po tem zapisu je imela cerkev 23 podložnikov in vrt v Košakah. Na račun podložniških dajatev je dobivala letno po 124 goldinarjev, 57 krajcarjev in 1 pfenig, okoli 700 litrov vina, 28 jagnjet in kopuna. Imela je tudi pravico do 42 dni tlake na teden, ki jo je v prvi vrsti uporabljala za obdelovanje vinogradov. Sogornikov je tedaj bilo 75, cerkvi so dajali letno po 8000 litrov vina, okoli tisoč litrov ovsa, dvanajst piščancev, v denarju pa 2 goldinarja in 18 krajcarjev.¹⁹⁴

Po Knechtlovi smrti je bila 30. julija 1709 popisana njegova zapuščina, ki je izkazala precejšnje župnikovo premoženje. Vrednost celotnega premoženja je znašala 16.169 goldinarjev 8 krajcarjev in 3 pfenige, dolgov pa je bilo za 10.190 goldinarjev, 57 krajcarjev in 2 pfeniga. Župnik je zapustil v gotovini 759 goldinarjev in 30 krajcarjev, precej srebrnine, bakrene in cinaste posode, velike količine vina, 15 glav živine, od nepremičnin pa v Rošpohu hubo, oštat, zidanico, prešo in klet, blizu današnje Kalvarije vinograd, zidanico, prešo in viničarijo, pri mestu njivo, travnik, hlev, viničarijo, hišo, na Dravi pa določene pravice.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Urbar 1693—1718 v žup. arhivu.

¹⁹⁵ Arhiv kšk. LXII 3.

V času Janeza Knechtla so bili pri Sv. Petru kaplani: Bezjak Stefan (1685—1692), Videc Jakob (1686), Lah Jurij (1692—1694), Bačar Janez (1695), Haldman Maksimilijan (1697—1702). (Kartoteka M. Slekovca v PaM.)

Po smrti župnika Janeza Knechtla je postal šentpetski župnik Janez Jurij Bartolotti, magister filozofije, doma iz Rogatca. Pri Sv. Petru je župnikoval do smrti 6. decembra leta 1724. Pokopan je v tamkajšnji župnijski cerkvi, kakor si je to želel v testamentu z dne 29. novembra 1724.¹⁹⁶ Preden je postal šentpetski župnik, naj bi bil kaplan v Mariboru in pri Sv. Petru.¹⁹⁷ Leta 1712 je hrastovski podložnik Pavel Štruc (Struz) podelil šentpetski cerkvi svoj vinograd v Nebovi pod pogojem, da bodo tamkajšnji duhovniki zanj in za njegove opravili letno po deset maš.¹⁹⁸ Bartolotti je imel tudi spore z viltuško gosposčino zaradi župnijskega vinograda, ki je spadal pod gorsko palico omenjene gosposčine. Župnik gosposčini ni plačal dolžnega desetega pšeniga, zato so mu na gorski pravdi v meljski komendi naložili kazen desetih tolarjev.¹⁹⁹ V že omenjenem testamentu je Bartolotti zapustil tri tisoč goldinarjev za študij enega dijaka v graškem konviktu, svoji rodni župniji v Rogatcu je za opravljanje dveh tedenskih maš zapustil 2080 goldinarjev, za večno luč pa svojo pristavo v Rogatcu.²⁰⁰

Bartolottiju je sledil župnik Janez Krstnik Sittich, doma iz Celja. Bil je doktor teologije, najprej kaplan v Dravogradu, nato kaplan lavantinskega in nato krškega škofa. Župnija mu je bila podeljena 4. decembra 1724,²⁰¹ konfirmacijo pa je prejel od salzburškega nadškofa Frančiška Antonija 5. januarja 1725.²⁰² Na novo je pozidal cerkev in dal v njej napraviti novo opremo. Umrl je kot šentpetski župnik 4. januarja 1759.²⁰³ Sittichu sta sledila Frančišek Ksaverij Kranich (1780—1783) in Nikolaj Škof (1784—1801).²⁰⁴

Zaradi obsežnosti šentpetske župnije so se v drugi polovici 18. stoletja izločile iz nje tri njene podružnice kot samostojne dušnopastirske postojanke, to je Martin pri Vurberku, Marjeta ob Pesnici (Pernica) in Barbara v Slovenskih goricah (Korena). Stara župnija je z ustanovitvijo teh samostojnih postojank izgubila skoraj dve tretjini svojega nekdanjega obsega. Le Marijina podružnica na Gorci je kot bližnja sosedna župne cerkve ostala še nadalje njena podružnica. Pri posameznih šentpetskih podružnicah se je opravljal bogoslužje na določene dneve v letu, običajno za velike praznike, na praznik patrocinija ter na praznike tistih svetnikov, ki so imeli v cerkvi svoje oltarje. Med vsemi podružnicami je imela le cerkev pri Sv. Martinu zaradi velike oddaljenosti od župnega središča ob nedeljah in praznikih redno bogoslužje in je tudi prva postala samostojna postojanka. Historične podatke o nekdanjih šentpetskih filialkah, kot so nam pač bili na razpolago, smo v razpravi nanizali kronološko.

Cerkev sv. Martina, ki stoji na skrajni jugovzhodni meji matične župnije, je nastala že v srednjem veku ter se prvič omenja leta 1443. Na njeno visoko starost kaže njen patrocinij kot tudi dejstvo, da je vas dobila ime po cerkvi. Zaradi velike oddaljenosti je eden izmed šentpetskih kaplanov hodil ob nedeljah in praznikih k Martinu opravljat bogoslužje;²⁰⁵ to je izrecno zahteval vizitator leta 1616 kot tudi kasnejši vizitatorji. Šele župnik Janez Sittich je cerkvi omogočil stalnega kaplana. Leta 1754 je namreč napravil ustanovo za

¹⁹⁶ Or. I, 68. Zup. arhiv (kopija).

¹⁹⁷ Kartoteka M. Slekovca v PaM.

¹⁹⁸ Arhiv kšk. LXII 6.

¹⁹⁹ Dokument z dne 23. junija 1714 v kšk. I.XII 3.

²⁰⁰ Or. I, 66.

²⁰¹ V Bartolottijevem času so bili pri Sv. Petru kaplani: Kronabetvogel Pavel (1702—1704), Falentan Lovrec (1708—1709), Jereb Janez (1714—1734).

²⁰² Or. I, 66—67.

²⁰³ Zup. arhiv.

²⁰⁴ Or. I, 66.

²⁰⁵ Or. I, 67.

²⁰⁶ Fr. Kovačič, o. c., 73.

drugega kaplana pri Sv. Petru v višini 4360 goldinarjev ter določil, da ta kaplan ostane pri Sv. Petru, tako imenovani martinski kaplan pa se preseli za stalno k podružnici. Stalni kaplan pa je bil pri Martinu nastavljen šele leta 1761 ter je bil odvisen od šentpeterskega župnika, saj je imel ta nad cerkvijo patronat in je zato dobil ime nadžupnika. Cerkev je bila sprva ekspozičura, ko pa so jo leta 1782 povečali, je bila leta 1791 povzdignjena v župnijo. Patronatske pravice pa so bile leta 1820 prenesene na verski sklad.²⁰⁶ Meja med matično župnijo in novo postojanko je tekla od Drave čez Kamenščak do Metavskega potoka, od tam pa naravnost proti severu do Viničke vasi, kjer se je obrnila proti jugu.²⁰⁷ Tej novi postojanki so bili dodeljeni sledeči kraji: Dvorjane, Spodnja Korena, Ceglence, Zgornji in Spodnji Duplek, Zavrčka vas, Žitečka vas, Plešice, polovica Kamenščaka, Mala Zimica, del Velike Zimice in del Vumpaha (Vešica). Kasneje je bila iz Martina izločena Mala Zimica in polovica Spodnje Korene ter dodeljena na novo ustanovljeni kuraciji pri Barbari.²⁰⁸

Tik ob meji nekdanje mariborske in jareninske pražupnije je stala ob Pesnici šentpeterska podružnica sv. Marjete, ki se omenja že leta 1361 in katere patroninij razodeva njeno visoko starost.²⁰⁹ Dasi je bil njen okoliš od župnijske cerkve zelo oddaljen, pa omenja vizitacijski zapisnik iz leta 1668, da se v njej opravlja bogoslužje le petkrat letno.²¹⁰ Vizitacija leta 1703 navaja, da se v cerkvi mašuje petkrat na leto in da podružnica nima svojega pokopališča.²¹¹ Pri Marjetini cerkvi je bila 1787 ustanovljena kuracija, ki je bila kmalu povzdignjena v župnijo. Za prvega kurata je bil 1787 prezentiran Franc Mayer, beneficiat pri oltarju v mariborski župni cerkvi, in dohodki tega beneficija so bili prenešeni k Marjeti. Ta dušnopastirska postojanka je imela že od vsega začetka tudi mesto za kaplana.²¹² Tej novi postojanki pa niso bili dodeljeni le kraji iz lastnega okoliša, ki so bili izločeni iz šentpeterske župnije, ampak tudi kraji iz lenarške in jareninske župnije ter iz dotedanjih vikariatov pri Sv. Jakobu in Juriju. Iz Sv. Petra so bili izločeni kraji Dragučova, Ložane, Pernica, Ruperče, Tetiče in predel pri Grušovi, iz lenarške župnije Močna in 1 hiša iz Zamarbove, iz Jakoba Spodnji Jakobski dol, del Kušernika, Koprivnik, Gradišče in del Vidigana, iz Jurija del Partinja, iz Jarenine pa del Vidigana, Vosek in Pesniški dvor.²¹³

Najmlajša šentpeterska podružnica je bila Sv. Barbara (Korena), ki se omenja prvič v vizitacijskem zapisniku iz leta 1617, in to kot kapela (sacellum), stala pa je tik ob župnijski meji Sv. Ruperta (Spodnja Voličina) in Sv. Petra. Vizitacijski zapisnik iz leta 1703 omenja, da se v njej bere maša šestkrat na leto in da cerkev nima pokopališča. Leta 1787 so sklenili pri cerkvi ustanoviti novo kuracijo in tedaj so tudi podrli staro kapelo in začeli zidati sedanjo cerkev. Leta 1806 je bila cerkev povzdignjena v župnijo.²¹⁴ Patronat nad njo pa je dobil verski sklad. Prvi stalni duhovnik je bil tu od leta 1788 Jurij Lah, dotedanji kaplan pri Sv. Rupertu.²¹⁵ Novi postojanki so bili dodeljeni kraji iz župnij Sv. Peter, Martin in Rupert. Iz šentpeterske in martinske župnije so k Barbari bili dodeljeni kraji Zgornja Korena, Stražišče, Vinice, Velika Zimica, Jab-

²⁰⁶ Or. I, 70.

²⁰⁷ M. Ljubša. Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II., CZN XIX, 1924, 70-71.

²⁰⁸ Or. I, 70-71.

²⁰⁹ Fr. Kovačič, o. c., 73.

²¹⁰ Glej str. 298.

²¹¹ Glej str. 300.

²¹² Or. I, 75-76.

²¹³ Or. I, 74.

²¹⁴ Fr. Kovačič, o. c., 335.

²¹⁵ Or. I, 73.

lance in Vinička vas, iz Sv. Ruperta pa Žikarice. Pozneje je bila iz Martina izločena še Mala Zimica in polovica Spodnje Korene ter dodeljena Barbari.²¹⁶

Kot smo že omenili, je z ustanovitvijo teh treh novih postojank na ozemlju nekdanje šentpeterske župnije le-ta izgubila skoraj dve tretjini nekdanjega obsega. Potem ko je bil okoliš Košakov pripojen 1786. leta ustanovljeni slovenski predmestni mariborski župniji (sedanja frančiškanska), so nekdanji obsežni šentpeterski župniji ostali le še sledeči kraji: Malečnik, Vodole, Sv. Peter, Hrenca, Nebova, Celestrina, Trčova, Metava, Kamenščak, del pri Vinički vasi, Grušova, Ruperče, Ložane, Dragučova, ena hiša od Pernice, ena od Velike Zimice ter okoliš Meljskega hriba.²¹⁷

DIE PFARRE SANKT PETER BEI MARIBOR BIS ZUR GRÜNDUNG DER SELBSTSTÄNDIGEN PFARREN IN IHREM RAHMEN IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Das kirchliche Zentrum für das ausgedehnte Territorium von Maribor bildete im Anfang des späten Mittelalters die Urfparre in Maribor, die historisch zum erstenmal im Jahr 1189 bezeugt ist. Aus dieser Pfarre schieden im Laufe des Mittelalters selbstständige Seelsorgestationen aus, und zwar bei den Kirchen in Kamnica, Selnica und Sankt Peter (Malečnik). Die Kirche Sankt Petri wird im Jahr 1236 erwähnt, als der Ort Sveti Peter zum erstenmal genannt wird. Zu dieser Pfarre gehörte bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts das hügelige Gebiet zwischen der Drava und Pesnica von der Mündung des Malečnik-Baches bis zur Mündung des Vurberkbaches unter dem Schlosse Vurberk und von Dragučova bis Hrastovec. Unter die Jurisdiktion dieser Seelsorgestation gehörten folgende Orte: Dragučova, Slatina, Košaki, Gradišče, Pernica, Vodole, Ložane, Ruperče, Tetiče, Nebova, Sveti Peter (im einstigen Umfange), Malečnik, Metava, Celestrina, Hrenca, Grušova, Jablance, Zimica, Vinička vas, Zgornja in Spodnja Korena, Stražišče, Vince, Zgornji in Spodnji Duplek, Zavrčka vas, Žitečka vas, Ceglence, Plešice, Štamberk und Dvorjane.

Die Pfarre gehörte zum Salzburger Erzbistum, nach der josephinischen Umgestaltung der Diözesangrenzen im Jahr 1786 fiel sie dem Seckauer oder Grazer Bistum zu. Im Jahre 1859, als der Sitz der Lavanter Diözese von Sankt Andrá im Lavanttal nach Maribor übertragen wurde, wurde sie zum Sprengel der Lavanter Diözese beziehungsweise der Diözese Maribor. Das Recht der Präsentation der Kandidaten für die Stelle des Vikars besass bis zum Jahre 1506 der Pfarrer von Maribor, nach der Inkorporation dem Gurker Bistum und bis 1859 aber der Bischof von Gurk; bestätigt wurden sie jedoch in ihrem Amt vom örtlichen Ordinarius Erzbischof von Salzburg. Die Kirche von Sankt Petri hatte Filialen bei Sveta Marjeta (Pernica), im Jahre 1361 zum erstenmal erwähnt, bei Sveti Martin (Dvorjane) — die erste Erwähnung reicht ins Jahr 1443 — auf Gorca (im Jahr 1535 zum erstenmal erwähnt) und bei der Kirche Sveta Barbara (Korena), wo die Kirche im Jahr 1617 zum erstenmal erwähnt wird. Wegen der Entfernung der meisten dieser Filialen von der Mutterkirche, entstanden bei ihnen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts selbstständige Seelsorgestationen. Ihre Entwicklung bewirkte, daß bei der Mutterkirche nur noch folgende Orte blieben: Malečnik, Sveti Peter (im einstigen Umfange), Vodole, Hrenca, Nebova, Celestrina, Trčova, Metava, Kamenščak, ein Teil bei Vinička vas, Grušova, Ruperče, Ložane, 1 Haus von Pernica, 1 Haus von Velika Zimica und die Umgebung von Meljski hrib. Einen guten Einblick in die Spiritualien der Pfarre und ihrer Filialen bekommen wir erst durch das Visitationsprotokoll aus dem Jahre 1545.

Die Pfarre hatte ganz angemessene Einkünfte, besass sie doch einen ziemlichen Dominikalgrund, Untertanen, Bergrechtsgründe und das Recht des Getreide- und Weinzehnten. Die ersten genauer Angaben über den Dominikalgrund datieren aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Daraus ersehen wir, daß die Kirche da-

²¹⁶ Ibidem.
²¹⁷ Or. I, 80.

mals sechs Acker, einen Obstgarten und Garten, vier Wiesen, zwei Wälder und sieben Weingärten besass. Der Dominikalbesitz lag in der unmittelbaren Nähe des Pfarrhofes-beziehungsweise im Bereich innerhalb der Pfarrgrenzen. Die ersten Angaben über den Urbarialgrund die Bergrechtsgründe und den Zehnten der Pfarre datieren aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und weisen fast den gesamten Grund innerhalb der Pfarrgrenzen auf. Auf Rechnung des erwähnten Besitzes und der Rechte bekam die Kirche damals jährlich je 1 Pfund Pfennige, 12 Mark Pfennige, 760 Pfennige, rund 3000 l Hafer und rund 500 l Hirse, über 6000 l Wein, 81 Hühner, 20 Kapaune, 40 Eier und 15 Flachsbindel.

Helfried Valentinitzsch

PROCES PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA GORNJI GRAD PROTI LJUBLJANSKEMU ŠKOFU 1676/77

Na jugozahodu prejšnje četrti Celje ležeče gospostvo Gornji Grad je obsegalo področje ob izviru Savinje, obdano s Savinjskimi Alpami, dolino Drete in dele predgorja. Zraven so spadale tudi nekatere manjše razstresene posesti v okolici Celja in v sosednji vojvodini Koroški. V tem odročnem področju, revnem po prometu in številu prebivalcev, kjer tudi še danes pelje edina pomembnejša cesta od Braslovč čez Gornji grad v Kamnik, je bil v 12. stoletju ustanovljen benediktinski samostan. L. 1462 je dodelil cesar Friderik III. ta samostan, ki je bil že deset let kasneje razpuščen, s pripadajočim gospostvom vred kot užitninsko posest (Tafelgut) na novo ustanovljeni škofiji Ljubljana, katere last je ostalo gospostvo vse do zajetja k verskemu fondu (1766).

V dolinah in na nizkih vzpetinah gornjega savinjskega področja so pridelovali gornjegrajski podložniki — v 17. stoletju so bili večidel mali kmetje in kočarji — poljske pridelke, ki so večinoma uspevali tudi v ostali četrti Celje, a v višjih legah so se pečali z gorskim gospodarstvom. Tako so bili kmetje po urbarju iz l. 1426 poleg plačevanja činžev in davkov tudi dolžni oddajati različne naturalije — žito, oves, bob, proso, ajdo, maslo in sir, iz vinogradniških področij tudi vino.¹ K malim pravicam je spadala poleg drugega tudi oddaja kokoši, jajc, loja, soli, kruha, klobas itd. Poleg tega so morali kmetje na Martinovo in Jurijevo oddati svojemu gospostvu tudi ovco ali svinjo. Čeprav so škofje in uradniki gospostva velikokrat skušali dvigniti storitve in uvesti nove obveznosti, je bil položaj gornjegrajskih podložnikov v 16. in 17. stoletju v primerjavi s položajem kmetov v ostalih gospostvih celjske četrti še kar ugoden. Podložniki so sicer morali opraviti množico različnih obveznosti, vendar so ostala ta bremena v znosnih mejah. Mnoge hude oddaje, kot je bila npr. oddaja živine ob smrti kakega kmeta, so sčasoma celo odpravili in jih nadomestili z letno obvezno oddajo koštruna.²

Posebno tlaka je bila majhna. Topografsko zaznamovane možnosti v gospostvu Gornji grad niso dovoljevale prehoda h graščinskemu gospostvu, kot je

Pisec je posebno hvaležen univ. prof. dr. Guntherju Wesenerju (univerza Gradec) in višjemu deželnemu arhivskemu svetniku dr. Gerhardu Pferschyju (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz — Stajerski deželni arhiv Gradec) za razne dragocene napotke in pomoč. Vaj uporabljeni viri so v Stajerskem deželnem arhivu Gradec in so ustrezno citirani. Da bi bil prispevek preglednejši, so točke iz pritožbenega kataloga kmetov in iz sodbe sodišča deželnega glavarja navedene v oklepajih.

¹ I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, 2 del/1 Maribor 1877 str. 219 in dalje

² Arhiv Gornji grad, glavni urbar (1801), fol. 995. Kastrun je v aktih označba za koštruna.

to bilo v ostalih predelih vojvodine Štajerske.³ »Nemerjena ali dnevna tlaka«, glavni vzrok tlačjenja kmetov, tukaj ni bila znana. V 17. stoletju je moral posestnik kmetije v gospodstvu Gornji grad opraviti maksimalno 24 dni tlake, v nekaterih področjih gospodstva pa je bilo to število še znatno nižje. Od šestih dni tlake, ki jih je ok. l. 1600 moral opraviti podložnik v uradu Dreta, je porabil dva dneva za oranje njiv, last gospodstva (enkrat spomladi in enkrat jeseni), po en dan za prevoz desetine vina in žita in po en dan za košnjo dvornega travnika in grabljanje sena.⁴ Posestniki polkmetij ali kočarji so opravili ustrezno manj tlake, v splošnem tri do šest dni. Poleg tega v gornjegrajski škofijski posesti ni bilo izgredov, kakršne so počeli v 17. stoletju ponekod brutalni gospodje.⁵

Kljub temu da v primerjavi z drugimi gospodstvi niso imeli neugodnega položaja, gornjegrajski podložniki nikakor niso bili poslušni. Odnos do škofa se je kazal v tem, da so se znali v teku stoletij vedno znova izmakniti prijemu svojega gospoda. Kadar so se pojavile domnevne ali dejanske nepravilnosti in novosti, se gornjegrajski kmetje niso ustrašili prijeti za orožje proti svojemu gospodu. Prva poročila o kmečkih nemirih na področju gornjegrajske gosposčine imamo ob izteku 15. stoletja, ko je sočasno vrela tudi med ostalim kmečkim prebivalstvom jugovzhodnih alpskih dežel. Gornjegrajski podložniki so odrekli škofu Rauberju poslušnost, zaradi česar se je le-ta moral celo obrniti po pomoč k papežu Aleksandru VI.⁶ Stoletje kasneje je prišlo pod vladno škofa Tomaža Hrena do novih nemirov. Hren, ki so mu zaradi uspešne izpeljave protireformacije vzdeli priimek »Kranjski apostol«, je bil med najvplivnejšimi in najmočnejšimi svetovalci kasnejšega cesarja Ferdinanda II. Za svoje mnogovrstne naloge, ki jih je imel kot državnik in cerkveni knez — od 1614 do 1621 je bil namestnik v notranjeavstrijskih deželah — je potreboval znatna finančna sredstva.⁷ S tega vidika moramo gledati pritožbe gornjegrajskih kmetov, ki so škofu v letih 1603 do 1607 odrekli poslušnost. Pritožbe kmetov niso bile naperjene samo proti zvišanim davkom in proti povečani tlaki, ampak tudi proti oddaji naturalij in na novo vpeljani meri.⁸

Spomladi 1635, ko so se dvignili kmetje gospodstva Ostrovica proti nasilnemu Feliksu Schrottenbachu, so se sosedni gornjegrajski podložniki takoj priključili temu uporu.⁹ Zasedli so poslopje samostana in porušili gradove Rudenek in Vrbovec, prav tako lastnini ljubljanskega škofa. Eden kolovodij se je celo preoblekel v škofa in se pustil od sozarotnikov častiti. V četrti Celje, kjer se je položaj kmetov po zadužitvi upora še poslabšal, so v naslednjih letih vedno znova izbruhnili manjši nemiri, ki pa so vsekakor ostali lokalno omejeni in jih je oblast lahko v kali zadušila.

³ Primerjaj tudi G. Pferschy, Opažanja o uzročnem seljačkih nemira u prvoy polovini 17. stoljeća u vojvodini Štajerskoj, v: Radovi 5, Zagreb 1973, str. 350—356; F. Posch, Steirische Bauern — und Agrargeschichte, v: Steiermark. Land, Leute, Leistung, Graz 1971², str. 845—857; isti avtor, Bauer und Grundherrschaft, v: Der steirische Bauer; veröffentl. d. Stmk. Landesarchivs 1966, str. 49 in dalje.

⁴ Kot opomba 2, fol. 167 in dalje.

⁵ Tako so se pritožili v letu 1633 podložniki gospodstva Pogled, da jih je dal njihov zemljiški gospod »turško pretepti« (G. Pferschy, Der Streik der Untertanen der Herrschaft Pogled im Jahre 1633 und seine Beilegung, v: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs — 21, 1971, str. 117—128).

⁶ L. 1670 je vodil škof Joseph Rabatta proces proti grofu Rudolфу Wagensbergu, ker so si njegovi uradniki dovolili škofove uradnike »turško mučiti« (arhiv Gornji grad, Proces 17. stol.).

⁷ I. Orožen, v navedenem delu, 2/2, str. 9 in dalje.

⁸ O škofu Irenu primerjaj J. Turk, Tomaž Iren, v: Slovenski biografski leksikon 1, Ljubljana 1925—1932, str. 344—352.

⁹ Kot opomba 6

¹⁰ A. Mell, Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen, v: Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark — 44, 1896, str. 221 in dalje

Po raziskavah Antona Mella je prišlo l. 1674 v gospostvu Žovnek, ki je ležalo vzhodno od Gornjega grada in je bilo last grofa von Wagensberga, do izgrede in zbiranja kmetov.¹⁰ Iz spisa, ki ga je poslal deželni grof Wagensberg, pa je razvidno, da so žovneški podložniki dejansko odrekli poslušnost že 1669/1670.¹¹ Niso plačali niti davkov niti ostalih deželnih dajatev, zaradi česar je grof Wagensberg 1673 in v začetku 1674 izračunal 27.000 fl. manjkajočih davčnih plačil. Nemire je povzročilo zelo razširjeno in včasih neosnovano mnenje kmetov, da velika davčna bremena koristijo le gospodarjem posesti. Neuspeh preiskovalne komisije je povzročil, da je dežela prosila za vojaško pomoč. Čeprav so leta 1674 nastanili v celjsko četrt 700 mož regimenta Spaar, so izbruhnili v začetku 1675 v gospostvu Žovnek novi nemiri. Potem ko so ujeli kolovodje in je posredovalo vojaštvo, so sicer javne upore preprečili, vendar s tem vzroki nemirov nikakor niso bili odstranjeni. Dogodki v sosednjih gospostvih so vplivali tudi na gornjegrajske podložnike. Težnja škofov, da bi povečali dohodke gospostva, je sčasoma prinesla nove obremenitve, ki so budile jezo kmetov. Kmetje so se pritoževali po eni strani zaradi različnih, deloma že pri prednikih škofa Josepha Rabatta vpeljanih dajatev in služb, po drugi strani pa zaradi početja oskrbnika Petra Wieserja von Ehrenthala,¹² ki se je sam močno okoriščal. Podložniki v Žovneku in Gornjem gradu so menili, da zahtevajo od njih previsoke dajatve in davke. Trdili so, da so plačevali pred 20—30 leti skupno z ostalimi dajatvami le 6 fl. »pravih davkov«, medtem ko morajo plačevati zdaj 13—16 fl. Kmetje so zaradi tega zahtevali vpogled v urbar in vnašanje dajatev v kupna pisma (točka 1, 4, 19). Nič manj nevolje ni povzročila infulska dajatev (od celega posestva 1 krona), ki jo je prejel v gospostvu novi škof, čeprav so kmetje plačevali to dajatev desetletja dolgo brez ugovora.

Sredi 17. stoletja so prešli škofje gornjegrajskega gospostva iz gospodarskih razlogov na rentno gospodarstvo. Ker zemljiški gospod ni mogel samovoljno povišati davkov in dajatev, je hotel svoje dohodke¹⁴ povečati s povečanimi zahtevami malih pravic in s povečano desetino ter z nadomestilom tlake s posameznimi dajatvami v naturalijah in denarju.¹⁵

Oskrbnik gospostva Wieser ni povečal samo pri dotlej denarnih nadomestilih običajnih pristojbin, ampak je skušal tudi dotlej v različnih področjih različno tlako poenotiti na 24 dni (točka 5, 12 in 18).¹⁶ Medtem ko so kmetje l. 1660 tlako nadomestili s 3 fl., je zahteval Wieser do 5 fl. 30 krc.¹⁷ Samostanski podložniki so protestirali proti varčevanju, ki ga je odredila gospoda, in proti odpravi jedilnih obrokov, ki so jih prej dobili pri tlaki. Poleg tega so se pritoževali, da zahtevajo od njih tudi dela zunaj samostanskega poslopja (točka 17). Pri nadomestitvi različnih malih pravic so postopali uradniki gospostva podobno. Prvotno so bili mnogi kmetje le dolžni prinesiti na Jurjevo eno ovco ali jagnje. Gospoda je zahtevala zdaj dodatno koštruna, ki ga je vrhu tega moral kmet zdaj nadomestiti s 40 krc. namesto s prejšnjimi 24 (točka 8). Razumljivo,

¹⁰ Prav tam, str. 282 in dalje

¹¹ Landtagshandlungen St. 72, fol. 228 in dalje; Graz, 15. 1. 1674: Verordnenrelation

¹² Škof Joseph Rabatta je bil sprva malleški vitez in je prišel kot dvorni učitelj zgodaj umrlega nadvojvode Karla Jožefa na dunajski dvor, kjer je postal kmalu zelo priljubljen. Cesar Leopold I. ga je leta 1664 imenoval za ljubljanskega škofa.

¹³ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 177—180.

¹⁴ V letu 1662 so plačali podložniki gospostva Gornji grad okroglo 4.583 fl. zahtevkov samostana in gosposke (arhiv Gornji grad, samostanski register 1662).

¹⁵ Primerjaj prilogo 1

¹⁶ V sosednem gospostvu Zovnek je moral po urbarjih iz leta 1605 in 1629 vsak jastnik posestva prav tako opraviti 24 dni ročne tlake. (Arhiv Zovnek, fascikel 3, zvezek 3 in 4). Žovneški podložniki so bili poleg tega izrecno dolžni opraviti zraven »redne tlake« tudi priprazno službo.

¹⁷ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 177.

da so se kmetje branili nadomestila z denarjem in so hoteli tlako in male službe opraviti zopet »in natura«.

Pri uvedbi neobičajnih dajatev desetini in pri dajatvah za dotlej prosto uporabo škofovskih planš in gozdov so bili uradniki gospostva zelo domiselni. Tako je zahtevala zemljiška gosposka od kmetov, ki so imeli manj kot deset čebeljih panjev, desetino, čeprav to ni bilo običajno niti na Štajerskem niti v vojvodini Kranjski, kjer so gojili veliko več čebel (točka 6).¹⁸ Tudi pri žaganju lesa so morali kmetje oddati 10. hlod, poleg tega so morali plačati pristojbino 13 krc., če so žagali več kot 400 desk (točka 9 in 10). Po ugovoru kmetov se je sicer škof odpovedal desetini od lesa, vendar so njegovi uradniki še nadalje zahtevali to dajatev. Nasprotno pa je zemljiški gospod zahteval plačilo desetine od ajde in krčevinc, to nekoč ni bilo običajno (točka 7). V nasprotju s sosednjo Kranjsko je bila desetina od ajde v vojvodini Štajerski le malo poznana ali pa sploh ne, vendar se je udomačila v Gornjem gradu. Krčevine, ki so jih napravili gorski kmetje s požiganjem, so bile v gospostvu Gornji grad v prvem letu oproščene desetine. Podložniki so tako po preteku tega roka opuščali stare krčevine, da bi se izognili desetini, in so začeli obdelovati nove, tako je ostal zemljiški gospod praznih rok. Škof je zato zahteval od vsake krčevine četrtr krona, toda kmetje tudi o tem niso hoteli ničesar vedeti. Mnogim podložnikom je bil zakup žitne desetine trn v peti, zato je v bodoče niso več hoteli plačevati v denarju, ampak so jo želeli dajati »in natura« (točka 15).²⁰ Poleg tega so hoteli obdržati slamo in sami mlatiti žito.

Posebno velik nemir je povzročila novost, ki jo je ob svojem nastopu vpe-ljal škof Joseph Rabatta, in sicer so morali kmetje za drva, ki so jih dobivali prej v gozdovih gospostva zastonj, zdaj letno plačevati škafico ovsa (točka 16).²¹ Oskrbnik Peter Wieser je svoje zahteve še razširil. Od kmetov je izsilil za dotlej prosto rejo živine na škofovskih planinah dva in pol funta masla ali pa 20 krc., če se je kdo upiral, je grozil z rubežem (točka 21). Ob smrti podložnika je zahteval od dedičev 5 fl. inventurne pristojbine, tudi če ni bilo nič inventirano ali popisano (točka 3). Če podložnik inventurne takse niso hoteli plačati, je odtegnil vsoto od davčnih dajatev, tako da so kmetje ostali dolžni davek. Od l. 1673 je moral vrhu tega dedič vinograda plačati 10. pfenig, to je bila dajatev, ki je prej v gospostvu Gornji grad niso poznali (točka 2).

Ostale tožbe kmetov so bile v primerjavi z gornjimi malenkostne in so prej posledica kljubovalnosti kot pa prave obremenitve. Tako so kmetje področij Luče in Ljubno odklonili dajanje določenih kosov sira in meric ovsa za uradnika, ker škof v teh področjih zaradi varčevanja ni vzdrževal uradnikov in je zahteval oddajanje oskrbniku gospostva (točka 11). Kmet Leonhard Khlaidnik, ki mu je povodenj uničila gozd in pašnik, je bil ogorčen, ker mu je gospoda obljubila 5 kron odškodnine, a mu jih ni izplačala (točka 4).

Nezadovoljni kmetje so reagirali na zgoraj navedene domnevne ali resnične novosti tako, da so posamično že l. 1672 in 1673 nehali plačevati dajatve in opravljati storitve.²² Do l. 1675 so se že tako napeti odnosi med gospodo in pod-

¹⁸ Desetina čebeljih panjev v desetinskem rodu nadvojvode Ferdinanda še ni omenjena (primerja) Der steirische Bauer, Veröffentlichung d. Strmk. Landesarchiv 4, 1966, str. 89 in dalje).

¹⁹ Gornjegrajski arhiv, glavni urbar (1601), fol. 1193 in dalje: Podložniki dajo »od vsakega žita« razen od prosa desetino.

²⁰ Primerja seznam Maximiliana Wagnerja iz Wagensberga iz leta 1623, kjer piše o gornjegrajski žitni desetini, ki jo je imel v zakupu (arhiv Gornji grad, računi 17. stoletje). Od kmetov je prejel skupno 1.300 graških škafov žita. Od tega je bilo 360 škafov pšenice, 380 škafov rži, 440 škafov ajde, 100 škafov ovsa in 20 škafov ječmena.

²¹ Po »Gozdnem redu« gospostva Gornji grad iz l. 1559 ni smel noben podložnik brez vednosti gozdarja v škofovih gozdovih podirati drevja. Gozdar je dal dovoljenje le tedaj, če je bila sečnja brez škode za stanje divjačine (arhiv Gornji grad, glavni urbar iz l. 1601, fol. 128 in dalje).

²² Arhiv Gornji grad, računi 17. stoletje, register zaostankov 1672 in 1673.

ložniki tako zaostri, da so škofovi uradniki morali vedno znova poročati o upornosti kmetov. Ko so hoteli istega leta uradniki gospodstva pri gorskih kmetih proizvedovati za sporno desetino in popisati krčevino, jih je eden prizadetih kmetov pretepel in nagnal.²³ V Vologu kmet Pavel Wolite ni hotel dati izostale desetine žita in je napadel uradnika N. Plopharda s sekiro, tako da je ta le s težavo prišel na varno.²⁴ V naslednjem letu se je godilo podobno gornjegrajskemu uradnemu pisarju Johannu Seifriedu Kunstlu,²⁵ ki je zahteval od Blaža Robnika plačilo zaostalega davka. Kunstl je ignoriral Robnikovo prošnjo za odlog in se je pripravljal, da bi zapečatil žitno in jedilno omaro.²⁶ Ker so bile tam vse zaloge živeža, se kmet ni več mogel obvladati in je s svojimi sinovi, ki so medtem pritekli, ogrozil uradnega pisarja.²⁷

Ostro, nespretno ravnanje uradnikov gospodstva, upornost kmetov kakor tudi nemiri v sosednih gospodstvih so dali škofu Rabatti povod, da je posegel v razmere. Konec 1675 in v začetku 1676 je odpustil osovraženega Petra Wieserja in ga nadomestil s novim oskrbnikom Eliasom Käschnerjem. Poleg tega je odredil nov taksni red, po katerem so bile natančno ugotovljene vse pristojbine, ki jih je treba plačati pri inventuri. Oskrbnik je zdaj smel, če je moral zaradi inventure napraviti več kot dve miljli dolgo pot in je dediščina znašala nad 100 fl., zaračunati le 1 dukat, pri manjši razdalji le 1 srebrno krono. Pri manj kot 100 fl. vrednem premoženju so bile pristojbine ustrezno nižje. Škof se ni zadovoljil s temi ukrepi, ampak je hotel vsaj del spornih vprašanj rešiti pri direktnih pogajanjih s kmeti. V neki »poravnavi«, ki jo je sklenil s podložniki v Vrbovcu, je izjavil, da bo odslej od deset panjev vzal le enega.²⁸ Podložniki, ki so imeli manj panjev, naj bi dali desetino le takrat, če bi imeli deset panjev skupaj. Čeprav najdemo v obstoječih virih le medle namige, so dozdevno tudi vprašanje desetine ajde uredili podobno.

S temi malo priznanji je zemljiški gospod sicer lahko preprečil najhujše, vendar podložnikov s tem nikakor ni zadovoljil. Zato so se odločili v poletnih mesecih 1676, da bodo postopali proti svojemu zemljiškemu gospodu po pravni poti. Po štajerskem sodnem redu iz l. 1622 je bila prva instanca za pritožbe podložnikov sodišče deželnega glavarja v Gradcu.³⁰ Na tem stanovskem sodišču, katerega postopanje je bilo identično z izključno z plemstvo pristojnim sodiščem, je opravljal deželni glavar funkciji predsednika in sodnika. Vabila so sledila po dnevih, se pravi, da je deželni glavar pozival stranke v Gradec ob določenih dnevih. Potem ko so kmetje vročili svoje pritožbe, jim je poslal štajerski deželni glavar patent in jim zapovedal, da morajo do konca postopka opravljati dolžno tlako.³¹ Nekako ob istem času je postavil deželni glavar za izvedbo procesa dva komisarja in pozval kmete kot tožnike ter zastopnike škofa kot obtožence, naj pridejo 12. 9. 1676 v Gradec. Čeprav je oskrbnik gospodstva patent javno nabil in ga dal razglasiti, so se kmetje okrožja Tirosek še naprej »iz očitne objestne trdovratnosti« upirali, da bi vozili prazne vinske

²³ Arhiv gornjegrajskih procesov 17. stoletje, usnjena vez, 15. 9. 1675: N. Plophard Petru Wieserju iz Ehrenthala.

²⁴ Ogorčeni Plophard je zahteval kazen za Woliteja, ki bi ga morali vtakniti »v keho«.

²⁵ Kunstl je služboval do okt. leta 1674 kot mitniški uradnik v deželno knežjem filialnem uradu Gornji grad in je kasneje prevzel službo pri škofu.

²⁶ Arhiv Gornji grad, procesi 17. stoletje, Gornji grad, 3. 11. 1676: poročilo o uporništvu Blaža Robnika.

²⁷ Zadeva je baje zanimala celo sodišče deželnega glavarja. Robnik je bil pozvan v Gradec, vendar bolehní starček, ki je bil domnevno na svojem posestvu že 70 let, ni mogel kreniti na dolgo pot. Njegovo izjavo, s katero se je Robnik skušal jokajoč opravičiti, so dali na protokol.

²⁸ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 153 in dalje.

²⁹ Prav tam, fol. 155 in dalje.

³⁰ G. Wessener, Das innenösterreichische Landschrankenverfahren im 16. und 17. Jahrhundert, Grazer rechts- u. staatswissenschaftliche Studien 10, Graz 1963, str. 30.

³¹ Arhiv Gornji grad, procesi 17. stoletje, Gornji grad, 25. 8. 1676 Elias Käschner Dr. Callinu.

sode v Gornji grad, a niso odklonili voženj polnih sodov. Uporabljali so »uporne besede« in so rekli oskrbniku, naj zategadelj le pride in naj rubi.

Najprej so najeli po štirje »principiales pooblaščenca« podložnikov uradov »Terfall«, Luče, »Podregkhi«, Solčava in Ljubno nekega Müllnerja (ali Millnerja) za svojega »službenega advokata«. ³²

Ker kmetje niso znali ne brati ne pisati, je podpisal razpravno pooblastilo kamniški meščan Martin Gründen. V začetku septembra 1676 so kmetje iz neznanih razlogov menjali svojega advokata in pooblastili za zavarovanje svojih pravic graškega advokata dr. Johanna Paula Hallerja. ³³ Preden so dali pooblastilo dr. Hallerju, so imeli podložniki v Lučah zborovanje, ki se ga je udeležilo 38 kmetov, zastopnikov svojih nezadovoljnih sosedov.

Dne 12. 9. 1676 sta komisarja, ki ju je imenoval deželni glavar, v navzočnosti obeh sprtih strank pričela razpravo. ³⁴ Škofa Josepha Rabatta sta zastopala oskrbnik Elias Kräschner in graški advokat Johann Baptist Callin, ³⁵ a na strani tožnikov so nastopili dr. Haller in 19-članski odbor gornjegrajskih podložnikov. Najprej je predložil dr. Haller 22 točk obsegajoče pritožbe in zahteve svojih mandantov. Po branju posameznih točk je vodja navzočih kmetov Adam Pustschlemenschek spravljivo razložil in poudaril, da se samo del predloženih tožb nanaša na čas vladanja škofa Rabatta. Podložniki zaradi tega svojega zemljiškega gospoda pač »ne bi radi sodili«, ampak samo, da bi jim »milost storili in omilili pritožbe«. Na to je vprašal dr. Callin prisotne kmete, ali bi nosili pri neuspelem procesu kazni za svoje sosede, ki so ostali doma. Po dvodnevnem premisleku so kmetje s prisego izrazili pripravljenost, da se proces nadaljuje.

Komaj je pričel dr. Callin opravičevati svojega mandanta, že se je z dr. Hallerjem žolčno sprl zaradi urbarja gospodstva. Zahteva kmetov, da bi imeli vpogled v urbar in bi ugotovili tam zaznamovane dajatve in storitve, je bila za potek procesa temeljnega pomena. Dr. Callin se je sicer proti tej po njegovem mnenju predrzni zahtevi pritožil, češ da bi potem lahko svojo gospodo »izpraševal vsak podložnik, pa če se je zgodila pravica ali krivica«, a je potem le privolil in izdal urbar, ki ga je tako ali tako prinesel s seboj. Ker ni bilo mogoče preveriti vseh podatkov, sta primerjala komisarja le v urbarju navedene služnosti navzočih kmetov s podatki iz samostanskega registra iz leta 1675. Ugotovili so, da so bile pri nekaterih podložnikih navedene nekoliko višje, pri drugih nekoliko nižje dajatve, kot so jih dejansko opravili. Tako je postala trditev kmetov, da je škof zahteval od njih previsoke činže in davke, že na samem začetku razprave brezpredmetna. Dr. Haller se je po svoji moči trudil, da bi zaradi tega nastali neprijetni vtis zabilisal. Zanimal je pristnost urbarja in zahteval predložitev drugih zapiskov. Dejansko pa ni bilo nobenega drugega, obstajal je le ta, ki ga je predložil dr. Callin. ³⁶ Leta 1597 ga je po ukazu nadvojvode Ferdinanda in po naročilu takratnega administratorja ter kasnejšega škofa Tomaža Hrena sestavil po starih zapiskih oskrbnik samostana Gregor Zauler, a ga ni končal. V letih po vpisu so se vsekakor zgodile številne spremembe. Mnoga posestva so dobila drugo ime ali pa so bila razdeljena. Tudi zanesljivih samostanskih registrov ni bilo, ker so oskrbniki ob prenehanju svojega služ-

³² Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 171 in dalje, Kamnik, 4. 8. 1676: pristno pismo za N. Millnerja.

³³ Prav tam, fol. 173 in dalje. Pooblastilo je napisal »plemeniti in umetelnosti večš silkar iz Kaple« Mathias Posserpalkh.

³⁴ Prav tam, fol. 125--126 in 186, Gradee, 14. 9. 1676: poročilo komisije deželnemu glavarju.

³⁵ Dr. Callin je bil sekretar deželnega in dvornega prava in komisar plemiškega varstvenega urada. Umril je l. 1694 v Gradcu in zapustil svoji vdovi in svojim 6 otrokom precejšnje premoženje — 41.820 fl. (Deželno pravo, fascikel 89, Gradee, 9. 12. 1694: inventar dr. Johanna Baptista Callina).

³⁶ Kot opomba 31

benega razmerja vzeli vsa dokazila za končni obračun s sabo, naslednikom so zapustili le prepise. Oskrbniki so prepisovali drug od drugega, zato je prišlo vedno znova do pisnih napak in zamenjav. Razprava je morala biti do razjasnitve teh vprašanj brez uspeha prekinjena in preložena. Potem ko je sodišče razglasilo avtentičnost urbarja in vzelo le-tega kljub omenjenim slabostim za osnovo za razpravo, je deželni glavar pozval podložnike, naj pridejo dne 12. 2. 1677 v Gradec k obnovitvi postopka.³⁷ Dne 15. 2. 1677 je prebral dr. Callin pritožbe zoper podložnike, ki jih je navedel obtoženi zemljiški gospod.³⁸ Pritožil se je proti upiranju kmetov, da bi dali davek sena in sir in vozili prazne vinske sode. Poleg tega kmetje niso dajali žitnega davka do roka, ki je bil za to določen, tako da je moral oskrbnik pošiljati v kmečke hiše svojega uradnega pisarja. Najbolj ogorčen pa je bil zemljiški gospod zaradi tega, ker se kmetje niso hoteli udeleževati lova.

Dne 22. 3. 1677 se je v navzočnosti obeh advokatov in štirih gornjegrajskih podložnikov, ki so bili ponovno pozvani v Gradec, sestala komisija zadnjič.³⁹ Tožba in protitožba sta bili obravnavani pri skupnem postopku (simultaneus processus).⁴⁰ Oba komisarja sta v teku razprave prišla do mnenja, da so bile tožbe kmetov brez podlage ali pa tako malenkostne, da niso dale nobenega povoda za pritoževanje.⁴¹ Za glavni vzrok za nezadovoljstvo podložnikov sta navedla komisarja napake in pomanjkljivosti v urbarju. Za ponovno vzpostavitev reda je zahteval zastopnik škofa strogo kazen za kmete, temu pa je ugovarjal dr. Haller, vtem ko je opozoril na neupravičeno postopanje prejšnjega oskrbnika Wieserja. Ker pa so se kmetje nekaj časa upirali plačevati davke in so bili neposlušni, sta priporočila komisarja v poročilu, ki sta ga poslala deželnemu glavarju, da bi postavil svarilen zgled. V sodbi z dne 11. 5. 1677 se je deželni glavar stinjal z vsemi bistvenimi točkami. Sodba je bila dne 1. 6. 1677 sporočena gornjegrajskim podložnikom hkrati z ukazom, naj bodo svoji zemljiški gospodi zopet poslušni.

V sodbi, ki je obsegala tožbo kmetov in protitožbo škofa, so kmete zavrnil skoraj v vseh točkah. Urbar, ki je nastal v času škofa Hrena, naj ostane še naprej osnova za vse dolžnosti podložnikov. Pritožbe zaradi domnevno previsokih davkov in dajatev so bile v celoti zavrnjene (točka 1), vendar naj škof, da bi preprečil bodoče pomote, bolje kontrolira samostanski register. Kmetje so dobili izrecen ukaz, da morajo svoje dajatve dajati gospodi točno ali pa, če to ni mogoče, prosili za potrpljenje. Infulski denar, ki so ga pobirali že predniki škofa Rabatta, lahko zaradi pravice navade pobirajo dalje (točka 12). Sodba je priznala zahtevo zemljiške gospode po 10. beliču od vinograda, čeprav škofje tega do pred kratkim niso pobirali (točka 2). Zahteva kmetov, da bi dajatve vnesli v kupna pisma (točka 19), je bila prav tako odklonjena, a tudi zahteva po odpravi pristojbin (3 tolarji in 3 škafi ovs), ki so jih morali plačevati pri izstavitvi kupnega pisma.

Pač pa oskrbnik gospodstva ni smel odreči podložnikom vpogleda v urbar.

Tlako so morali opravljati še naprej tako, kot je stalo v urbarju (točke 5, 12 in 18). Po mnenju deželnega glavarja je bila odveza tlake »ocenjena znosno«, zato naj ostane pri tem. Samostanski podložniki so morali tlako opravljati kot doslej, ker niso mogli dokazati, da se jim je godila krivica (točka 17).

³⁷ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 188.

³⁸ Prav tam, fol. 183 in dalje

³⁹ Prav tam, fol. 135 in dalje

⁴⁰ O skupnem postopku primerjaj G. Wesener, omenjeno delo, str. 61 in dalje

⁴¹ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 149–167, Gradec, 26. 3. 1677: poročilo komisije deželnemu glavarju.

⁴² Prav tam, fol. 127–134, Gradec, 11. 5. 1677: odlok deželnega glavarja Johanna Maximiliana grofa pl. Herbersteina gornjegrajskim podložnikom.

Pri različnih zahtevah glede desetine je priznala sodba kmetom majhne olajšave, te pa seveda niso presegale priznanj, ki jih je dal že škof. Ker so kmetje sami priznali, da je bila desetina ajde in čebeljih panjev v navadi že od nekdanj, so se morali ozirati na pravila, ki so jih s svojim zemljiškim gospodom že sprejeli (točka 6 in 7). Škof Rabatta je poleg tega obljubil, da ne bo zahteval oddaje desetine hlodov, če bodo kmetje spoštovali gornja pravila (točka 9). Pri žaganju lesa so morali še naprej plačevati 14 krajcarjev, saj je šlo domnevno za staro navado (točka 10). Pristojbina, ki jo je zahteval zemljiški gospod pri požiganju, je bila priznana za upravičeno, ker so se kmetje z opuščanjem krčevine hoteli izogniti plačevanju desetine (točka 8). Deželni glavar je odklonil tudi proteste kmetov proti zakupu žitne desetine (točka 15). Pritožbe proti denarni odvezi malih pravic so pa rešili v zadovoljstvo kmetov. Zemljiška gospoda se je odrekla odvezi z gotovino in pristala na to, da vzame naturalije (točka 8). Glede inventurnih taks je ostalo pri odredbi pristojbin, kakor jih je razglasil škof (točka 3). Kmetje so dobili dovoljenje, da lahko drva za svoje potrebe prosto jemljejo iz škofovih gozdov, vendar z opozorilom, da brez »potrate« (točka 16). Zemljiški gospodi je bilo prepovedano, da bi zahtevala davek sena, ki doslej ni bil v navadi. Kar zadeva planinske pravice, naj se kmetje obrnejo na svojo gospodo (točka 20 in 21).

Ker je imenoval deželni glavar pritožbe kmetov za neosnovane in neupravičene, je bilo treba kmete, kakor se je glasilo v cesarjevem sklepu, »občutno« kaznovati. Po nasvetu obeh komisarjev in ker so bili večinoma ubogi kmetje »od zlobnežev zapeljani in naščuvani«, jim je deželni glavar odpustil kazen. Ukazal jim je, naj v bodoče služijo svojemu zemljiškemu gospodu in mu izkazujejo dolžno poslušnost, v nasprotnem primeru jim bodo odvzeli njihova posestva in jih kaznovali s smrtjo. Sočasno je deželni glavar opoznil škofa v posebnem pismu, naj bo do podložnikov uvideven. A vodjem kmetov ni bilo prizaneseno. Pet najvažnejših med njimi z imeni Adam Pustoschlemenscheck, Valentin Sauerschnikh, Valentin Peterschnikh, Gregor Reutter in Martin Jesernik je bilo obsojenih na mesec dni kopanja okopov v Gradcu. Razen Martina Jesernika so vsi začeli prestajati kazen neposredno po razglasitvi sodbe. Pri odpustu so morali podpisati reverz, v katerem so obljubili, da »ne bodo zdaj in nikoli več nič podobnega proti gosposki storili, se ne upirali ali kazali kakšno neposlušnost«. ⁴⁴ Martina Jesernika, ki se je kljub večkratnim pozivom upiral, da bi prestajal kazen, je deželni glavar obsodil na prisilno delo »v verigah«. ⁴⁵ Očitno se je Jeserniku posrečilo, da se je nekaj časa izmikal roki oblasti, ker je bil decembra l. 1677 še vedno aretiran v kamniških zaporih, vendar je bil na prošnjo svojih sosedov deležen božične amnestije. ⁴⁶ Očitno so tako kmetje kakor tudi zemljiška gospoda spoštovali sodbo, saj v naslednjih letih ni nobenih poročil o novih uporništvih podložnikov.

Ob koncu lahko ugotovimo, da je hotel škof na račun podložnikov z delno novimi, delno že dalj časa običajnimi dajatvami in storitvami svoje dohodke od gospodarstva Gornji grad povečati. A kmetje so vztrajali pri starih navadah, tudi takrat, ko si je lastil zemljiški gospod, kar mu je dejansko pripadalo, a dotlej ni zahteval. Podložniki so nosili — čeprav so se upirali — dolga leta bremena, ki so jim jih naložili. Sočasno pa je naraščalo nezadovoljstvo kmetov in potreben je bil samo odločilen trenutek, ki bi napoinil mero. Početje oskrbnika Petra Wieserja je pripravilo gornjegrajske kmete do tega, da so se upirali.

⁴⁴ Prav tam, fol. 189

⁴⁵ Prav tam, fol. 175—176

⁴⁶ Prav tam, fol. 190 in dalje, Gradec, 15. 1. 1678: Deželni glavar gornjegrajskim podložnikom.

⁴⁷ Prav tam, fol. 181 in dalje, 17. 12. 1677: Podložniki upravnih področij Luče in Solčava škofu Rabatti.

Upornost se je kazala najprej v tem, da niso hoteli plačevati davkov in niso bili poslušni, višek pa je dosegla v tožbi proti zemljiški gospodi. Dejstvo, da so imeli kmetje pravico priti s tožbo pred sodišče, je pomembno.

Še važnejše je vsekakor, da so kljub pričakovanim težavam to pravico tudi uporabili.

Priloge

Priloga 1

»Taksa ali seznam, kako se v upravnem področju Tirosek nadomeščajo kuhinjske obveznosti in druge male pravice:«⁴⁷

prašiček spomladanjek ali 1 ovca	= 1 fl
1 mesnati prašiček	= 24 krc
1 kokoš	= 3 krc
3 jajca	= 1 krc
1 voz sena kot davek	= 30 krc
1 dan ročne tlake	= 8 krc
1 funt sira	= 4 krc
1 vatel lodna	= 40 krc
1 funt prediva	= 6 krc
1 koštrun	= 40 krc
1 vedro vina	= 10 krc
1 funt masti	= 8 krc
1 par kopunov	= 16 krc

Priloga 2

Seznam gornjegrajskih podložnikov, ki so dne 12. 9. oz. 17. 9. 1676 prisostvovali procesu v Gradcu (podložnik Tomaž Supel se je umaknil že drugi dan razprave, zapustil je svoje tovariše in odpotoval domov):⁴⁸

Upravno področje Tirosek

Adam Pustoschlemenschekh
Valentin Sauerschnikh
Leonhard Khleidnikh
Mathia Ramschakh
Anthony Dertschnikh
Martin Großedey
Wastian Puchaunik
Mathias Droben

Upravno področje Solčava

Mathias Lemprat
Jakob Stifter

⁴⁷ Arhiv Gornji grad, računi 17. stoletje, register upravnega področja Tirosek iz l. 1660—1663.

⁴⁸ Deželno pravo, fascikel 588, zvezek 2, fol. 150.

Upravno področje Ljubno

Valentin Petautschnikh
Simon Azelschekh
Jakob Täschkh
Jury Khossau

Upravno področje Luče

Mathias Jesernik
Peter Perme

Upravno področje Dreta

Achaz Vizlaunikh
Gregor Raitten

DER PROZESS DER UNTERTANEN DER HERRSCHAFT GORNJI GRAD GEGEN DEN BISCHOF VON LJUBLJANA 1676/77

Zusammenfassung

Die von der Natur vorgezeichneten Möglichkeiten verhinderten in der Herrschaft Oberburg/Gornji Grad, die sich seit dem 15. Jahrhundert im Besitz der Bischöfe von Laibach/Ljubljana befand, von vornherein den in anderen Teilen des Herzogtums Steiermark zu beobachtenden Übergang zur Gutswirtschaft. Die verschiedenen Abgaben und Dienste der Bauern waren zwar zahlreich, hielten sich aber doch in erträglichen Grenzen. Die Untertanen mußten um 1650 maximal 24 Handrobottage leisten, die sogenannte »ungemessene oder tägliche Robot« blieb hingegen in der Herrschaft Oberburg/Gornji Grad unbekannt und war auch gar nicht durchführbar. Die Situation der bischöflichen Untertanen war daher im 17. Jahrhundert im Vergleich zu den gedrückten Verhältnissen, in denen die meisten im Viertel Cilli ansässigen Bauern lebten, nicht ungünstig. Außerdem widersetzten sich die Oberburger Bauern stets Beeinträchtigungen ihrer rechtlichen und wirtschaftlichen Stellung. Die ersten Gehorsamsverweigerungen in der Herrschaft Oberburg werden aus dem ausgehenden 15. Jahrhundert überliefert. In den Jahren 1603 bis 1607 lehnten sich die Bauern gegen verschiedene Forderungen des Bischofs Thomas Chrön auf. 1635 gehörten die Oberburger Bauern im Viertel Cilli zu den ersten Untertanen, die die Waffen gegen die verhaßten Grundherren erhoben.

Trotz dieser Erfahrungen ließen es die Laibacher Bischöfe nicht an Versuchen fehlen, ihre Einkünfte auf Kosten der Bauern zu steigern. Diese Versuche sollten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts unter dem Bischof Joseph Rabatta bzw. dessen eigennützigem Verwalter Peter Wieser von Ehrenthal ihren Höhepunkt erreichen. Der Bischof erhöhte zwar nicht, wie seine Untertanen behaupteten, die Steuern und Zinse, nahm aber die Kleinrechte und Zehentleistungen stärker als früher in Anspruch. Gleichzeitig mußten die Bauern die Robot und verschiedene Naturalleistungen in Bargeld ablösen. Die Berechtigung des von Bienenstöcken, vom Heiden und von neu angelegten Gereuten abzuliefernden Zehents war zwar umstritten, hingegen waren andere Forderungen der Grundherrschaft, wie die Ablieferung des Holzblochzehents und des 10. Pfennings von Weingärten, erst unter Bischof Rabatta eingeführt worden. Die Bauern empörten sich besonders darüber, daß sie das früher unentgeltlich aus den Herrschaftswäldern entnommene Brennholz bezahlen mußten. Der Herrschaftsverwalter verlangte auch für das Viehhalten auf den bischöflichen Almen eine Gebühr und erpreßte von den Bauern überhöhte Inventurstaxen. Bei der Verpachtung des Getreidezehents kam es ebenfalls zu Mißbräuchen.

Die oben genannten tatsächlichen oder nur vermeintlichen Neuerungen verletzten ebenso das Rechtsempfinden der hartnäckig an den alten Gewohnheiten festhaltenden Bauern, wie das scharfe Vorgehen des Verwalters Wieser und der übrigen Herrschaftsbeamten. Bereits 1672 und 1673 stellten einzelne Untertanen aus Protest die Entrichtung ihrer Abgaben ein. Bis 1675 sollte sich das Verhältnis der Untertanen zur

Grundherrschaft weiter verschärfen. Im Gegensatz zu den Untertanen der benachbarten Herrschaft Sannegg, die seit etwa 1670 dem Grafen Rudolf von Wagensberg den Gehorsam verweigerten, — die Regierung mußte deshalb 1674 und 1675 sogar Militär einsetzen — rotteten sich die Oberburger Untertanen nicht zusammen. Obwohl sich die Oberburger Untertanen im allgemeinen damit begnügten, passive Resistenz zu leisten, so mußten dem Bischof die sich zusehends häufenden Tätlichkeiten einzelner Bauern gegen die Herrschaftsbeamten als Alarmzeichen erscheinen. Er kam deshalb seinen Untertanen in einigen Streitfragen entgegen und entließ Ende 1675/Anfang 1676 den verhaßten Verwalter Peter Wieser. Die Untertanen gaben sich damit allerdings keineswegs zufrieden und beschlossen gegen den bischöflichen Grundherrn auf dem Rechtsweg vorzugehen. Sie wandten sich ohne die zu erwartenden hohen Kosten und Schwierigkeiten zu scheuen, im Sommer 1676 mit ihren Beschwerden an das Gericht des Landeshauptmannes in Graz. Der Landeshauptmann setzte eine Kommission zur Durchführung des Verfahrens ein und forderte die Untertanen auf, dem Bischof bis zum Abschluß der Verhandlung den schuldigen Gehorsam zu leisten.

Der Prozeß, an dem eine Abordnung der Untertanen teilnahm, wurde am 12. 9. 1676 in Graz eröffnet, mußte aber wegen des umstrittenen Urbars vertagt werden. Er konnte erst, nachdem das Gericht die im Urbar enthaltenen Angaben zur Grundlage des Verfahrens erklärt hatte, fortgeführt werden. Am 11. 5. 1677 erging das Urteil des Landeshauptmannes, das sich sowohl auf die Klage der Bauern als auch auf die Gegenklage des Bischofs bezog. Im Verlauf der Verhandlung hatte sich herausgestellt, daß die wichtigsten Beschwerden, die sich gegen die angeblich überhöhten Steuer- und Zinsforderungen der Grundherrschaft richteten, unbegründet waren. Da die Forderungen des Bischofs auch in anderen Herrschaften üblich waren wurden die übrigen Beschwerdepunkte der Bauern, abgesehen von einigen Ausnahmen, ebenfalls abschlägig beschieden. Das Urteil bestätigte die schon vor dem Prozeß zwischen dem Bischof und den Untertanen getroffene Regelung des Bienenstock- und Heidenzehents sowie die neue, günstigere Inventurtaxenordnung. Die Bauern durften weiterhin kostenlos Brennholz aus den bischöflichen Wäldern entnehmen, während man sie in der Frage der strittigen Almrechte an die Grundherrschaft verwies. Bezüglich der Robot sollte es bei den im Urbar festgelegten Leistungen bleiben. Hingegen wurden die Untertanen ausdrücklich zur Teilnahme an der Jagd, zur Verrichtung von Vorspanndiensten und zur Ablieferung des 10 Pfennings von Weingärten verpflichtet, obwohl diese Dienste im Urbar nicht aufschienen. Da die Untertanen verpflichtet gewesen waren, verurteilte der Landeshauptmann fünf Anführer der Bauern zur strafweisen Schanzarbeit.

Trotz des für die Untertanen ungünstigen Urteils war der Prozeß nicht vergeblich gewesen. Allein die Tatsache, daß die Bauern trotz der sie erwartenden Schwierigkeiten von der Möglichkeit den Rechtsweg zu beschreiten Gebrauch gemacht hatten, festigte ihre Position gegenüber etwaigen neuerlichen Ansprüchen der Grundherrschaft.

Etbin Boje

ŠOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI

(Prispevek za šolsko zgodovino ob 200-letnici terezijanskih šol)

DOL PRI HRASTNIKU

Tu je bila zasilna šola enorazrednica med 1850—62, na kateri je najprej učil župnik, potem cerkovnik, učitelj Blaž Dragar pa v času 1855—62. Leta 1863 je rudniški ravnatelj Kalivode oskrbel pouk na zasebni rudniški šoli, ki je bila še 1873. enorazredna in se je šele potem povečala. Do dvorazrednice (1874) je bil pouk nemški, potem pa dvojezičen (utrakvističen). Ob otvoritvi šole je bilo do 50 otrok šoloobveznih v prostorih rudniške restavracije. Med prvimi je učil rudniški paznik Anton Doležalek (1856—60 in še 1863), nasledil pa ga je učitelj Janez Stupan, r. 1830 v Loki pri Zidanem mostu, sin učitelja Jakoba Stupana in brat Franca Stupana. Tu je učil do 1866, za njim pa je prevzel pouk Karel Valenčič iz Laškega, usp. 1862, ki je tu učil do 1873 za letno plačo 360 gl z brezplačnim stanovanjem, razsvetljava in kurjavo.

Rudniški ravnatelj Dolčžalek je poučeval nekaj časa kar v Križančevem kozolcu, in sicer do 1863, ko je bila odprta še dvorazrednica na tej zasebni rudniški šoli, na kateri je poučevala njegova žena ženska ročna dela. L. 1866 je učil še zasebni učitelj Anton Ornik, r. 1845 pri Benediktu, zemljemere, ki pa je bil 1869 prestavljen.

Nadalje pričajo šolski spisi, ki jih hrani škofijski arhiv v Mariboru, da je za J. Stupanom poučeval v Dolu pri Hrastniku Boštjan Sirk, r. 1842 v Dvorjanah, usp. 1861, tu med 1866—70; pred njim je učil krajši čas še Gašper Topolovšek kot šolski pomočnik (1858) ter kaplan Jože Pečar (1867). L. 1867 so poslali s te šole izdelke učiteljev na etnografsko razstavo na Dunaj in v Moskvo. Tedaj je tu učil nekaj mesecev tudi Janez Kveder, o katerem pa ni drugih podatkov.

V to šolo, ki jo je obiskoval tudi poznejši slovenski mladinski pisatelj in šolnik Josip Brinar, je bilo v začetku vsolano: 21 hiš iz občine Sv. Marka, 33 iz Studene, 2 iz Ojstrega, 8 iz Sv. Krištofa in kasneje še otroci iz Prapretnega pri Hrastniku in iz Dola pri Hrastniku.

HAJDINA, gl. zbornik »POETOVIO«, str. 239!

HOČE

Tukajšnja šola je bila pod sekovsko škofijo od 1786 do 1859. Že v letih 1753 do 1756 je tu poučeval cerkovnik in organist Anton Kotnik kot »ludimagister«. Šolo so zidali šele 1807 kot enorazrednico, ki je dobila 1834 še prizidek,

tako da je imela tedaj 2 učilnici, saj je štela skupno 137 učencev (95 dečkov in 42 deklic). Kasneje je dobila še tretjo učilnico v gostilni pri cerkvi (1875). Novo šolsko poslopje s tremi učilnicami in z učiteljevim stanovanjem so postavili pa šele leta 1895, saj je doseglo število šoloobveznih otrok tedaj že 339.

Kot prvi redni učitelj se navaja v letih 1807 do svoje smrti (1824) Jernej Smode, ki je učil že 1787. Nasledil ga je Peter Komauer, r. 1798 pri Radgoni, usposobljen 1816 v Mariboru, ki je tu tega leta nekaj časa učil, potem pa še med 1824 in 1834. Po njegovem odstopu je bilo učiteljsko mesto razpisano. Med prosilci je bil izbran Miha Vučnik, r. 1806 v Lovrencu na Pohorju, usp. v Gradcu l. 1823—1826, in je tu učil do 1859, ko je odšel v Fram. Najprej je poučeval v Lovrencu na Pohorju (1823—1828), potem pa v Rušah (1828—1835). V Hočah je poučeval kasnejšega književnega zgodovinarja in indologa dr. Karla Glaserja.

V času 1831 do 1833 je graščina zbirala od okoliških občin prispevke za razširitev šole. Politično je bila šola pod nadzorstvom graščine, pravno pa pod dekanijskim nadzorstvom Hoče. Leta 1868 je bilo vodstvo šole podržavljeno. Šolski okoliš je obsegal: Reko, Razvanje, ki se je pozneje (1884) prešolalo, Sp. Hoče, Zg. Hoče, Pivolo, Pohorje, Bohovo in Rogozo. Tudi kraja Pivole in Pohorje sta se kasneje izšolala.

Kot izpričujejo spisi, ki jih hrani graški deželni arhiv, so sem prosili in tu nekaj časa službovali sledeči učitelji: Lovrenc Rola, r. 1830 na Zg. Ščavnici, usp. 1847, tu 1850—51; Janez in Franc Jurko v letih 1851—56; Martin Forko, r. 1832 v Gorišnici, usp. 1851, tu 1856—58; Franc Čeh, r. 1837 v Desterniku, usp. 1856, tu v l. 1858—60. Leta 1859 je prosil sem še tu rojeni Franc Pfeifer, r. 1839, usp. 1859, ki pa je v Hočah poučeval le nekaj mesecev. Potem so prosili sem in nekaj časa tu učili: Karel Polič, r. 1840 pri Lenartu v Slovenskih goricah, tu 1859—62, nato pa Simon Žunko, r. pri Sv. Juriju ob Pesnici, usp. 1859, tu od 1862—68; Matija Žumer l. 1866; Štefan Kovačič od l. 1866—68 ter Janez Kocmut od l. 1868—70.

HUM

Po velikonedeljski dekanijski kroniki segajo začetki pouka do l. 1804, vendar o tem ni podrobnejših podatkov. Pač pa je že 1814. poučeval tu Peter Polič, ki je dnevno prihajal učiti v to zasilno enorazrednico. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno 1822 s pomočjo nemškega viteškega reda v Ormožu in v Veliki Nedelji. Že 1815 je nastopil tu učiteljsko službo Ivan Arbeiter, r. 1792 v Ormožu, usp. 1811 v Mariboru. Učil je v zgradbi nemškega viteškega reda, ki pa je pričela kmalu razpadati in je bil potem pouk v zasebnih hišah vse do 1822. Učitelj Arbeiter je učil tu od 1815 do svoje smrti 1841. Leta 1819 je imel 70 šolarjev, 1830 pa že 121. Prejemal je 68 gl iz šolskega sklada in 32 gl šolnine.

Po Arbeiterjevi smrti je bil l. 1843 nastavljen Jakob Valenko, r. 1818 v Gorišnici, usp. 1833. Poučeval je tu vse od 1841 pa do 1855, ko je odšel na Hajdino. Nekaj časa mu je pomagal pri pouku Vencel Vanek, r. 1807 na Češkem, usp. 1931 v Gradcu. Leta 1841 je nekaj časa poučeval tudi Franc Kitzhaupt, r. 1821 v Zavrču, usp. 1838. Za Valenkoma je učil v času 1856—71 Franc Kotnik, r. 1828 v Mihalovcih, usp. 1844.

To šolo je obiskoval kasnejši publicist Anton Trstenjak, ki je po gimnaziji v Varaždinu študiral slavistiko na Dunaju in bil urednik Slovana (1884—87).

Leta 1869 se je tu osnovala tudi ponavljalna šola ob nedeljskih popoldnevih.

Okoliš te šole je bil: Hum pretežno, Frankovci in Loperšice.

IVANJKOVCI

Tu je bila ustanovljena zasilna šola v Mihalovcih l. 1816, ko je poučeval domači župnik Andrej Polanc do l. 1819 okrog 20 šolarjev. Za njim je poučeval cerkovnik in učitelj Janez Šef, r. 1768, največ v mežnariji, ki jo je 1819 zrušil vihar. Nekaj časa je bil pouk v župnišču — kot piše šolska kronika. Po 1819 pa so zgradili trdnejšo šolo, saj je tedaj število šolskih otrok naraslo na 138 (78 dečkov in 60 deklic). Po podatkih mariborskega škofijskega arhiva je Janez Šef podpisal fasijo (173 fl) ob svojem nastopu.

To šolo je obiskoval tudi Stanko Vraz iz Cerovca, ko ga je učil še župnik v mežnariji. Ta »ilirski« pesnik je pozneje opeval svojo domačijo v »Glasih iz dubrave žeruvinske«.

Šolski spisi v graškem deželnem arhivu pričajo, da je bil prvi pravi učitelj v Ivanjkovcih Miha Tomanič, r. 1802 v Popovcih pri Ptujju, usp. 1818, ki je tu učil v l. 1822—28. Bil je izredno priljubljen in spoštovan zaradi lepega obnašanja, pisanja, govorjenja in orgljanja. Za njim je vodil to šolo Lovrenc Janžek, r. 1803 na Ščavnici, usp. 1821, tu od l. 1828 do 1859. Leta 1857 je prosil za podporo 30 fl za oskrbo, bobnanje in ogled mrličev. Leta 1859 je bil na njegovo mesto odrejen Ivan Belc, r. 1833 v Vidmu ob Ščavnici, usp. 1852, tu od l. 1859 do 1863. Za njim je poučeval Ivan Možina, r. 1840 v Zavrču, usp. 1859 do 1862, tu l. 1863—72.

Učitelj Belc je učil skupno 148 šolarjev (80 dečkov in 68 deklic) v eni učilnici, v kateri je tudi sam stanoval. Prejemal je 82 fl šolnine in 6 fl za orgljanje. Možina pa je prejemal 194 fl in še dodatek, tako da je znašala njegova plača 285 fl. Otroci so prihajali v to šolo takrat iz Ivanjkovcev, Cerovca, Žerovince, Libanje, Veličan in s Pavlovega hriba.

Šele 1870 je bila sezidana enorazredna šola z učiteljskim stanovanjem. Tedaj je število šolarjev narastlo že na 205 in so se morali udeleževati v 2 skupinah enorazrednega pouka, ki je bil deljen. Pozneje pa je okoliš te šole zasegal: Mihalovce, Ivanjkovce, Veličane, Žerovince, Cerovec, Hujbar, Litmerk, Libanje, Pavlovski vrh in Brebrovnik.

JARENINA

Zasebna šola je bila tu že 1761 kot neobvezna v mežnariji, kjer je nekaj otrok učil cerkovnik z duhovniki. Kot prvi tak zasilni učitelj se omenja tu Jakob Cinauer, r. 1735 pri Miklavžu pri Lipnici. Ta je bil učeči cerkovnik že od l. 1756, tu pa je učil od 1762 dalje, nekaj časa v svoji hiši. Leta 1802 se tu omenja kot prvi učitelj, ki je poučeval še v l. 1802—1809, a od 1805 dalje mu je pomagal pomočnik Kajetan Hofgartner, ki je potem učil še za Cinauerjem do l. 1812. Tedaj je število šoloobveznih otrok naraslo na 300, od katerih jih je šolo obiskovalo 114 redno poleg 25 nedeljskih šolarjev. (Prim. J. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, IMS 1895, 169.)

Že od 1760 do 1770 je bil tu pouk prvega razreda v zasebni hiši, drugi razred pa je bil v mežnariji. Leta 1816 so prezidali mežnarijo v enonadstropno zgradbo z 2 učilnicama in učiteljskim stanovanjem. Pouk je bil nasplošno v nemščini, vendar so se učenci učili delno v slovenščini, posebno verouk v času, ko je župnik Čepe postal šolski ogleda (1830—35).

V listinah upravitelja jareninskega dvora Jana Bacherja je omenjeno, da je učitelj Jakob Cinauer že 40 let tu učil. Nedeljska šola je bila za bolj oddaljene otroke. Kasneje (1872), ko je bilo pod vodstvom učitelja postavljeno no-

vo šolsko poslopje, so se uvedla tudi ročna dela. Učitelj skraja ni imel plače, ampak le zbirco in nagrado kot cerkovnik pri krstih, porokah in pogrebih.

Po podatkih mariborskega škofijskega arhiva je bila 1809 fasija: 230 fl šolnine, vsega z naturalijami in šolnino skupaj 378 fl, a izdatki so to znižali na 207 fl in učitelj je moral iz teh dohodkov odšteti še za pomočnika 50 fl in še nekaj, tako da je Cinauer prejemal končno le 128 fl.

Po podatkih graškega deželnega arhiva je prvi dopis o šolnini tu šele 1827. Za Janezom Frasom, r. tu 1811, usp. 1829, ki je tu učil v času 1829—34, je nastopil Anton Janez Udl, ki je 1839 prosil, da bi smel svoje učiteljsko mesto odstopiti v korist sinu Karlu Udlu, ko mu je bilo dovoljeno, najeti si pomočnika. Prošnjo so ugodno rešili in 1839 je nastopil Karel Ud, r. tu 1817, usp. 1833, ki je dejansko tu pomagal že med 1835—39, ko je po odstopu očeta postal samostojen. Leta 1859 je bil pohvaljen kot »vzoren«, nadučitelj pa je postal 1870. Posebno zaslužen je bil za sadjerejo, glasbo, godbo in cerkveno petje. (Südsteierische Post 1894, No 43, Popotnik 1894, 189.)

Kot pomočniki so nekaj časa tu učili: Martin Matekovič 1863, Karel Polič 1864—66, Karel Zorko, r. tu 1844, učil 1864/65 kot drugi podučitelj in začetnik, Urban Bezjak od l. 1866 do 1868, za njim pa še Štefan Kovačič.

Karel Ud, je leta 1848 uvedel v šoli slovenščino in v rabi so bile tačas tele učne knjige: Zgodbe sv. pisma, Mali in veliki katekizem, Miklošičeva Začetnica, Drugo berilo, Tretje berilo, Prva nemška slovnica, Druga nemška slovnica, Končnikova slovenska slovnica, Prva računica, Druga, Tretja, Četrta in Peta računica. Ud, je učil še do 1866, čeprav mu je — že bolnemu — pomagal Franc Serbec, r. 1835 v Gradcu, usp. 1835, ki je bil tu pomočnik že v l. 1853—1863 in še 1866. Učitelj Ud, je pisal tudi kroniko od 1839 do 1883, ko je bil upokojen.

Leta 1870 je bilo šoloobveznih otrok že 378, redno pa je obiskovalo šolo 302, a do priznanja trirazrednice je prišlo šele 1873. Otroci so prihajali iz naselij: Jareninski dol, Jareninski vrh, Vajgen, Gačnik, Jelenče, Vukovski dol, Polička vas, Zg. Jakobski dol in Kaniža.

JERNEJ PRI LOČAH

Zasebno je bil pouk v Ločah že 1794, a podrobnejših podatkov o njem ni. Leta 1802 je tu učil Janez Cvek, r. 1776 na Kranjskem, ki je potem 1804 že učil v Šmartnem pri Litiji, v Mokronogu 1807, v Šentjerneju 1808—10, nato pa v Limbušu, kjer se je odlikoval v sadjarstvu. Umrl je 1844 na Vurberku (Popotnik 1880, 184). Nekaj časa okrog 1850 je tu učil tudi Jože Ferk. Javna šola pa se je ustanovila šele 1869, ko je poučeval Jožef Franc Delakorda 60 šolarjev. Zaradi bolezni pa ga je kmalu nadomestil Franc Košutnik (1870—73).

Šolski okoliš je obsegal zaselke: Jernej pri Ločah, Kolačno, Brezje, Ličenca, Petelinek, Zg. Laže, Vrh, Kravjek, Koblje.

JURLJ OB PESNICI

Zasebno je bil pouk tu že 1780, ko so učili cerkovniki v cerkveni hiši. Prvi tak učitelj je bil Alojz Janez Laufer, ki je učil 10 dečkov in 4 deklice predvsem branje in katekizem. Od 1790 je učil cerkovnik Anton Reš do 1806, ko je pouk prevzel že redni učitelj Janez Edmund Raušer, r. 1782 v Strassgangu, usp. 1800, in je tu učil od l. 1806 do 1821 okrog 50 otrok. Kot učitelj še ni prejemal plače. Leta 1809 je dobil za cerkovniško službo 142 fl, kot organist 5 fl, a izdatkov je

bilo 8J fl. Leta 1817 je pa že prejemal 321 fl skupaj, a čistega le 223 fl. Med 1821—1837 je učil Franc Twerski, r. 1799 na Češkem, nato pa Franc Kada ml., sin učitelja iz Češke, r. 1809 v Svečini, ki je tu učil od 1837 do 1850. Za njim je kratko dobo (1850—52) učil Anton Kolbl, r. 1829 v Vidmu ob Ščavnici, usp. 1848, nato pa: Anton Postružnik, r. 1823 v Ljutomeru, usp. 1841, tu učil v l. 1852—1857, za njim v šolskem letu 1857/58 Henrik Fras, r. 1837 v Juršincih, usp. 1854. Sledil mu je Jakob Spindler, r. 1829 na Zg. Ščavnici, usp. 1846, tu učil v l. 1858—65, ko je umrl, za njim pa je učil Josip Druzovič, r. 1842 v Cerkvenjaku, usp. 1861, ki je tu učil od 1865 do smrti leta 1902. Pravi učitelj je postal 1866. Nekaj časa sta tu učila še Anton Štuhec (1862) in Karel Zorko (1865).

Zasilno šolsko poslopje je bilo postavljeno tu že 1804. Prej so poučevali v zasebnih hišah. Za to šolo je skrbel cerkveni patronat in samostan Admont. Leta 1838 je bila prizidana šoli še ena učilnica, ko so podrli leseni del šolskega poslopja. Leta 1858 je občina dala na razpolago za šolo gospodarsko poslopje, ki je bilo zidano in potrebno preureditve.

Šolski okoliš te šole je zasegal: Grušeno, Jedlovnik, Jurski vrh, Pesnico, Vršnik in delno Špičnik. Nekaj otrok je prihajalo tudi iz Klancev, Gornje Pesnice in Vrhovcev.

JURKLOŠTER

Leta 1856 je bil zasilen pouk v graščini, ki je na prošnjo župnika dala šoli in učitelju na razpolago 3 sobe za 2 razreda in 2 učitelja. V l. 1859—63 je bila šola v župnišču; poučeval je župnik Martin Ivanc. Šele l. 1863 je šola tu postala redna enorazrednica z učiteljem Rokom Škrjancem, ki je učil okrog 120 otrok, večinoma od tamkajšnjih steklarjev, za 400 gl ter še 100 gl doklade. Rok Škrjanc se je bil rodil 1840 v Olimju, usposobljen pa je bil 1863. Tu je učil do 1867, ko je odšel v Zdole.

Šolski okoliš je obsegal kraje: Jurklošter, Lahov graben, Mrzlo polje, Podpeč, Marijino vas, Blatni vrh in Mišji dol.

JUROVSKI DOL

Tu je bila zasebna enorazrednica v jožefinski dobi (1786), a že mnogo prej je tu znano ime »ludimagistra« Andreja Senekoviča, r. 1709 tu, ki se je kot domači cerkovnik tu poročil 1735 in se mu je 1737 tu tudi rodil sin Miha, ki je tu učil že v l. 1772—76 in od 1784 do 1809, ko je bil pouk še v kmetski hiši (Kravtič) in je šola postala že javna. Tudi njegov drugi sin Anton Senekovič, r. tu 1748, je postal učitelj. Mihaelov sin Franc Senekovič, r. tu 1774, pa je bil znan kot glasbenik in je bil 1790 pomožni učitelj v Mariboru, vendar ga dekanijsko šolsko nadzornišvo 1821 označuje kot sicer prizadevnega, a svojeglavega učitelja, ki je pozneje res tudi izstopil.

Ker je bilo od 1800 dalje že nad 100 otrok za šolo godnih, so morali 1824 začeti graditi posebno šolsko poslopje. Gradnja se je zavlekla, zato se je začel v njej pouk šele 1826, in to najprej z eno učilnico, v kateri sta se vrstila 2 razreda. Po podatkih mariborskega škofijskega arhiva je bilo 1827 vsega le 70 šolarjev ter 69 ponavljavcev.

Za Mihaelom Senekovičem je učil tu Josip Janez Grösslinger, r. 1788 v Partinju, usp. 1807 v Mariboru, tu od 1808 do svoje smrti 1859. Leta 1831 je poučeval 74 šolarjev, v nedeljski šoli pa 48. Po podatkih škofijskega arhiva v Mariboru je začel s poukom tu že 1806 kot cerkovnik v svoji leseni hiši. Imel

je 231 fl dohodkov v naturalijah, 30 fl šolnine, 42 fl štolnine, 25 fl za zvonjenje, tako da mu je z odtegljaji prišlo na 337 fl. Leta 1827, ko je učil že v novi šoli, je znašala fasija: 30 fl šolnine, 216 fl za cerkovništvo, 20 fl za organistovo delo, z odtegljaji skupaj 149 fl.

Ko je umrl učitelj Grösslinger, je nastal spor med kaplanom in novim učiteljem Antonom Weixlerjem, r. 1821 na Kapli na Kozjaku, usp. 1838, ki je tu učil v l. 1859—65. Bil je sin učitelja Josipa Weixlerja in brat učiteljev Josipa W. ml. in Boštjana Weixlerja. Sem je prišel že 38-leten s 14 leti službe. Za njim pa je tu učil Matevž Rajšp, r. 1838 pri Benediktu v Slov. goricah, usp. 1854, adjustiran 1860 v Mariboru, ter je tu učil od 1865 dalje. Tudi njegov brat Alojz Rajšp je bil učitelj (1865), znan kot večš sadjerejec in sviloprejec. Matevž Rajšp je tu pisal tudi šolsko kroniko od 1870. Šolski okoliš je zasegal vasi: Partinje, Varda, Malna, Sp. Gašteraj, Srednji in Zg. Gašteraj, Zitence, Žice in Ledinek

JURŠINCI, gl. Poetovio, 1969!

KALOBJE

Tu je bila šola ustanovljena 1841, a že naslednje leto je bilo postavljeno tudi šolsko poslopje s stanovanjem za organista. To je bila nadarbina, ki je ostala še potem kot občinska šola. V to majhno šolo so prihajali otroci iz Kostrivnice, dokler se tam ni ustanovila posebna šola 1850. Leta 1869 se je ta trivialna šola preosnovala v enorazredno osnovno šolo. Iz šolskih aktov, ki segajo do 1841, zvedemo, da je število šolskih otrok stalno naraščalo: 1842 še 110, 1849 do 132, 1868 že 181, a 1869/70 že nad 200.

Prvi je učil tu Jakob Goleš, r. 1808 na Ponikvi, ki se je že 1843 pritožil zoper svojega prednika (Antona Košutnika?), da je nagovarjal župnika in ljudi proti njemu. Od 1843—44 je tu učil Janez Breznik, r. v Loki pri Žusmu, za njim pa začetnik Janez Smole, r. 1824 pri Boštjanu, tu 1844—45, nasledil ga je Miha Teran v l. 1845—47, r. 1821 na Sp. Polskavi, nato Franc Kamnatnik 1847—48, potem še Martin Pezdevšek 1848—52 v Šmarju, Vencel Košinek 1852—55, v desetletju nato pa je učil Simon Janžek (1855—67). Zaradi pritožb je dobil že 1862 pomočnika Franca Ranerja in Benedikta Mesnerja, ki sta prejemale po 30 fl vzdrževalnine. Leta 1867 pa je za Janžkom prevzel pouk Rok Škrjanc, ki je tu učil do 1874.

Ko so 1842 zidali šolsko poslopje, so imeli pouk šolarji v hiši Florjana Erjavca (štev. 4), prihajali pa so iz Vodice in Kostrivnice, kolikor niso hodili v šolo v Planino. Stroški za šolo so znašali 300 goldinarjev; tretjino je prispevala župnija, dve tretjini pa patronatski odbor v Novem mestu. Oskrbovala pa jo je šolska občina. Pozneje je bila last cerkve, namenjena je bila namreč tudi cerkvenikovemu stanovanju. Med drugimi je župnik Lovrenc Cajnkar v l. 1860—1873 prispeval po 30 gl za ubožne otroke.

Učiteljski prejemki so bili (do 1874) 500 gl ter nekaj bire poljskih pridelkov za organista in cerkvnika. Ta tipično hribovska šola je imela okoliš: Planina, Kalobje, Osredek, Podlešje, del Kostrivnice ter Vodruž.

KAMNICA

Tu so znani zasebni učitelji že iz 17. stoletja pa vse do 1800, ko se je — kakor je razvidno iz šolske kronike — ustanovila redna šola. Tako je ohranjen prepis računa iz 1883, s katerim je župnik Franc Leopold Magistrant izplačal

učitelju Mäntschiklu 17 fl plače. Tudi v krstni knjigi je 22. 1. 1718 zapisano, da je bil boter učitelj Klemens Šibavnik (Schibaunig). V latinskem prevodu vizi-tacijskega poročila arhidiakona iz Strassganga grofa Franca Filipa iz 1741 so podatki o 27-letnem učitelju Karlu Sartoriju (1731—41), krojaču iz Selnice, ki je bil tu že desetletje, plačan od župnika tudi s štolnino in z zbirco; tožili so o njem, da se potepa po gostilnah, da slabo piše in računa. Učitelj Martin Löhr iz Regensburga pa je bil tu že 2 leti in ima 34 let. Njegovi dohodki so znašali 100 gl s štolnino in zbirco. Navaja ga tudi Matej Slekovec (Popotnik, 1887, 74) kot ‚aedituusa‘ v Selnici ob Dravi (1741) in navaja, da je bil prizadeven orga-nist v Rušah v l. 1736—40 in naslednje leto v Kamniori. Leta 1764 je v krstni knjigi ime učitelja Jožefa Glaserja (Prim. Novakovo Biografijo kranjskih šol-nikov, Nova pot, 1970). Vse kaže in iz listin graškega deželnega arhiva je raz-vidno, da sta bili šoli v Kamnici in Selnici ob Dravi še pred 1750.

Iz šolske kronike posnemamo, da je bila 1816 kupljena stara hišica za šol-ski namen in to za ceno 1800 fl. Vendar je postala tukajšnja šola dvorazrednica šele 1860, ko je prenehal biti pouk utrakvističen. Podrobne podatke, ki jih je o šoli zbral župnik Vinko Munda v svojem opisu Kamniške župnije, so odnesli Nemci. Vse do 1868 so plačevali za učilnico po zasebnih hišah 35 fl najemnine, ker je bil prostor, namenjen pouku, vlažen. Šolsko poslopje je bilo pozidano v l. 1867/68 kot pritlična, v hrib naslonjena stavba, ki je imela 2 učilnici z 2 sta-novanjskima prostoroma za učitelja. K stroškom je prispeval tudi viltuški gra-šak B. pl. Carneri, občina pa je plačala zidarjem 8185 fl.

Med prve redne učitelje na tukajšnji javni šoli štejemo Josipa Šiška, r. 1765, ki je bil že na glavni šoli v Celju in potem organist tu (1811) in v Šmarju do 1814, ko je umrl. Šola je bila takrat še pod patronatom krške škofije in je dobivala potem v l. 1841—46 po 30 fl letno tudi iz štajerskega šolskega sklada. Po 1841 je učil tu Franc Kajzer, r. 1766 v Mariboru, usp. 1785, ki je bil učitelj od 1787 in je na tej šoli pomagal še 1809 ter učil potem do svoje smrti 1828. Za njim je pouk prevzel njegov sin Miha Kajzer, r. 1796 tu, usp. 1813 v Mariboru, adjustiran 1819. Tu je poučeval med 1828—35. Za njim sta prosila Junij Lerš in Janez Kajzer (1835), vendar je prišel sem Matija Hrauda, rojen Čeh l. 1806, usp. 1829 na 6-mesečnem tečaju v Gradcu, ki je tu učil od 1835—1840. Za njim je prišel Florjan Vračko (Bračko?), r. 1817 v Pernici, usp. 1836, tu učil 1841/42, potem pa za daljši čas Tomaž Ljupša, r. 1807 v Vidmu ob Ščavnici, ki je vztra-jal tu do smrti 1859. Sledili so mu: Anton Kolbl 1859/60; Jakob Kocmut, r. 1827 v Vidmu pri Ščavnici, tu 1860—64; za njim pa tridesetletje Josip Sac, r. 1818 na Zg. Polskavi, usp. 1839, ki je tu vodil šolo od 1864 do 1892. Vendar mu je pri tem pomagala vrsta pomočnikov: Josip Hofgartner, r. 1813 v Sp. Kungoti, usp. 1836, tu poučeval od 1864—66; Josip Slekovec 1866 in Miha Moge (1866 do 1867), Anton Hofbauer, ki je postal celo župan, ter končno Franc Fras, r. 1845 na Bišu, usp. 1864, ki je učil tu do l. 1876.

Medtem ko je 1820 šolo obiskovalo le 45 dč in 33 dkl, je njih število nara-slo l. 1860, ko je bila odrejena dvorazrednica, na 80 dč (od 150 šoloobveznih) ter 60 dkl (od 148) v starosti do 15 let. Po podatkih mariborskega škofijskega arhiva poroča leta 1828 župnik Jaka Standekar — je prihajalo tudi nekaj otrok iz nevšolanih krajev: Kamnica, Bresternica, Jelovec, Srednje, Zg. Rošpoh, Sp. Rošpoh in Šober. V zimskem tečaju je bilo 41, v letnem 35 otrok. Ponavljalna šola je štela 26 šolarjev (poleti 20, pozimi 26). Leta 1840 navaja župnik Blaž Klemenčič še nekaj učencev iz krajev, ki niso všolani. Ponavljalna šola je ime-la v zimskem tečaju 42, v letnem pa 30 šolarjev.

Šolski okoliš je zasegal predvsem Gaj in Zg. Kungoto še iz dobe, ko je fara štela 4000 ljudi. V kasnejši dobi, ko so pisali zlato knjigo (1820—35), je

prihajalo v to šolo: iz Kamnice s 143 hišami 100 otrok, iz Brestanice s 152 h 116, iz Jelovca s 44 h 31, iz Rošpoha s 158 h 83 in iz Gaja z 19 h 25 otrok.

KAPELA

Začetek pouka v tem kraju seže v leto 1804, ko je bila ustanovljena župnijska šola kot trivialka pod nadzorstvom župnika. Tudi ta šola je spadala pod sekavsko škofijo (od 1786—1859), kamor je bila tri četrti stoletja vključena vsa ljutomerska dekanija. Pouk je vodil organist Ivan Trstenjak, ki je tedaj učil v viničariji okrog 25 učencev. Že leta 1812 so prizidali mežnariji prostor za učilnico. Leta 1837 pa so morali najeti še drugo učilnico, ki je rabila za 2. razred, in 1853 še tretjo učilnico z učiteljskim stanovanjem.

Do 1821 je učil Ivan Trstenjak, r. 1777 v Šalovcih, ki je kot sin kmeta Matije učil že od 1801 v domačem kraju kot manj sposoben zasilni učitelj. Odtod je odšel učiti še v Bučkovce in 1835 prosil v Hoče. Umrl je 1854. Za njim je prevzel pouk Josip Neubauer, ki je, po rodu Čeh (?), učil že prej v Glini (Gleinstätten), tu pa bržčas do 1824. Nekaj časa je Trstenjaka nadomeščal Jožef Lešnik (1821), r. 1791 pri Benediktu v Slov. goricah, usp. 1810 v Mariboru. Nato pa je pol stoletja učil tu Andrej Šef in sicer vse do svoje smrti 1871, seveda s pomočjo dvajsetih pomočnikov. Kot sin učitelja Janeza Šefa je bil rojen 1795 v Mihalovcih. Njegov sin Franjo je bil učitelj glasbe v Celju (umrl 1892), a drugi sin Andrej je bil trgovec na Dunaju in je poslal nekaj (bratovih?) pesmi za Bajukovo zbirko. — V času učiteljevanja Andreja Šefa je imel učitelj 134 gl, kot organist še 56 gl in kot cerkovnik 123 gl — skupno 313 gl. Leta 1860 je bilo na šoli 221 otrok. (Prim. Popotnik, 1887, 38, Kovačič, Ljutomer 339).

Kot učiteljski pomočniki so ob Andreju Šefu poučevali: v l. 1848/49 Janez Smidinger, r. 1829 v Svečini, usp. 1846, ki je moral tisto leto k vojakom (poznejši stotnik v p.) in ga je nadomestil Josip Freuensfeld, sin učitelja Josipa (r. 1796 v Budinoidih pri Ptujju), sam pa rojen 1826 v Bučkovcih, usposobljen 1847, je bil po 2 letih službovanja v Vidmu pri Ščavnici prestavljen sem in učil med 1849 do 1853 ter ponovno 1863/64. Njegov sin Jožef F. je bil znani pesnik, r. 1861 v Radenskem vrhu pri Kapeli, umrl pa je 1893 za rakom v Pragi. Tudi ta je opravil učiteljski izpit in nekaj časa učil v Mihalovcih in v Ljutomeru.

Za Freuensfeldom je prišel sem učiti Franc Zorman, r. 1839 pri Benediktu v Slov. goricah, ki je učil do 1859, za njim pa Martin Lukman 1859/60 in Ferdinand Čisek od oktobra 1859 do aprila 1860, ko je bil (zaradi posilstva) odstavljen. Za njim pa so se hitro vrstili: Anton Čeh in Janez Cajnko 1860/61, Martin Matekovič in Josip Majhen v l. 1861—63, Anton Čagram in Gašper Lešnik ter Janez Greiner (1863—64), Jakob Kraševc, Miha Nerat in Andrej Močnik (1865), Boštjan Sirk (1866), Josip Pepelnik in Janez Glinšek (1867). Ko je bil prestavljen Gašper Lešnik v Ormož 1868, je prišel sem Boštjan Kregar, zoper katerega se je pritožil že v oktobru 1868 Jože Polanec, leto kasneje (1869—70) pa še Matej Soršak.

Šolski okoliš te šole je zasegal vasi: Kapela, Hrastje—Mota, Radenski vrh, Turjanci, Očeslavci, Rački vrh, Hrašenski vrh in Murščak.

KAPELE

Tako po šolski kroniki kot po podatkih graškega deželnega arhiva je začela tukajšnja šola 1824. V tej prvi zasilni šoli je učil cerkovnik (šolska kronika navaja Jakoba!) Anton Koprivšek okrog 12 učencev vse do 1827, ko je bil pre-

meščen v Zibiko in ga je 1828/29 nadomestil Franc Kalič. Ta učeči cerkovnik Anton Koprivšek st. (drug njegov soimenjak je za 6 let mlajši!) se je rodil 1804 v Motniku, usp. 1824, in je prišel sem kot začetnik. Usposobljen je bil na glavni šoli v Celju na trimesečnem pripravniškem tečaju. Franc Kalič pa je bil zasebni učitelj, ki je že prej učil v Globokem in v Pišecah (1812—26). Sem je prosil iz Koprivnice 1827 in obljubili so mu 31 gl ter zbirco: 20 vagonov žita in 20 veder vina. Učil je okrog 50 otrok.

Šola je 1830 postala trivialka. Leta 1829/30 je tu učil Josip Kovač, ki je napisal obsežno kroniko v Brestanici in ga je Slomšek pohvalil. Za njim je tu 3 leta (1830—33) Jože Jury, r. 1810 v Vuzenici, usp. 1829, sin učitelja iz Vuzenice r. 1778 v Dravogradu. Ko pa je ta 1833 odšel v Dobovo, ga je nadomestil Martin Doberšek, r. 1808 v Prihovi, usp. 1826 v Mariboru, ki je preko Loč in Dobove prišel sem in tu učil od 1833 do 1841, ko je odšel zaradi pritožb. Nasledil ga je Franc Koren, r. 1813 pri Miklavžu, učil pa je 1841—43. Za njim sta se vrstila Janez Breznik (Wresnig) 1843 in Anton Košutnik 1844, za tema pa Franc Kamnatnik (1847), Andrej Centrih in Simon Janžek (1847—51), Jakob Stvarnik (1851—54), vmes pol leta 1852 Jurij Fuchshofer, dalje Venel Koršinek 1854 do 1856, ko sta prosila sem Jurij Križan in Josip Zupanek (1856), potem pa še Franc Bauer 1857, Henrik Škoflek 1857—59, Jurij Janež, r. 1838 v Čadramu, tu 1859—62, Josip Pepevnak 1861—63 in končno še Franc Kramer, r. 1839 v Vitanju, ki je, čeprav živčno bolan, učil 130 otrok in pisal šolsko kroniko tu do upokojitve 1896. Umrli je 1. 1896.

Učitelj Koprivšek je učil v zasebni hiši (najprej Stergarjevi, potem Kovačičevi). Leta 1828 pa je župnik Franc Krošelj kupil v Jereslavcih leseno hišo za 80 fl, ki so jo 1829 popravili in postavili na župnijski vrt. Učitelj Kramer si je poleg župnika največ prizadeval za novo šolsko poslopje v l. 1866—74, ko je iz enorazredne ta šola postala dvorazredna in imela 4 učilnice ter učiteljsko stanovanje. Med 1860—62 je štela šola že nad 200 otrok.

Okoli 1850 so prejeli učitelji že 147 fl letno, torej 13 gl 12 in pol krajcarja mesečno. Šolsko nadzorništvo je bilo: dekan iz Vidma (Krško), župnik in 2 šolska krajevna nadzornika (Veble, Bruderman). — Prvotno so bili sem všolani otroci iz Kapel, Podvinja, Rakovca, Jereslavcev, delno tudi iz Slogonskega in Župelevca, pozneje še iz Bojsna, Sela in Vrhja.

KAPLA NA KOZJAKU

Kot enorazrednica se je tu ustanovila šola 1807 v mežnariji, priključena pa je bila radeljski dekaniji pod sekavsko škofijo. Skromna cerkovniška hišica, v kateri je bila ta zasilna župnijska šola, pa je 1816 pogorela in potem je bil pouk v župnišču do 1846, med tem pa je bilo 1845 zgrajeno zidano šolsko poslopje na odkupljenem posestvu, za katerega je občina prispevala 1000 goldinarjev.

Prvi učitelj na tej šoli je bil Anton Haring, izpričan v listu »Grazer Volksblatt« (1809, 53) ob razpisu. Toda že naslednje leto je prosil v Arvež in je potem šele v l. 1847—52 znan učitelj te šole Karel Tomič (Thomis), r. 1823 na Remšniku, sin učitelja Jurija T. z Remšnika (r. 1793 v Lučah). Usposobljen za učitelja 1843 v Mariboru in v 1847 v Gradcu, je bil najprej (1841—42) občinski tajnik v domačem kraju, potem pa je učil pri Mariji Brezje. Že 1841 je kot tajnik občine tu prosil v Dvorjane, potem je učil tu, a 1852 na Remšniku, kjer je 1853 umrl. Tu se je 1823 rodil učitelj Boštjan Weixler, ki je učil v l. 1844 do

1846 v Ormožu, njegov brat Anton pa, rojen 1821 tu, na tej šoli 1853/54, ko je prišel sem učiti Jurij Frisenbüchler.

Otroci so v to šolo hodili iz vasi: Sp. Kapla, Zg. Kapla in Javnik.

KEBELJ

Leta 1845 je bila tu ustanovljena zasebna šola. Do 1854—56, ko je bila postavljena polzidana šola z eno učilnico, je bil pouk v raznih zasebnih hišah. Po zaslugi posestnika Franca Kosa je dobila šola tu zasilne prostore. Redni javni pouk se je začel kasneje (1873). Več o tej šoli, ki je imela do 1873 že 6 učiteljev organistov, piše v »Pohorju« (116 — Koprivnik).

Okoliš te šole je zasegal kraje: Kebelj, Nadgrad in Podgrad, Lačna gora, Modrič, Kot, Koritno in Planina.

KOG

Šolska kronika navaja med prvimi cerkovniki-učitelji v tem kraju ime Ivana Šefa, ki je baje stanoval in učil v istem prostoru. Menda je bil to Jožef Šef, r. 1762 v Varaždinu, medtem ko je bil Janez Šef rojen 1768 v Mihalovcih in torej ne bi mogel tu učiti že 1779, ko se je tu začel pouk. Za Jožefa Šefa je tudi ugotovljeno, da je tu učil v l. 1794—1832. Obadva sta bila najbrž vnuka učitelja Alojza Šefa, ki je poučeval že v l. 1676—1737.

Zasilno farno šolo izza 1779 je vzdrževal štajerski verski sklad pod patronatom nemškega viteškega reda pri Miklavžu do 1788. Nameščena je bila v cerkveni zgradbi do 1783 kot enorazrednica. Najprej je bila ta šola v l. 1779 kar v cerkvenem hramu (viničariji). To je bila ena prvih šol v ptujskem okraju po uveljavitvi terezijanske šolske reforme. To najstarejše šolsko poslopje je bilo pozneje razširjeno in dvignjeno. Ko so 1830 preuredili cerkveni hram v gospodarsko poslopje, so za šolo in za učitelja postavili na cerkvenih tleh skromno leseno poslopje iz šibja, ometano z ilovico, ki pa je bilo 1847 že v razsulu. Na istem mestu so postavili novo šolo na račun cerkvenega sklada z učilnico v obsegu 9-krat 8 m ter stanovanje za učitelja z 2 sobama, kuhinjo in pritliklami.

V graškem deželnem arhivu imamo potem prvi spis o tej šoli z dne 2. oktobra 1823, ki sporoča o zidavi šolskega poslopja in dohodkih učitelja (1825). Sledi fasija iz l. 1832, ki navaja učiteljeve prejemke: od občine 33 fl 8 kr, bera 30 fl 52 kr (v žitu in vinu), 26 fl 36 kr ter štolnina z zvonjenjem, kar znese skupaj 105 fl 53 kr.

Že Šef si je moral najeti pomočnika zaradi cerkovniške in organistovske službe. To je bil Janez Veberič, r. 1806 na Kapeli, usp. 1822, ki je že prej učil v Mihalovcih in pri Tomažu pri Ormožu, tu pa v l. 1830—32, tik ob Šefovem odstopu. Šef je umrl 1835, star 72 let. Prej je v l. 1827/28 nekaj časa tu pomagala učiti tudi Jakob Majerič kot začetni učitelj.

Prvi učitelj, ki je bil za Šefom tu nameščen kot učitelj 1832, je bil Kristjan Mühling iz Ormoža, r. 1799, ki je učil že pri Miklavžu pri Ormožu in v Cezanjeh, potem v rojstnem kraju Ormožu, kjer pa je bil 1832 odpuščen zaradi grobosti in pitja, vendar je na prošnjo učil še do 1844, ko so se trije učitelji zapored pritožili zaradi slabih razmer na tej šoli in je bil nato Mühling ponovno 1842 odpuščen, pa spet — po spregledu kazni — 1844 zaradi nerednosti. Pritožbe proti njemu in sinu učitelja Alojza Puša, ki je na tej šoli nekaj časa učil, so se pojavile že 1837. Na ponovne prošnje je smel še učiti 1845, dokler ni bil

končno veljavno odstavljen 1850. Župnik je tožil, da je pijanec in moti učitelja Blaža Fistravca. Ker mu je tudi žena zbolela, je prosil za denarno pomoč in prejemal 20 fl. L. 1848 je prepustil šolo učitelju Repiču (Repniku?). Poročilo na škofijski ordinariat 1844 toži, da prejema učitelj komaj toliko, da oskrbi sebe in družino, in da bi se moral zadolžiti, če ne bi žena in hčerka z ročnim delom nekaj zaslužili. Provizor je moral službo zaradi zakonolomstva zapustiti, njegov namestnik pa ni mogel gmotno shajati. Naslednji učitelj pa je bil zaradi slabega obnašanja izgnan. Tako so imeli v 4 letih kar troje učiteljev, a takrat niso imeli nobenega, ker je bil Mühling odpuščen.

Tedaj je bil sem nastavljen Blaž Fistravec, ki je prejemal vsega 48 fl. Učil je tu že v l. 1840—42 in potem še 1843—47. Mühling pa je prosil »za pet ran božje volo«, da bi ga obdržali v službi, »da bi se mu dohodki ne odtrgovali in da bi dobival še naprej povišek, ker živi v bedi in obljublja poboljšanje, da ne bo več toliko pil, da ne bo grob, da bo do kurata Pirkerja v boljšem odnosu, da ne bo več površen, tako da se pritožbe ne bodo ponavljale.« Leta 1849 je dobil 52 fl 39 kr poleg bere, skupaj 133 fl. Tako so se ti ponovni dopisi vlekli iz leta v leto, a Mühling se ni poboljšal in je bil 1850 dokončno odstranjen.

Za njim je prosil na to mesto, ki je bilo razpisano, Jurij Mikl, r. 1812 v Vidmu ob Ščavnici, usp. 1828, ki je potem tu učil od 1850 do 1876, umrl pa je 1889. Prosila sta še Janez Filipič in Blaž Ornik. Pomagal mu je Alojz Ornik (1850—54) ter pozneje od l. 1863 Jurij Štampar, r. 1844 v Gomilici. Dohodki učitelja Mikla so bili: 93 gl plače z odtegljaji 63 fl, torej 29 fl čistega ter 20 fl iz šolskega sklada, skupaj 49 fl 59 kr.

Okoliš te šole: Kog, Gomila, Lača vas, Jastrebc, Vitan in Vodranc. Kljub zgodnjemu začetku je bila ta šola priznana šele 1874.

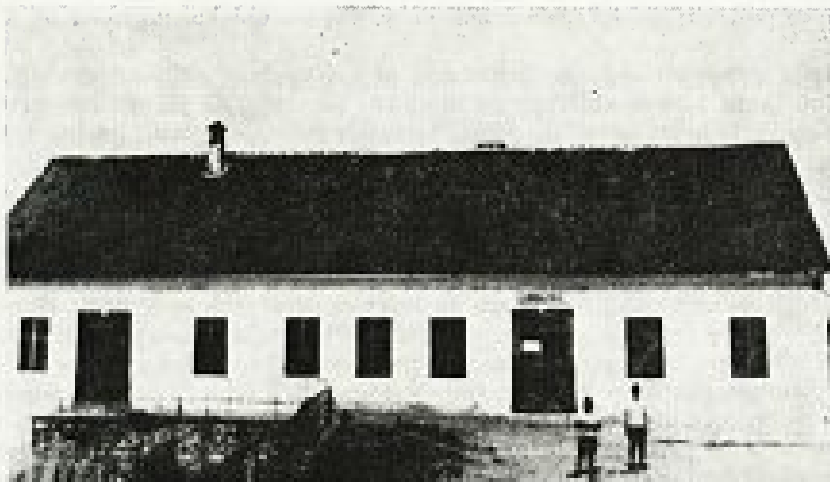
Učne knjige, ki so jih tu uporabljali: Prvo berilo Ivana Miklošiča, Drugo berilo s slovnico, Tretje berilo, Močnikove računice ter Prva in Druga nemška vadnica za obče ljudske šole. Učni jezik je bil slovenski z nemščino kot predmetom vse do prevrata 1918.

Učenec te šole je bil Božidar Flegerič, r. 1841 v Vodrancih, kasnejši profesor v Osijeku. Kot pesnik je objavil v Zori, Slovenskem glasniku in v Kresu. Zbirko njegovih pesmi je izdal Anton Kosi, nadučitelj v Središču ob Dravi s kratkim uvodom in življenjepisom.

KONJICE, gl. Slovenske Konjice!

KOPRIVNICA

V tem kraju je bila šola ustanovljena 1838 kot farna šola v kaplaniji. Ustrezala je zasilni enorazrednici. Poslopje, ki ga je postavila župnija, je ostalo do polovice last te župnije. Priprave za to šolo so tekle že od 1807, ko imamo ohranjen dopis župnika Janeza Mohorčiča, ki govori o navodilih za ustanovitev šole v tem kraju, na katera odgovarja: »V prigibu sledi izkaz k. k. okrožnega urada in želja mojega gospoda nadžupnika, s katero soglašam; da pa dokazem, da sem poseben prijatelj učeče se mladine, pristavljam originalno spričevalo. »Obenem sporoča, da so se pogrebni obredi po umrli deželni kneginji v polnem redu izvršili 30. V. 1807. Naslednji dopis je potem iz 1824, ko je šlo za nastavitev učečega cerkovnika in za popis vpisanih otrok, ki štejejo skupaj 41 dečkov in 22 deklic, dalje sporočilo šolskega nadzorništva, spomenica istega leta, a se z naslednjim letom ponovi z dopisom — po novih navodilih — tudi glede dohodkov za učitelja in za šolo, ki bi se lahko 1825 začela po teh pri-

Stara šola v Koprivnici (iz arhiva Solskega muzeja, Ljubljana)

pravah. Da so bili vsi ti poskusi neuspešni, priča tudi dopis 1827, ki se tiče nastavitve upokojenega duhovnika v mežnariji.

Po šolski kroniki je bil tu prvi učitelj Janez Krumplak že 1839, ki je vodil to šolo 2 leti, vendar so učili tudi duhovniki otroke iz vasi: Podsreda, Zdole, Brestanica, Kozje in rudnik Reštanj, ki je tudi gmotno podpiral šolo. Vsega je bilo tedaj 150 otrok. Verouk, a delno tudi druge predmete so učili kaplani: Janez Šlibar, Tomaž Mraz in Jože Kolarič kot vodja te šole.

Izredno zanimivo je pismo, ki ga je v lepi pisavi napisal leta 1849 učitelj Jožef Matoh:

RAZVESTENJE NAPREDOVANJA PRIVATNE UČILNICE v zimskem polletniku 1849 v KOPRIVENCI

Narvise vredno ogledništvo učilstva labudske škofije!

Predloženi razkazi očitne skušne zimskega polletnika 1849 dokazujejo, de je vsakdanska šola v drugi ločini v napredovanji pisanja ino računstva od lanskaha leta žalibože en korak nazaj storila, nasproti pak se je nedelska šola letos prav pozdignila ino vstanovila. Lanski vučenci druge ločine so skorej sploh vsi iz šole stopili, no večidel letas nedelsko ponavljalno šolo objišejo. Nedelska šola je tedaj drugi obraz dobila, kir je iz temelne ponavljalna postala, namest skladanja in slovkanja se vuči in ponavla »Katekizem«, bere sv. evangelij, piše narekama, pa tudi lepopisi se izdelujejo, katerih je nekaj zvezko »Rokopisi koprivenških učencov« perdjanih. V drugi ločini vsakdanske šole pak so zdej skoraj sami novinci, torej se z njimi ni zamoglo daleč jiti, kakor s takimi, ki že več let drugi klas objišejo. Tožno mi je tedaj, da stareši, ki že dovolj od potrebe ino korista šole prepričani niso, otroke ne dajo več kakor dve ali tri leta v šolo hoditi: ako bi v Koprivenci otroci po šest let, kakor je predpisano, v šolo hodili, oblubim, de bi se ta učilnica k boljšim vvrstiti smela. Kmetji tukaj še mislijo, da njih otroci že dovolj znajo, če znajo v cerkev na bukvice molit, in nekatere pa je tudi duh napčno zastopitine svobode prešnil, in mislijo, da so tudi dolžnosti do otrok odvezani; in če otrok že pastj zamore, se jim že zdi ško-

da, de bi pastirja mogl najemat, škoda za čas no obleko, de bi otrok v šolo hodilo.

V lepi sloves otrok pa tudi zamorem povedati, de se nekateri ukaželjni doma že od takih, ki šolo obišečejo, za silo brati navučijo, da jih pri vstopu v šolo objiščejo, za silo brati navučijo, da jih vstopu v šolo že v gornji odelek 1. ločine vzamem.

Z pričiočim dopisam pak ponižno zahvalit za vlansko leto njemu podarjeni 40 fl srebra in povedat, de jih je v korist učilnice obernal. Za lansko leto je z timi denarji omislil lepe šolska darila za svoje pridne učenike, za to kar je čez ostalo, je v preteku tega zimskiga polletnika za šolo majhno knjižnico in bravnico osnoval. Omislil je omaro za bukvice, dve mizi in stole, 4 slovenske evangelje celske izdaje, življenje svetnikov, 6 bravnikov za 2. ločino, 2 računstva od Močnika, 6 slovníc od Muršeca in 6 katekizmov. Prpčital se je, de to veliko pomaga, kir stereši otrokam potrebne knige omislit ali ne morejo ali nočejo. Pobožnim dekličem v prid, kateri kaj svetega radi berejo, sim moje lastne slovenske knige pobožniga obsežka v knjižico dal, ino jih ne samo vsako nedeljo v šoli brati dajam, ampak tudi nekaterim na dom. Berejo se tudi vsako nedeljo po opravljenim drugim opravilom v naši šolski knjižnici od mlajših kmetov nasledni Časopisi kakor: Novice, Slovenija, Vcdež, Zgodna danica, Celske novine, katere časopis ma z Gospod fajmoštram skupej naročujeva, tode bravcov novic je malo, in tri dele več jih je za branje pobožnih knjig.

K podpiranju tega šibkiga začetka, katcri z časama vendar lepi plod za prihodnost obeta, prosi spodaj podpisani Visokovredno šolsko ogledništvo, de bi taisto za podporo Koprivenske privatne učilnice in knjižnice zopet kaki dar iz šolske denarnice njemu pokloniti blagovolilo.

V Koprivenci 5 m. travna 1849.

Jože Matoh,
učitelj

Nekaj časa so učili in sem prosili: Franc Strapolitan, ki ni ustrezal kot 36-leten cerkovnik, Anton Koprivšek v l. 1824—27, Niko Matoh (menda oče Jožefa M. iz Podčetrčka), r. 1784, usp. 1813 v Celju, ki je že 1815 prosil sem, Franc Kalič 1827, Martin Posavec 1859/60, ki je bil potem v Ljubljani nagrajen, Jože Drozg 1866 ter Janez Kranjc 1866/67.

Leta 1863 (28. 3.) javlja dopis všolanje nekaterih naselij občine Gorjane in isto leto (22. 5.) o gradnji šole. Leta 1862 je nastopil zasebni učitelj Ferdinand Čížek, potrjen podučitelj (16. 11. 1863). Potem sledi daljši dopis o povišanju te zasebne šole v redno ljudsko šolo 3. 7. 1866, ko je bilo mesto učitelja razpisano. Nastavljen je bil od 6 predlaganih prosilcev Josip Drozg. Medtem, ko je bil Čížek, r. 1836 v Križevcih pri Ljutomeru, tu učitelj v l. 1863—65, pa je Josip Drozg, r. 1837 v Črešnjevcu, tu učil od 1866 pa vse do svoje smrti 1883. (Prim. Popotnik, 1883).

Prenovljena zgradba šole iz 1864 je imela 2 učilnici in prizidano ji je bilo učiteljsko stanovanje. Šola je bila zasebna do 1866 z nastopom učitelja Drozga, ko je postala državna. Že prej je bil razdeljen na oddelke, sedaj pa so bili učenci razporejeni na 3 razrede, čeprav je šola postala dvorazrednica mnogo kasneje (1893). Leta 1869 preneha tudi Zlata knjiga (Ehrenbuch für die Schule zu Kopreinitz).

Okoliš te šole obsega kraje: Koprivnica, Veliki dol, Gorjane, Vojsko, Veliki Kamen, Mali Kamen, Mrčna sela, Jcričdol, Veternik. Ta naselja pripadajo trem občinam: Podsreda (prve 4 vasi), Brestanica pa naslednje razen zadnje, ki spada pod občino Kozje.

Sola v Koreni (iz arhiva Šolskega muzeja, Ljubljana)

KORENA

Zasilna šola je bila tu najbrž že v drugi polovici 18. stoletja, saj je bil tu že l. 1768—89 ludimagister Bernard Domanjko. Vendar je bila izpričana poživljena enorazredna šola na pobudo sekavske škofije šele 1812. Poučevali so v slovenščini z nemščino kot predmetom. Dvorazrednica je postala ta šola 1854. Za šolo je bila 1813 postavljena pritlična stavba, ki so jo 1854 nadzidali. Prej so otroci hodili v šolo v Voličino, v Malečnik, v Žiteško vas in Vurberk. Leta 1814 se je potem pričel pouk za otroke v okolihu: Zgornja in Spodnja Korena, Žikarce, Zimica, Jablanec in Vinička vas. K zidavi tega prvega šolskega poslopja so prispevale graščine, ki so imele tu svoja posestva: Vurberk, Ptuj, Slivnica in Ravno polje. Stavbno parelo je odstopila cerkvena oblast za 8 gl, vse kasnejše dozidave pa so plačale všolane občine in krajevni šolski odbor.

Po podatkih škofijskega arhiva v Mariboru je tu leta 1809 učil Franc Anšič, ki je poučeval že od 1797 in opravljal službo cerkovnika in organista, pomagal pa mu je Franc Purgaj (1796—1813). Leta 1811 ni bilo rednega pouka in sta navedena opravljala le cerkveno službo. Oba sta podpisana na poročilu o dohodkih.

V škofijskem arhivu v Mariboru imamo podatke za to šolo iz leta 1828, ko je šolo obiskoval župnik Jože Vizjak, ki je bil tudi katehet. Všolani kraji pa so tedaj šteli: Zgornja Korena 61 hiš in 7 dč, 1 dkl, Spodnja Korena 49 h s 4 učenci, Mala Vinička vas 9 h s 4 učenci, Žikarice 73 h in 13 učencev. Nekaj otrok pa je prihajalo tudi iz nevšolanih krajev: Velika Vinička vas in Jablanec. Krajevni šolski nadzornik je bil trgovec Anton Klepec. V zimskem tečaju je šolo obiskovalo 49, v letnem 36 učencev, iz nevšolanih krajev pa 18 in 2 odrasla učenca. Ponavljalna šola je štela 44 šolarjev. Nedeljski popoldanski pouk je obsegal pozimi 34, poleti 44 šolarjev. Leta 1838 je bilo vsega 80 učencev. Verouk je učil poleg župnika Vizjaka še kaplan Anton Jurkovič. Učitelj Jože Kolarič je imel pomočnika Franca Punterja. Pozimi je obiskovalo šolo 105, poleti pa le 79 otrok. Deklic je bilo pol manj kot dečkov. Ponavljav-

cev je bilo pozimi 50, poleti 72 in so imeli pouk v nedeljskih popoldnevih od 13. do 14. ure. Iz Zgornje Korene je prihajalo v šolo 25 otrok, iz Spodnje Korene 13, iz Male Viničke vasi 1, iz Žikaric 29. Nevšolani kraji so prispevali: Velika Vinička vas 18, Jablanca 12 šolarjev.

Leta 1840 je učil tu verouk katehet Jernej Jodl. Učitelj Jože Kolarič je bil tedaj že 53-leten. Šolarji so prihajali iz vasi: Zgornja Korena 25 učencev, Spodnja Korena 17, Mala Vinička vas 4, Žikarice 20. Iz nevšolanih krajev: Velika Vinička vas 21, Jablanca 14. V letnem tečaju je bilo 81, v zimskem 103, iz nevšolanih krajev 21, iz drugih far 15 otrok in 1 odrasel. Ponavljalna šola je štela 94 pozimi, 72 poleti.

V 50. letih prejšnjega stoletja je tu učil Peter Rajcer (Reitzer), za njim je prišel Martin Horvat (1852—54), ki je menda vztrajal do 1859, ko je nastopil Franc Pfeifer za nekaj mesecev, potem ga je nasledil Vid Vidovič (1859 do 1862). Nato je učil Andrej Močnik s podučiteljem Jakobom Vudno (1862), leto za tem pa Janez Maurus (1863). Leta 1864 sta učila Jože Kolarič in Andrej Vrabl.

Dne 24. avgusta 1858 je bil na skušnji okrajni predstojnik iz Lenarta v Slov. goricah. Podučitelj Vinko Kocmut (1857—59) je z učenci najprej zapel, na koncu so pa razdelili darila.

Leta 1868 je Jože Kolarič prosil za plačo pomočnika Miha Oberskega, a še isto leto sta bila sem prestavljena Franc Šuen in Miha Holovar.

V obdobju 1845—60 je bil za to šolo zaslužen zlasti župnik Tomaž Zimič. Žal, da je šolski arhiv uničil požar 1869. Leta 1870 je bila uvedena slovenščina, ki jo je prej izpodrivala nemščina.

To šolo je obiskoval poznejši znani mariborski zdravnik dr. Feliks Ferk, ki je ustanovil glavnico 5000 kron za študente, njegov brat Ernest, kasnejši sodni svetnik, in Jože Glonar, poznejši kulturni zgodovinar in knjižničar v Ljubljani.

KOSTRIVNICA

Po podatkih graškega deželnega arhiva se je tu začel pouk 1812, ko je bil za učitelja imenovan Janez Miha Auchman, ki je učil že prej v Vojniku (1783 do 1796), kjer je bil pohvaljen, potem pa še v Novi cerkvi, kjer so mu očitali grobost, ter v Šoštanju. Sem je prosil iz Žalca, vendar je učil tu le eno leto, saj je umrl 20. julija 1813. Že 30. julija 1813 je bil nastavljen Jurij Bradač (Wradač), a naslednje leto je bil na razpis izbran Franc Hofbauer, r. 1765 v Slovenjem Gradcu kot prvi pravi učitelj iz Mozirja, kjer je učil že od 1787. Leta 1821 pa so se pritožili proti njemu zaradi šolnine in 1824 je odstopil. Začasno ga je nadomestil Josip Vegund, naslednje leto pa je bilo mesto spet razpisano in izmed 5 prosilcev je bil izbran Jakob Emer, ki je bil nastavljen 19. 10. 1824. Čez tri leta (1827) se je sprl z župnikom in odšel v Žalec, njegovo mesto pa je prevzel Josip Trefalt, a že naslednje leto Miha Hojzel. Po ponovnem razpisu 1828 je bil izbran med tremi prosilci Blaž Englert, r. 1800 v Globasnici, usp. 1919 v Celovcu, ki je ostal tu do 1847, ko so se pritožili proti njemu zaradi ravnanja s šolskim denarjem. Za njim so se vrstili: Simon Kramberger (1847 do 1850), Franc Kamnatnik (1850—62), po njegovi smrti pa so učili še Anton Sket (1862—66), nekaj časa vmes Janez Zidar, potem pa Franc Kupnik, ki je dobil to mesto na razpis 1867.

Prva šola je bila enorazrednica v zasebni hiši, nekaj časa tudi v Marofu in na Brenkovem.

Sola v Kostrivnici
(iz arhiva Solskega muzeja, Ljubljana)

Ustanovna listina z dne 11. 12. 1820 v roke učitelju Hofbauerju s podpisom dekana se v prevodu glasi:

»Ker prepušča po obvestilu slavnega c. kr. okrožnega urada v Celju z dne 13. 11. t. l., št. 10584, lastnik posestva Rogatec in Strmol g. Anton grof Attems po izjavi z dne 7. 11. vsakokratnemu učitelju v Kostrivnici brezplačno zemljišče v izmeri 500 kv. sežnjev zaradi boljšega preživljanja in se zadovolji z letno dajatvijo mere masla in 20 krajcarjev kovanega denarja kot dodeljeno primščino, prejme gospostvo v Rogatcu nalog, da izda redno, na vsakokratnega šol. učitelja v Kostrivnici glasečo se listino in jo izroči njemu, Francu Hofbauerju kot sedanjemu učitelju v Kostrivnici obenem s predajo zemljišča, ki se ima brez odloga na novo opraviti. Obenem poskrbi gospostvo za to, da mu ne bo delala pri ograditvi tega zemljišča nobenih ovir občina Kostrivnica, ki se je odrekla pašni pravici na njem. O tem se obvešča učitelj.

Dekanijsko šolsko nadzorništvo, Rogatec, 11. 12. 1820.«

Leta 1834 je bila zgrajena šola na občinske stroške za 3000 gl z eno učilnico in učiteljskim stanovanjem, ki je bilo pozneje (1877) dozidano z nadstropjem in 2 učilnicama. Šolo je podpiral grof Attems, ki je dal — kot je razvidno iz zgornje listine v užitek 500 kv. sežnjev zemlje, zahodno od župnijske cerkve.

Učitelj Hofbauer je skraja učil okrog 50 učencev, a 1870 je njih število naraslo na 205, z nedeljskim tečajem na 249. Otroci so prihajali iz vasi Drevenik, Zgornja Kostrivnica, Gabrovec, Čača vas, Zagaj, Zgornji Gabernik, Spod-

nji Gabernik, Podturn, Spodnja Kostriwnica, Kamna gorca, Podplat in Brezje. Po Slekovcu sta se tu rodila Jože Englert (1832), sin Blaža Englerta (1828 do 1847) in Janez Smole (1824).

KOZJE

V Kozjem je bila dekanija in z njo okrajna šolska oblast, ki je pričela delati vzporedno z novimi reformnimi ukrepi 1806, ko so bile po nalogu škofijskega ordinariata ukazane pridige o dolžnosti pošiljanja šoloobveznih otrok v šolo, kjer je bila ta že ustanovljena. V ta sklop pozitivne obiskovanja šole sodi v graškem deželnem arhivu več spisov vse od prošnje za večje število malih katekizmov, učiteljskega osebja in dohodkov za učitelje, zlasti pa za podrejene šole v tem okraju: Podčetrtek, Lovrenc, Olimje, Bistrica ob Sotli, Podsreda, Pilštajn.

Stara šola Kozje

Po šolski kroniki je bila tukajšnja šola ustanovljena 1805 in od 1812 tudi nedeljska šola (do 1870) kot »vzorna«, a prvi začetki tukajšnje šole segajo v 1800, ko so občine Kozje, Veternik in Ješovec z Dolami prosile za prenos dekanije iz Pilštajna v Kozje ter za ustanovitev šole v tem kraju. Ivan Šmid, trgovec, je posodil denar za kaplanijo in šolo, a graščak Wintershofen je dal svojo hišo na razpolago za šolo in učiteljsko stanovanje. Tako se je pričel pouk 1805, ko so prizidali še nadstropje za kaplanijo. Skraja je hodilo v to šolo le 15 učencev.

Prvi učitelj tu je bil Tomaž Kovač, r. 1778, ki je tu učil do 1808, ko je odšel v Brestanico. Prejemal je na tej redni šoli v dekanijski fari 12 fl šolnine, zbirko pridelkov ter 56 fl kot organist. Ker Karel Erenkel, ki bi prišel v poštev za njegovega naslednika, ni imel spričevala, je prišel na to mesto 1810 Karel Böhm, za njim pa Andrej Ripšelj iz Škofje vasi pri Vojniku, zgleden učitelj, ki je tu učil do 1815. Med njegovim učiteljevanjem je dobila učilnica nove klopi (1812). Leta 1815/16 je tu učil Franc Pirker, r. v Trbovljah, usp. 1806 v Celju, ki je potem, ko je bil v Trstu potrjen, učil v Gornjem gradu, sem pa

je prišel Primož Brelih (1816—20) iz Šenčurja pri Kranju. Leto za njim (1821) je učil Jurij Palčič, nakar je bilo to mesto razpisano od ljubljanskega (gornjegrajskega) ordinariata z navedbo dohodkov: 101 fl v denarju, 37 mer žita, 30 mer ajde in 58 mer drugih žitaric. Nastavljen je bil tedaj Luka Köspret, ki je tu učil do 1826. Za njim so učili: Josip Kerhlango (1826—29), Anton Teuš (1829—31), nekaj mesecev Boštjan Berna, potem Anton Kramberger (1831—37), po njegovi smrti Simon Srabotnik (1838—39), Janez Hribernik 1839/40, Jurij Križan do 1844, nato je 15 let učil Janez Klemenčič (1844—59), r. 1804 v Čemšeniku, za njim pa še Franc Strmšek, r. 1820 v Ločah, usp. 1846, ki je tu vztrajal do svoje smrti 1871. (Prim. Pädag. Zeitschrift, 1871, 493).

Nekaj časa so pomagali tu najbrž še Franc Stanič (1815), Josip Völger (1819/20, Jurij Pešič (1821), Ignac Tipelt (1827) in Franc Koren.

Učitelji so se v začetku hranili na stroške občine. Ponavljalno šolo je obiskovalo poprečno 28 učencev. Leta 1839 je bilo rednih učencev 61, nedeljskih pa 45. Leta 1847 so delili šolo na 1. oddelek s 33 dč in 25 dkl, in 2. oddelek s 14 dč in 8 dkl. Ponavljavci so šteli 81 šolarjev.

Učne knjige so uporabljali: ABC za 1. šol. leto, Prvo Močnikovo računico in Praprotnikovo Slovensko slovnico za 7. in 8. šol. leto. Do l. 1869/70 je bil v rabi še nemški učni jezik. Največ otrok je bilo v Kozjem, nekaj pa jih je hodilo iz okoliških vasi: Veternik, Zdole in Ješovec.

KRISTAN VRH

Zasilni pouk je bil že 1811, ko je učil organist Martin Zupan iz Čadrama, oče učitelja Jakoba Zupana. Spričevala ni imel, a je kljub temu po malem učil otroke kot cerkovnik in organist črkovanje, branje, pisanje, računstvo, petje in še verouk. Otroci so mu skraja nosili v šolo drva in živež, da je mogel ob svojih pičlih dohodkih obstati. Potem ko je 1811 opravil v Celju pri kapucinih izpit za vaškega učitelja kot prostovoljec, je kot godec igral gosli, fagot in klarinet v Rogiški Slatini.

Od 1830 so tu še učili cerkovnik in kaplani vse do 1846, ko se je šele začela redna šola. Nekaj imen: Peter Cevc, Gabriel Seidl, Franc Gornik, Miha Baumkirchler. Potem so učili v zasebnih hišah, tako od 1846 do 1851 v Zajkovi (št. 30), v l. 1851—54 v Otorepčevi koči (št. 27), v l. 1854—56 spet v Zajkovi, a v l. 1856—63 v Verkovi (št. 15). V l. 1846—48 je učil kaplan Jože Pečnik, l. 1847 pa — po smrti Martina Zupana — sin Jakob Zupan in to že v novih prostorih, za katere je bila plačana kupnina 4900 goldinarjev šele 1860. Ko si je Slomšek 1853 ogledal novo učilnico, je primaknil 100 goldinarjev in rekel: »Imate pač lagodno šolo!« Poleg njega je za novo šolo zaslužen tudi župnik Anton Wolf (1832—71), ki je 1845 pisal na dekanat v Rogatec, da bo v kratkem urejena učilnica za 60 fl ter stanovanje učitelja. Jakob Zupan je bil 1848 odpuščen in na njegovo mesto je prišel Franc Kamnatnik iz Kalobja, ki je učil do 1850, potem pa je odšel v Kostrivnico, na njegovo mesto pa je prišel Anton Sket. Ta se ni mogel razumeti z župnikom in je že 1851 prosil za premestitev. Za njim sta prišla Peter Sodin in Franc Bauer (1851), naslednje leto je za mesec dni prišel Franc Kocuvan iz Poljčan. Tri leta potem je učil Jurij Anderluh (1853—56) iz Makol, potem pa je učil še Anton Kristan (1857—65).

Nekateri župljani so za učiteljevanja Zupana, ki je bil tu rojen 1826 in učil potem 1838—40 po 5 učencev kar na domovih, pošiljali svoje otroke v šolo v Sodno vas, v Šmarje pri Jelšah ali v Kostrivnico.

Ob odpustu učitelja A. Kristana ob koncu leta 1865 so župljani poslali župniku prošnjo, da bi ta učitelj še ostal:

»Častiti gospod Fajmošter!

Kakor mi podpisani začasnega učitelja g. A. Kristana poznamo, je en dober in prijazni človek, s katerim že veliko let v lepi zastopnosti skupaj živimo in zelo bi se nam po njem žalilo, ko bi nas zapustil, ko smo slišali, da ga tukajšnji šolski odbor noče prečastitemu knezoškofijskemu svetovavstvu za potrdnje naprej položiti, ko je on za to službo prosil, ampak ga veliko več zelo tožil, kar se nam v resnici zelo čudno zdi. — Vsaki farman, kateri le zdravo pamet ima, mora spoznati, da njemu po naših mislih po pravici sliši ta služba, posebno, če se premisli:

1. Da je g. A. Kristan skoz 6 let vsaki dan težavni pot štirikrat na dan v učilnico in iz učilnice posebno v jesenskim in zimskim času imel, večkrat kosilo doma zavolo težavniga pota opustil.

2. Kolko soperice in čuda je mogel pozimi in poleti vročine prestati, pa pri vsem tem ni šolski navk zanemaryl, ko so učenci in učenke tako dobro pri očitni velikonočni in jesenski skušnji na vprašanja odgovarjali, da so poprejšnji gospod dehant, koker tudi sedanji vselej zadovoljni bili.

3. Je moral on tudi nedeljo in vsak zapovedni praznik skos 6 let ta daljni težavni pot iti, in sicer 6-krat, da je v cerkvi pri službi božji orglal in pel.

4. Tudi njegovo stanovanje je bilo tako slabo, da kurjava je le malo izdala, in v hudi zimi (je) od mraza drgetal, bil je pomilovanja vreden, pa pri vsem tem vedno potrpežljiv.

5. Tudi nismo nikoli slišali, da bi ga bil kateri farman tožil pri gospodu dehantu v Rogatcu, ali če so gospod dehant k nam k šolski skušnji prišli, zdaj pa naenkrat tožba pri prečastitem g. knezoškofu.

6. Tudi smo slišali, da se eden šolski odbornik ni hotel v tožbi podpisati, akoravno so drugi njega silili, ker mu tožba krivična naprej pride.

Torej prosimo mi podpisani njih čestiti fajmošter, da bi našo ponižno prošnjo k svojim drugim pismom priložiti — njo tudi prečastitemu knezoškofijskemu svetovavstvu predložili s ponižno prošnjo, naj bi blagovolilo da bi g. A. Kristan za učitelja pri nas ostal.

Občina Kristan verh na dan sv. Matije 1866:

Fr. Hajnšek, predst., Jože Kregar, obč. predst., Gregor Verk, sr. svetovavec, Supanec, Jože Mešiček, Jože Kregar, podpisatelj, Anton Tramšek, Georg Smole, Mat. Skorjanec, Anton Škodiš, Jože Strašek, Georg Stiplošek, Mat. Skorc, Anton Stiplošek, Anton Ogrizek.«

Pred tem pismom — 5. 12. 1865 — je bila odposlana namreč šol. nadzorništvu v kraju pritožba zaradi njegovega odnosa do žensk in nerednosti otrok, kar pa so spet drugi zanikali (s podpisi nekaterih občanov). Vendar je poznejša spomenica prikazala, da je več podpisov za to, da ne bi bil potrjen za učitelja.

Tako je za njim prišel sem Henrik Škoflek 24. 4. 1866, a tudi proti njemu so se kmalu pritožili (16. 2. 1868) na škofijsko šolsko nadzorništvo zaradi orglanja, pouka in nedostojnega obnašanja. Tako je prišlo do prestavitve H. Škofleka 15. 4. 1868. Ob razpisu tega mesta 20. 8. 1868 je bil med 7 prosilci (prosil je tudi A. Kristan) izbran Janez Novak, 25-letni podučitelj iz Ponikve, ki je bil že 6 let v službi na treh mestih in nazadnje v Brestanici. Tukaj je učil do 1870. Do njegove namestitve pa je nekaj časa učil tudi Janez Jurko (1868).

V to šolo sta hodila tudi Miha Žolger, kasneje profesor v Celju, poslanec in urednik Popotnika (1880—83) ter Pavel Strmšek, pozneje profesor v Celju in v Mariboru.

Šolski okoliš te šole je obsegal kraje: Hajnsko, Gričice, Laše, Kačji dol, Kristan vrh, Male Rodne in Plat.

KRIŽEVCI PRI LJUTOMERU

Zasilna, neredna šola je bila v tem kraju ustanovljena že pred 1702. Med najstarejšimi učečimi cerkovniki, ki so tu učili od 1691 dalje, se navajajo imena: Janez Karel Moz (Motz) in njegovi potomci. (Prim. Lapajne, Zgodovina štajerskih Slovencev). Skraja je bil pouk v kmetski hiši Janeza Hrastovca. Za Janezom K. Mozom, ki je učil nekako do 1696, je učil njegov sin z istim imenom do 1702. Ko je tega leta ta odšel v Ljutomer (kjer je učil do 1707), je prepuštil šolo Janezu Kravanju, ki je potem učil spet v Ljutomeru (do 1717). Potem se je vrnil v Križevce in učil tu 1717—26. Za njim je učil Cirngast (1743 do 1754). Kdo je učil vmes, ni znano. L. 1758/59 je učil »šulmajster« Jože Vrabl, ki ga je odstavila braneška graščina. Najbrž je tu učil tudi Jože Rozman (r. v

Križevci pri Ljutomeru (iz arhiva Solskega muzeja, Ljubljana)

Voličini), ki je učil od 1801 v okoliških krajih (Vurberk, Biš, Ptujška gora) ponovno, (Cirkovce, Juršinci) in umrl na Ptujski gori 1851 za jetiko, star 73 let.

Leta 1780 je bilo šolsko poslopje, v katerem je bil enorazreden pouk, leseno in ometano. V njej je poleg učečega organista in cerkovnika učil še pomožni učitelj, saj je 1835 postala tukajšnja šola že dvorazredna s slovenskim poukom. Po šol. kroniki so na župnikov nasvet 1830 staro šolo prodali in postavili novo, ki so jo kasneje (1870) nadzidali v enonadstropno.

Po škofijskem arhivu v Mariboru posnemamo, da je okrajni šolski nadzornik Kellner to šolo 1812 pohvalil. Okrajno oblast nad njo so imeli Cirkovce, Lukavci ter Branek. Dekan Anton Bratuša je nadziral to šolo s katehetom Andrejem Polancem, ki je bil tu od 1803. O njegovem prizadevanju za šolo priča tudi »Fleiskatalog«. Ob nedeljah je bil verouk popoldne in najmanj dvakrat še v bolj oddaljenih občinah. Učitelj Franc Schweigl je bil poročen. 30-leten z 9. leti službene dobe, lepega zadržanja in zmeren v teh vinskih krajih.

Učil je v »sklavonskem« jeziku in ljudje so ga spoštovali, ker je znal z otroki ravnati tako, da so ga ubogali. Vodil je poleg prejšnje (Fleiskatalog) še knjigo vaj (Probeschriften) in pregled skušenj (Prüfungsekstrakt), dekan pa šolski arhiv. Učitelj je orglal v cerkvi in nadomeščal cerkovnika. Dopoldne in popoldne je učil po 2 uri na dan redno po predpisih skupaj 53 otrok (42 dč in 11 dkl). Učitelj je užival preveč spoštovanja, da bi godel po gostilnah. Šola je bila v posebnem poslopju, a v bolj žalostnem stanju. Imela je slabo učiteljsko stanovanje, vendar se učitelj ni pritoževal. Če bi podrli kapelico na pokopališču, ki je bila odveč, bi dobili gradbeni material, kar bi dekan želel, ker je jemala svetlobo župnišču. Zidali bi: Branek, Lukavci, Radgona, Borl in drugi. Otroci so se učili nemško brati in pisati, ne pa tudi govoriti in razumeti. Šola je bila preskrbljena z vsem. Revnih otrok tu ni bilo. Papir in peresa so prispevali starši, drugo pa okrajna oblast. Šola je dobivala 4 klaftre drv. Učitelj je prejemal 112 fl, poleg tega pa še prostovoljno bero pšenice in vina (ne veliko), o čemer je vodil nabiralni zapisnik (register). Za vsakega otroka je dobil mesečno 12 krajcarjev šolnine. Otroci so obiskovali dnevno sv. mašo in vsako četrtletje spoved. Nadzornik Anton Kokl je bil brez nastavitvenega dekreta. Dokler ne bo v »sklavonskem« jeziku primernih knjig uvedcnih v šole, ne bo boljšega uspeha. Deklice pa bi se morale oddeliti od učencev. Učitelj Schweigl je učil od 1808 do 1819. Rojen 1782 na Tirolskem, usp. 1802 v Celju, je bil potrjen 1807 v Gradcu.

Od 1819—46 je potem tu učil Blaž Dominkuš in vodil tudi posebno nedeljsko šolo. Rojen 1787 v Frankovcih pri Ormožu je bil usposobljen 1808 v Mariboru in učil v Ptujju, v Markovcih in na svojem posestvu v Kaniži, dokler ni prišel v Križevce. Kot podučitelj je Dominkušu nekaj časa pomagal Miha Maurič, r. 1817 v Ljutomeru, usp. 1836. — Po Slekovčevi kartoteki učiteljev, ki jo hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, so se v Križevcih pri Ljutomeru rodili naslednji učitelji obravnavanega obdobja: Alojz Čížek (1830), Jožef Čížek (1834) in Ferdinand Čížek (1836).

Ko je bilo po Dominkuševi smrti to mesto razpisano, je začasno učil 1846/47 Franc Meško, potem pa je bil izbran Franc Regolec, r. 1801 v Šentilju v Slov. goricah, usp. 1818, ki je tu učiteljeval od 1846—72, ko je bil upokojen in odlikovan, umrl pa je 1897 v Mariboru. Pomagali so mu podučitelji: Tomaž Viher 1848/49 in Miha Šipek (1849—58), Lovro Šijanec (1858—59), Blaž Lovrenčič (1859—60), Franc Velec (Belec?) 1859, Janez Greiner (do 1860), Martin Lukman (1860), Alojz Servec (1861—64), Matija Murko (1864—66), Janez Krajnc (1866—68), Štefan Kovačič (1868—70).

Obisk te šole je pred stoletjem štel povprečno 68—70 rednih in 72 nedeljskih šolarjev. Leta 1811 je imel Franc Schweigl že 232 šoloobveznih otrok, od katerih je redno prihajalo le 53. Pred njim je bil tu Andrej Huber, r. 1764 v Ljutomeru in je tu učil od 1786 do 1806. Njegov sin Janez Franc Huber je bil tu rojen 1786, kasneje je nekaj časa učil v Ljutomeru (1809—17), pozneje pa je zaradi spletk postal pisar in trgovec. Drugi njegov sin Jožef, ki je bil tu rojen 1800, je učil v Postojni in v Celju.

Okoliš te šole je zasegal vasi: Stara Nova vas, Banovci, Grlava, Gajševci, Grabe, Iljaševci, Križevci, Krištanci, Kokoriči, Lukavci, Logarovci, Šalinci, Ključarovci, Bučečevci, Vučja vas, Boreci, Bunčani, Hrastje-Mota, Dobrava.

Med drugimi sta križevsko osnovno šolo obiskovala tudi poznejši škof in kardinal Jakob Missia, r. 1838 na Moti pri Radencih, in Matija Slavič, r. 1877 v Bučečevcih, poznejši profesor in rektor ljubljanske univerze.

KRŠKO

Naj uvrstimo med štajerske šole tudi to, ki ima na štajerski strani močno zaledje in ga Sava dejansko razpolavlja!

Znana je bila tu protestantska šola Adama Bohoriča o. 1550—1563, namenjena predvsem sinovom dolenskega plemstva, vendar so jo obiskovali tudi nekateri drugi, med njimi morda najpomembnejši in dvajsetletje mlajši Bohoričev učenec Jurij Dalmatin, prireditelj znane protestantske Biblije. Po svojem odhodu je Adam Bohorič prevzel vodstvo ljubljanske stanovske šole (1566—82) in posebne šolske in jezikovne komisije za izdajo protestantskih knjig, postal v l. 1595—98 ponovno ravnatelj protestantske stanovske srednje šole vse do ukinitve in izgona protestantov. Bohorič je imel humanistično in glasbeno izobrazbo in je sodeloval s pevci šole že v Krškem pri katoliški službi božji, potem pa v Ljubljani pospeševal protestantsko cerkveno petje, pri čemer je uporabljal nove tekste in melodije. Zbral je do 2000 glasbenih del in jih daroval deželnim stanovom. Upokojen s plačo 140 gl je umrl 1598. (Prim. SBL!)

Po Bohoričevem odhodu v Ljubljano pouk v Krškem ni povsem prenehal. Že sredi 18. stoletja je imelo Krško šolsko poslopje. Ker nam podrobnosti o razvoju in stanju te šole v dobi protireformacije niso znane, naj omenimo, da se je 1786 tu ustanovila javna šola in Krško je postalo z Vidmom sedež dekanijske okrajne šolske oblasti, pod katero so spadali obsavski in obsotelški kraji: Artiče, Bizeljsko, Brežice, Dobova, Kapele, Pišce, Koprivnica, Brestanica, Senovo, Sevnica, Sromlje, Zabukovje in Zdole.

Novomeški kapitelj je poslal 1786 v Krško patra Emanuela Loškega, ki se je bil izučil na ljubljanski normalki, da je znal poučevati po takratni novi normalnošolski metodi. Tako je bila od l. 1803 tu trivialka z enim razredom, a dvorazredna je postala precej kasneje l. 1875.

Po škofijskem arhivu povzemamo, da je na tej zasilni šoli učil Janez Hiršberger, rojen na Moravskem v Brnu l. 1759, ki je tu učil l. 1793. Bržčas je njegov sorodnik Franc Jožef Hiršberger, ki je prišel (po navedbi Novakove Biografije kranjskih učiteljev, prim. Nova pot, 1970) iz Sedmograške, kjer je bil rojen l. 1752. L. 1783 je obiskoval pripravniški tečaj na glavni šoli v Celju, bil potem učitelj in organist v Loki pri Zidanem mostu 8 let, na Vranskem 10 let, potem pa v Braslovčah poučeval 30 otrok. Napisal je Zbirko občasno izdanih normalij trivialne šole od l. 1806—29, na Vranskem pa je vodil zapis učencev od l. 1821. Prejemal je 54 fl 29 kr plače kot učitelj. Za njim je — po škofijskem arhivu — učil l. 1795 tu Boštjan Stuvic (Stubic?).

L. 1793/94 je bilo na tej šoli le 7 učencev, l. 1795 pa že 19 (l. 1796 še 18). Šolski izkazi so podani za l. 1806/7 do 1800 in še za l. 1813—15. L. 1816 je poročilo o gradnji šole v bližnjih Brežicah, ki se je zavlekla še v l. 1823. Sledijo vizitacijska poročila l. 1824 in šolski izkazi iz l. 1825—29.

V graškem gubernialnem arhivu je prvi dopis o krški šoli l. 1796 o potrebah šole in šele l. 1814 o prošnji za učitelja Franca Staniča, ki je učil od 1805 do 1815, ko je bil odpuščen, potem pa odšel v Kozje. Sledi dopis o njegovih družinskih razmerah. L. 1815 je bil za njim nastavljen Andrej Kipš, ki je bil že 9 let v učiteljski službi v Konjicah, potem v Kozjem, nekaj časa pa v Teharjah (1817), ko je tu zapustil svoje mesto. Rojen je bil v Vojniku l. 1786. Takoj za njim je tu učil l. 1818 Luka Janežič, ob razpisu pa je bil med 5 prosilci izbran Franc Trefalt, r. v Kozjem l. 1792, ki je imel sicer učiteljsko spričevalo, ni pa bil adjustiran. L. 1822 je prosil za podporo in ostal tu vse do smrti l. 1854. Za njim je učil Josip Zupanek (1855—57), nato je prišel Jurij Križan (do l. 1861). Potem je bilo to službeno mesto spet razpisano in prosil je zanj

poleg Janeza Hribernika ponovno Josip Zupanek, ki je bil sprejet kot pravi učitelj. L. 1867 je daljši dopis o tej šoli in o podpori zanjo.

Šolski pomočniki in cerkovniki tu so bili: V najeti učilnici je v l. 1802—12 poučeval Anton Vrežic, r. v Selcih pri Leskovcu l. 1781. Spričevalo je imel od ravnatelja glavne šole v Novem mestu. Ko se je v Leskovcu odprla redna šola, je šel na 3-mesečni pripravljalni tečaj v Celje. L. 1820 ga je v Leskovcu nadomeščal Franc Sotlar, r. v Žužemberku 1798, ki je dovršil pripravljalni tečaj v Ljubljani in učil potem v Semiču. L. 1821 je bil že tretjič na izpitu. Za njim je učil učitelj Karol Zorič, r. v Brestanici 1790, usp. 1813 v Celju, v Krškem od 1812—25, umrl pa je l. 1827. L. 1825—41 je poučeval Matija Krištof, r. v Malencah pri Kostanjevici l. 1800, usp. v Celju l. 1824, ko je kot začetnik učil tu in umrl za jetiko l. 1856. Za njim je prišel sem učiti Jurij Palčič, r. na Blokah 1793, tu od l. 1841—43; nato Jakob Goleš v l. 1845—50, potem ko je vmes l. 1844 učil l. 1843—45 Robert Kapun, rojen v Velikovcu 1809; za Golešem je prišel Ivan Debelak, učitelj glasbe, rojen v Trziču l. 1815, in je učil do l. 1852, nato Peter Kapun do l. 1859, ki se je tu poročil (l. 1856), ter še Blaž Tramšek, ki je vztrajal desetletje (1859—71) in je bil tudi zastopnik učiteljstva okraja.

Okoliš te krške šole se je sčasoma krčil. L. 1833 je bila že začeta akcija za ustanovitev šole v Koprivnici, ki je l. 1846 že imela svojo zasebno šolo, potem v Artičah; l. 1843 so bile pa že šole: v Brestanici, Sevnici, v Pišecah, Kapelah, l. 1846 tudi v Sromljah. Nedeljske šole pa so delovale v Zdolah (Lenart) in v Artičah.

Dekanijski šolski okraj v Krškem poroča l. 1806: o nastavitvah učiteljev na ustanovljenih šolah, o šolskih knjigah, ki so se takrat uporabljale. Tako navaja med nemškimi pisci teh knjig tudi Kumerdeja (*Deutsches und krainerisches Lesebuch*) in Miho Kuniča (*Geschichten und Erzählungen*). L. 1811 navaja nekatere cerkovnike, ki bi prišli v poštev za poučevanje, tako na primer v Koprivnici 36-letnega Franca Strapolitana, ki nima še izobrazbe, v Artičah 20-letnega Josipa Prebila, v Pišecah 27-letnega organista Franca Kaliča, 29-letnega Miho Weiritza, ki je na glavni šoli v Celju že opravil izpit in spretno uči; l. 1814 ponovno poročilo o učitelju Kaliču, da je bil na celjskem tečaju in o Miho Frinstlu, 35-letnem učitelju, ki je bil v Sromljah.

Poleg ljudske šole je bila v Krškem še zasebna deklška šola z nemščino in ročnim delom že od začetka stoletja. P. Emanuel je vpeljal skupen pouk. Učenci so zborni brali in se učili po tabelah, ki so vsebovale osnove o vsebini določene snovi. To je bila nova črkovna metoda. Že l. 1803 so učili posvetni učitelji v 2 tečajih — zimskem in letnem. Učenci so bili v 2 razredih pod enim učiteljem, a prvi razred je bil razdeljen v višji in nižji oddelek v 2 učilnicah. Učitelj si je pomagal z boljšimi in starejšimi učenci. Pouk je bil v nemškem jeziku. Do l. 1869 je bila na koncu tečaja svečana javna preizkušnja. Najpridnejši učenci so bili obdarovani in vpisani v zlato knjigo.

Okoliš te šole je bil: Krško, Trška gora, Gunte, Cesta, Čretež, Dolnje, Srednje in Zgornje Pijavško, kasneje še Gora (Lovrenc), Straža, Mladevine, Strmo rebro, Senožeti, Dunaj.

(Se bo nadaljevalo v naslednjih zvezkih)

Iztok Premrov

ARHITEKTURA DEVETNAJSTEGA STOLETJA V MARIBORU

Pričujoči tekst, katerega glavni namen je obravnavati arhitekturo in razvoj njenih osnovnih slogovnih značilnosti v devetnajstem stoletju v Mariboru, stopa s svojo tematiko v domala povsem neraziskano področje, vsaj s stališča umetnostne zgodovine.

Večina del, ki so dosedaj posegala v to področje, čisto ne presega ravni vodnikov po mestu.

Med starejšimi je vsekakor omembe vredna Mallyjeva knjižica o ulicah, cestah in trgih, ker prinaša številne zanimivosti.¹ Med zapisi o posameznih stavbah sta gotovo najzanimivejša Puffov o novem gledališču, predvsem pa Napotnikova knjiga, posvečena na novo zgrajeni Marijini baziliki.²

Z razvojem mesta in z njegovo zgodovino se je mnogo let uspešno ukvarjal mariborski zgodovinar Franjo Baš. Njegove raziskave ostajajo v območju same zgodovine in so kot take zanimive s tega stališča.

Med vodniki po mestu se izkazuje Teplyjev, ki združuje večino tega, kar je bilo do takrat zapisanega in znanega. To izpničuje tako, kakor je pač značilno za to vrsto knjig.

Pri vseh navedenih in nenavedenih tekstih zasledimo domala identičen izbor stavb iz obravnavanega časa. Vanj so zajete le pomembnejše javne zgradbe, stanovanjske pa so skupno z vilami povsem zapostavljene. O stilnih tokovih arhitekture devetnajstega stoletja v Mariboru in nasploh avtorji ne kažejo posebnega znanja, njihovo poročanje vsebuje le skope oznake, povzete iz občin virov.

Med novejšimi zapisi s tega področja je kot najpomembnejšega omeniti Curkov Urbanistično gradbeni zgodovinski oris Maribora, izšel pred leti v ČZN.³ V prvem delu tega orisa nam avtor podaja izčrpen zgodovinski pregled razvoja mesta in njegovega gospodarstva, ob tem pa razvoj celotne arhitekture. Posamezne stavbe so v drugem, topografskem delu obravnavane po kronološkem redu njihovega nastanka. Oris obsega pregled nad večino pomembnejših stavb od srednjega veka pa do »danes«, vsebuje pa tudi razlago urbanistične rasti mariborskega mesta.

V svojem tekstu upoštevam nekatere trditve iz omenjenega Curkovega orisa, hkrati pa poizkušam najti samostojnejšo pot pri preučevanju arhitekture

¹ Arthur Mally, *Gassen, Strassen und Plätze Buch der Stadt Marburg a. d. Drau*

² Mihael Napotnik, *Die Basilika . . .* (glej ustrezno literaturo!)

³ Jože Curk, *Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris)*, *Casopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta, 2 (XXXVII), letnik 1966, in 4 (XXXIX), letnik 1968

prejšnjega stoletja v Mariboru. Prizadevam si združiti ugotovitve nekaterih drugih domačih in tujih piscev ter po tej poti priti do čimbolj utemeljenih sodb v zvezi s to problematiko.

Večina datacij stavb, navedb imen arhitektov in naročnikov temelji na podatkih, ki sem jih odkril v gradbenem arhivu zavoda za urbanizem v Mariboru. Na žalost je v arhivu ohranjeno gradivo le za stavbe iz druge polovice stoletja, pri starejših pa sem se moral nasloniti na navedene vire. Mnogo zanimivih in pomembnih dejstev sem odkril v člankih časnika *Marburger Zeitung*.⁴ Brez glavnih podatkov tako ostajajo samo takratni državni in vojaški projekti, za katere so po mnenju mnogih arhivi v avstrijskem glavnem mestu.

Izraz arhitektura, ki se v tekstu pojavlja od samega naslova dalje, je mišljen tako, da obsega v svoji pomenskosti zgradbe — hiše glede na njihovo kvalitativno zasnovano in izvedbo.

Tu še zdaleč ni mogoče govoriti o kvaliteti, ki bi se enakovredno primerjala s sočasno evropsko, velemestno (take primere bi v Mariboru lahko prešteli na prste ene roke), v domačem okviru pa vsekakor zasluži ustrezno pozornost in vrednotenje, ki bi potrdilo pomembnost njene eksistence. Resnično je, da veje iz te arhitekture duh provincialnosti in da se je na veliko zgledovala po tem, kar je nastajalo v večjih mestih in takratnih središčih.

Domača strokovna literatura je dosedaj praktično zapostavljala vprašanje arhitekture devetnajstega stoletja pri nas. V zvezi z njo se je v glavnem izrekala odklonilno; to je veljalo predvsem za historične sloge druge polovice stoletja, klasicizem (novoklasicizem!) pa je bil na splošno ugodneje ocenjen in vrednoten. Historično arhitekturo so obravnavali kot nekaj nepristnega in izumetničenega, kot nekaj, kar je slepo sledilo preteklosti in je bilo zunaj območja izvirnega ustvarjanja.

Ni moja naloga, da bi sedaj spodbijal ali potrjeval takšne sodbe brez ustreznega pregleda ter tako sam zašel v slepo ulico, iz katere se zlepa ne ponudi izhod. Osnovni namen mojega pisanja je odpraviti nekatere zmote in nedoslednosti, ki so se iz kakršnihkoli razlogov vrinile v dosedanje pisanje o pričujoči tematiki. Poizkušal bom vsaj delno urediti terminološko in kronološko zmedo, ki je čisto našla prostor v nekaterih delih. Predvsem pa me je pri pisanju gnala želja, da pojav arhitekture prejšnjega stoletja v Mariboru predstavim v tisti razsežnosti, ki jo zasluži, ne glede na dosedanje obsojanje zaradi prisotnega eklekticizma. Povsem brez vrednosti pojav gotovo ne more biti, kajti zasegel je toliko in toliko prostora in doživel rešitev, ki jih nihče ne more prezreti. Torej je moralo biti nekaj, kar je zbuvalo želje takratnih naročnikov, da so se odločali ravno za arhitekturo, ki je posnemala pretekle sloge.

Slovenska umetnost je v 19. stol. nedvomno dosegla najpomembnejše rezultate na področju slikarstva. Klasicizem in romantika, realizem in impresionizem v slikarstvu so bile teme, nad katerimi so se navduševali naši strokovni pisci in jim posvečali zvrhano mero pozornosti. To je povsem razumljivo. Vendar pa je treba povleči črto skozi vse tri glavne panoge umetniškega ustvarjanja, če hočemo ustrezno razumeti umetnost kake dobe. Pri tem je prezentno, da so vrhunske stvaritve zanimivejše in privlačnejše za človeka iz stroke, poprečne stvaritve pa vendarle izpolnijo vrzeli do celote.

V obravnavanju arhitekture devetnajstega stoletja v Mariboru skušam poudariti razvoj in potek posameznih slogov, obenem pa pokazati na njihovo odvisnost od podobnih dogajanj v sočasni evropski arhitekturi. Slogi, ki so se

⁴ Opombe iz posameznih števil *Marburger Zeitung*

tedaj razvili, niso izvirni, obdobja njihovega trajanja so krajša kot takrat v preteklosti.

Za devetnajsto stoletje je v arhitekturi značilen pojav historičnih slogov (termin historični slogi je v tekstu ves čas prisoten edinole v tej obliki), katerih splošna značilnost je bila, da so se zgledovali po preteklih velikih evropskih slogih, npr. gotiki, renesansi itd. Za ločevanje med izvirnimi slogi in njihovimi posnemovalci uporabljam izraze, ki so sestavljeni iz naziva izvirnega sloga, pred katerega je postavljena oznaka neo- ali novo-. (Torej neo- ali novogotika, novorenesansa, novobarok itd.)

Obdobja druge polovice stoletja so bila slogovno mnogo manj enotna kot pa v prvi polovici, za čas prehoda obeh stoletij pa je značilna še posebna »zmezd«. Historični slogi so bili pomešani med seboj, često pa so nastopali skupaj s secesijskim.

Izbor stavb, ki jih obravnavam, je tak, da so v njem zajete tiste, ki jih zaznamuje določena slogovna kvaliteta. Stavbe so razvrščene v obdobja, za katera je bila značilna slogovna enotnost (podobno oblikovanje).

V obravnavo torej nisem zajel vseh stavb, ki so nastale v preučevanem stoletju, saj bi bil to namen temeljitega pregleda s katalogom in z ustrežno dokumentacijo. Upoštevanih je nekaj več kot petdeset zgradb. Večino predstavljajo tiste iz druge polovice stoletja, to seveda iz preprostega razloga, da je tedaj mesto doživljalo dinamičnejši razvoj in je razmah industrije potegnil za seboj rast celotnega mesta.

Časovni termin devetnajstega stoletja je mišljen širše; pričenja ga že zadnje desetletje osemnajstega stoletja, končuje pa ga nastop prve svetovne vojne. Razpet je med nastanek prve pomembnejše izpričane novoklasicistične zgradbe — novega zvonika stolnice — ter med zadnjo realizacijo v smislu historičnega sloga (konkretno neobaroka) — stavbo glavarstva (današnje občine).

Pri analizi zgradb sem svojo pozornost osredotočil na njihovo zunanje oblikovanje, upošteval pa sem tudi njihovo notranjo zasnovo. Takšno preučevanje mi je narekovalo dejstvo, da sta bila okras in zunanje snovanje poglavitna cilja historične arhitekture. Pri posnemanju preteklih slogov so se namreč arhitekti prejšnjega stoletja osredotočili na obnavljanje zunanjega okrasja in ureditve pročelij, notranjo zasnovo pa so že bili primorani prilagoditi potrebam svojega časa. Tako je prihajalo do kompromisnih rešitev, sestavljenih iz izkušenj preteklih slogov (to se je kazalo nazunaj) in novih potreb ter norm, ki jih je zahteval čas (notranja ureditev in oprema).

Pri mnogih stavbah, ki pretiravajo v zunanjem okrasju, ugotavljam, da delujejo kot pisano ornamentirane kulise, za katere se stavbeno telo prikrije in igra nepomembno vlogo.

Omeniti je treba še drug moment, ki je prav tako hromil estetsko učinkovanje historične arhitekture kot prej omenjena zmanjšana vloga stavbenega telesa. To je opustitev izvirnih gradbenih materialov. Če je italijanski renesančni palači dajala estetsko učinkovit izraz iz kamnitih blokov sestavljena in oblikovana stavbena gmota, potem novorenesančna »palača« ni mogla več računati na tovrstno izraznost. Kamen je bil zamenjan s cenejšim, površinskim ometom, izklesane partije pa so prepustile svoje mesto modeliranju in ulitkom iz mavca ter malte. Za izvirne, dražje gradbene materiale devetnajsto stoletje ni imelo več denarja, potrebe so se prilagodile sredstvom, to pa je gotovo terjalo določen davek.

Ko poudarjam odvisnost mariborske arhitekture devetnajstega stoletja od sočasne ali starejše dunajske in graške ter s tem popraviljam Steletovo trditev o vlogi ljubljanske arhitekture kot posrednice, se opiram, kadar je mogoče, na

sistemizacijo historigičnih slogov, ki jo je v svojih knjigah razvila Renate Wagner Rieger.⁵ Njenih teorij se v celoti nikakor ne da prenesti na naše domače stavbeništvo, ker je usoda historigičnih slogov pri nas ubrala nekoliko drugačno, manj urejeno pot.

Zaradi lažjega razumevanja širših evropskih slogovnih pojavov podajam krajši ilustrativni pregled evropske arhitekture devetnajstega stoletja. Hkrati s tem navajam nekaj temeljnih izhodišč o problematiki le-te, ki so jih razvili nekateri pomembni evropski umetnostni strokovnjaki. Obravnavanju estetsko oblikovne plati stavb iz omenjenega časa pridružujem tudi presojo njihovega položaja v prostoru (v njihovem okolju), torej njihovega odnosa do urbanistične konfiguracije mesta. Na tem mestu ni odveč pripomniti, da se je pričela nova urbanistična zasnova mesta razvijati po porušenju starega, srednjeveškega obzidja. Kot središče (jedro, city) ohranja Maribor devetnajstega stoletja staro mestno jedro, ob njem pa razvije kompleks novih zgradb v skladu s potrebami in z razvojem gospodarstva. K razširjenju ožjega mestnega središča je največ prispevala otvoritev železnice. Lokacija glavnega kolodvora je najprej vzbudila rast Partizanske ceste kot nove trgovske žile, kasneje pa še mnogih drugih ulic in trgov. Rast mesta pričinja v svojo organsko strukturo pritegovati predmestja in jih spajati v celoto. Tako mesto prekorači Dravo in se razširi na njen desni breg. Osnovne prometne osi nadaljujejo tradicijo srednjeveškega prometa, med njimi pa se razprede ožilje novih cest.

Z vsemi vidiki preučevanja mariborske arhitekture devetnajstega stoletja se pridružujem šestim osnovnim načelom raziskovanja arhitekture, ki jih je v svoji knjigi *Sodobna slovenska likovna umetnost* podal Fran Šijanec.⁶

Evropska arhitektura devetnajstega stoletja pričinja podobno kot ostali dve likovni panogi, slikarstvo in kiparstvo, dobivati vse bolj necerkven, posveten značaj. Novoklasicizem, ki je obsegal konec osemnajstega in prvo tretjino devetnajstega stoletja, se pojavi kot prvo slogovno obdobje s takimi značilnostmi. Glavni vzrok za to je bil vse hitreje razvijajoči se meščanski razred, ki se je bil porodil ob plemstvu, obsojenem na počasno odmiranje.

Sprva se novoklasicizem opre na ideje, ki so spremljale veliko revolucijo, in razvije v umetnosti veličasten in strogo urejen slog, kasneje pa postane v preprostejši, moralizirajoči obliki močan odsev meščanske miselnosti in kulture. Posebno pompozna oblika novoklasicizma, tako imenovani empirski slog, se razvije v Franciji za časa vlade Naopleona, skrajno meščansko naglašena oblika pa se utelesi v slogu bidermajerja, ki se je pojavil v nekaterih nemških deželah, predvsem v Avstriji, zajel pa je tudi druge dežele srednje Evrope. Zgodnjo obliko klasicizma, kitasti slog, ki je še vezan na baročno tradicijo, nasledi strožje urejena, pri kateri velja osnovno načelo posnemanja starogrške umetnosti. Važno vlogo pri tem je odigral Johann Joachim Winckelmann, ki je poveljeval plemenito preprostost in tiho veličino antične grške umetnosti.

Neoklasicizem se pojavlja v Parizu s slavolokom zmage, s poslopjem borze, v Berlinu so taka Brandenburška vrata, Schinklova Nova straža (Neue Wache), v Münchnu pa ga oznanja Gliptoteka, ki jo je oblikoval Wilhelm von Klenze, avtor znane Walhalle pri Regensburgu. Na Angleškem je novoklasicizem prisoten pri Soanovi (sir John) Bank of England, oblikuje pa tudi veličastno zgradbo Britanskega muzeja v Londonu. Na Avstrijskem, od koder so črpali pobude stavbeniki tistega časa pri nas, je nastalo zlasti na Dunaju veliko število neoklasicističnih stavb. Ob njih moramo omeniti nekaj imen pomembnih arhitek-

⁵ Renate Wagner Rieger, *Wien's Architektur des 19. Jahrhundert*

⁶ Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor 1961, str. 384

tov: Petra Nobile, Paula Sprengerja, Franza Antona Hillebrandta, Andreasa Zacha, Ludwiga Luisa Montoyerja, Franza Jägerja, Ferdinanda von Hohenberg.

Bidermajer se razvije vzporedno s klasioidmom, pomeni pa časovno in vsebinsko dokaj neenotno strujo, ki se poleg čistih oblik pojavlja tudi v sklopu z drugimi slogi. Njegova osnovna značilnost je bila odpoved velikemu patosu; pri oblikovanju so umetniki dajali prednost rešitvam intimnega značaja. Bidermajerska umetnost je bila nosilka modnih potez svojega časa, njen format je bil skromen in malo ambiciozen.

Na Dunaju datirajo ta slog v obdobje med dunajskim kongresom 1815 in marčno revolucijo 1848, vendar se ponekod pojavi še kasneje; to velja predvsem za provinco in deželo. Njegovi glavni zastopniki na Dunaju so bili Luis von Remy, Heinrich Koch, Josef Kornhäusel, Alois Pichl. Novoklasicizem torej obsega vso prvo tretjino stoletja, ostali del pa je pripadel historičnim slogom, ki so se postopno uveljavljali in razvijali.

Po ugotovitvah Renate Wagner-Rieger je pripadala srednja tretjina stoletja na Dunaju romantičnemu historizmu, katerega oblika se je imenovala tudi Rundbogenstil. Tovrstno arhitekturo krasí naglašena rustika, masiven zunanji videz, po florisu pa izhaja še iz tradicije klasicizma. Važno vlogo igra kubičnost stavbene gmote, zlasti pa je za ta slog značilen bogat dekorativni okras, izvirajoč iz obdobja gotike, renesanse, bizantinske umetnosti in umetnosti islama.

Raznovrstne elemente različnih slogov združujejo romantični historizem v novo celoto, ki je bila primerna svojemu času. Med najodličnejšimi primeri tega sloga je poslopje dunajskega Arsenala (1849—56), ki so ga projektirali po posameznih krilih takratni znani dunajski arhitekti: Ludwig Förster, Theophil Hansen, August Siccard von Siccardsburg, Edward van der Nüll in Karl Rösner. V podobnem slogu so na Dunaju izvedene Ferstlova banka in borza ter Opera, ki sta jo oblikovala Siccardsburg in van der Nüll. Za zgodnji romantični historizem je mogoče najti sledove tudi drugod po Evropi. V Münchnu napravi Klenze 1816. leta Beauharnais Palast, ki je po Pevsnerjevem mnenju prva resnična novorenesančna palača v Evropi, v tridesetih letih pa ji sledi še cela vrsta podobnih stavb. V Angliji se romantični historizem pojavi sprva kot romantična gotika, ki pa jo kmalu nadomesti palladijevska formalna skladba. Obe omenjeni historični obliki spravita v skladje sir Charles Barry in Augustus Welby Northmore Pugin z londonskim parlamentom, ki so ga začeli zidati 1836.

V primeri z romantičnim historizmom, ki je hotel ustvariti novo enotnost iz različnih preteklih slogov, pa strogi historizem (1850—80), ki sledi prvemu, skuša prevzeti pristne elemente čisto določenega sloga. Na strogi historizem sta najmočneje vplivali gotika in renesansa, ki sta ga privedli do zunanje ortogonalnosti, v notranji zasnovi pa do jasne preglednosti. Hiše so tedaj razvrščali kot kockaste tvorbe ob pravokotno sekajočih se ulicah in jih združevali v dolge fronte. Železni skelet stavb so preoblačili s historičnimi stilnimi oblikami. Stavbe tega sloga zaznamuje močan horizontalizem, ki je nekoliko razrahljan s šibkejšimi vertikalnimi elementi.

Sem spadajo Ferstlov muzej umetne obrti, Hansnova palača nadvojvode Wilhelma in Hofburg ter dvorni muzej Gottfrieda von Semperja (vse na Dunaju). Sočasno s temi stavbami doživi Evropa po letu 1860 nove razpone v arhitekturi, dosežene z jeklenimi konstrukcijami. Najimunitnejši primeri zgodnje »železne« arhitekture so viseči mostovi, med njimi Brunela Isambarda Kingdoma Clifton Bridge v Bristolu.

Nov dosežek pomeni pojav združitve železne konstrukcije s steklom. Eno najdrznejših takih rešitev je predstavljala Paxtonova kristalna palača v Londonu, nastala leta 1851. Med pomembnimi evropskimi stavbami tega tipa je v sedemdesetih letih v Parizu zgrajena Bibliothéque Sainte-Geneviève arhitekta Henrija Labrousta. Na zunaj je videti kot umirjena novorenesančna zgradba, znotraj pa jo oblikuje drzna konstrukcija železnih stebrov z obočnimi loki.

Proti koncu stoletja imamo v arhitekturi opraviti s slogom poznega historizma, ki se na prehodu v dvajseto stoletje sooča s secesijo. Za ta slog je značilno oblikovanje stavbe kot plastične gmote, katere površina je bogato okrašena. Znani avstrijski arhitekt in urbanist Camillo Sitte je obsodil racionalno urejene stavbene bloke, ki jih je uvajal strogi historizem, uveljavljajoč horizontalno poudarjanje, ter se zavzel za svobodnejše oblikovanje. Po teh novih načelih je gradbena gmeta izgubila svoj kristalinični karakter ter sprejela bolj amorfno in razgneto podobo. Pozni historizem postane sorodnejši romantičnemu, saj so stene hiš plastično modelirane s pomoli, z balkoni in nišami. Vse je razgibano in se izogiba enotnemu delovanju. Poudarjeni horizontalizem tu zamenja ornamentalno členjenje stene.

Nekaj let pred nastopom dvajsetega stoletja se v evropski umetnosti pojavi jugendstil (fin de siècle, art nouveau), ki se rodi v arhitekturi kot reakcija na historične sloge, a se v nekaj primerih še pomeša z njimi, predvsem pri stvaritvah manj pomembnih arhitektov. Secesijski slog, kot so ga imenovali na Dunaju, je v Evropi in Ameriki zaživel predvsem v velemestih; določala ga je bogata vegetabilna ornamentika, v arhitekturi pa oblikovanje z valovitimi črtami. Poleg Dunajčanov Josefa Marie Olbricha, Otta Wagnerja so ta slog zastopali predvsem Belgijec Victor Horta, Katalonec Antonio Gaudi, Škot Charles Rennie Mackintosh, med Slovenci pa Maks Fabiani in Jože Plečnik.

Za novoklasicistično oblikovanje je bila nadvse značilna stroga forma, ki je vse podrejala umetnemu redu. V estetskem pogledu je ta slog pomenil umirjeno in odmerjeno oblikovanje, ki je bilo brez odvečnega okrasja.

Nasprotno takemu ustvarjanju se je v drugi polovici devetnajstega stoletja razvila historična arhitektura, kateri je pomenil okras domala edino vrednoto. Takratni arhitekti so prišli do spoznanja, da je treba stavbeništvo obnoviti iz njegovih korenin, vendar so sprva obnavljali bolj umetnostno plat, šele kasneje njeno uporabno.⁷ S tem v zvezi najdemo v Pevsnerjevi knjigi Pionirji modernega oblikovanja misel Johna Ruskina, da je okras poglavitni del arhitekture: »To je tisti del, ki je nepotreben, a vtisne stavbi občudovanja vredne ali lepe poteze.«⁸ Podobno se je izrazil tudi Gilbert Scott in ga Pevsner navaja na istem mestu; arhitektom je namreč priporočal uporabljati gotski slog, katerega veliko načelo je, da krasi stavbe.⁹ Po Pevsnerjevem mnenju sta ti dve trditvi temeljna nauka stavbarske teorije devetnajstega stoletja v Evropi.¹⁰

Ob razmišljanju o tej arhitekturi pa je nujno podati misel, ki jo je v svoji knjigi *Space Time and Architecture* zastopal Siegfried Giedion, ki pravi, da je arhitektura v mnogočem tvorba velikega napredka v znanosti in tehniki. Giedionu pomenijo tehnične sestavine v arhitekturi mnogo več kot pa estetske. Tako pravi, da so bili v arhitekturi devetnajstega stoletja inženirji tisti, ki so napravili pomemben napredek, in ne arhitekti.¹¹ Pevsner tako gledanje nekoliko spreminja, čeprav sam ne zanikava vloge, ki jo je imel za stavbeništvo tehnični napredek. Poudarja pomen reformističnega programa, ki je zvezan z imenom

⁷ France Stele, *Umetnosti zapadne Evrope*, Ljubljana 1935, str. 337

⁸ John Ruskin, *Architecture and Painting Addenda to Lectures*, 1904, str. 83

⁹ Gilbert Scott, *Remarks on Secular and Domestic Architecture* London 1858, str. 221

¹⁰ Nikolaus Pevsner, *Pionirji modernega oblikovanja*, Ljubljana 1963, str. 9

¹¹ Siegfried Giedion, *Bauen in Grankreuz Eisen, Eisenbeton* 1928

Johna Ruskina in Williama Morrisa. Čeprav sta po njegovem mnenju tehnični napredek in vsak reformni program kaj težko združljiva, vidi tako spajanje v stremljenjih gibanja art nouveau. S tem je bila po njegovem mnenju postavljena osnova za nadaljnji napredek arhitekture v dvajsetem stoletju, arhitekture, ki je dejansko združila umetnost in tehniko v sintetično tvorbo.

Pevsner in Giedion sta gledala na arhitekturo devetnajstega stoletja iz perspektive svojega stoletja, drugačno pot pa je ubral v svoji knjigi *Verlust der Mitte* Hans Sedlmayer. Ta preučuje arhitekturo s stališča preteklih umetnostnih epoh in prihaja do ugotovitve, da je devetnajsto stoletje ukradlo vsebino starih formam.

V slovenski literaturi je domača arhitektura devetnajstega stoletja obdelana dokaj skromno. V večini primerov avtorji razlagajo in vrednotijo le novoklasicistično stavbeništvo začetka stoletja, o historičnih slogih pa zvezo le bore malo. Za arhitekturo konca stoletja v Ljubljani obstaja krajši pregled v Šumičevi knjigi *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*, Emilijan Cevc pa v svoji *Slovenski umetnosti* zelo pavšalno ocenjuje slovensko arhitekturo prejšnjega stoletja.

Maribor, ki je na prehodu v devetnajsto stoletje začel izgubljati večino utrdb iz srednjega veka, ko so 1780. leta podrli severozahodni stolp, leta 1797 Dravska vrata, 1827 Graška vrata, 1828—29 Koroška vrata, po letu 1809 zahodno obzidje, tri severne stolpe, nato še ostalo obzidje, je pričel v drugi polovici stoletja prehajati iz fevdalno cehovskega sistema v novo kapitalistično ureditev. Še sredi stoletja je kazal dokaj podeželski značaj, kasneje pa se je z razvojem industrije močno spremenil. Za to fazo razvoja je značilen pojav birokracije, ki slej ko prej odigra važno vlogo pri pospeševanju gradbene dejavnosti. Staro mestno jedro je postalo premajhno za razmere, ki so nastale kot posledica gospodarskega razvoja, novi mestni predeli so si morali poiskati prostora zunaj starih okvirov.

Arhitektura konca osemnajstega stoletja je bila zaznamovana z dokaj enotnim oblikovanjem v slogu poznega, provincialnega baroka.

»Enotne ulice s smotrnimi skupinami hiš, ki so imele preproste zidne ploške, poudarjene z venčnimi zidci in maltastimi okenskimi okvirji, poživiljene s portalno arhitekturo in ornamentiko na vratnicah in okenskih mrežah ter okrašene s fasadnimi slikarjimi, nišami, plastikami in obrtnimi izveski, so se kmalu začele prepajati s klasicističnim formalnim repertoarjem: rustiko, pilastri, reliefi in štukaturo; le-ta je prevladal v začetku devetnajstega stoletja in se polagoma sprovincializiral.«¹²

Tudi v manj važnih ulicah so hiše z nastopom poznobaročnih in klasicističnih elementov pričele dobivati strožje urejeno podobo. Z urejenejšo rastjo novih mestnih predelov polagoma izginja vaški značaj starega mesta.

Med mestnimi gospodarskimi panogami so se pričele povezovati med seboj obrtništvo, kmetijstvo in trgovina, kar je vplivalo na tip meščanske hiše tistega časa. V središču mesta so bile hiše nadstropne, zunaj njega pa le pritlične, podeželsko urejene. Napredek obrtništva ob koncu osemnajstega stoletja je zahteval preureditev povsem preprostega tipa hiš v bolj zahtevne. Zaradi ločitve delovnih prostorov spodaj in stanovanjskih zgoraj so hiše nadzidavali. Velika tlakovana veža, vodeča skozi hišo na dvorišče, je povezovala vse dele v celoto.

Bogatejše meščanske in trgovske hiše so še naprej obdržale renesančne in baročne koncepte z arkadnimi hodniki. Ob dvoriščni strani so imele hodnike

¹² Jože Curk, *Maribor, CZN, nova vrsta*, 2 (XXXVII), 1966, str. 79

z železno ograjo, v pritličjih so bile obokane, nadstropne prostore pa so pokrivali ravni leseni ali pa ometani stropovi, često okrašeni s štukom.

Mestno gospodarstvo je z državnim bankrotom 1811. leta zašlo v velike ne-prilike, posledica tega je bila tudi zmanjšana gradbena dejavnost. Po sredi stoletja se stanje izboljša, zlasti proti koncu stoletja, ko nastopijo devetdeseta leta. Od takrat pa do vojne ohrani gradbena dejavnost skoraj vso svojo živahnost.

Skoraj do tridesetih let devetnajstega stoletja se je mesto držalo svojega starega jedra, oblikovanega še v srednjem veku. Vključeno je bilo med Gregorčičevo ulico (Schillerstrasse) na severu, Kopaljško (Badgasse) na vzhodu, Strossmayerjevo (Schmiderergerasse) na zahodu, na jugu pa je po Glavnem trgu (Haupt Platz) prihajalo do reke Drave.

Rast mesta se je pričevala proti vzhodu po Partizanski cesti (Tegetthoffstrasse), proti zahodu po Koroški cesti (Kärntnerstrasse), proti severu pa vse bližje gričevju, ki ga doseže z začetkom našega stoletja. Nadvse pomembno vlogo pri razširitvi starega mesta je imela izgradnja južne železnice (od 1846 naprej), vzhodne 1860 in koroške 1863. Mesto je dobilo dva kolodvora: glavnega¹³ in koroškega, okoli njiju pa so nastajali novi industrijski objekti ter trgovska središča (ob Partizanski). Za razširitev mesta proti jugu je imela odločilno vlogo otvoritev železniških reparaturnih delavnic ob koroškem kolodvoru leta 1863. Blizu delavnic je zrasla delavska stanovanjska kolonija, stanovanjske hiše pa so se razraščale proti Studentcem in Radvanju.

V letih 1875, 1878 in 1885 so izdelali tri regulacijske načrte, ki so predvidevali urejeno rast novih hiš v smislu enostavnega kareja, vendar zaradi neskladnosti med seboj niso bili uresničeni.

Za oblasti župana Andreasa Tappeinerja (od 1861—) se je razmahnila mestna komunalna dejavnost. Realizirali so kanalizacijo mestnega jedra, mesto je dobilo tudi prve tlakovane ulice s pločniki, označene pa so bile s posebnimi tablicami. V sedemdesetih letih je bila po ustanovitvi mestne plinarne ponekod napeljana plinska razsvetljava.

Z razvojem železnice in nato industrije je Maribor po marčni revoluciji doživel velik razcvet trgovine in s tem odpravil svojega večnega tekmeča Ptuj. Gospodarski razvoj pa je pospešil tudi razvoj šolstva, zdravstva in kulture.

Z nasilno lokacijo glavnega mostu, ki je poslej povezoval Glavni trg s Tržaško cesto (Triesterstrasse), so podrli vrsto hiš ob Taborski, Usnjarski in Dravski ulici. S tem je Glavni trg izgubil svojo prvotno lijakasto sklenjeno podobo.

Stari leseni železniški most iz leta 1846 je zamenjala 1864 nova železna konstrukcija mostu s tremi loki, delo graditelja južne železnice Karla Ghega.

Kako je potekala mestna gradbena dejavnost in kakšen je bil stilni razvoj arhitekture prejšnjega stoletja v Mariboru, pa bo pokazal naslednji del.

Že uvodoma sem zapisal, da so imele mariborske stavbe z začetka devetnajstega stoletja še močan podeželski značaj. Grajene so bile preprosto, oblikovane pa v slog zapoznelega provincialnega baroka. Sčasoma je tako baročno oblikovanje zamenjal slog novoklasicizma, ki je zahteval strožje urejeno formo.

Ker se novoklasicizem najprej pojavi na prenovljenem zvoniku stolnice, bom zaradi časovne urejenosti zvonik uvrstil pred opisovanje ostale arhitekture.

Zvonik stolne cerkve predstavlja najvišji element organizma Slomškovega trga (Domplatz), njegova oblika pa izvira iz preureditve leta 1792. Tistega leta je namreč, potem ko je vanj udarila strela in je zgorel, dobil povsem novo po-

¹³ Glavni kolodvor je bil postavljen leta 1846, tri leta zatem, ko so pričeli graditi železnico Gradec—Celje. 2. junija 1846 je bila otvoritev, prva lokomotiva ocean pa je pripeljala v mesto že 27. aprila.

Zvonik Stolnec (1789)

dobo, ki je za celih devetnajst metrov nižja od prejšnje. Po načrtih Gradčana Josefa Hillebrandta je v notranjosti razčlenjen po posameznih nadstropjih, ta členitev pa je vidna tudi navzven.¹⁴ Videza je bolj čokatega; to je nedvomno posledica znižanja ob preureditvi. Red stopnjujočih se pilastrov ga skuša proti vrhu navidezno zrahljati in zožiti. Pokrit je s kopasto kapo, nad katero je vzdignjena laterna. Posamezne stopnje zunanje členitve sten zaznamujejo naokrog potekajoči zidci, tik pod vrhom pa še balkonski obhod. Oblika kitastega okrasja v vrhnjem nadstropju priča o prehodu iz še ne povsem pozabljenega baroka v slog novega klasicizma, ki si pravkar utrjuje svoj nastop.

Na istem trgu, na vzhodni strani, zadaj za prezbiterijem stolnice, je ena od najiminitnejših ohranjenih meščanskih hiš prve četrtine devetnajstega stoletja.¹⁵ Njeno glavno, proti zahodu gledajoče pročelje je urejenega novoklasicističnega videza, ki mu ni mar nepotrebnega okrasja; njegov glavni namen je čvrsto

¹⁴ Načrti so shranjeni v zbirki načrtov graškega deželnege arhiva

¹⁵ Složškov trg 3, gradbeni arhiv zavoda za urbanizem v Mariboru, evid. št. Ma/1375

Miklošičeva 2 — (1837)

urejena forma. V spodnjem delu stojijo še danes dobro ohranjene kovane vratnice, ki podčrtujejo imenitni videz pročelja.

Druga lastnost, ki jo stavba jasno izraža, je kubičnost in masivnost, ki jo trdno priklepa k tlom. Razen glavnega pročelja stavba nima posebnih poudarkov. Po tlorisni podobi se h glavnemu poslopju priključujejo stranska krila, ki oklepajo med seboj zaprto dvorišče. Nanj vodi skozi glavni del hiše speljana banjasto obokana veža, v kateri je pritrjena ploščica z letnico nastanka stavbe 1813. Ker se hiša še veže na tradicijo reprezentančne meščanske arhitekture, ima na dvoriščni strani značilni hodnik z ograjo. Na zahodni strani ga nosijo konzole, na severni pa ga podpirata dva stebra.

Hiša je primer čokato zasnovane, kubične gmote, ki še nima želje po doseganju višine. Njena izrazita težnja je trdni stik s talno ploskvijo.

V fronto hiš, ki sestavljajo vzhodno stranico Poštne ulice (Domgasse), je vraščena stanovanjska zgradba iz let okrog 1820.¹⁶ Podobno kot prejšnja nosi sledove klasicističnih oblik, vendar je brez bistvene kubične osnove.

Nekoliko mlajša, z letnico 1827 nad portalom, je meščanska hiša na Vodni-kovem trgu 1. V nadstropju ji steno členijo pilastri, ki so poleg portala edini elementi stenske člembe. Pilastri so jasno znamenje pripadnosti klasicizmu, pridružuje pa se jim masivni, k tlom stisnjeni videz stavbne gmote.

Ob robu Slomškovega trga v Miklošičevi ulici (Kasinogasse) si je, kot piše na prekladi nad vhodom, dal postaviti stanovanjsko hišo meščan Karel Koch.¹⁷ Stavba je bila postavljena leta 1835, o njenem stavbeniku ni nikakršnih podatkov.

¹⁶ Poštna ulica 4 (isti arhiv, Ma/1153)

¹⁷ Miklošičeva 2, ev. št. Ma/794, nad vrati piše: HANC DOMUM AEDIFICARE CURAVIT CAROLUS KOCH CUM CONJUGE SUA FRANCISCA NATA PRINAT ANNO 1835

Po njeni zunanosti je mogoče soditi, da je hiša najboljši primer klasicističnega sloga v Mariboru in da po tem prekaša celo bližnjo plemiško palačo v Orožnovi ulici (Pfarhofgasse).

Po ureditvi glavnega sedemosnega pročelja jo je mogoče primerjati celo z nekaterimi graškimi in dunajskimi stavbami tistega časa; pri tem se pokaže, da je bil tak fasadni koncept, kot ga prinaša, v tej ali oni obliki dobro znan na Dunaju in da je tam tudi mogoče iskati izvora zanj.

Hiša daje vtis odličnejše meščanske zgradbe, temu primeren je dokaj bogati, a ubrani okras njenega glavnega pročelja.

Nad naglašenim osrednjim rizalitom je mezanin s trokotnim strešnim čelom sredi tega je lina, obdana z vencem, ki ga nosita puta, oblikovana v plitkem reliefu. Nosilci izrazite vertikalne členitve so štirje pilastri, po višini razdeljeni na tri dele. Srednji del pilastrov ima kapitole z rastlinskim okrasjem, vrhnji štirje pilastri pa so kanelirani. V prvem nadstropju so v naglašeni partiji stene nad okni trikotni zatrep, drugod pa ravne preklade, ki so nosilke enega od redkih horizontalnih akcentov. Podpirajo jih po dve konzoli, med katere so razpete okrasne kite. Če je pri kateri od zgodnjih hiš prve polovice stoletja vredno omeniti portal, je to pri tej; v prekladi je vklesan relief roke, ki drži drevo, obdan je z vencem in s kitama, dopolnjuje pa ga latinski napis s podatki, navedenimi v opombah.

Po tlorisu je stavba zasnovana enostavno, pravokotniško, z ozkim, izstopajočim delom na zadnji strani.

Na žalost je hiša izgubila svoj pravi prostor pred seboj, ko so v osemdesetih letih postavili palačo hranilnice in jo s tem utesnili v ozko uličico. Tako jo je možno kot celoto opazovati poševno s trga, saj je frontalno opazovanje okrnjeno.

Tam, kamor so zahajali nekoč številni mariborski sprehajalci in kjer so danes športna igrišča z gostiščem Branik, je na prostoru tega gostišča stalo predhodno poslopje vile Langer. Iz ohranjenih fotografij je mogoče sklepati, da je bila prvotna stavba postavljena kot paviljon s prestekljenimi stenami, ojačenimi z redom belih stebrov. Ti so poleg nosilne funkcije izražali tudi estetsko in slogovno, pripadali so načelom neoklasicističnega oblikovanja. Kasneje so s preureditvijo in prezidavo uničili prvotni videz tega objekta iz štiridesetih let in je danes težko podati pravilno sodbo o njem.

Med vse pomembnejšimi naročniki, ki so izhajali iz meščanskih slojev, pa tu in tam le še pridejo do veljave plemiči. Primer na novo nastale plemiške palače je 1846. leta postavljeni dvorec plemenitašev družine Fedroszy.⁴⁸ Danes je v njem mariborska umetnostna galerija.

Glavno enonadstropno poslopje je v talni osnovi urejeno enostavno pravokotniško, na zunanjih stenah pa nosi okras in ureditev, ki še pripada novoklasicističnem slogu. S svojo široko zasnovano formo stavba potrjuje kubično masivni značaj arhitekture prve polovice devetnajstega stoletja. Pročelja so v pritličju okrašena z močno izraženo rustiko, vogalni robovi so šivani, v nadstropni partiji pa je uveljavljen red pilastrov kot posebnih akcentov sicer plitkih stranskih rizalitov. Nad gornjimi okni izstopajo iz ostenja plastično oblikovane preklade s konzolami.

Osamljena znamenja bidermajerja, ki jih je mogoče odkriti na nekaterih manj pomembnih stavbah, tukaj ne bodo deležna posebne pozornosti. V okviru mariborske arhitekture bi težko govorili o kakem izrazitejšem pojavljanju bidermajerskega sloga. Omembe vredne so sicer skromno oblikovane hiše v Koroški ulici, med katerimi izstopata kvalitetnejši stavbi s številčkama 28 in 30.

⁴⁸ Orožnova 11, letnica navajana po Curku

Ob sta nadstropni, s plitkima rizalitoma in s posebej obdelanima portaloma. Vendar se po kvaliteti ne moreta primerjati z boljšimi neoklasicističnimi stavbami v mestu.

Za prvo polovico devetnajstega stoletja je po pregledanem gradivu mogoče resumirati, da je v slogovnem pogledu v mariborski arhitekturi podobno kot v drugih takratnih mestih vladal novoklasicizem. Zanj je bilo značilno umirjeno oblikovanje. V primeri s sočasno dunajsko arhitekturo je bila mariborska mnogo skromnejša in manj ambiciozna, tako da ni presegala provincialne kvalitete. Stopnja razvoja mestnega gospodarstva še ni omogočala kakih večjih in zahtevnejših rešitev. Nove stavbe so se širile zlagoma in postopno skozi vso prvo polovico stoletja. Umirjenost sloga se je oprijela tudi gradbene dejavnosti. V tistem času se že prične nakazovati rast mestnega jedra zunaj območja meja starega, srednjeveškega obzidja. Sprva je rast še minimalna in slabo opazna, mesto še ni imelo tistega finančnega potenciala, ki ga prinaša šele razmah industrije. Tedaj je živelo v pričakovanju, stalo je na pragu nečesa novega. Pričakovanje se je izpolnilo z dograditvijo železnice, to je tistega važnega dejavnika, ki je naenkrat pokrenil celotno kolesje novega razvoja. Pričela se je resna ekspanzija mestnega središča. Stari okviri so postali pretesni za potrebe razvijajočega se mestnega organizma, vse to pa je vodilo k pospešeni gradbeni dejavnosti. Južna železnica, proga Dunaj—Trst (dograjena 1846 do Celja, 1849 do Ljubljane in 1857 do Trsta), je omogočila dovoz cenениh industrijskih izdelkov iz Češkega in Avstrije, proga Pragersko—Ptuj—Budimpešta (1861) je odprla mariborski trgovini pot v agrarno srednje Podonavje, koroška proga (1863), ki je vodila proti Celovcu in Beljaku ter dalje na Tirolsko, pa je omogočila Mariboru z bogatim agrarnim zaledjem izvoz agrarnih pridelkov v tisti prostor. Začela se je torej nova doba za mariborsko gospodarstvo, pomenila pa je vse živahnjšo dejavnost na področju domače arhitekture.

V prvi polovici stoletja se, kot je razvidno iz vsega zapisanega, ni prav mnogo spremenilo. Umirjena gradbena dejavnost je obsegala graditev meščanskih hiš, skromnih po obsegu in oblikovalskih ambicijah. Po sredi stoletja se iz navedenih vzrokov stanje naglo spremeni, Maribor dobi že v petdesetih letih nekaj pomembnejših namenskih zgradb. Te pomenijo prve korake k zahtevnejši in razkošnejši meščanski arhitekturi, ki se že razgleduje naokoli in išče bolj imenitne vzore.

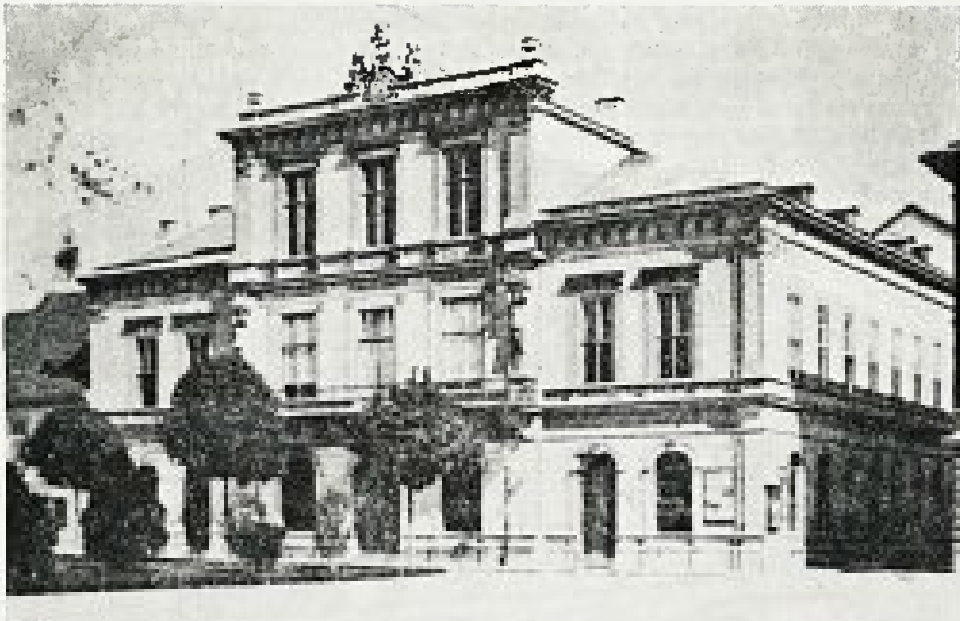
Mesto prehaja v obdobje, ko bodo njegovi prebivalci — meščani, delavci, uradniki, inteligenca in lastniki tovarn — začutili nove potrebe, ki so jim bile do nedavnega še nepoznane ali pa nedosegljive.

Ker je staro gledališče v mestu delovalo v sila neustreznih prostorih, ki so bili v istem posloju kot bolniški, so se meščani odločili postaviti povsem novo gledališko poslopje in v ta namen sklenili zbrati dovolj finančnih sredstev. Ustanovljen je bil poseben odbor, ki je uspešno zbral potrebno vsoto, in gradbena dela so se pričela.

Leta 1851 je bilo novo poslopje postavljeno, stalo pa je v tedanji Vrtni, današnji Gledališki ulici. Pročelje je sprva gledalo na to ulico, kasneje pa je stavba dobila imenitnejše lice, ko so gledališče združili s kazinskim posloppjem.¹¹

Prvotne gradbene načrte je izdelal železniški inženir Gustav Lahn, za polirja pa je bil izbran gradbeni mojster Nussholder. To poslopje je bilo izvedeno v formalno skopem slogu, kakršnega je pač mogel zasnovati železniški inženir. Ob svečani otvoritvi, v čast deželnega mecena nadvojvode Ivana, so pozimi leta 1852 uprizorili opero Marta skladateljca Flotowa.

¹¹ Povzeto po obeh tekstih, navedenih v literaturi.

Gledališče 1864

1864. leta združijo gledališče s kazino ter naročijo graškemu arhitektu Johannu Schöblu oblikovati novo glavno pročelje, ki sedaj gleda proti Slomškoveму trgu. Sedanje glavno pročelje, ki je nastalo ob združitvi gledališkega poslopja s kazinskim, ima poudarjeni višji srednji del, kateremu je v nadstropju pridani balkon. Iz konzol, ki jih v tem delu podpirata dve kariatidi, zrastejo pilastri, ki so pomembni elementi vertikalne stenske šlembe. Pilastri jasno podčrtavajo novoklasicistično formo fasade, ki je na vrhu efektno sklenjena s skupino plastik razposajenih, muzicirajočih dečkov.

Zaradi omenjene združitve dveh poslopij kaže gledališče nekak dvojni značaj. V njegovem zadnjem delu so vidni sledovi pustega inženirjevega snovanja, reprezentativno pročelje pa priča o tem, da ga je skrbno oblikoval arhitekt, ki so mu v nasprotju s funkcionalnimi težnjami prvega bila pomembnejša stremeljenja estetske in slogovne narave.

Okrog leta 1852 je bilo postavljeno poslopje nekdanjega inštituta za vzgojo cesarsko-kraljevih kadetov, kasnejša vojaška kasarna. Kadetnica je oblikovana v dokaj notnem novoromanskem slogu. Njeni gradbeni načrti so najbrž shranjeni v dunajskem vojnem arhivu, zato ne morem zapisati imena arhitekta. Morda bi ob zgradbi kadetnice ne bilo povsem nesmiselno govoriti o vplivu velikanskega sklopa poslopij, ki sestavljajo dunajski Arsenal, zgrajen nekaj let poprej kot ta stavba. Arsenal so oblikovali takratni najpomembnejši dunajski arhitekti in gotovo je, da je imel vpliv na številne podobne objekte po vsej avstro-ogrski monarhiji.²⁰

Eden najpomembnejših industrijskih objektov druge polovice stoletja so bile železniške reparaturne delavnice, ki so jih postavili leta 1863 v bližini koroškega kolodvora.

²⁰ Načrte za Arsenal so izdelali: Ludvig Förstel, Theophil Hansen, August Slocard von Stecardsburg, Eduard van der Null in Karl Rösner

Hiša z Gambrinusom v Gregorčičevci (1865—66)

Za uslužbence teh delavnic so postavili štirideset stanovanjskih hiš, ki še danes obstajajo pod imenom železničarska kolonija. Prvih dvanajst hiš je bilo postavljenih istega leta kot delavnice, ostalih osemindvajset pa med leti 1868—74. Kolonijske hiše so povečini istega tipa, grajene so iz opeke in lesa, v oblikovnem pogledu pa ne predstavljajo posebne vrednosti.

Družina pivovarnarjev Čeligi si je v letih 1865—66 zgradila v Gregorčičevci ulici (Schillerstrasse) stavbo, znano po Gambrinovi dvorani.²¹ Stavba je rabila raznim društvenim potrebam, prvenstveno pa so v njej točili pivo. Nekaj časa je v njej delovalo tudi učiteljišče, ki se je kasneje preselilo v novo zgradbo v Maistrovi ulici (Bürgerstrasse).

Vogalna enonadstropna Čeligijeva hiša je na pročeljih okrašena z novogotskimi okrasnimi elementi. Okna in vrata v pritličju imajo šiljaste ločne sklepe, v medločjih pa so rozete. Pod strešnim zidcem so stene odprte s trolistnimi linami, ki so v dsti črti z okni spodaj. Nad vogalnim delom stoji kip Gambrina, ki izteza kvišku čašo piva. Po tlorisni podobi je stavba sestavljena iz dveh pravokotno stikajočih se neenakovrednih kril.

Stavba prinaša za tisti čas pri nas dokaj zgodnjo obliko novogotike, za katero so se v Evropi pričeli navduševati sredi štiridesetih let devetnajstega stoletja najprej Nemci v Kölnu in kasneje Avstrijci na Dunaju. Pri Angležih jo je propagiral Gilbert Scott predvsem zato, ker stavbe krasi, kar je bilo veliko načelo vse historične arhitekture.

Čeprav se novogotika pojavi s Čeligijevo hišo že sredi šestdesetih let, pa pomeni dokaj osamljen pojav vse do konca stoletja, ko se ponovno prikaže sama ali pa v povezavi s secesijskim slogom. Od sočasnih stavb je bila v novogotiki oblikovana tudi vila Alvis, katere podoba je ohranjena na akvarelni risbi,

²¹ Marburger Zeitung 1939, št. 6

ki jo je 1918. leta narisal Hans Pruckner.²² Vila Alvis je stala nad progo pod Meljskim hribom in so jo med drugo svetovno vojno porušile bombe. Po omenjeni sliki se kaže kot izredno razkošno opremljen gotski gradič. Njeno glavno pročelje, ki je gledalo proti zahodu, je bilo razdeljeno na tri partije, središčna os pa je bila še posebej naglašena. Stranska rizalita sta močno izstopala iz linije ostalega poslopja, ob strani desnega pa se je iz ozadja dvigal nekoliko višji stolpič, ki je posnemal gotške utrdbene grajske stolpe. Množica okrasnih elementov na pročelju je slikovito razgibavala steno. Kot je iz risbe razvidno, so bile v steno izdolbene niše s plastikami. Stavba je vsekakor lahko nastala šele po sredini stoletja. Po kvaliteti je močno prekašala Čeligijevo, zato je velika škoda, da se ni ohranila, saj bi bila najodličnejša neogotska stavba v Mariboru.

Med redkimi cerkvenimi zgradbami prejšnjega stoletja je vredno omeniti protestantsko cerkvico, ki so jo leta 1869 postavili nasproti Čeligijeve hiše člani evangeljske verske skupnosti. Leta 1903 so jo še polepšali in ji dali sedanjo podobo.²³ Cerkev je preprostega enoladijskega tlorisa. Njeno glavno pročelje gleda proti jugu, nad njim pa se dviguje šiljast zvonik. Pilastrski red je nosilec vertikalne členitve tega pročelja in napoveduje vzgon zvonika v višino. Čeprav bi portal lahko označili za novorenesančnega, pa tega ni mogoče reči za preostale dele stavbe.

Za pregledani dve desetletji mariborske stavbene dejavnosti nikakor ni mogoče izreči tako enotne sodbe, kot sem jo v slogovnem pogledu lahko za vso prvo polovico stoletja. V arhitekturi se namreč tu pojavi nekaj različnih historičnih slogov, ki jih je mogoče v strnjeni obliki pojasniti nekako takole: tradiciji že odmirajočega novoklasicizma pripada zgradba gledališča. Nove tendence pa sta v smislu dunajskega romantičnega historizma izrazila slog novoromantike in novogotike. Proces razvoja historičnih slogov v Mariboru ni potekal tako evidentno kot na Dunaju, zato bom definicije, ki jih je v svojim znanstvenem raziskovanju razvila Renate Wagner-Rieger, odslej uporabljal z delno rezervo. Ob poslopju nekdanje kadetnice je spričo kubičnosti njegove stavbene gmote in novoromanskih dekorativnih elementov gotovo mogoče govoriti o neposrednem vplivu z Dunaja. Obstaja verjetnost, da so gradbene načrte za to stavbo izdelali v okviru takratnih državnih projektivnih birojev. Res je, da pri tej zgradbi ne prihaja do združitve raznovrstnih slogovnih elementov (kot je to bilo značilno za pomembno sočasno dunajsko arhitekturo), ob tem pa je treba upoštevati dejstvo, da provinca vsekakor ni potrebovala tako popolne izpolnitve tedanjih norm estetsko razvitega snovanja. Vrhunske rešitve so ostale prihranjene za velika središča, manjša mesta pa so se morala zadovoljiti s posnetki, skromnejšimi po obsegu in po kvaliteti oblikovanja ter okrasa.

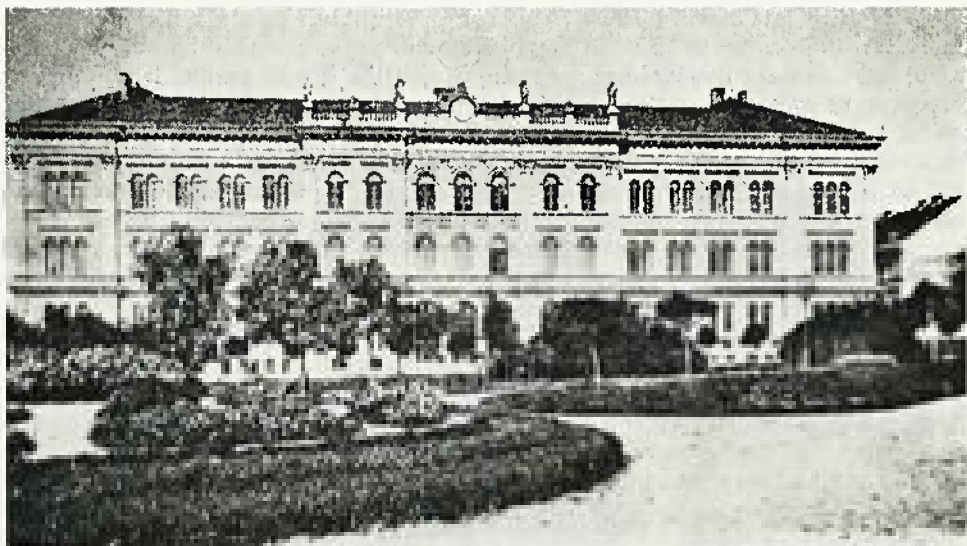
Z novogotiko je stopila mariborska arhitektura v območje pojavov, ki so imeli širši, evropski karakter. Novoromantična usmerjenost takratne Anglije je pripeljala do ponovnega vrednotenja gotskih form, seveda v novi preobleki. Arhitektom je ugajalo, da so ob tem lahko dali duška svojim nagnjenjem k bujnemu okrašanju stavb. Razkošne vile so posnemale s stolpiči razčlenjeno podobo srednjeveških gradov, predstavljale so vznemirjenost in grozljivost, ki ju je človek 19. stol. doživljal ob spominu na mračni srednji vek.

V razvoju mesta se je v teh dveh desetletjih marsikaj spremenilo. Nove ulice so nakazovale resno razširjanje mestnih meja. Glavno vlogo pri tem je odigrala industrija, ki je dala tudi novo obliko meščanom — delavce.

Pripomogla je k vse večji diferenciaciji mestnega prebivalstva.

²² Fotografijo risbe hranil arhiv pokrajinskega muzeja v Mariboru.

²³ Artur Mally Gassen . . .

Višja realka na Leninovem trgu (1873)

Pri izvedbah zahtevnejših stavb so z načrti sodelovali graški arhitekti in v Maribor neposredno prinašali izkušnje in problematiko graške arhitekture.

Severozahodno od mestnega gradu je na današnjem Leninovem trgu (prej Tappeiner Platz in kasneje Tegetthoff Platz) zraslo leta 1873 velikansko poslopje višje realke ter zaseglo po dolžini celotno zahodno stranico trga.

Avtor stavbenih načrtov je bil arhitekt Wilhelm Bücher, z državnega namestništva v Gradcu. Arhitekturo je študiral v Darmstadtu, Karlsruhe in Münchnu, kot arhitekt pa se je ukvarjal predvsem z načrtovanjem novogotskih in novorenesančnih stavb. Kar poznamo njegovih del v Gradcu, je palača Apfalter in glavni carinski urad. Na Štajerskem je deloval po letu 1863, nastanjen v graškem gradbenem uradu.²⁴

Poslopje sedanje gimnazije ima dolgo, sedemnajstosno glavno pročelje z osrednjim, izrazito izstopajočim rizalitom. V spodnjem delu stavbe so stene obdelane z rustiko, nad njo pa delijo stene v posamezne enote pilastri, ki obsegajo obe nadstropji.

Okna so sklenjena s polkrožnimi loki, sredi katerih je krogovični okras. Nad strešnim vencem, ki je podprt s konzolicami, je renesančna ograja, za katero stoji ura in ob njej plastike štirih ženskih personifikacij.

Po svojem slogu se stavba približuje novorenesansi, po zgledu florentin-skih palačozov. Na trgu, kjer stoji, predstavlja mogočen element njegovega organizma ter se po svoji monumentalni pojavi kosa s poslopjem mestnega gradu.

Niž manj ambiciozna kot prejšnja je palača, ki obsega celotno zahodno stranico Slomškovega trga. Zgrajena je bila v letih 1884—86 kot poslopje Splošne hranilnice in dekliške šole.²⁵

Po sklepu gradbenega odbora so zanjo kupili prostor okrog nekdanje Röckenzamove hiše, nameravali pa so zgraditi dvonadstropno stavbo s hranilničnimi uradi v visokem pritličju. Istega leta, ko so pričeli graditi, je bilo končno sklenjeno, da bodo novo hranilnico postavili skupaj z dekliško šolo.

²⁴ Steirisches Künstler Lexikon von Josef Wastler, Gradec 1863

²⁵ evid. št. Ma/907, 793

Splošna hranilnica, Slomškov trg (1886)

Gradbena dela je vodil domači arhitekt Adolf Baltzer, ni pa izključeno, da je sam tudi avtor načrtov zanjo. Po izredni skrbi takratnega župana Alexandra Nagyja je bila stavba zgrajena v dveh letih, tako da je bil trideseti oktober 1886 že prvi uradni dan te ustanove. Pred poslopjem je v devetdesetih letih zrasel nasad dreves, sredi katerega je dal direktor hranilnice postaviti spomenik bivšemu županu Andreju Tappeinerju (1904).

Stavba ima na svoji najdaljši strani sedemnajsto pročelje z rizaliti v sredini in ob straneh. Vsak od rizalitov ima na vrhu lastno streho. V pritličnem delu ima globoko reliefno rustiko, ki se navzgor stopnjuje v vse nežnejšo obliko, kot je to bilo v navadi na nekaterih florentinskih palačah iz časa renesanse. Robovi rizalitov so živahni, kar podkrepljuje njihovo plastično izstopanje iz gradbene črte. Portal stavbe je obdan s portikom, ki ga nosijo štirje stebri na visokih podstavkih. Okenski okvirji so izredno bogato okrašeni in modelirani. Na vrhu so trikotni ali polkrožni timpani, ki se združujejo s celotno zgradbo okenskih edikul. Palača ima odločne horizontalne poudarke, ki povsem preglašujejo vertikalno delitev stene.

Stranska vhoda, ki imata po funkciji pomembnejšo vlogo kot glavni, vodita v bogato dekorirane veže, ki se odpirajo proti stopniščem.

Po tlorisu je poslopje hranilnične palače sestavljeno iz podolgovatega pravokotniškega glavnega dela, nanj pa se pravokotno navezujeta stranski, ne povsem enakovredni krili.

Novorenesančni slog, v katerem je stavba oblikovana, je izredno kvaliteten; to jo uvršča med najboljše historične zgradbe v Mariboru. Z obliko novorenesanse se v mestu pojavijo zgradbe, ki težijo k velikopoteznemu in monumentalnemu oblikovanju, s katerim so se novi meščani lahko ponašali in izražali željo po doseganju vlemestnih meril. Razvoj in napredek mestnega gospodarstva sta zahtevala uveljavljenje reprezentančnih, razkošno opremljenih palač, ki so uvajale v mesto nova razmerja. V tistem času je začititi v stavbeništvu močno željo po doseganju višin in večjih razsežnosti, obenem pa so oblikovalci

posvečali vse več pozornosti bogatemu okrasju, ki je razgibavalo zunanje površine sten. Slog novorenesanse je bil zlasti priljubljen zaradi svojega visokega reliefa, ki je nadomestil gladko, zbrušeno neoklasicistično oblikovanje.

S svojimi veličastnimi izvedbami je predstavljal razkošje in trdno blaginjo, kar je bil nedvomno ideal vrhnjih plasti družbe.

Na vogalu Maistrove in Kersnikove ulice (Hillariusgasse) je v drugi polovici osemdesetih let zraslo poslopje, ki ga je dal postaviti Johann Schärer, načrte zanj pa je v Innsbrucku izdelal arhitekt O. Lubomirski.²⁶ Pri realizaciji stavbe je sodeloval domači stavbenik Andrej Černiček (Tschernitschek), ki je nekoliko korigiral prvotne načrte.

V vogal postavljena stavba ima na stičišču obeh kril konzolni pomol, ki prehaja na vrhu v stolpičast sklep s polkrožno kupolo. Podobno kot ostale novorenesančne stavbe ima tudi ta v pritličju stene obdelane z izrazitejšo rustiko, ki se navzgor počasi rahlja in preide v nežnejše reliefno oblikovanje. Rizaliti s šivanimi robovi predstavljajo nosilce vertikalne členitve, vendar ta deluje šibkejše od elementov s horizontalnimi poudarki. Stavba ima videz širše zasnovane zgradbe z ambicijo postati palača. To bi ji boljše uspevalo, če ne bi bila vezana v red drugih poslopij.

Na prostoru nad Pobreško cesto (Poberschstrasse) so postavili enega največjih gradbenih objektov s konca devetnajstega stoletja — kompleks poslopij, ki so sestavljala takratno moško kaznilnico. Graditi so pričeli 1884. leta, načrte zanjo pa je izdelal višji inženir Franz Maurus. Otvorili so jo 6. oktobra 1889.²⁷

Glavno kaznilniško poslopje je urejeno po načelu zvezdastega talnega načrta, ki je bil takrat v Evropi v splošni rabi. Obdajale so ga zgradbe za paznike, stražarje, pisarniško poslopje z uradi in še nekaj drugih manjših poslopij.

Artur Malý nam sporoča, da je bilo v kaznilnici prostora za okrog osemsto kaznjencev ter da je bila izredno sodobno opremljena.

Razen razvejane florisne podobe in ponekod polkrožnih sklepov nad okni kaznilnica ne prinaša posebnih slogovnih značilnosti. Pri njenem oblikovanju se je arhitekt omejil zgolj na doseganje funkcionalnosti, nekaj več oblikovalske pozornosti pa je bilo deležno glavno pisarniško poslopje, ki stoji pred jetnišnico.

Ludvig Franz, lastnik parnega mlina, si je zgradil na prosvoru pred današnjo tovarno testenin Intes ob Meljski cesti (Mellingerstrasse) vilo, katere projektant je bil že omenjeni mestni stavbenik Andrej Černiček.

Tovarna Intes je najbrž naslednica industrijskih objektov, ki so izvirali iz približno istega časa kot vila, to je konca osemdesetih in začetka devetdesetih let. Za firmo Ludvig Franz & sinovi sta jih projektirala Černiček in Franz Dervušek (Franz Derwuschek). Pri načrtovanju jima je bilo glavno vodilo funkcionalna razporeditev delavniških prostorov, zunanjemu oblikovanju pa skorajda nista posvečala nikakršne posebne pozornosti.²⁸

Vila Franz je po florisu primer kvadrataste osnove, po zunanji podobi pa daje vtis razkošne, reprezentativno oblikovane domiselne zgradbe, ki je ena najboljših, kar jih je v Mariboru ustvaril domačin Černiček.

S pročelji, nad katerimi so na južnem in severnem delu hiše dekorativno oblikovana in obarvana čela, se vila uvršča med najboljše novorenesančne stavbe v mestu. Južno pročelje, ki gleda proti cesti, je v nadstropju še posebej naglašeno z odprto galerijo, ki jo podpirajo in nosijo stebri. Kot ponovitev gale-

²⁶ evid. št. Ma/625,292

²⁷ Karl Hilll, *Das Bachergebirge* 1890

²⁸ Za vilo in industrijske objekte arhiv pod evid. št. Ma.669

Vila Franz, Meljska c. 18 (1888)

rijskega reda stebričev se pojavljajo na steni pari pilastrov, ki rastejo iz podstavkov, na vrhu pa se končujejo s kapiteli, sredi katerih so obrazne maske.

Na žalost ta kvalitetna vila danes nima več svojega pravega prostora, saj jo obdajajo razni tovarniški objekti in je tako precej oropana prvotnega estetskega učinkovanja.

Sedemdeseta in osemdeseta leta mariborske arhitekture prejšnjega stoletja zaznamuje pojav čistega novorenesančnega sloga. Opraviti imamo s strogim spoštovanjem preteklega renesančnega oblikovanja. Na stavbah igrajo važno vlogo horizontalni poudarki, ki s svojo dominanco preglasaajo vertikalne. Uporaba jeklenih notranjih, tehničnih konstrukcij, jeklenega skeleta, ki je bila v sočasni evropski arhitekturi že precej razvita, se v Mariboru uveljavi z zakasnitvijo. Za zdaj je zunanje posnemanje še prehitevalo uporabo najnovejših dosežkov tehnike.

Kakor se je v prejšnjem obdobju zrcalila želja po ponavljanju srednjeveških oblik, tako so si sedaj prizadevali posnemati renesančno stavbarstvo. V zavesti arhitektov se je dogajalo podživiljanje arhitekture italijanskih renesančnih palazzov, kasneje pa tudi nemških in francoskih stavb. To posnemanje se je v glavnem zrcalilo na zunanosti plašča stavbe, na površinah sten. Stavbeno telo si je z ortogonalno zasnovo prizadevalo dosežati vtis nekdanje monumentalnosti, to pa se mu ni moglo popolnoma posrečiti zaradi opustitve izvirnega gradbenega materiala (zlasti kamna!). To je imelo za posledico osiromašenje učinkovanja zidov. Ometane in s štukom (malto) modelirane fasade so delovale drugače kot pa mogočni zidovi težkih, a čednih italijanskih palač quattrocenta. Novorenesančne palače so v členitvi stene obdržale osnovne elemente renesančnih. To velja predvsem za rustiko v pritličjih in nadstropjih.

Pri tej arhitekturi (zlasti pri velikih namenskih zgradbah) je bila prisotna želja po velikopoteznem snovanju s ciljem, ubežati podeželski, provincialni

podobi in zaživeti novo življenje z novimi zahtevami in rešitvami. Poleg večjih formatov je postajal vse pomembnejši bujni okras zunanjih površin stene. Ta je stopnjeval razkošje in reprezentativni vtis take arhitekture, bil je njegovo bistvo in glavni adut.

Novorenesančni slog se v Mariboru prvič pojavi pri stavbi, ki jo je zasnoval graški arhitekt, specialist za ta slog. Opraviti imamo torej z neposrednim prenosom sloga od drugod. Domači stavbeniki so kaj hitro osvojili takšno oblikovanje in kmalu opravili nekaj pomembnih naročil. Slog se je naglo uveljavil in postal priljubljen zaradi svojega reprezentančnega učinkovanja.

Arhitekturi zadnjega desetletja devetnajstega stoletja bo v primeri z do sedaj pregledanimi obdobji posvečeno nekaj več prostora, vzrok za to pa je izredno živahna gradbena dejavnost. To desetletje želim predstaviti kot eno najuspešnejših v celotnem obdobju, ki ga ta raziskava obsega, saj se je v takratni arhitekturi pojavilo mnogo zanimivih rešitev. Podobno kot v Ljubljani so tudi v Mariboru v tistem času zgradili veliko število stavb, med katerimi se jih je mnogo ponašalo s kvalitetnimi izvedbami. Ljubljana je imela tehten vzrok za pospešeno gradbeno dejavnost, saj je hitela odpravljati posledice potresa ter postavljati nove reprezentančne palače in ostale hiše, v Mariboru pa je morda iskati vzrok za pospešeno gradnjo pri takratnem županu Alexandru Nagyju, ki je bil po izobrazbi gradbeni inženir. Ta je namreč skrbel, da so gradbena dela na stavbah bila pravočasno končana in da ni prihajalo do zastojev, sicer pa je tudi sam izdelal precej gradbenih načrtov.

Stavbeništvo je študiral v Gradcu in na Dunaju; v letih svojega županovanja v Mariboru (1886—1902) so po njegovih načrtih postavili 1891. leta poslopje sirotišnice (v Slovenski ulici), naslednjega leta pa osnovno šolo ob Ruški cesti (Josefstrasse). 1894. leta ga omenjajo kot avtorja načrtov za dekliško šolo na Kidričevem trgu (Wielandplatz, kasneje Tappeinerplatz), napravil pa je tudi načrte za glavno poslopje pehotne kasarne ob Tržaški cesti. Pospeševal je zaostalo komunalno dejavnost ter sodeloval pri realizaciji mestnega vodovoda, po katerem so dovajali vodo s Pohorja v centralo ob Tržaški cesti.

Enega glavnih vzrokov za pospešeno graditev v tistem času pa je nedvomno iskati v močnem razvoju mestnega gospodarstva. Krizo obrtništva je rešila trgovina s kmetijskimi proizvodi, podprla pa sta jo oba parna mlina: Scherbbaumov (1872) in Franzov (1884). V mestu je delovalo nekaj pomembnih industrijskih objektov, med njimi Čeligijeva in Götzova pivovarna, nekaj žganjarn pa sodarstvo in milarstvo. Razvita je bila trgovina z vinom, s sadjem in z mesom.

V stavbeništvu zadnje tretjine stoletja v Mariboru je zaslediti pojavljanje vse večjega števila stanovanjskih hiš z najemniškimi stanovanji, ki so slej ko prej nastale pod vplivom dunajskih najemniških hiš (Zinshaus) ter so sledile njihovemu konceptu. Na pročeljih so obnavljale nekaj različnih historičnih slogov, za katere je bila značilna odpoved horizontalizmu ter uveljavljanje bogatega, steno prepredajočega ornamenta. Zlasti priljubljena je bila uporaba dekorativno delujočih členov zgradbe fasad: pomolov, balkonov, niš ter razgibanih okenskih in portalnih form, s katerimi so stavbe dosegale visoko stopnjo plastičnega modeliranja sten. Površina stavbe je v pretežni večini primerov postala povsem neodvisna od njenega telesa, oblikovalci arhitekture so poslej dosledno uporabljali princip preoblačenja skeleta z dekorativnim, slogovno nabreklih plaščem ali lupino.

Po notranjem ustroju so bile te stanovanjske hiše sestavljene iz prednjega dela, na katerega se je vezalo »zadnje poslopje« z obveznim dvoriščem. Skozi posamezna nadstropja so vodili hodniki s skupnim vodovodom in sanitarijami, stanovanja so bila nanizana ob njih. Proti koncu stoletja so se pojavile hiše

Trubarjeva 11 (1893)

s povsem separiranimi stanovanji, ki so imela lasten vodovod in toaletne prostore.²⁹

Drug zanimiv, dokaj svojevrsten pojav v arhitekturi tistega časa pomenijo vse številnejše vile, ki so si jih gradili premožnejši meščani. Vile so zadnja faza v razvoju stavbenega tipa, ki ga je mogoče izraziti s tremi besedami: GRAD — PALAČA — VILA, razumevati pa ga je treba predvsem s stališča razvoja posameznih arhitekturnih slogov.

Josef Nödl je bil lastnik stanovanjske hiše, postavljene 1890. leta v Razlagovi ulici 23 (Elisabethstrasse), načrte zanjo pa je izrisal stavbeni mojster Čerňiček.³⁰

Hiša je dvonadstropna, z vrhnjim mansardnim nadstropjem, včlenjena pa je v red ostalih stanovanjskih hiš v ulici. Ob straneh glavnega pročelja sta pomola, med njima pa je stena po višini členjena s pilastri. Okras je mogoče označiti za neorenesančen, iz pročelja dela kuliso, za katero se stavbeno telo skriva in umakne nazaj.

Julija 1891 so v Mladinski ulici (Bürgerstrasse) položili temelje za novo poslopje gimnazije, ki je v tej stavbi pričela delovati že naslednje leto. Stavbene načrte je izdelal Čerňiček ter sam tudi vodil gradbena dela. Tudi tokrat je v oblikovanju uporabil neorenesančni slog, v tlorisu pa je stavbo zasnoval tako, da je sestavljena iz dveh pravokotno stikajočih se delov.

Pročelja so obdelana z najrazličnejšimi elementi, med katerimi izstopajo pilastri s stranskima rizalitoma. Kakor pri drugih sočasnih zgradbah se tudi pri tej stavbeni gmota podreja zunanjemu, površinskemu modeliranju in ne prihaja do prave veljave.

Primer izredno kakovostnega oblikovanja po vzorih italijanske pozne renesanse je vila v Trubarjevi ulici št. 11 (Theatergasse), nastala okrog leta 1893.

²⁹ Karl Glnhardt, *Wiener Kunstgeschichte*, Dunaj 1948

³⁰ Razlagova 23, evid. št. Ma/1297

Glavna pošta, Slomškov trg (1894)

Njeno telo je čokato in ga na severni strani naglaša vhodna lopa. Osrednji enoosni rizalit se navidezno dviguje nad preostalo gmoto in jo deli na dva dela, vse pa je urejeno tako, da prihaja glavno pročelje, ki gleda proti jugu, do izredno učinkovitega izraza. Premožni naročniki so zahtevali popolnost okrasja in nenavadno razvito stavbeno telo, kar vilo uvršča v sam vrh njenih sovrstnic. Vila izreka pripadnost sočasnemu modnemu oblikovanju stavb, pri katerih je bil ornament najvažnejši element.

Okna, obdana z edikulami, niše in slepi okenski okviri, pa pilastri z bujnimi kapiteli, girlande in kite iz štuk, vse to se stopnjuje do skrajne slikovitosti še z naslikanimi okraski, ki prispevajo zadnji akcent k plastičnemu modeliranju stenskih površin. Kot le v malo primerih podčrtava zunanjo slikovitost tudi notranje stavbeno telo, ki dosega z dvignjenim osrednjim delom razrahljanje sicer toge, čokate gmote.

Vila je dober primer uveljavitve pretiranega okrasja v okviru historične arhitekture. Arhitekti so ob posnemanju preteklih slogov hoteli stavbam dodati še nekaj več, to pa je bil dodaten dekor, s katerim so ponekod že kar pretiravali. Do veljave so prihajale neštete detajlne bravuroznosti, ki so prekipevale po zunanjih stenskih površinah in jih ponekod izpolnjevale kakor iz strahu pred praznim prostorom. Kasna historična arhitektura je dajala ugodna tla za oko preračunanemu, razkošno delujočemu, včasih pa že kar pretiranemu okrasju, ki se je bohotalo največkrat na zunanosti stavb, često pa tudi znotraj, v vezah, vestibulih ter v javnih dvoranah.

Sredi zadnjega desetletja prejšnjega stoletja je Maribor dobil novo plačo pošte na Slomškovem trgu. Po načrtih, ki so morali nastati bodisi v Gradcu ali na Dunaju, je oblikovana v slogu, ki se obrača zdaj k italijanski, zdaj k severnjaški renesansi. Po tlonisu je urejena kot vogalna stavba z dvema stikajočima se kriloma.

Glavno pročelje, ki gleda proti trgu, je z izstopajočim nizalitom razdeljeno na dva dela; pri tem je levi naglašen z vogalnim stolpom. Rizalit je na vrhu sklenjen z lastno streho, pred njo pa stoji razgibano čelo z uro in kamnita ograja z obeliskoma ob straneh. Vogal stavbe je po višini izpolnjen z oblim stolpičem, pokritim s kupolo, pod katero je galerijica z bifornimi odprtina-mi. Spodaj v pritličju glavnega pročelja odpirajo trije loki vhod v avlo, v med-ločjih pa so reliefne figure. Plastični okras je tudi med okni v nadstropju, v nišah, za to posebej pripravljenih, pa tudi nad stranskim pročeljem.³¹ Sicer pa so stene polne okrasnih elementov, ki so bili takrat v rabi, od rustike do oken-skih okvirov.

Palačo pošte lahko prištejemo k vsem tistim zgradbam, ki jim je lastna želja po doseganju monumentalnega in reprezentativnega videza.

Na Partizanski cesti (Tegetthofstrasse), ki je po sredi stoletja postala sre-diščna trgovska ulica, so zaradi tega postopno pričele rasti stavbe, ki so se vse bolj prilagajale potrebam trgovine. Njihov ustroj je bil tak, da so imele pri-tličje namenjeno trgovskim prostorom, v nadstropjih pa so bila stanovanja.

Med manjšimi stavbami tega tipa je vsekakor vredno omeniti enonadstrop-nico, zgrajeno za trgovca Franca Havlička (Hawlitcschek), na vogalu Tomšiče-vega drevoreda (Kokoschineggasse) in Partizanske ceste.³² Arhitekt Fritz Fried-niger jo je zasnoval kot vogalno hišo z dvema povsem enakovrednima kriloma.

Čeprav je zunanost že precej poškodovana, je vendarle lahko odčitati z njenih pročelij dober novorenesančni slog. Eden najučinkovitejših okrasnih elementov na pročeljih je vogalni pomol v nadstropju. Je tristraničen, s štirimi polstebri, ki nosijo lomljeno preklado s tremi trikotnimi zatrepji. V lunetah nad vogalnimi okni so enaki reliefni prizori, na katerih se pojavlja mitološki zaščit-nik trgovcev Merkur. V pritličju vzhodnega pročelja je še danes trgovski lokal, ki ima polkrožno sklenjena izložbena okna.

Nadaljevanje že opisanega tipa stanovanjskih najemniških hiš pomeni na-slednjih nekaj hiš, izvirajočih iz druge polovice devetdesetih let.

Na vogalu med Cankarjevo (Reiserstrasse) in Razlagovo (Elisabethstrasse) ulico je novorenesančna dvonadstropnica, ki ponavlja na poprečno oblikovani zunanosti nekaj takratnih modnih okraskov. Pomembnejša je zaradi notranjo-sti, kjer ima bogato opremljen vestibul. Njegove stene nosijo številne okrasne elemente, od kaneliranih pilastrov, ki podpirajo krožni zidec, do slepih in pra-vih niš.

V Ulici heroja Staneta 14 (Parkstrasse) je bila postavljena stanovanjska hiša za lastnika Wilhelma Wernerja, načrte zanjo pa je prispeval Rudolf Kiff-mann, stavbenik, katerega ime se je v Mariboru pogosto pojavljalo na prehodu obeh stoletij.³³

Ob straneh glavnega pročelja sta v nadstropju na steno pričvrščena deko-rativno oblikovana pomola, celotno vrhnjo partijo stene pa razgibavajo plitki pilastrski okviri. Na pročelju je arhitekt uporabil mešanico baročnih in roko-kojskih okraskov, pri njihovi ureditvi pa se je odločil za tipizirano obliko raz-vrstitve posameznih elementov. Zanj je značilna uporaba pomolov ob straneh pročelij. V pritličju se je pojavljala svojevrstna oblika rustike, sicer pa so še

³¹ Miadenič, ogrnjen v antično tuniko, kaže z roko, v kateri drži zvitek papirja, orlu pri svojih nogah, kam naj ga odnese. Zenska figura stoji na krilatem železniškem kolesu, v roki pa drži meč s krili. V medločjih nad glavnim vhodom so iz štuka oblikovane ženske »poštne« personifikacije, ki drže v rokah pisma, telefonske slušalke itd. Nad vzhodnim pročeljem poštnega poslopja sta dve samostojni plastiki: miadenič, ki trobi v poštni rog, ter poštar s kapo in torbo.

³² MbZtg št. 99, 12. dec. 1895, str. 4

³³ Ul. heroja Staneta 14, ev. št. Ma/1733

nastopali bogati okenski okvini in skrbno oblikovani portal. Stavbe so bile vključene v dolge fronte ulic in so tako imele prosto le eno pročelje. Po tlorisu so bile hiše tega tipa enostavnih pravokotniških oblik, veža, ki je vodila s ceste na dvorišče zadaj, pa je delila hišo na dva dela.

Za Beiti Gruber je poleg prejšnje v isti ulici nastala zgradba, ki jo je projektiral Franc Dervušek, osnutek za fasado pa je bil naročen v Gradcu.³⁴

Pročelje, ki je povsem podobno prej opisanemu, tokrat oblikujejo elementi mešanega novorenesančnega in novobaročnega sloga. Pomola ob straneh sta tukaj podprta z dvema stebričema, oblikovanju portala pa je tu posvečeno nekaj več pozornosti.

Proti koncu stoletja je v arhitekturi opaziti nekaj pomembnih slogovnih sprememb. Historični slogi sicer še ne zamrejo, vendar se vse redkeje pojavljajo v čistih oblikah. Arhitekti vse bolj kombinirajo elemente dveh ali več slogov in z njimi ustvarjajo nekakšne mešanice, ki pa v zadnji konsekvenci že pomenijo dekadenco historičnih slogov. Novi val estetskega gledanja na arhitekturo je zahteval izredno slogovno nabreklost, ki se ji je kasneje upri secesijski slog. Ta je skušal napraviti konec večnemu posnemanju preteklih slogov in vpeljati nove izvirne oblike, ki so pač bile podrejene novim idejam in zakonom. Zaradi oddaljenosti od evropskih središč v Mariboru proces izumiranja historičnih slogov in uvajanja novega secesijskega ni potekal tako konsekventno, kot se je to zgodilo na Dunaju in v drugih evropskih velemestih, ampak nastopa secesija sočasno s historičnimi slogi (z novogotiko in novobarokom). Še več, historični slogi z obliko novobaroča preživijo secesijski slog in šele nato povsem izginejo s pročelij. Secesija se torč v Mariboru ni mogla uveljaviti z vso močjo, ampak je dosegla skromnejše rezultate. Po mešanici slogov, ki se je uveljavila zlasti na stanovanjskih stavbah, in po neuspehu secesije doživijo historični slogi v Mariboru še svoj zadnji veliki vzpon, kar se je zgodilo v letih pred prvo svetovno vojno.

Med vilami, ki so nastale prav ob koncu devetnajstega stoletja, sta vsekakor omembe vredni naslednji dve, ki vsaka po svoje pričata o okusu in zahtevah tedanjih bogatih meščanov.

Vilo Wescher ob Tržaški cesti je za Richarda Wescherja Piberaua projektil dalunajski arhitekt Rudolf Klotz, za njeno izvedbo pa je poskrbel domači stavbenik Friedriger.³⁵

Vila je sestavljena iz podolgovatega glavnega dela, ki se mu na severozahodnem vogalu priključuje enoosni prizidek z visokim novogotskim čelom, pod katerim je novorenesančno oblikovan pomol. V središčni osi glavnega pročelja se dviguje stolpičast nizalit. Na vrhu ima ob straneh pokrita galerijska hodnička, končuje pa se s ploščato streho. Na jugozahodnem vogalu je obli pomol postavljen za pendant prejšnjemu. Stavba je presekana z vežo, ki se na zadnji strani odpre v arkadni hodnik.

Celoten gradič zaznamuje izmenjavanje novogotskih in novorenesančnih okrasnih delov, ki tvorijo celoto dokaj romantičnega videza. Vila deluje precej razgibano, stene so povsod obdelane enako kvalitetno, glavno in stranska pročelja so skoraj enakovredna med seboj.

Romantično podobo vile dopolnjuje manjši park, ki se razprostira okoli nje.

Družina bogatih mariborskih tovarnarjev Scherbaum si je dala postaviti razkošno vilo, gradbena dela pa je vodil Černiček, ki je morda tudi avtor gradbenih načrtov.

³⁴ Ul. heroja Staneta 12, ev. št. Ma/1732

³⁵ Tržaška cesta 53, ev. št. Ma/1151

Villa Wescher, Tržaška c. 53 (1898)

Scherbaumova vila (Muzej NOB) (1893)

Narodni dom (Dom JLA) (1898)

Vila je izvedena v dokaj čistem novorenesančnem slogu, zato na njenih pročeljih ni opaziti pretiranega okrasja, ki so ga imele sočasne stanovanjske hiše.

Na pritličnem delu stene se poigrava rustika, ki se v gornjem nadstropju pojavlja v nežnejšem reliefu. Arhitekt je pri členjenju sten uporabil pilastre in polstebre z ornamentiranimi kapiteli. Okna so večinoma sklenjena polkrožno, obdana pa so z edikulami. Na severnem pročelju se od tal do strešnega venca razprostira pomol, na vzhodnem, ki deluje še posebno reprezentativno, pa je s stebri podprt renesančni balkon. Zahodno pročelje z vhodom v hišo je nekoliko mirnejše, saj tudi predstavlja zadnjo stran. Med seboj izredno ubrana pročelja ustvarjajo uglašen in enoten videz; to je ena glavnih značilnosti te vile. Posamezni elementi zgradbe se organsko vežejo v celoto, ki je prej umirjena in veličastna kot pa razgibana in pretirano okrašena.

Med najpomembnejše in najkvalitetnejše objekte vsega stoletja nasploh uvrščam narodni dom, zgrajen v letih 1897—98. Rabil je za zbirališče manjborških Slovencev in za dom številnih slovenskih ustanov in organizacij. V njem so bile posojilnica, čitalnica in dvorana za razne društvene in kulturne prireditve.

Izvedbo načrtov so zaupali češkemu arhitektu Janu Veynichi, kar spominja na delovanje Čehov v sodasni Ljubljani. Dom se zgleduje po zgradbi magistrata v Pardubicah. Na pročeljih se pojavlja oblika severnjaško usmerjene renesanse, obenem z njo pa ornament, ki ga je moglo razviti šele devetnajsto stoletje.

Pritlični del pročelij je rusticiran, nad njim pa poteka širok, ornamentiran zidec. Stene v nadstropjih so popolnoma gladke. Nižje vrhnje nadstropje ima biforna okna, nad katerimi so ravne preklade. Posamezni nizaliti so na vrhu sklenjeni z značilnimi severnorenesančnimi čeli, ki so razgibana in stopnjevana. Nad srednjim delom južnega krila je stolp s šiljasto, spodaj prevotljeno

čebulasto kupolo. Glavni vhod je obdan s portikom, vrh katerega je ograjena ploščadka.

Stavbeno telo je sestavljeno iz dveh stikajočih se knil. Postavljeno je na nekoliko privzdignjenem prostoru nad Dravo, s tem pa je omogočeno višinsko in kubično obvladovanje okolice.

Stavba zasuži uvrstitev med najpomembnejše arhitekturne stvaritve svojega časa na širšem slovenskem ozemlju.

Na tradicijo renesančne arhitekture je vezana tudi hiša v Aškerčevi ulici (Carnerstrasse) z letnico 1899 v vogalnih čelih.³⁶ Zasnoval jo je domači stavbenik Friedriger in ji dal podolgovato tlorisno podobo. V stranskih rizalitihi sta pomola, ki pričata, da je projektant uporabljal moderne predloge, ni se pa spustil v bogatejše dekoriranje stene; poleg pomolov je uporabil le še balkon nad portalom.

Pravo nasprotje omenjeni hiši predstavlja stanovanjska dvonadstropnica v Prešernovi ulici (Goethestrasse), ki jo je za Karla Koschatzkega še pred koncem stoletja postavil arhitekt Adolf Baltzer.

Slikovito oblikovana pročelja nosijo sledove novobaročnih elementov in so rusticirana od tal do vrha. V vogalnem delu glavnega pročelja je pomol, ki razbija njegovo simetrično zgradbo. Videz razgibanosti dajejo stenam vzvalovljena okenska čela v prvem nadstropju. Zgornja okna ponavljajo ta razgibani motiv in ga s tem krepijo.

Hiša je predstavnica sloga, ki se je vse bolj izgubljal v pretiranem dekorativnem modeliranju sten in kopičenju okraskov. S tem so historični slogi zašli na dokaj kritično področje, s katerega so se slednjič rešili z novobarokom, kasneje pa so se morali umakniti čistejšim formam, ki jih je prinesel čas po prvi svetovni vojni.

V devetdesetih letih je mesto dobilo veličastno zgradbo Marijine bazilike, ki je zrasla skupno s samostanskim kompleksom.

Izvedbo načrtov so frančiškani zaupali specialistu za novoromanske in novogotske cerkvene stavbe Dunajčanu Richardu Jordanu. Ta je zgradil celo vrsto cerkva na Avstrijskem, farne cerkve v Hütteldorfu, Gersthofu, samostanske pa v Hackingu, Hernalsu, Döblingu, Baumgartnu, Währingu itd.

Arhitekturo je študiral na dunajski akademiji pri van der Nüllu in Friedrichu Schmidtu ter sprva deloval kot gradbeni mojster, kasneje pa kot arhitekt.³⁷

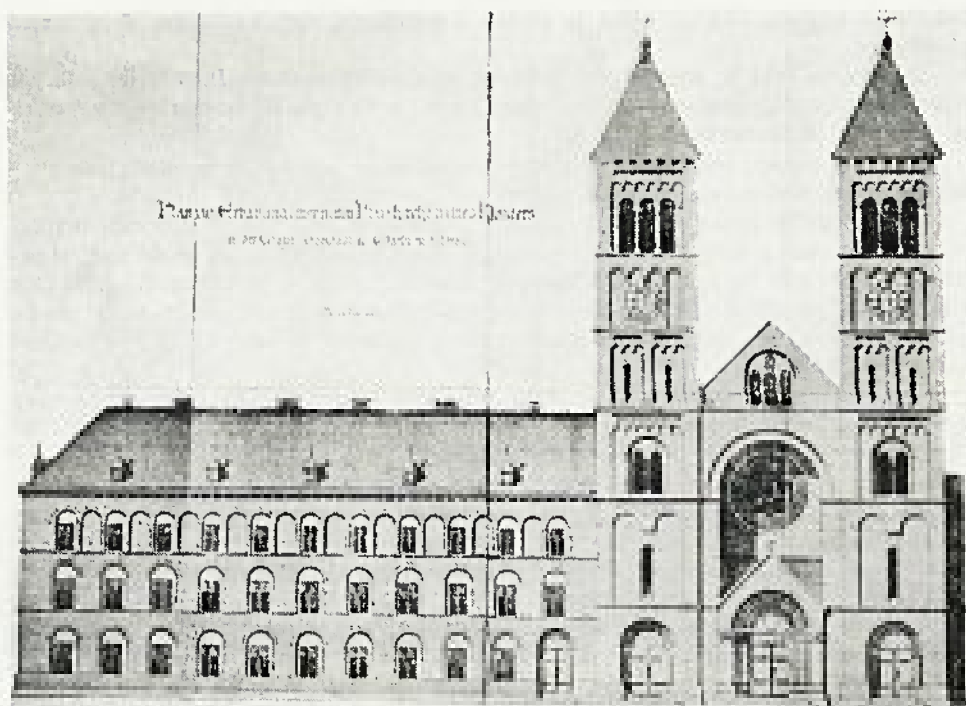
Gradbena dela je pri frančiškanski cerkvi vodil dunajski gradbeni mojster Josef Schmalzhofer. Cerkev in samostanski kompleks sta zrasla na mestu nekdanje farne cerkve in kapucinskega samostana ob Partizanski cesti pred graškimi vrati. Stara cerkev iz leta 1612 je bila enoladijska in obokana, iz istega stoletja pa je bil tudi stari kloster. Ker pa so ta poslopja bila dotrajana in se jih ni več splačalo obnoviti, so meščani sklenili postaviti nove stavbe.

Gradbena dela so se pričela 1892. leta s tem, da so izkopali temelje. Do leta 1895 je bilo cerkveno poslopje že pod streho, postavljena pa sta bila tudi oba zvonika. V celoti je bila cerkev opremljena šele leta 1904.

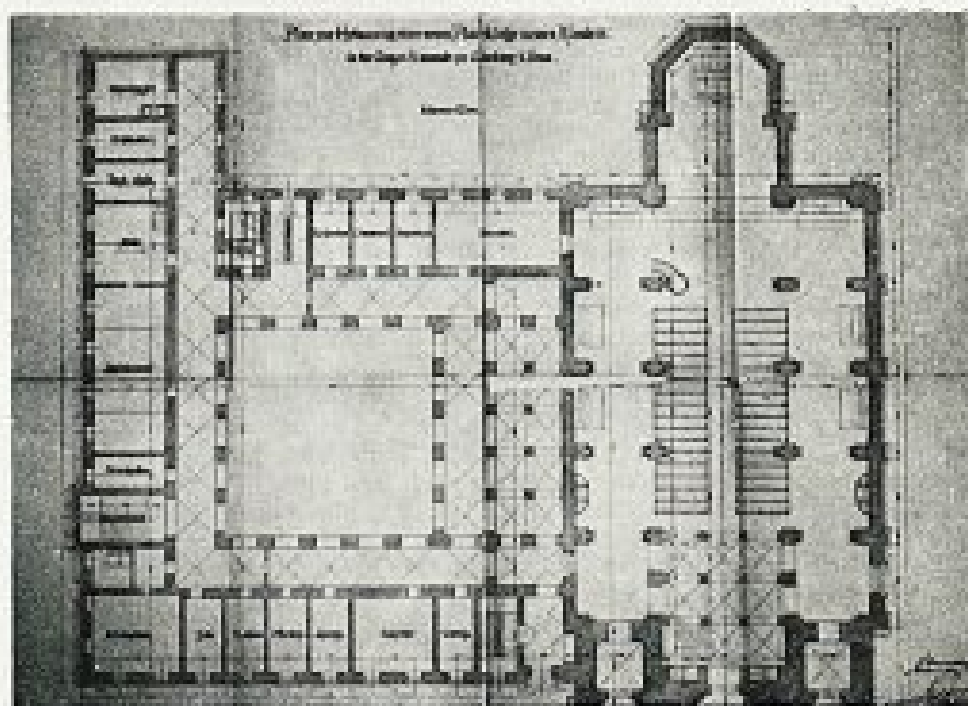
Frančiškanska cerkev je triladijska bazilika, oblikovana skupno s samostanskim poslopjem v novoromanskem slogu, v katerega se vrvajo nekateri novogotski členi. Takí sta predvsem šiljasti kapi zvonikov, pa tudi oporniki na severni zunanji steni desne cerkvene ladje. Cerkvena apsida je obrnjena proti zahodu, glavno pročelje s stopničasto poglobljenim portalom pa je razpeto med zvonikoma na vzhodni strani. Na južni strani se cerkvi priključuje samostan,

³⁶ Aškerčeva ulica 3, ev. št. Ma/1

³⁷ Thleme Becker-jev biografski leksikon, Jordan . . .

Pročelje frančiškanske cerkve (po izvornem načrtu)

Tloris Frančiškanske cerkve s samostanom

ki je tako kot cerkev zgrajen iz rdečkaste neometane opeke. Sestavljajo ga južni trakt, na katerega se v pravem kotu priključujeta ostali dve krili. Glavno samostansko poslopje poteka paralelno s cerkvijo, njegovi stranski krili pa ga pravokotno povezujeta z južno steno bazilike. Vsa ta poslopja oklepajo med seboj samostansko dvorišče, sredi katerega je vodnjak.

Cerkvena notranjost je slogu ustrezno na mnogih mestih poslikana s prizori, ki jih je prepisal gvardijan Kalistus Herič, frančiškanski nadzornik gradnje. 1896. leta je poslikave izvedel dunajski dvorni dekorater Josef Kott s svojimi pomočniki.⁷⁸

Orjaška podoba cerkve, ki na svojih zunanjih površinah uveljavlja pristen gradbeni material, rdečo opeko, se razteza v samem mestnem središču in je za marsikoga že kar nepogrešljiv stavbeni objekt, brez katerega bi mesto ne moglo več obstajati. Njena gmota dominira nad velikim delom mestnega središča, tako da ji je do neke mere podrejeno celo grajsko poslopje. Cevc ji v svoji Slovenski umetnosti pripisuje izredno monumentalnost; to je nedvomno pravična sodba. Jasno je, da je učenec Friedricha Schmidta, ki je pri nas napravil načrte za kočevsko in blejsko cerkev, na splošno pa poznan kot arhitekt dunajskega novogotskega rotovža, znal izpeljati široko zasnovani kompleks cerkve in samostana ter jih združiti v homogeno celoto. Z uporabo pristnega gradiva dosejata stavbi neko novo rešitev, ki je do takrat bila mariborski historični arhitekturi tuja.

Osnovna značilnost Maribora ob prehodu v dvajseto stoletje je, da pričnema izgubljati videz podeželskega mesteca ter se spreminja v pomembno gospodarsko in upravno središče pokrajine. V prvem desetletju novega stoletja dobi mesto prvo telefonsko centralo, 1902. leta pa se v njem prvič pojavi avtomobil. Za okrepitev strateškega položaja so zgradili nekaj novih vojaških objektov. Ob stari meljski kasarni iz šestdesetih let je zrastle novo poslopje za častnike. Ob Tržaški cesti so postavili novo pehotno kasarno, v bližini katere je kasneje bila zgrajena četna bolnišnica. Ob koncu devetnajstega stoletja je mesto štelo 867 hiš, v njih pa je prebivalo manj kot dvajset tisoč prebivalcev.

Kakšne so bile spremembe v takratnem stavbarstvu, bodo pokazale sledeče stavbe, s katerimi se bo polagoma zaokrožil ta preglad.

Bahavo in močno dekorirano vilo si je na severni strani sedanjega Kidričevega trga postavil odvetnik Julius Feldbacher.⁷⁹ Ni naključje, da je načrte zanjo izdelal v Mariboru zelo cenjeni graški arhitekt Hans Pruckner, ki je znal ugoditi najbolj zahtevnim željam bogatih meščanov. Obvladal je drzno oblikovanje, polno ornamenta, ki je prepredal stavbe od tal do vrha. Poznal je mnogo različnih slogov, a se je najraje loteval bujnega baročno-rokokojskega. Včasih mu je uspelo razgibati tudi stavbeno telo, največkrat pa je le skrbno izrisaval ornament po stenah in s tem je bila večina naročnikov zadovoljna.

Vilo Feldbacher je med zadnjo vojno poškodovala bomba in so jo podrli, ohranjeni pa so gradbeni načrti in redke fotografije.

Imela je precej nevsakdanjo podobo; na severozahodnem vogalu se je dvigal iz nje kvišku dokaj visok stolp, ki je bil poslikan in okrašen s prizori in številnimi okraski. Iz stolpa je rasel balkon, ob njem pa še konzolni pomol, obli pomol pa je izstopal iz vogala na nasprotni strani. Tako kot stene je bila razgibana tudi tlorisna podoba, saj je iz osnovnega telesa izstopalo mnogo različnih členov. Vila je bila najbrž zelo slikovitega videza, izražala pa je bržkone svojevrsten okus takratnih bogatih meščanov.

⁷⁸ Mihael Napotnik, *Die Basilika . . .*, načrti ohranjeni pod ev. št. Ma/930

⁷⁹ Ev. št. Ma/344

Ob Partizanski cesti sta v letih 1902—3 nastali dve zanimivi stavbi, ki sta v spodnjem delu rabili trgovini, zgoraj pa sta imeli stanovanjske prostore. Načrte zanju je napravil mestni arhitekt Rudolf Kiffmann, po slogu pa sta si precej podobni.⁴⁰ Manjša je zasnovana preprosteje tako po tlorisu kot po zunanjem videzu. Njen glavni poudarek je na enem samem pročelju, ki je razdeljeno na dva simetrično enaka dela. Središčna os je zgoraj naglašena s strešnim čelom, spodaj pa s portalom. Pod čelom je strešni venec prekinjen, da je prostora za vegetabilni štukaturni ornament. Za ponovitev tega motiva je imeti friz, ki povezuje okna v prvem nadstropju, pa tudi okras, ki obdaja lepo oblikovani polkrožno sklenjeni portal. Pritličje praktično nima stene, ker je skoraj povsem odprto z izložbenimi okni.

Če pri tej stavbi še ni mogoče z gotovostjo trditi, da se na njej mešajo historični stilni elementi s secesijskimi, pa je to mogoče reči za njeno sovrstnico.⁴¹

Projektirana je kot vogalna hiša ter se klinasto vniša med ostale stavbe. S tem svojim klinastim tlorisom se do nekod približuje prizadevanjem, ki jih je na Dunaju izrazil arhitekt in urbanist Camillo Sitte. Ta je obsodil racionalne pravokotne stavbene bloke ob Ringstrasse ter se zavzel za svobodnejšo in slikovitejšo delitev osnove, to je zemljišča. Stavbena gmota naše stavbe se loči od prejšnjih po tem, da ima bolj amorfno in razgneto formo. Na zunaj jo v prvi vrsti oblikujejo novogotski členi, tak je šiljasto sklenjeni konzolni pomol, pa stopničasto členjeno strešno čelo ob njem ter še cela vrsta drugih nadržbnosti. Secesijske so listne maske, lepe ženske glave iz štuka ter vegetabilni okras, ki se razpleta po stenah.

Zgradba deluje izredno učinkovito; višja je od tistih v bližini, obenem pa zasega celoten vogal. Prosta ima tri pročelja, dve dolgi in krajše vogalno. S stolpičem in strešnim čelom nakazuje željo po zagonu kvišku ter s tem ponovno potrjuje novogotske težnje.

Čistejša oblika novogotike, brez dodatkov, se nadalje uveljavi na pročelju nekdanje gostilne Pri veselem lovcu v Mlinski ulici (Mühlgasse). Poslopje je nastalo v istem času kot prejšnji dve, le da ga je projektiral stavbeni mojster Ubald Nassimbeni, ki se je po mojem mnenju izkazal zelo konservativnega. To misel potrjuje dejstvo, da se je loteval uporabe čistega novogotskega in novorenesančnega sloga potem, ko sta bila že preživela in jih drugi stavbeniki sploh niso več uporabljali.

Dvonadstropna stavba ima na južnem koncu edinega prostega pročelja rizalit, ki po višini izstopa iz celotne gmote, končuje pa se s šiljastim novogotskim čelom. To je na sredini odprto z oknom, njegov okras pa so polstebrički, ki pričenjajo rasti iz stika s pročeljem in se nadaljujejo tako, da izstopijo iz samega čela.

Mešani novogotski in secesijski slog se pojavi tudi na vogalni trinadstropnici na severozahodnem delu Glavnega trga (Hauptplatz). Na čelu, ki gleda z vrha glavnega pročelja, stoji letnica 1905.⁴² Hišo je napravil dunajski arhitekt Johann Eustacchio, ki ji je dal mnogo trdnejši in monumentalnejši videz, kot smo ga bili doslej vajeni pri novogotskih stavbah.

Obe pročelji, med katerima je ostra ločitev zmehčana s prirezanim in posebej oblikovanim vogalnim delom, krasijo številni okraski. Že sama površina stene ni gladka, ampak posnema strukturo kamnatih blokov. Na južnem pročelju je izveden konzolni pomol z znamenji gotskega krogovičja, na vrhu pa

⁴⁰ Partizanska cesta 17, ev. št. Ma/940

⁴¹ Partizanska cesta 27, ev. št. Ma/950

⁴² Poštna ulica 1, ev. št. Ma/1150

Prežihova 8 (1903)

preide v členjeno strešno čelo. Vogalna partija, ki združuje obe pročelji, je urejena tako, da se njen vrhnji del umakne nekoliko nazaj in požene kvišku z novim razgibanim čelom. V višini gornjega nadstropja poteka okrog vogala zaokroženi balkon s slikovito ograjo, pod njim pa je mnogo manjši nad pritličjem. Ves čas se na stenah nekaj premika, izmenjavajo se konzole, strešice, listne maske, polja z ornamentom itd. Močni kubični naglas tega poslopja je v marsičem spremenil prvotni videz trga, ki je po porušenju vzhodne fronte izgubil svojo lijakasto sklenjeno podobo, kasneje pa so ga z novim mostom odprli še proti Dravi.

Secesija se je v Mariboru, kot je razvidno iz zapisanega, najprej pojavila v družbi s historičnimi slogi, in ne v čisti obliki. Ti njeni prvi pojavi so datirani okrog let 1901—2, prva povsem čista oblika pa je nastala v letu 1903. Najdemo jo na stanovanjski hiši Emme Mixich-Rast v Prežihovi ulici 8 (Gartengasse), za katero je izdelal načrte domači arhitekt Fritz Friedrigger.⁴³

Hiša je postavljena v vogal, ki je na stavbi prirezan, na vrhu pa se končuje z velikim oknom. Vsako od obeh pročelij ima svoj vhod s portalom; na vzhodnem se nad vrati dviguje balkon s prevotljeno ornamentirano ograjo. Med tipično secesijski okras lahko prištejem celoten ornament na stenah, lepe reliefne ženske glave, pa tudi pasove gladke okrase opeke, ki dopolnjujejo sicer ometane stene. Vendar pa stavba ne prinaša za secesijo značilnih vzvalovljenih linij; nastopajo le ostro lomljene. Stavba pomeni skromen vrh mariborske čiste secesije in se ne more primerjati z najboljšimi dosežki podobne ljubljanske arhitekture.

V Mariboru torej secesija ne doseže prav pomembnih rešitev in se ne uveljavlja v širšem merilu. V čisti obliki je bilo izvedenih le nekaj manjših hiš, ka-

⁴³ Ev. št. Ma/1213

terih kvaliteta se ne more primerjati niti z drugorazrednimi ljubljanskimi podobnimi stavbami. Neuspeh mariborske secesije gre nedvomno pripisati priljubljenejšim historičnim slogom, ki preživijo secesijskega in potem dosežejo še nekaj izrednih rešitev. Kaže, da so se premožni meščani v začetku dvajsetega stoletja raje odločali za novobaročne stavbe, kvaliteti secesije pa niso preveč zaupali.

Novo sodnijsko poslopje so zgradili 1902. leta, ponavlja pa tradicijo historičnih slogov. Stavbeno telo je monumentalno zasnovano, ni razgibano, ampak trdno.

Bivše učiteljsiše v Mladinski ulici, ki so ga 1907. leta postavili po načrtih Hansa Klimbacherja,⁴⁴ je dvonadstropno z rizalitom ob straneh glavnega pročelja. V teh stranskih delih sta Holzingerjevi naslikani podobi pedagogov Johanna H. Pestalozzija in Jana Komenskega. Pročelja učiteljsiša izražajo medlo obliko novorenesanse, ki ji v tistem času ni bilo več sojeno doživeti popolnejših realizacij. Stavba je odprta z visokimi okni, ki dajejo šolskim prostorom v notranjosti obilico svetlobe. Deli stene so med seboj povezani z železno konstrukcijo, ki jo prekriva omet.

Podobno zapoznalo obliko novorenesanse prinaša na dan tudi poslopje šole ob Gosposvetski cesti 4 (Schönerstrasse). Na vrhu je sklenjeno z dekorativnim čelom, drugače pa so stene plitko obdelane z rustiko.

Med povsem zadnjimi primerki novorenesančnega oblikovanja je vila v Kersnikovi ulici (Hilariusgasse). Oblikoval jo je konservativni mestni stavbenik Ubald Nassimbeni in s tem končal tradicijo novorenesanse v Mariboru.⁴⁵

Južno pročelje vile je na sredi odprto z galerijo, nad njo pa se v središčnem delu vzdiguje strešno čelo, okrašeno s palmeto. Stene so v celoti rusticirane; temu se v nadstropju pridružuje še red pilastrov. Nad stranskima pročeljema se ponavlja motiv čela s palmetami, s tem pa so v glavnem izčrpane osnovne značilnosti okrasa te stavbe.

Vila je nastala konec prvega desetletja našega stoletja in pomeni zadnjo, zahajajočo obliko novorenesančnega sloga, ki ga poslej zamenja novobaročni, zadnji v vrsti historičnih slogov.

Osamljen slog, ki se ni pojavil v mnogo primerih, je bil pred prvo vojno domačijski. (Med drugimi stavbami ga jasno zastopa vila Lesjak.)

Med najkvalitetnejšimi stavbami z baročnim in rokokojskim okrasjem je palača Scherbaumov, ki so jo postavili okrog leta 1910 na Trgu svobode (Sophienplatz). Načrte je izdelal Gradčan Hans Pruckner, gradbena dela pa je vodil Kiffmann.⁴⁶

Scherbaumov dvor je oblikovan kot podolgovato pravokotniško gradbeno telo, ki se mu na spodnjem vogalu priključuje trikotno krilo, njun stik pa je na strehi podkrepjen s kupolo. Zgradba je trinadstropna; na vogalih glavnega pročelja izstopata iz stene dva pomola, obsegajoča dve nadstropji. Nad strešnim vencem so razvrščena posamezna strešna čela, ki so akcenti vertikalnih linij. Poleg rustike nastopa na stenah pilastrska členitev, okenski okviri so v vsakem nadstropju drugačni, sicer pa so stene obdane s številnimi drobnimi okraski, ki jih je Pruckner večje izrisal po njihovih površinah. Večina tega ornamenta je novorokokojska, splošno občutje pa je novobaročno.

V notranjosti stavbe je razkošno opremljen vestibul, ki združuje vhodno vežo s stopniščem. Stene tega prostora so prepredene s štukaturnim okrasjem in delujejo zelo slikovito.

⁴⁴ MbZtg 29. avg. 1907, str. 5, 6

⁴⁵ Kersnikova 12, ev. št. Ma/15

⁴⁶ Trg svobode 6, ev. št. Ma/1662

Mestna hranilnica Grajski trg (1910)

Morda ni naključje, da so si bogati Scherbaumi postavili palačo poleg mestnega gradu in s tem hoteli pokazati vplivnost in bogastvo. Vendar pa je palača v primeri z masivno podobo gradu zgolj pisana kulisa, brez posebno izrazitega stavbenega telesa.

Še danes ena največjih dvoran v mestu, unionska, je nastala okrog leta 1911; njen lastnik je bil pivovarnar Götz, uredili pa so jo po načrtih arhitekta Baltzerja.⁴⁷ Namenjena je bila v glavnem za društvene in kulturne prireditve, zato je dobila svečan videz. Krasili so jo štukaturni okras, zlasti pa veliki lestenci. Pri ureditvi dvorane je sodelovalo mnogo domačih obrtnikov, betonska dela pa je opravila dunajska firma Weitz & Westermann.

Za zadnji vrhunec novobaročnega sloga, ki se je kmalu po tem prenehal pojavljati, je mogoče označiti poslopje glavarstva, v katerem je danes občinska skupščina.⁴⁸

K dolgemu glavnemu traktu se ob straneh priključujeta stranski, neenakovredni krili. Najlepši del glavnega pročelja je osrednji rizalit s portalom. Pritlična stena je rusticirana, portal je sklenjen z baročno razgibanim prelomljenim zatrepom, sredi katerega je kartuša. Obdajata ga zamreženi okni, ki imata v ravnih prekladah sklepna kamna trapezastih oblik. Med okni v nadstropju potekajo stilizirani pilastri, drugod pa je namesto pilastrov stena ometana s temnim ometom, ki deluje v smislu vertikalne členitve. Nad strešnim

⁴⁷ MbZtg 28. Jan. 1911, str. 5, 6

⁴⁸ Na občinski shranjena akvarelna risba poslopja iz leta 1911; narisal jo je arhitekt Hans Pruckner

zidecem osrednjega rizalita se dviguje čelo, ki ga oblikujejo tri ovalne line in trikoten timpan.

Masivna zasnova celotnega poslopja deluje na okolico izredno učinkovito, izraža pa reprezentativni značaj stavbe. Telo ni visoko, ampak razpotegnjeno in nizko. Vzvalovljeni okras ga prijetno razgibava, obenem pa mu daje karakternističen neobaročni videz.

S to stavbo je v Mariboru torej končana tradicija historičnih slogov, ki so bili v uporabi kar več kot sto let. Z njimi se je mestna arhitektura zgledovala po evropskih velemestih in po svojih zmožnostih skušala doseči enako ambiciozne rešitve. Težko je izdelati natančen sistem pojavljanja posameznih slogov, ker so nastopali dokaj neurejeno. Novoklasicizem je bil še najbolj enoten slog, kasneje pa se je sočasno pojavilo kar več slogov, zlasti takrat, ko so historični nastopali skupaj s secesijskim. Zadnji od historičnih slogov se je pojavil novobarok (včasih z rokokojskimi okrasnimi motivi); po njem je v arhitekturi opaziti odstop od historičnih oblik in uporabo novih, ki so bile znanilke novih principov, rešitev in teženj.

Stilni tokovi mariborske arhitekture devetnajstega stoletja so se pojavljali v odvisnosti od širših evropskih, zlasti pa ožjih avstrijskih. Kakor v drugih slovenskih mestih — Celju in Ljubljani — so se tudi v Mariboru zgledovali po Dunaju in od tam črpali slogovne pobude.

Prvo polovico stoletja je vladal novoklasicizem, ki je narekoval precej strogo in enotno oblikovanje. Osnovna značilnost mariborskih klasicistično oblikovanih stavb je bila kubična zasnova stavbene gmote. Na zunanosti hiš se je pojavljal enoten dekor (rustika, pilastri, plitki reliefi), umirjen in nevsiljiv. Kvaliteta mariborskega novoklasicističnega stavbeništva v glavnem ni presejala provincialnih meril in je razen v enem ali dveh primerih ostajala na zelo skromni ravni. Na začetku so se med novoklasicistične elemente ponekod vrivali še baročni, kasneje pa malo pomembni bidermajerski. Za časa klasicizma je mesto še zmeraj obdržalo podeželski značaj; le-ta se prične spreminjati šele z nastopom drugih historičnih slogov v zadnji polovici stoletja.

Dunajski in ostali avstrijski vzori so ostali enako pomembni tudi za vse historične sloge druge polovice stoletja. Iz Gradca in Dunaja so domači arhitekti sprejemali večinoma pobud, a najpogosteje z delno zamudo. Pri prenosu pobud so bile le-te često tudi reducirane, zato je bila kvaliteta mariborskih stavb precej nižja kot na Dunaju.

Za historične sloge druge polovice stoletja je bilo značilno poudarjanje zunanjega stavbenega okrasa. Najprej se je pojavila novogotika (Čeligijska hiša), tej sledi novorenesansa (hranilnica), zadnji pa se je pojavil novobarok; le-ta najpogosteje ne nastopa sam, ampak se druži z rokokojskimi dekorativnimi motivi. Poleg čistih oblik historičnih slogov so se torej pojavljale tudi mešane, posebno vrsto združitve pa pomeni skupen nastop historičnega in secesijskega sloga.

Čeprav je historična arhitektura pretežno pomenila posnemanje preteklega, ne smemo negirati njene vrednosti (kot se je to dogajalo pri nas do nedavnega), ker je drugod in tudi pri nas v Ljubljani, Mariboru in Celju odprla celo vrsto zanimivih vprašanj in dosegla rešitve, ki niso ostale brez posledic za kasnejšo arhitekturo.

Kot je razvidno iz nekaterih člankov v Marburger Zeitung (navedenih v opombah), so sodobniki ocenjevali historično arhitekturo kot izreden dosežek, toda te ocene nam rabijo bolj za ilustracijo takratnega razpoloženja do tega stavbeništva kot pa za strokovno in kritično presojo.

Secesijski slog, ki se je v Evropi porodil iz odpora proti posnemanju pretekla arhitekture, je skušal vpeljati izvirne oblike, ki bi bile podrejene novim načelom. S tem je bila usoda historičnih slogov zapečateni, začelo se je njihovo postopno izumiranje. V Mariboru, kjer secesija ni dosegla prave uveljavitve, je proces izumiranja historičnih slogov potekal precej drugače. Ti slogi so namreč z obliko novobaroka preživeli secesijo in se ohranili skoraj tja do prve vojne. Pred nastopom čistega secesijskega sloga se je le-ta že nakazoval v skupnem nastopanju s historičnimi, ko pa se je prenehal pojavljati, so dosegli historični slogi novo pomembno zmago, ki jo je prinesel novobarok. Novobarok je pomenil zadnjo fazo v razvoju historizmov, bil je njihov zadnji vrhunec in obenem konec.

Večino načrtov za meščanske stavbe so izdelali domači arhitekti in stavbeni mojstri, bogatejši naročniki pa so jih dali napraviti tujim. Hans Pruckner je bil tak tuji modni oblikovalec, ki je deloval v Mariboru v času prehoda v dvajseto stoletje. Zgodilo pa se je tudi, da je domači arhitekt izvedel najkvalitetnejši primer kakega sloga, kot na primer Fritz Friedrigger, katerega stavba v Prežihovi ulici je najčistejša oblika secesije v mestu. To dokazuje, da so domači stavbeniki znali posnemati tuje vzore in dosegali zadovoljivo kvaliteto. Pokrivali so večino potreb v mestu, izpričano pa je tudi njihovo delovanje zunaj mesta, v drugih krajih (Černiček v Celju).

Za pomembne državne in vojaške objekte so, kot je bilo v navadi, izdelali načrte v gradbenih direkcijah (birojih) v Gradcu in na Dunaju. Z graškega gradbenega urada sta delovala v Mariboru Johann Schöbl in Wilhelm Bücher, med samostojnimi arhitekti pa Josef Hillebrandt konec osemnajstega stoletja in Hans Pruckner v začetku dvajsetega. Med gostujočimi dunajskimi arhitekti je gotovo najpomembnejši Richard Jordan, specialist za novoromanske in novogotske cerkvene stavbe. Podobno kot v Ljubljani pa so Slovenci naročili načrte pri češkem arhitektu: za izvedbo narodnega doma so poklicali Čeha Jana Veyricha.

Za mariborsko arhitekturo devetnajstega stoletja je torej mogoče z gotovostjo trditi, da je prejemala večino stilnih pobud od zunaj, iz Gradca in z Dunaja ter še od kod drugod. Tako je nesmiselno govoriti o Mariboru kot nekakšnem močnejšem središču, saj je največkrat igral podrejeno vlogo. Če so dokazljive zveze z graško in dunajsko arhitekturo, pa niso bili ugotovljeni nikakršni pomembnejši stiki s takratno Ljubljano ali celo s Trstom.

Kvaliteta stavb prejšnjega stoletja v Mariboru v glavnem ne presega provincialnih meril. Izjema so mogoče le trije objekti: hranilnica, narodni dom in frančiškanska cerkev.

Da je v tistem času v Mariboru prevladovala nemška kultura, je razumljivo, saj je spadal pod avstro-ogrsko monarhijo kot sedišče spodnje Štajerske vse do konca prve svetovne vojne in je prebivalo v njem mnogo nemško govorečega prebivalstva. S tega vidika je mogoče razumeti pretežno večino pobud in dogajanj v takratni arhitekturi, s tem pa je pojasnjen tudi njen nacionalni karakter.

OBDOBJA V ARHITEKTURI DRUGE POLOVICE DEVETNAJSTEGA STOLETJA V MARIBORU

Obdobje petdesetih in šestdesetih let. — Gradbena dejavnost postane živahnješa, v slogovnem pogledu se pojavijo prvi historični slogi. Novoromanika oblikuje kadetnico, novogotika pa se pojavi pri Čeligijevi hiši. Rasti pričnejo

ulice s stanovanjskimi poslopji, katerih pročelja krasi še ploskoviti historični dekor.

Obdobje sedemdesetih in osemdesetih let. — Izmed historičnih slogov se uveljavi novorenesančni, za katerega je bila značilna plastična obdelava pročelij. Njegov zgodnji, a že izrazit primer je poslopje realke, najodličnejši med velikimi stavbami pa vsekakor hranilnica. Arhitektura tega časa se zgleduje po italijanski renesansi, vidni pa so tudi vplivi nemške in francoske renesanse. V tem času se pričnejo pojavljati reprezentativno oblikovane meščanske vile (npr. Franzova).

Obdobje devetdesetih let. — Novorenesansa je še naprej zastopana v večini primerov stavb, nastalih v tem času, obenem pa se že prične mešati z novobarokom in izgubljeni svojo čisto obliko. Med najemniškimi stanovanjskimi hišami se izoblikuje tip pet- ali sedemosne dvonadstropne hiše, ki ima tipično oblikovano glavno pročelje. Podobno kot na Dunaju se pri tem tipu stavb uveljavijo na pročeljih balkoni, pomoli ter bogati, steno prepredajoči dekor. Med vilami, ki so nastale v tem desetletju, je zaradi kvalitetnega novorenesančnega sloga treba omeniti Scherbaumovo in tisto v Trubarjevi ulici. Med javnimi stavbami je v tem času najpomembnejši narodni dom, ki posnema magistrat v Pardubicah. Komplex frančiškanske cerkve in samostana, ki ju zamenja novoromanika, pomeni monumentalno in kvalitetno cerkveno izvedbo, ki se lahko kosa z vsemi takrat nastalimi v Sloveniji.

Obdobje od začetka dvajsetega stoletja do začetka prve svetovne vojne. — Takoj na začetku se pojavi mešanje historičnih elementov s secesijskimi; uveljavlja se predvsem na stanovanjskih hišah (npr. Partizanska cesta 27). Stene teh stavb so bogato dekorirane z raznovrstnim okrasjem, v talni zasnovi pa pride do bolj svobodnih oblik. Čista secesija se uveljavlja v sredini prvega desetletja, njen najzgovornejši primer je stanovanjska hiša v Prežihovi ulici. Z obliko novobaroka pričnejo odmirati historični slogi; novobarok pomeni torej končno fazo njihovega razvoja. Poslopje glavarstva je zadnji pomembni primer stavbe, ki jo oblikuje novobarok in historizem nasploh, s poslopjem Cankarjeve šole pa je že nakazana pot k nadaljnjemu razvoju oblik v mariborski arhitekturi.

Literatura

- Puff R. G., *Das neue Theater in Marburg, Maribor 1852*
Die Stadt Marburg a. d. Drau — Vodnik iz leta 1880
Steirisches Künstler Lexikon von Josef Wastler, Gradec 1883
Janez Flis, *Stavbinski slogi, zlasti krščanski, Ljubljana 1885*
Topographisch- statistisches Lexikon von Steiermark — mit historischen Notizen und Anmerkungen — Josef Andr. Janisch, II. Band, Gradec 1885
Karl Hiltl, *Das Bachergebirge 1890*
Kleiner Führer durch Marburg und Umgebung, Maribor 1891
Führer durch Marburg a. d. Drau und Umgebung, Würzburg 1893
Artur Mally, *Gassen, Strassen und Plätze Buch der Stadt Marburg a. d. Drau, Maribor 1906, Kralik*
Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart — begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, 1907
Mihael Napotnik, *Die Basilika zur h. Maria Mutter der Barmherzigkeit in der Grazer Vorstadt zu Marburg, Maribor 1909*
Franjo Baš, *Vodnik po Mariboru, Ljubljana, 1932*
Franjo Baš, *Mariborske slike, Maribor 1934*
Vladimir Kralj, *Preteklost mariborskega gledališča (Kronike slovenskih mest IV, Ljubljana 1937, str. 12—20)*
Karl Ginchart, *Wiener Kunstgeschichte, Dunaj 1948*
Nace Šumi, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani, Ljubljana 1954*

Bogo Teply, Vodnik po Mariboru in okolici, Maribor 1955

Fran Šijanec, Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961

Siegfried Giedion, Space, Time and Architecture the growth of a new tradition,

IV. Izd. 1962

Renate Wagner Rieger, Der Historismus in der Wiener Architektur des 19. Jahrhunderts — Referat na mednarod. kongresu um. zg. v Bonnu leta 1964, izšel v reviji Alte und moderne Kunst, št. 100, sept.-okt. 1968

Nikolaus Pevsner, Pionirji modernega oblikovanja, Ljubljana 1965

Nikolaus Pevsner, Oris evropske arhitekture, Ljubljana 1966

Rudolf Zeitler, Die Kunst des 19. Jahrhunderts, Propyläen Verlag, Berlin 1966

Jože Curk, Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris), Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 2 (XXXVII), letnik 1966 in 4 (XXXIX), letnik 1968

Renate Wagner Rieger, Wiener Ringstrasse (Das Kunstwerk im Bild), Dunaj 1969

Renate Wagner Rieger, Wiens Architektur des 19. Jahrhundert, Dunaj 1970

DIE ARCHITEKTUR DES 19. JAHRHUNDERTS IN MARIBOR

Zusammenfassung

Der vorliegende Aufsatz befasst sich eingehend mit der Architektur des 19. Jahrhunderts in Maribor, deren bedeutsame Problematik bisher keine angemessene Darstellung gefunden hat.

Die Angabe des Zeitraumes ist hier etwas weiter gefasst, da er sich vom letzten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts bis zum Beginn des ersten Weltkriegs erstreckt. Anlaß dazu gab das erste Auftreten des Neoklassizismus in Maribor als Urheber der Tradition historischer Stile und ihrer späteren Verdrängung durch den neuen Barockstil.

Als die historischen Stilarten in Erscheinung traten, wurden sie von kunstgeschichtlichen Fachleuten meistens negativ gewertet. Man erklärte, sie wären unecht und gekünstelt und lägen ausserhalb der Sphäre des Neuschöpferischen in der Architektur. Zum Teil ist solche Kritik nicht leicht umzustossen, doch hat sich näherer Erforschung erwiesen, daß die historischen Stilarten keineswegs ästhetischer Werte entbehrten. Dem Geschmack und der Sinnesart der damaligen Städter entsprechend waren sie geschätzt und beliebt. Noch heute trägt die Stadt den Stempel der damaligen Bauart, weshalb es nicht angeht, ihr Daseln einfach übersehen zu wollen und dem Bestreben, sie zu erforschen und zu erklären, Einhalt zu gebieten.

Die Bezeichnung Architektur, die in dieser Besprechung sozusagen vom Titel an gegenwärtig bleibt, will hier besagen, daß Gebäude in Bezug auf die Vortrefflichkeit des Entwurfs und dessen Ausführung untersucht werden sollen. In diesem Sinne erfolgte auch die Wahl der Gebäude, die hier besprochen werden. Es wurden etwas mehr als 50 Gebäude in Betracht gezogen, davon sich etwa fünf durch hohe Qualität der Ausführung hervortun.

Bei der Untersuchung der Gebäude wurde das Hauptaugenmerk auf die äussere Gestaltung gerichtet, doch wurde auch der inneren Struktur verteilte Aufmerksamkeit gewidmet.

Maßgebend war dabei die Tatsache, daß in der Architektur des 19. Jahrhunderts die Gestaltung der Fassade von eminenter Bedeutung war. Die historische Architektur, deren wesentliche Eigenart darin bestand, die reichen Architekturen der Vergangenheit und ihre verschiedenen Stilarten nachzubilden, nahm sich vorzüglich der Ausstattung der Fassaden an. Die Inneneinrichtung wurde von den Architekten schon den Forderungen der Zeit angepaßt.

Die Architektur des 19. Jhdts in Maribor entwickelte sich unter dem Einfluß der Wiener und Grazer Baukunst. Es kam oft vor, daß Wiener und Grazer Architekten mit ihren Bauplänen den Einfluß aus Graz und Wien unmittelbar auf die Sphäre von Maribor übertrugen. Die heimischen Architekten übernahmen rasch und gern die Anregungen von auswärts und damit die verschiedenen Stilarten.

Die urbanistische und architektonische Entwicklung Maribors, die das Thema dieses Aufsatzes ist, begann, als die mittelalterlichen städtischen Ringmauern niedergerissen wurden. Dies geschah nach 1809. Als Mittelpunkt bewahrt die Stadt Maribor des 19. Jhdts den alten Stadtkern, um den herum sie sich erweitert und den Forderungen und Bedürfnissen der wirtschaftlichen Entwicklung gemäß

ständig wächst. Da der alte innere Stadtkern für die neuen Verhältnisse zu eng wurde, bildeten sich neue Stadtteile ausserhalb der früheren Grenzen. Der industrielle Aufschwung hatte merkbareren Einfluß auf das Leben der Stadt. Er brachte zunächst die kapitalistische Gesellschaftsordnung und damit große Fortschritte in allen städtischen Unternehmungen.

Die Entwicklung und das Wachstum der Stadt Maribor sind heute noch klar übersehbar. Das Zentrum der Stadt lag zwischen der Gregorčičeva ulica im Norden, der Kopaliska ul. (Badgasse) im Osten, der Strossmayerjeva im Westen und dem linken Draufufer im Süden.

Der Verkehr verlief in drei Hauptrichtungen: nach Osten und Norden durch Graška vrata, nach Süden über die Draubrücke und nach Westen durch Koroška vrata. Längs dieser Richtungen entstanden ausserhalb der einstigen Stadmauern Vororte: Graško, Koroško und Magdalensko. Diese Vororte wurden in der zweiten Hälfte des 19. Jhdts. der Stadt einverleibt, wodurch diese sich erweitert fand.

Die Eröffnung der Südbahn (1846) mit Errichtung des Hauptbahnhofes verursachte das rasche Wachstum der Stadt nach Nordosten hin. Das Zentrum der Stadt war mit dem Bahnhof durch die Partizanska cesta verbunden, welche die kaufmännische Hauptader wurde.

Am rechten Draufufer erwuchsen längs der Eisenbahnstrecke nach Kärnten zu Reparaturwerkstätten der Eisenbahn, durch welche dieses Stadtgebiet starke Erweiterung erfuhr.

Dank der Eisenbahn und der industriellen Entwicklung kam das Wirtschaftsleben in Maribor zu grosser Blüte und konnte so seinen ewigen Konkurrenten Ptuj aus dem Felde schlagen.

Alles dies weckte den Bedarf neuer repräsentativer Bauten, die den Zwecken verschiedener Institutionen dienen sollten. Natürlich entstanden auch viele neue Wohnhäuser. Doch die durch kaufmännische Erfolge reich gewordenen Städter gönnten sich für ihre Behausung auch behagliche, verschwenderisch ausgestattete Villen. So überwog im Maribor des 19. Jh. die profane Architektur stark die kirchliche, welche bloß ein einziges bedeutsames Objekt aufzuweisen hat.

Unter den verschiedenen Stilarten, welche dieser Aufsatz behandelt, steht an erster Stelle der Neoklassizismus, der die späten Formen des Barock vom Ende des 18. Jhd. ablöste. Den ersten Formen des neoklassizistischen Zopfstils, der noch an die Tradition des Barocks anknüpfte, folgten strenger gebildete Formen, welche sich die Nachahmung altgriechischer Kunst zum Prinzip machten. Die äusserst bürgerliche Form des Neoklassizismus, der sogenannte Biedermeierstil, fand in Maribor keinen nennenswerten Vertreter.

Der frühe Neoklassizismus macht sich in Maribor am erneuerten Turm der Domkirche (1792) geltend.

Zu den bedeutsamsten Gebäuden aus dem ersten Viertel des vorigen Jahrhunderts zählt das Haus des reichen Bürgers am Slomškov trg 3.

Der Einfluß der Wiener Ringstraßenarchitektur zeigt sich am deutlichsten am Hause des Karl Koch in der Miklošičeva ulica 2. Die Aufschrift auf der Steinplatte am Portal berichtet, daß es 1835 erbaut wurde. Die Fassade ist in typisch neoklassizistischer Art durch Wandpfeiler in Felder geteilt.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sorgen die Städter dafür, daß neue Häuser gebaut werden. Zunächst bleibt alles noch gemäßigt, die Stadt wächst nicht über die alten Grenzen hinaus.

Die Erbauung der Eisenbahn in der Mitte des Jahrhunderts gibt der Architektur einen neuen Impuls zur Fortentwicklung.

Für die Stadt beginnt eine Phase, in der ihren Bewohnern: Bürgern, Arbeitern. Beamten, Fabrikbesitzern Bedürfnisse erwachsen, die sie früher nicht kannten. Die Jahrzehnte, in denen der neuromanische und der neogotische Stil auftreten, schliessen sich den neuen Tendenzen im Sinne des Wiener romantischen Historismus an — (die Bezeichnung ist der zitierten Literatur Renate Wagner Rieger entlehnt). Die neoklassizistische Tradition hat sich noch nicht ganz überlebt. Dies bezeugt das Theatergebäude in Maribor, besonders dessen Fassade aus dem Jahr 1864. Ihre Einleitung in Felder durch Wandpfeiler sowie die Motive antiker Kariatiden sprechen deutlich zugunsten dieser Behauptung.

Das Gebäude des ehemaligen k. u. k. Kadetten- Erziehungsinstituts ist nach dem Muster der damaligen Wiener Bauart in neuromanischen Stil errichtet.

Am dem einst berühmten Haus Gambrinus trat die Neugotik zutage. Es gehörte den ehemaligen Bierbrauern Čeligl (Tscheligl) in der Gregorčičeva ulica.

Mit der Neugotik kam die Architektur in Maribor in den Bereich von Erscheinungen, die in England zutage traten, als die dortigen Architekten aufs neue von

Begeisterung für den gotischen Still ergriffen wurden, wobei Ihnen die Möglichkeit, ihrem Hang zu reichlicher Ausschmückung Genüge zu tun besonders zusagte.

Weit übertroffen wurde die Vornehmheit des Hauses Tscheligl durch die Villa Alvis, die leider im zweiten Weltkrieg zerstört wurde. Auf einer Aquarellzeichnung ist bloß ihr äusseres Abbild erhalten geblieben.

Im Lauf dieser zwei Jahrzehnte begann Maribor über die Grenzen der alten Stadt hinauszuwachsen. Von 1870—1890 nimmt das Wachstum stetig zu.

In diesem Zeitpunkt tritt die Neurenaissance auf, deren Hauptmerkmal die plastische Ausgestaltung der Fassaden ist. An den Gebäuden überwiegt die Betonung des Horizontalen die des Vertikalen. Die Architekten nahmen sich die Bauart der italienischen Renaissancepaläste und ihre Monumentalität zum Muster. Mit der orthogonalen Anlage der Gebäude bemühten sie sich, die ehemalige Monumentalität wieder zu erreichen, doch scheiterte ihr Vorhaben an dem Umstand, daß sie nicht in Stein, dem ursprünglichen Baumaterial, arbeiteten. Die mit Mörtel beworfenen und im Mörtel modellierten Fassaden wirkten wesentlich anders als das Mauerwerk der wuchtigen, doch schönen Paläste des italienischen Quattrocento. Diese Baukunst charakterisiert (insbesondere bei großen öffentlichen Gebäuden) der Wunsch nach Großzügigkeit des Entwurfs, um sich provinziellen Normen zu entziehen und neuen Lösungen und Forderungen gerecht zu werden.

Die Neurenaissance, die wegen der Ausschmückung der Fassaden im Hochrelief beliebt war, machte sich in Maribor zum ersten Mal am Leninov trg bemerkbar. Gemeint ist das Gebäude der ehemaligen Oberrealschule, die im Jahre 1873 nach Plänen des Grazer Architekten Wilhelm Bücher, errichtet wurde, der als Spezialist für Bauten im neugotischen und Neurenaissancestil bekannt war.

Nicht weniger repräsentativ ist das Gebäude der ehemaligen Allgemeinen Sparkasse, das sich längs der ganzen Westseite des Slomškov trg erstreckt. Die Baupläne dazu führte der heimische Architekt Adolf Baltzer aus (1884—86). Dieses Gebäude ist ein Musterbeispiel der Neurenaissance in Maribor.

Im Jahrzent 1890—1900 behielt die Neurenaissance immer noch eine führende Rolle, doch begann sich neben ihr der Neubarockstil geltend zu machen. Als neues Moment kam hinzu, daß die Architekten sich bei der Wahl eines Stils für den sogenannten »gemischten Stil« entschieden, der eine Verbindung von Neurenaissance- und Neubarockformen war.

Solche Entscheidungen führen früher oder später zu immer stärkeren Übertreibungen, was letztlich die Dekadenz historischer Stile zur Folge hatte.

Zu dieser Zeit, nach 1895, begann sich in großen europäischen Zentren die Sezession geltend zu machen, welche als entschiedene Auflehnung gegen historische Gebilde auftrat, da sie sich im Gegensatz zu diesen eigener origineller Formen bediente. Die Sezession schwelgte in der Ausschmückung ihrer Gebäude mit geschwungenen, lebhaft verschlungenen weiligen Linien; ihre besondere Liebe galt üppiger vegetabilen Ornamentik.

In Maribor verlief der Absterbeprozess der historischen Stilarten einer ganz eigenen Gesetzmäßigkeit zufolge, weil die Sezession dort niemals vorherrschend zutage trat. Ja, mehr als das: sie überlebte die Sezession sogar und machten sie sich untertan. Dies beruhte wohl auf dem Umstand, daß die Bürgerschaft von Maribor bei Neubauten sich lieber für in löblicher Vergangenheit anerkannte und geschätzte Stilarten entschied, zu neuen Bauformen dagegen kein Vertrauen hatte. Nur wenige Privatleute ließen sich ihre Häuser im reinen Sezessionsstil erbauen. Doch traten einzelne Motive sezessionistischer Ausschmückung in untergeordneter Rolle im Rahmen historischen Stilarten auf.

Ehe einige Gebäude aus dieser Dekade aufgezählt werden, sei auf den Typus des Zinshauses aufmerksam gemacht, der sich unter Einfluß der Wiener Bautätigkeit entwickelt hatte. Ihn kennzeichnet der einfache rechteckige Grundriß und die mit Erkern, Balkonen und reich verzierten Fenster- und Portalumrahmungen geschmückte Fassade.

Die bürgerlichen Villen stellen auf ihre Art die letzte Phase baukünstlerischer Entwicklung (laut Reihenfolge: Schloß, Palast, Villa) dar und bezeugen die kommerzielle Machtstellung des damaligen Bürgertums. Unter den schönsten der im Neurenaissancestil erbauten Villen sind diejenige in der Trubarjeva ulica 11 und die ehemalige Scherbaumvilla, das heutige NOB Museum, besonders zu erwähnen.

Der ehemalige Narodni dom (dom JNA) entstand in den Jahren 1897—98. Seine Baupläne hat der tschechische Architekt Jan Veyrich entworfen. Dieses Gebäude ist dem Magistrat in Pardubice sehr ähnlich und wiederholt die nördliche Form der Renaissance.

Als einziges bedeutsames kirchliches Bauwerk ist die im 19. Jahrhundert in Maribor errichtete Basilika »zur Mutter der Barmherzigkeit« mit dem dazugehö-

rigen Franziskanerkloster zu nennen. Die Pläne zu diesem Komplex wurden vom Wiener Architekten Richard Jordan entworfen und im neuromanischen Stil ausgeführt. Die Bauarbeiten wurden 1892 begonnen und etwa 12 Jahre später war die Kirche endgültig aufgebaut und ausgestattet. Die neuromanische Bauart dieser Basilika wird von gotischen Turmspitzen und Strebebögen an der nördlichen Fassade des linken Seitenschiffes ergänzt.

In der letzten Phase, die dieser Aufsatz behandelt, das ist vom Beginn unseres Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg, ist für die Architektur in Maribor die Verbindung verschiedener historischer Stilarten charakteristisch. Oft kam es vor, daß historische Stile secessionistische Elemente in sich schlossen, wobei sie sich der Neugotik als Mittler bedienten. Auch werden Veränderungen im Grundriß bemerkbar, indem die übliche rechteckige Form mit freieren, nicht alltäglichen Formen vertauscht wird. Diese Tatsache ist auf Anregungen des Wiener Architekten und Urbanisten Camillo Sitte zurückzuführen, der sich gegen die damaligen stereotypen Bauformen auflehnte. So bekam das Haus an der Ecke, welche von der Partizanska und der Cafova ulica gebildet wird, einen keilförmigen Grundriß.

Das einzige rein secessionistische Gebäude ist auf Nr. 8 in der Prežihova ulica. Seine Fassaden zeigen alle Motive secessionistischer Ausschmückung, unter denen liebliche Mädchenköpfe besonders gefällig wirken.

Die historischen Stilarten fanden in Maribor ihr Ende im neuen Barock. So kam die etwa 100 Jahre alte Tradition historischer Stile dort mit der Errichtung der heutigen Občina (des Gemeindehauses) zum Abschluß. Nach dem ersten Weltkrieg vollzog sich in der Architektur von Maribor ein bedeutender Umschwung zu neuen Arten des Bauens, die sich von den historischen Bauformen vollständig emanzipierten.

Ins Deutsche übertragen von
Mihaela Šarič

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

10. (XLV.) LETNIK 1974, ZVEZEK 2

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOZE KOROPEC

IZDALO

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU V SODELOVANJU S PODRUŽNICO
ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

ZA ZALOŽBO DRAGO SIMONČIČ

NATISNILO

CGP MARIBORSKI TISK MARIBOR

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
10. (XLV.) LETNIK 1974

1975

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izdaja

Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico zgodovinskega društva v Mariboru

Ureja s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec

KAZALO

PRVI ZVEZEK:

	Stran
Stanislav Kos: MELITA PIVEC — STELĚ	1
Stanko Pahič: POŠTELSKO GROBIŠČE	4
Das Gräberfeld von Poštela	68
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO ROGATEC	73
Die mittelalterliche Herrschaft Rogatec	87
Jakob Richter: MARIBOR V REFORMACIJSKI DOBI	89
Maribor in der Reformationszeit	105
Jože Mlinarič: KARTUZIJA ŽIČE 1595—1782	106
Die Kartause Žiče 1595—1782	125
Franc Šebjanič: OPOMBA K PROTESTANTSKEMU VIZITACIJSKEMU ZAPISNIKU IZ LETA 1627	127
Marjetica Simoniti — Šetinc: O NOTRANJI OPREMI GRADU PODGORA	128
Sergej Vrišer: IZ ZBIRK POKRAJINSKEGA MUZEJA V MARIBORU I	136
Aus den Sammlungen des Regionalmuseums in Maribor I	144
France Filipič: MOŠA PIJADE IN »MARTOVSKA REVOLUCIJA«	145
Poročila:	
Antoša Leskovec: MARIBORSKA PODRUŽNICA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO 1964—1972	200
Sergej Vrišer: POKRAJINSKI MUZEJ V MARIBORU V LETIH 1966—1973	202
Bruno Hartman: VISOKOŠOLSKA IN STUDIJSKA KNJIŽNICA V MARIBORU (1967—1972)	205
Jagoda Kajzer: S KOM ZAMENJUJEJO MARIBORSKE KULTURNE USTANOVE CZN	211

DRUGI ZVEZEK:

	Stran
Sergej Vrišer: STANKO ŠKALER	215
Iva Mikl-Curk: BALDUIN SARIA IN SLOVENSKA ARHEOLOGIJA	217
Balduin Saria: PREGLED TOPOGRAFIJE POETOVLIJA	219
Übersicht über die Topographie von Poetovio	226
Jože Curk: POROČILO O KULTURNOZGODOVINSKEM DELU IN RAZISKAVAH V POKRAJINSKEM MUZEJU PTUJ ZA LETA 1970—1974	227
Bericht über die Tätigkeit am kulturhistorischen Forschungsgebiet des Museums Ptuj in den Jahren 1970—1974	264
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO VOJNIK	267
Die mittelalterliche Herrschaft Vojnik	277
Jože Mlinarič: ZUPNIJA SV. PETER PRI MARIBORU DO USTANOVITVE SAMOSTOJNIH ZUPNIJ V NJENEM OKVIRU V DRUGI POLOVICI 18. ST.	278
Die Pfarre Sankt Peter bei Maribor bis zur Gründung der selbständigen Pfarren in ihren Rahmen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts	305
Helfried Valentinitš: PROCES PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA GORNJI GRAD PROTI LJUBLJANSKEMU ŠKOFU 1676—1677	307
Der Prozess der Untertanen der Herrschaft Gornji grad gegen den Bischof von Ljubljana 1676—1677	316
Etbin Boje: ŠOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	318
Iztok Premrov: ARHITEKTURA DEVETNAJSTEGA STOLETJA V MARIBORU	341
Die Architektur des 19. Jahrhunderts in Maribor	376

KAZALO

	Stran
Sergej Vrišer: STANKO SKALER	215
Iva Mikl-Curk: BALDUIN SARIA IN SLOVENSKA ARHEOLOGIJA	217
Balduin Saria: PREGLED TOPOGRAFIJE POETOVIIJA	219
Übersicht über die Topographie von Poetovio	226
Jože Curk: POROČILO O KULTURNOZGODOVINSKEM DELU IN RAZISKAVAH V POKRAJINSKEM MUZEJU PTUJ ZA LETA 1970—1974	227
Bericht über die Tätigkeit am kulturhistorischen Forschungsgebiet des Museums Ptuj in den Jahren 1970—1974	264
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO VOJNIK	267
Die mittelalterliche Herrschaft Vojnik	277
Jože Mlinarič: ŽUPNIJA SV. PETER PRI MARIBORU DO USTANOVITVE SAMOSTOJNIH ŽUPNIJ V NJENEM OKVIRU V DRUGI POLOVICI 18. ST.	276
Die Pfarre Sankt Peter bei Maribor bis zur Gründung der selbständigen Pfarren in ihren Rahmen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts	305
Helfried Valentinitš: PROCES PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA GORNJI GRAD PROTI LJUBLJANSKEMU SKOFU 1676—1677	307
Der Prozess der Untertanen der Herrschaft Gornji grad gegen den Bischof von Ljubljana 1676—1677	316
Etbin Bojc: ŠOLE IN UCITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	316
Iztok Premrov: ARHITEKTURA DEVETNAJSTEGA STOLETJA V MARIBORU	341
Die Architektur des 19. Jahrhunderts in Maribor	376

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

10. (XLV) LETNIK 1974, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec

Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico

Zgodovinskega društva Maribor

Za založbo Drago Simončič

Natisnilo januarja 1976 CGP Mariborski tisk v Mariboru

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1974

39

119750036,2

COBISS ■